

ISSN 2518-1998

№ 1(89)/2018

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ISSN 2518-1998

Индексі 74624

Индекс 74624

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

№ 1(89)/2018

Қаңтар–ақпан–наурыз
30 наурыз 2018 ж.

Январь–февраль–март
30 марта 2018 г.

January–February–March
March, 30, 2018

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2018
Караганда, 2018
Karaganda, 2018

Бас редакторы

ЖМ ХҒА академигі, заң ғыл. д-ры, профессор

Е.Қ.Көбеев

Бас редактордың орынбасары **Х.Б. Омаров**, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі,
техн. ғыл. д-ры, профессор

Жауапты хатшы **Г.Ю. Аманбаева**, филол. ғыл. д-ры, профессор

Редакция алқасы

Б.С.Есенгельдин ,	ғылыми редактор экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Т.Михалич ,	PhD (Словения);
Ж.Сарменто ,	PhD (Португалия);
Л.Тылл ,	PhD (Чех Республикасы);
Ж.Хустыи ,	PhD (Венгрия);
А.А.Кочербаева ,	экон. ғыл. д-ры (Қырғызстан);
Л.Васа ,	PhD (Венгрия);
Л.А.Родина ,	экон. ғыл. д-ры (Ресей);
Р.С.Каренов ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.Т.Тлеубердинова ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ж.М.Шаекина ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Р.К.Андарова ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.Ж.Садуов ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Т.П.Притворова ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.А.Ахметжанов ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Д.А.Ситенко ,	PhD (Қазақстан);
С.К.Ержанова ,	жауапты хатшы экон. ғыл. канд. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100028, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторлары

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерде беттеген

Г.Қ.Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Экономика» сериясы.

ISSN 2518-1998.

Меншік иесі: «Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж.
№ 13112–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 29.03.2018 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 33,4 б.т.
Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 19.

Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100012, Қазақстан, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор
академик МАН ВШ, д-р юрид. наук, профессор
Е.К.Кубеев

Зам. главного редактора **Х.Б. Омаров**, чл.-корр. НАН РК,
д-р техн. наук, профессор
Ответственный секретарь **Г.Ю. Аманбаева**, д-р филол. наук, профессор

Редакционная коллегия

Б.С.Есенгельдин,	научный редактор д-р экон. наук (Казахстан);
Т.Михалич,	PhD (Словения);
Ж.Сарменто,	PhD (Португалия);
Л.Тылл,	PhD (Чехия);
Ж.Хусты,	PhD (Венгрия);
А.А.Кочербаева,	д-р экон. наук (Кыргызстан);
Л.Васа,	PhD (Венгрия);
Л.А.Родина,	д-р экон. наук (Россия);
Р.С.Каренов,	д-р экон. наук (Казахстан);
А.Т.Тлеубердинова,	д-р экон. наук (Казахстан);
Ж.М.Шаекина,	д-р экон. наук (Казахстан);
Р.К.Андарова,	д-р экон. наук (Казахстан);
А.Ж.Садуов,	д-р экон. наук (Казахстан);
Т.П.Притворова,	д-р экон. наук (Казахстан);
Б.А.Ахметжанов,	д-р экон. наук (Казахстан);
Д.А.Ситенко,	PhD (Казахстан);
С.К.Ержанова,	ответственный секретарь канд. экон. наук (Казахстан)

Адрес редакции: 100028, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28
Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.
E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерная верстка

Г.К.Калел

Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика».
ISSN 2518-1998.

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова».
Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное
свидетельство № 13112–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 29.03.2018 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 33,4 п.л. Тираж 300 экз.
Цена договорная. Заказ № 19.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А.Букетова.
100012, Казахстан, г. Караганда, ул. Гоголя, 38, тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Main Editor

Academician of IHEAS, Doctor of Law, Professor

Ye.K.Kubeyev

Deputy main Editor **Kh.B. Omarov**, Corresponding member of NAS RK,
Doctor of techn. sci., Professor

Responsible secretary **G.Yu. Amanbayeva**, Doctor of phylol. sci., Professor

Editorial board

B.S.Yessengeldin ,	Science Editor Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
T.Mihalich ,	PhD (Slovenia);
J.Sarmiento ,	PhD (Portugal);
L.Tyll ,	PhD (Czech Republic);
Zs.Huszti ,	PhD (Hungary);
A.A.Kocherbayeva ,	Doctor of econ. sciences (Kyrgyzstan);
L.Vasa ,	PhD (Hungary);
L.A.Rodina ,	Doctor of econ. sciences (Russia);
R.S.Karenov ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
A.T.Tleuberdinova ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
Zh.M.Shayekina ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
R.K.Andarova ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
A.Zh.Saduov ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
T.P.Pritvorova ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
B.A.Akhmetzhanov ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
D.A.Sitenko ,	PhD (Kazakhstan);
S.K.Yerzhanova ,	Secretary cand. of econ. sciences (Kazakhstan)

Postal address: 28, University Str., 100028, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editors

I.D.Rozhnova, Zh.T.Nurmukhanova

Computer layout

G.K.Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «Economy» series.

ISSN 2518-1998.

Proprietary: RSE «Academician Ye.A.Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13112–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 29.03.2018. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 33,4 p.sh. Circulation 300 copies. Price upon request. Order № 19.

Printed in the Ye.A.Buketov Karaganda State University Publishing house.

100012, Kazakhstan, Karaganda, Gogol Str., 38, Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

МАЗМҰНЫ

РЕСПУБЛИКА САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Каренов Р.С.</i> Төртінші индустриялық революцияның элементтерін енгізу — Қазақстандағы ғаламдық бәсекелестіктің стратегиялық қадамы.....	11
<i>Есенгельдин Б.С., Төлеуұлы А.</i> Қазіргі замандағы электрондық сауданың теориялық даму негіздері.....	18
<i>Шаекина Ж.М., Глеубердинова А.Т., Салауатова Д.М., Торжанова Д.А.</i> Қазақстанның экологиялық және табиғи туризмі неміс тұтынушыларына ұсыныс ретінде.....	26
<i>Батырова Н.Т., Момбекова Г.Р., Ясар Йлмаз, Ержанова С.К.</i> Қазақстандағы туризмді дамыту бағдарламасын жетілдіру жолдары.....	33
<i>Әмірбекұлы Е., Рахимбекова А.Е.</i> Қосылған құн тізбегінің құрылымы саланың бәсекеге қабілеттілік факторы ретінде.....	40
<i>Байжолова Р.А., Омирбаева Б.С.</i> Әлемдік бәсекеге қабілеттілік индексіне негізделген Қазақстан мен Оңтүстік Кореядағы денсаулық сақтау жүйелерін салыстырмалы талдау.....	49
<i>Дәрібеков С.С., Дәрібекова А.С., Оспанов Г.М.</i> Экономиканың осы заманғы даму жағдайында теміржол қызметін дамыту үрдістері.....	60
<i>Садықова Қ.Қ.</i> Мемлекеттік қызметкерлерді оқытудың тиімділігін бағалау.....	67

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИЯЛЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

<i>Глеубердинова А.Т., Шаекина Ж.М., Ақыбаева Г.С., Глеубердинов А.С.</i> Мұнай-газ секторындағы қазіргі заманғы кадрлық шешімдер.....	77
<i>Каренов Р.С.</i> Қазақстандық энергетикалық мәселені шешудің негізгі жолдары.....	88
<i>Пелуха М., Таубаев А.А., Ставбуник Е.А.</i> Қазақстан мен Чехияның инновациялық жүйесін мемлекеттік басқарудың институционалды ортасын салыстырмалы талдау.....	94
<i>Кочербаева А.А., Укибаева Г.Қ.</i> Кластер ауыл шаруашылығындағы инновациялық қызметтің дамуының негізі ретінде.....	104
<i>Течке Я., Шугаипова Ж.</i> Қазақстан Республикасында минералды-шикізат ресурстардың тиімсіз пайдаланудың нәтижесінде пайда болатын экологиялық салдар.....	110
<i>Жаксыбаев К., Ескерова З.</i> Агроөнеркәсіптік кешеннің өңдеуші салаларын өнеркәсіптік өндірісін жоспарлау негізі ретінде ауыл шаруашылығы шикізатын қысқамерзімдік болжау.....	117
<i>Ахметова Ә.С.</i> Инновациялық басқару функцияларының әдіснамалық ерекшеліктері.....	123
<i>Гордеева Е.А.</i> Инновациялық дамудың тиімді мемлекеттік бағдарламаларының әлемдік тәжірибесі және оның Қазақстанда бейімделу мүмкіндіктері.....	131
<i>Жаркешова А.С.</i> Мемлекеттік органның ұйымдық мәдениетін зерттеуде негіздеу теориясы әдісін қолдану.....	144
<i>Мухамедиева Г.М.</i> Қазіргі жағдайдағы моноқалалар дамуының теориялық негіздері.....	153

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Базарова С.К., Нәбиев Е.Н.</i> Өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуына аумақтық маркетингтік зерттеу	160
<i>Булсу Ременюк, Ксилла Молнар.</i> Венгриядағы стоматологиялық туризм	168
<i>Грело М.Ф., Бейсенғалиев Б.Т., Байбашева Г.К., Имашев А.Б., Амирова М.А.</i> Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіп кешенді басқару	176
<i>Хусаинова Ж.С., Жартай Ж.М., Семак Е.А., Гордеева Е.А.</i> Экономикалық субъект ретінде мемлекеттің «өндірістік» функцияларының ерекшеліктері	183
<i>Умбеталиев Н.А., Жаксыбаев К.Р.</i> Шет елдердің логистикалық жүйелерінің қызметі және оны ұйымдастыру	191
<i>Ангелов К.П., Кернебаев А.С.</i> Экономиканың квазимемлекеттік секторын дамытудың әлемдік тәжірибесі мен стратегиялық басқарудың мемлекетаралық ерекшеліктері	200
<i>Курманкулова Н.Ж., Карбетова З.Р., Карбетова Ш.Р.</i> «Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ мысалында персоналды дамыту стратегиясының басым бағыттарын әзірлеу	207
<i>Бакирбекова А.М., Кулиманова К.А.</i> Қазақстанның халықаралық компанияларындағы адами ресурстарды басқарудың озық шетелдік тәжірибесін қолдану	217
<i>Есберген Р.Ә.</i> Қазақстандағы шағын қалалар брендингі: Ақтөбе облысының Қандыағаш қаласы мысалында	225

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

<i>Есенгельдин Б.С., Комекбаева Л.С., Калкабаева Г.М.</i> Өнеркәсіп пен аймақтық ерекшеліктерді есептеу негізінде шаруашылық субъектілерін банктік кредиттеу кезінде тәуекел лимитін анықтау	234
<i>Омарова А.Т., Грело М.Ф., Каменова М.Ж.</i> Қазақстанның және Ресейдің салық жүйелерін басқару: салыстырмалы тәжірибесі	246
<i>Мусина А., Альбекова С., Омарханова Ж.М.</i> Банк қызметтерінің сапасын кешенді бағалау әдістемесі	254
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР	265

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА

<i>Каренов Р.С.</i> Внедрение элементов Четвертой промышленной революции — стратегический шаг к глобальной конкурентоспособности Казахстана	11
<i>Есенгельдин Б.С., Төлеуұлы А.</i> Теоретические основы развития электронной торговли в современных условиях	18
<i>Шакина Ж.М., Тлеубердинова А.Т., Салауатова Д.М., Торжанова Д.А.</i> Экологический и природный туризм Казахстана как предложение для немецких потребителей	26
<i>Батырова Н.Т., Момбекова Г.Р., Ясар Йлмаз, Ержанова С.К.</i> Пути совершенствования программы развития туризма в Казахстане	33
<i>Әмірбекұлы Е., Рахимбекова А.Е.</i> Структура цепочки добавленной ценности как фактор конкурентоспособности сектора	40
<i>Байжолова Р.А., Омирбаева Б.С.</i> Сравнительный анализ систем здравоохранения Казахстана и Южной Кореи, основанный на глобальном индексе конкурентоспособности	49
<i>Дарибеков С.С., Дарибекова А.С., Оспанов Г.М.</i> Тенденции развития железнодорожных услуг в современных условиях развития экономики	60
<i>Садыкова К.К.</i> Оценка эффективности обучения государственных служащих	67

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

<i>Тлеубердинова А.Т., Шакина Ж.М., Акыбаева Г.С., Тлеубердинов А.С.</i> Современные кадровые решения в нефтегазовом секторе	77
<i>Каренов Р.С.</i> Основные пути решения казахстанской энергетической проблемы	88
<i>Пелуха М., Таубаев А.А., Ставбуник Е.А.</i> Сравнительный анализ институциональной среды государственного управления инновационной системой Казахстана и Чехии	94
<i>Кочербоева А.А., Укибаева Г.К.</i> Кластер как основа развития инновационной деятельности в сельском хозяйстве	104
<i>Течке Я., Шугаипова Ж.</i> Экологические последствия в результате нерационального использования минерально-сырьевых ресурсов в Республике Казахстан	110
<i>Жаксыбаев К., Ескерова З.</i> Краткосрочное прогнозирование ресурсов сельскохозяйственно-го сырья как основа планирования производства перерабатывающих отраслей агропромышленного комплекса	117
<i>Ахметова А.С.</i> Методологические особенности инновационных функций управления	123
<i>Гордеева Е.А.</i> Мировой опыт эффективного государственного программирования инновационного развития и возможности его адаптации в Казахстане	131
<i>Жаркешова А.С.</i> Применение метода обоснованной теории в исследовании организационной культуры в государственном органе	144
<i>Мухамедиева Г.М.</i> Теоретические аспекты развития моногородов в современных условиях	153

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

<i>Базарова С.К., Набиев Е.Н.</i> Территориально-маркетинговое исследование социально-экономического развития региона	160
<i>Булсу Ременюк, Ксилла Молнар.</i> Стоматологический туризм в Венгрии.....	168
<i>Грело М.Ф., Бейсенгалиев Б.Т., Байбашева Г.К., Имашев А.Б., Амирова М.А.</i> Управление агро-промышленным комплексом в Республике Казахстан.....	176
<i>Хусаинова Ж.С., Жартай Ж.М., Семак Е.А., Гордеева Е.А.</i> Особенности «производственной» функции государства как экономического субъекта	183
<i>Умбеталиев Н.А., Жаксыбаев К.Р.</i> Организация и функционирование логистических систем зарубежных стран.....	191
<i>Ангелов К.П., Кернебаев А.С.</i> Мировой опыт развития квазигосударственного сектора экономики и страновые особенности стратегического управления.....	200
<i>Курманкулова Н.Ж., Карбетова З.Р., Карбетова Ш.Р.</i> Разработка приоритетных направлений стратегии развития персонала на примере АО «НК «Казахстан темир жолы»	207
<i>Бакирбекова А.М., Кулиманова К.А.</i> Применение передового зарубежного опыта управления человеческими ресурсами в международных компаниях Казахстана.....	217
<i>Есберген Р.А.</i> Брендинг малых городов в Казахстане: на примере города Кандыагаш Актыубинской области.....	225

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

<i>Есенгельдин Б.С., Комекбаева Л.С., Калкабаева Г.М.</i> Определение лимита риска при кредитовании банками субъектов экономики с учетом отраслевых и региональных особенностей.....	234
<i>Омарова А.Т., Грело М.Ф., Каменова М.Ж.</i> Управление налоговыми системами Казахстана и России: сравнительный опыт	246
<i>Мусина А.А., Альбекова С.С., Омарханова Ж.М.</i> Методика комплексной оценки качества банковских услуг	254
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	265

CONTENT

PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES

<i>Karenov R.S.</i> Introduction of elements of the fourth industrial revolution is a strategic step to the global competitiveness of Kazakhstan	11
<i>Yessengeldin B.S., Toleuuly A.</i> Theoretical bases of e-commerce developments in modern conditions	18
<i>Shayekina Zh.M., Tleuberdinova A.T., Salauatova D.M., Torzhanova D.A.</i> Ecological and natural tourism of Kazakhstan as a proposal for German consumers.....	26
<i>Batyrova N.T., Mombekova G.R., Yaşar Yılmaz, Yerzhanova S.K.</i> Ways to improve the programs of development tourism in Kazakhstan.....	33
<i>Amirbekuly Y., Rakhimbekova A.E.</i> Structure of the added value chain as a factor of competitiveness of the sector	40
<i>Baizholova R.A., Omirbaeyva B.S.</i> Comparison of Healthcare system between Kazakhstan and South Korea based on GCI.....	49
<i>Daribekov S.S., Daribekova A.S., Ospanov G.M.</i> Trends in the development of railway services in the current conditions of economic development.....	60
<i>Sadykova K.K.</i> Evaluating effectiveness of the training of civil servants.....	67

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

<i>Tleuberdinova A.T., Shayekina Zh.M., Akybayeva G.S., Tleuberdinov A.S.</i> Modern personnel solutions in oil and gas sector	78
<i>Karenov R.S.</i> Main ways of solution of Kazakhstan energetic problem.....	88
<i>Pěluča M., Taubaev A.A., Stavbuník E.A.</i> The comparative analyses of institutional environment in public management of innovation systems of the Republic of Kazakhstan and Czech Republic	94
<i>Kocherbaeva A.A., Ukibayeva G.K.</i> Cluster as the basis of innovations development in the agriculture.....	104
<i>Teczke J., Shugaipova Zh.</i> Ecological consequences as a result of non-rational use of mineral resources in the Republic of Kazakhstan.....	110
<i>Zhaksybayev K., Yeskerova Z.</i> Short-term forecasting of agricultural raw materials resources as a basis for planning the production of processing industries of the agro-industrial complex	117
<i>Ahmetova A.S.</i> Methodical features of functions of innovative management.....	123
<i>Gordeyeva Ye.A.</i> World experience in effective state programming of innovation development and the possibility of its adaptation in Kazakhstan	131
<i>Zharkeshova A.S.</i> Grounded theory method application in exploration of organizational culture in a state agency	144
<i>Mukhamediyeva G.M.</i> Theoretical aspects of the development of single-industry towns in modern conditions	153

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Bazarova, S.K., Nabiev, E.N.</i> Territorial marketing research of social and economic development of the region.....	160
<i>Bulcsú Remenyik, Csilla Molnár.</i> Dental tourism in Hungary.....	168
<i>Grelo M.F., Beysengaliyev B.T., Baybasheva G.K., Imashev A.B., Amirova M.A.</i> Management of the agro-industrial complex in the Republic of Kazakhstan.....	176
<i>Khussainova Zh.S., Zhartay Zh., Semak E.A., Gordeyeva Ye.A.</i> The features of «productive» function of the state as economic subject.....	183
<i>Umbetaliev N.A., Zhaksybaev K.R.</i> Organization and functioning of logistics system of foreign countries.....	191
<i>Anguelov K.P., Kernebaev A.S.</i> Global experience of development of quasi-public sector of the economy and country wise peculiarities of strategic management.....	200
<i>Kurmankulova N.Zh., Karbetova, Z.R., Karbetova Sh.R.</i> The development of priority directions of personnel development strategy on the example of JSC «NC «Kazakhstan temir zholy».....	207
<i>Bakirbekova A.M., Kulimanova K.A.</i> Application of advanced foreign experience in human resources management in international companies of Kazakhstan.....	217
<i>Yesbergen R.A.</i> Branding small towns in Kazakhstan: on example of Kandyagash city in Aktobe region.....	225

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

<i>Yessengeldin B.S., Komekbayeva L.S., Kalkabayeva G.M.</i> Determination of the risk limit for the banks' loans to the economic entities taking into account the industry and regional peculiarities.....	236
<i>Omarova A.T., Grelo M.F., Kamenova M.Zh.</i> Management of tax system of Kazakhstan and Russia: comparative experience.....	246
<i>Mussina A., Albekova S., Omarkhanova Zh.M.</i> Methodology for comprehensive assessment of the quality of banking services.....	254

INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	265
--------------------------------	-----

**РЕСПУБЛИКА САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ
БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ
И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ
В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА
PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS
AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC
INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES**

УДК 338.45

Р.С. Каренов

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: rkarenov@inbox.ru)*

Внедрение элементов Четвертой промышленной революции — стратегический шаг к глобальной конкурентоспособности Казахстана

В статье отмечено, что в перспективе в числе ключевых приоритетов развития республики следует выделить новые индустрии, которые формируются с применением цифровых технологий. Автором показан позитивный опыт стран мира, достигших значительных успехов в создании цифрового государства. Рассмотрены приоритетные направления перехода Казахстана на рельсы Четвертой промышленной революции, которая открывает перед обществом уникальные возможности. И само общество должно быть готовым трансформироваться и становиться «умным», чтобы стать драйвером изменений. В статье рассмотрены особенности перехода на современные цифровые технологии на примере РГКП «Казгеодезия». Предприятие полностью перешло на современные цифровые технологии, что способствует успешному выполнению всех видов работ. Сделан вывод, что переход Казахстана на рельсы Четвертой промышленной революции позволит повысить конкурентоспособность отраслей экономики, обеспечить ускоренное расширенное производство и, соответственно, уверенно войти в тридцатку процветающих государств мира к 2050 г.

Ключевые слова: цифровизация, промышленная революция, переход, производство, автоматизация, интеллектуализация, опыт, модернизация.

Концепция цифрового государства как новое понятие, возникшее по мере расширения роли информационных технологий в работе частного и государственного секторов

Сегодня, на волне новой экономической реальности, в мире происходит тотальный всплеск цифровизации коммуникаций. Мир стоит на пороге значительных технологических сдвигов, которые в ближайшие годы окажут огромное влияние на все сферы жизнедеятельности людей. Большинство экспертов сходятся во мнении, что эти изменения ведут к Четвертой промышленной революции.

Первая промышленная революция произошла, когда человечество для механизации производства научилось использовать энергию пара и воды. Электрическая энергия обеспечила второй технологический прорыв, позволив наладить выпуск массовой продукции и конвейерное производство. В рамках Третьей промышленной революции за счет использования цифровых технологий были автоматизированы отдельные производственные процессы. Четвертая промышленная революция, или

Индустрия 4.0, характеризуется интеграцией технологий и слиянием физической, цифровой и биологической сфер [1; 3].

Кстати, по прогнозам Accenture, к 2020 г. 25 % мировой экономики будет цифровой. В этой связи внедрение ИТ-решений, позволяющих государству, бизнесу и обществу эффективно взаимодействовать, становится все более масштабным и динамичным процессом.

По мнению специалистов [2; 6], в идеале цифровое производство — это такая организация производственного процесса, когда автоматизированы абсолютно все операции (конструкторские разработки, технологическая подготовка, снабжение, само изготовление продукции и даже сбыт), повсеместно используются станки с числовым программным управлением и роботизированное оборудование. Именно к этому должны стремиться те предприятия, которые намерены шагать в ногу со временем и удовлетворять требованиям Индустрии 4.0.

Плюсы цифровых технологий очевидны: значительный рост производительности труда и качества выпускаемой продукции. Безусловно, работа в таких условиях предъявляет и новые требования к сотрудникам предприятий. Любая реформа подразумевает влияние на человеческий фактор — цифровые технологии вынужденно сокращают количество рабочих мест. Так, исследования [1; 3] говорят о том, что 47 % людей, работающих в США, могут быть заменены машинами, а в Великобритании под угрозой может быть около 35 % рабочих мест. В Германии в ближайшие 10 лет за счет автоматизации и развития интеллектуальных систем будет потеряно 610 тыс. рабочих мест. Наибольшее сокращение придется на рабочие места, задействованные непосредственно в процессе производства, а также контроле качества и обслуживании оборудования. Автоматизация может повлиять на работу людей со средним доходом, например, клерков, поваров, офисных работников, охранников, младших юристов, инспекторов.

Однако несмотря на то, что эксперты прогнозируют исчезновение более 90 % сегодняшних процессов в течение следующих 10 лет, есть несколько областей, в которых у людей будет преимущество перед роботами. Это социальные взаимодействия и творчество.

Разница между работой и обучением может стать расплывчатой. Важную роль станет играть система переподготовки и развития навыков (обучение в течение всей жизни). Системы высшего и профессионального образования постепенно будут накладываться друг на друга, грань между ними сотрется.

Основной фокус будет направлен на подготовку специалистов с кросс-секторальными компетенциями. Это, в первую очередь, совмещение навыков в производстве и сфере информационных технологий (например, инженерия и разработка ИТ-платформ).

*Позитивный опыт стран мира, достигших значительных успехов
в создании цифрового государства*

Республика Казахстан (РК) в рамках текущих реформ ориентируется на страны, уже достигшие значительных успехов в создании цифрового государства. Как известно, это Австрия, Дания, Австралия, Канада, Сингапур. Например, в Вене, столице Австрии, принцип «умного» планирования городского бюджета позволяет муниципалитету ежегодно экономить свыше 2 млн евро. В Бостоне (США) мобильное приложение по контролю над деятельностью коммунальных служб помогло сократить на 66 % число обращений, связанных с коммунальными проблемами.

К одним из главных технологических трендов последних лет, безусловно, можно отнести Интернет, с помощью которого возникло много новых направлений в экономике и социальной жизни. так, одно из них — Интернет вещей (Internet of Things). Можно привести множество примеров того, как Интернет вещей меняет жизнь людей уже сегодня. Благодаря новым технологиям врачи могут отслеживать все жизненно важные показатели пациентов. Электронные системы мониторинга лесных пожаров, загрязнения водоемов и выброса парниковых газов уже несколько лет функционируют во многих национальных парках США и Канады.

На виноградниках в Испании и Германии фермеры устанавливают специальные датчики, которые отслеживают все необходимые показатели: влажность, состояние почвы, уровень солнечной радиации. Датчики в дорожном покрытии, мостах или зданиях могут анализировать состояние построек в режиме реального времени. Эта технология уже испытана на мостах в Мичигане и Калифорнии (США).

Опыт трансформации европейских государств [1; 3] показывает, что лучшие условия для ускорения цифровых технологий — это применение работы на опережение, а также создание условий для постоянного обучения и совершенствования компетенций (Эстония, Австралия).

Критически важно создание законодательной базы, поддерживающей развитие цифровых технологий. Проблема законодательства в том, что бурное развитие IT — это международный тренд, а законодательство — местное. Именно поэтому в данном направлении следует создавать решения, основываясь на глобальном опыте таких стран, как Австралия и Новая Зеландия. Законы должны легко трансформироваться и автоматизироваться. Практика Германии (экспериментальное законодательство) может быть применима и в Казахстане.

В плане инновационной политики экспертами рекомендуется обратить внимание на опыт Израиля по государственной поддержке стартапов. Эта страна на сегодня является признанным лидером в области технологий и инноваций.

Четвертая промышленная революция открывает перед обществом уникальные возможности. Между тем само общество должно быть готовым трансформироваться и становиться «умным», чтобы стать драйвером изменений.

В целом международные эксперты сходятся во мнении, что выигрывать будут страны с высоким интеллектуальным и предпринимательским потенциалом, легкими условиями ведения бизнеса, а также те страны, которые способны оперативно реагировать на происходящие перемены, адаптируясь к технологическим и социальным изменениям.

Опыт работы передовых стран мира позволяет предположить, что в будущем практически каждый физический объект, задействованный в процессе производства, будет оборудован множеством датчиков и сенсоров, которые ежесекундно генерируют огромный поток информации. Обработка и анализ больших объемов данных (Big Data) станет одним из основных элементов, обеспечивающих функционирование Индустрии 4.0.

Универсальные роботы, способные к обучению, и развитие технологий 3D-печати, позволят отойти от массового производства однородной продукции к выпуску единичных экземпляров и мелких партий в промышленных масштабах, что откроет большие возможности для малого и среднего бизнеса. Предприятия, специализирующиеся на выпуске мелких деталей и промежуточной сборке, будут вынуждены уйти с рынка. Крупные корпорации больше не смогут доминировать на рынке за счет экономии от масштабов производства. Ценовая конкуренция уступит место «конкуренции идей».

Также сформируется целый пласт сопутствующих и вспомогательных услуг, обеспечивающих функционирование Индустрии 4.0. Существенно возрастет потребность в совместном использовании данных между различными производственными площадками и компаниями. Это потребует значительного расширения услуг «облачного» хранения, интеграции информационных систем и разработки открытых IT-платформ.

Приоритетные направления перехода Казахстана на рельсы Четвертой промышленной революции

Президент РК Н.А. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана от 31 января 2017 г., в ответ на радикальные изменения технологического уклада в современном мире, выдвинул программу Третьей модернизации Казахстана. Основная ее задача — обеспечить глобальную конкурентоспособность страны в условиях новой реальности.

Одним из ключевых приоритетов Третьей модернизации обозначено ускоренное технологическое обновление экономики: «Первый приоритет — это ускоренная технологическая модернизация экономики. Мы должны культивировать новые индустрии, которые создаются с применением цифровых технологий. Это важная комплексная задача.

Необходимо развивать в стране такие перспективные отрасли, как 3D-принтинг, онлайн-торговля, мобильный банкинг, цифровые сервисы, в том числе в здравоохранении и образовании, и другие. Эти индустрии уже поменяли структуру экономик развитых стран и придали новое качество традиционным отраслям.

В связи с этим поручаю Правительству разработать и принять отдельную программу «Цифровой Казахстан».

Следует адаптировать наше законодательство под новые реалии.

Также важно обеспечить развитие коммуникаций, повсеместный доступ к оптоволоконной инфраструктуре. Развитие цифровой индустрии обеспечит импульс всем другим отраслям. Поэтому вопрос развития IT-сферы Правительство должно держать на особом контроле» [3; 9].

При этом Глава государства поставил четкую цель — существенно повысить производительность труда, определив при этом в качестве ее основного фактора повсеместное внедрение элементов Четвертой промышленной революции.

Индустрия 4.0 представляет для Казахстана не только вызовы, но и дополнительные возможности, снижающие влияние таких объективных факторов, как малая емкость внутреннего рынка, большие расстояния при отсутствии выхода к морским торговым путям, нехватка квалифицированной рабочей силы и ряд других [4; 7].

Чтобы активизировать процесс внедрения элементов Индустрии 4.0, Правительство РК подготовило пошаговый план действий. Определены приоритетные направления и подходы развития в условиях Четвертой промышленной революции.

1. Сейчас Казахстан на 50-м месте в мире по цифровому развитию. Предполагается, что в дальнейшем цифровая экономика должна расти темпами, значительно опережающими экономический рост в целом, а Казахстан должен занять 30-е место в международном рейтинге цифровой конкурентоспособности уже к 2025 г. Это позволит достигнуть стратегически важного показателя, создавать не менее трети экономического прироста ежегодно именно за счет секторов цифровой экономики [5; 2]. Фактически РК за счет совместных усилий государства и бизнеса предстоит в ожидаемой перспективе построить цифровой сектор как новую отрасль экономики, пронизывающую всю жизнь страны.

2. Известно, что каждая страна идет по собственному, уникальному пути развития и фокусируется на одной из технологий. Например, Германия развивает промышленный Интернет вещей, США — искусственный интеллект, Швеция — блокчейн, Китай — 3D-печать, а Саудовская Аравия — большие данные.

В Казахстане особое внимание будет уделяться четырем базовым элементам, необходимым для цифровизации страны. Это цифровизация базовых отраслей экономики, развитие мобильного государства, формирование креативного общества и создание новой инфраструктуры, необходимой для цифровой трансформации страны.

3. Правительством РК учтены глобальные вызовы и возможности, которые несет цифровая эпоха для экономики Казахстана. В связи с этим определены два направления: построение долгосрочных институтов инновационного развития для устойчивости процесса цифровизации и обеспечение прагматичного старта программы, состоящего из конкретных проектов в реальном секторе.

В качестве стартового маневра Правительство Казахстана выбрало ускоренную цифровизацию 9 базовых отраслей. Особый упор делается на энергетику и сырье, АПК, промышленность, логистику и сектор информационных технологий.

4. В этом подходе Казахстан не одинок, построение национальной инновационной экономики на базе технологического прогресса базовых отраслей — это путь целого ряда мировых лидеров.

Один из таких ярких примеров — израильская система точного земледелия *Taganis*, которая базируется на технологиях обработки больших данных. Эта система позволила Израилю, с его сложными условиями для земледелия, не только полностью обеспечить себя продуктами питания, но и стать одним из экспортеров аграрной продукции. Эта реформа также привела к многократному росту производительности труда: сегодня один фермер в Израиле кормит более 100 человек.

Другой пример оправдавшейся ставки государства на цифровой прогресс ведущих отраслей — Южная Корея и ее уникальная судостроительная промышленность, которая сегодня контролирует более половины мирового рынка. Впоследствии достигнутое в судостроении мировое лидерство дало возможность таким холдингам, как *Hyundai* и *Daewoo* эффективной экспансии в новые секторы — от электроники до автомобилестроения.

5. В перспективе предполагается направить также ресурсы на создание цифровой инфраструктуры мирового уровня в сельском хозяйстве, горно-металлургическом комплексе, логистике и других отраслях, где республика имеет конкурентное преимущество, например, по опыту Австралии.

Выделены три ключевых фактора, влияющих на ход трансформации, которые могут вывести компании на существенно новый уровень развития: люди, процессы и технологии.

6. Как указывается в работе [5; 2], базовая цифровая грамотность населения Казахстана сегодня составляет 77 %. Импульсом для всего отечественного IT-сектора послужит поставленная в прог-

рамме «Цифровой Казахстан» задача 80-процентной цифровизации государственных услуг к 2021 г. Эти решения будут касаться «электронного правительства», UrbanTech и кибербезопасности. Одним из приоритетов программы является широкое внедрение цифрового сервиса во все сферы жизни общества. Яркий пример такой работы — Сингапур, где цифровые услуги для каждого гражданина полностью интегрированы по линии «умный дом», «умный город», «умная страна». Правительством Казахстана запланировано создание сквозной системы цифрового общества, нацеленного на комфорт потребителя.

Безусловно, переход Казахстана на рельсы Четвертой промышленной революции позволит повысить конкурентоспособность отраслей экономики, обеспечить ускоренное расширенное производство и, соответственно, уверенно войти в тридцатку процветающих государств мира к 2050 г.

Обобщение особенностей перехода на современные цифровые технологии Республиканского государственного казенного предприятия «Казгеодезия»

Республиканское государственное казенное предприятие (РГКП) «Казгеодезия» Комитета по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства создано постановлением Правительства в 2010 г. с целью обеспечения территории страны топографо-геодезической и картографической продукцией, соответствующей современному состоянию местности. РГКП и 8 его филиалов, расположенных в различных регионах РК, по своему производственному потенциалу, наличию высокопрофессиональных специалистов и технической оснащенности, видов выполняемых цифровых аэросъемочных, топографо-геодезических и картографических работ является самым крупным предприятием в сфере геодезии и картографии.

Сегодня, в век повсеместной цифровизации, РГКП «Казгеодезия» шагает в ногу со временем. Предприятие полностью перешло на современные цифровые технологии, что способствует успешному выполнению всех видов работ [6; 3].

1. Цифровые технологии стали решением проблемы более быстрого и надежного создания, переноса и хранения информации в отличие от аналоговых. Освоены и внедрены цифровая аэросъемка, современная методика создания цифровых топографических планов и карт по ее материалам. Основной особенностью является то, что всю технологическую цепочку — от цифровой аэросъемки до создания конечной продукции (цифрового топографического плана) — выполняет одно предприятие, что способствует унификации, повышает качество производительности труда.

2. За счет собственных средств РГКП обновило свою материально-техническую базу современными геодезическими приборами, компьютерным и специализированным программным обеспечением, а также транспортом специального назначения.

3. В рамках глобальной модернизации и цифровизации производства РГКП «Казгеодезия» в соответствии с требованиями времени развивает следующие основные направления производства: высокоточное спутниковое позиционирование с использованием данных GPS Navstar и ГЛОНАСС, воздушное лазерное сканирование с применением беспилотных летательных аппаратов, использование данных дистанционного зондирования Земли с космических аппаратов, гидрографические работы по созданию топографических карт дна внутренних водоемов и прибрежного шельфа (батиметрическая съемка), географические информационные системы (ГИС), создание информационной базы пространственных данных, 3D-моделирование и создание 3D-карт.

4. Но развитие этих направлений невозможно без обновления государственной спутниковой геодезической сети, в связи с чем в Государственную программу «Цифровой Казахстан» на 2017–2020 гг. включен проект «Создание государственной спутниковой геодезической сети и модернизация государственной геодезической сети Республики Казахстан». Целью данного проекта является модернизация системы государственного геодезического обеспечения республики путем внедрения глобальной космической навигации. Проект позволит вывести Казахстан на новый уровень развития в сфере высокоточного спутникового позиционирования и создать национальную систему координат.

5. В настоящее время одно из направлений развития отрасли — освоение и изучение морских глубин. Для этих целей в РГКП «Казгеодезия» имеется цифровая батиметрическая система производства фирмы RESON – SeaBat 7125 SV, позволяющая создавать топографические карты внутренних водоемов глубиной до 600 м, шельфа, а также морские навигационные карты в цифровом виде.

Батиметрическая съемка позволяет получить цифровые данные о рельефе дна и толщине илового отложения. А система RESON – SeaBat 7125 SV не уступает современным аналогам по точности и производительности выполнения батиметрической съемки.

Таким образом, совершенно очевидно, что подобные инновационные технологии в геодезии обладают широкими возможностями, позволяющими быстро и эффективно выполнять оценку состояния изучаемых объектов любой степени сложности.

Подводя итоги, можно отметить, что РГКП «Казгеодезия», являясь флагманом отрасли геодезии и картографии, полностью готово реализовать все амбициозные проекты и достигнуть цели, отвечающей задачам Государственной программы «Цифровой Казахстан».

Список литературы

- 1 Ереева Ж. Большие шансы на успех / Ж. Ереева // Казахстанская правда. — 2017. — 18 июля. — С. 3.
- 2 Бескорская Е. Робот наступает на пятки человеку / Е. Бескорская // Казахстанская правда. — 2017. — 2 окт. — С. 6.
- 3 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» // Мысль. — 2017. — № 2. — С. 8–16.
- 4 По образцу «цифровых фабрик» // Горно-металлургическая промышленность. — 2017. — № 2(105). — С. 6–9.
- 5 Цифровизация как путь к успеху // Казахстанская правда. — 2017. — 14 сент. — С. 1–2.
- 6 Шпикпаев А. Цифровизация — залог успеха / А. Шпикпаев // Казахстанская правда. — 2017. — 12 окт. — С. 3.

Р.С. Каренов

Төртінші индустриялық революцияның элементтерін енгізу — Қазақстандағы ғаламдық бәсекелестіктің стратегиялық қадамы

Мақалада болашақта республиканың дамуының басты басымдықтарының бірі — цифрлық технологияларды қолданумен қалыптасатын жана индустрияларды анықтау керектігі жайлы айтылған. Автормен қазіргі реформалар шеңберінде Қазақстанның цифрлы мемлекетті құруда елеулі жетістіктерге жеткен дамыған елдерге бағытталғандығы көрсетілген. Төртінші индустриялық революция қоғам үшін бірегей мүмкіндіктер ашатындығы негізделіп, басым бағыттары белгіленген. Қоғам өзін-өзі өзгертуге дайын болу және өзгерістердің жүргізушісі болу үшін «ақылды» болу керектігі туралы қорытынды жасалған. Мақалада «Казгеодезия» РМҚК мысалында қазіргі цифрлық технологияға көшу ерекшеліктері қарастырылған. Кәсіпорын толық заманауи цифрлық технологияға көшірілген, өз кезегінде, ол жұмыстың кез келген түрін табысты орындауға мүмкіндік береді. Қазақстандағы цифрлық экономиканың негізін құру әр адамға игілік әкелетіндігі дәлелденіп, Қазақстан мемлекеті 2050 жылға қарай отыз дамыған әлем мемлекеттері қатарына енетіндігі күмәнсіз.

Кілт сөздер: цифрлау, өнеркәсіптік төңкеріс, ауысу, өндіріс, автоматтандыру, интеллектуалдандыру, тәжірибе, жаңғырту.

R.S. Karenov

Introduction of elements of the fourth industrial revolution is a strategic step to the global competitiveness of Kazakhstan

The article notes that in the future, among the key priorities for the development of the republic, new industries should be identified, which are formed with the use of digital technologies. The author shows the positive experience of the countries of the world who have achieved significant success in the creation of a digital state. The priority directions of Kazakhstan's transition to the rails of the Fourth Industrial Revolution are considered, which opens up unique opportunities for the society. And the society itself should be ready to transform and become «smart» in order to become a driver of change. In the article features of transition to modern digital technologies on the example of the State Enterprise «Kazgeodesy» are considered. The enterprise has completely switched to modern digital technology, which contributes to the successful performance of all types of work. It is concluded that the transition of Kazakhstan to the rails of the Fourth Industrial Revolution will increase the competitiveness of the sectors of the economy, provide accelerated expanded production and, accordingly, confidently enter the thirty of the prosperous states of the world by 2050.

Keywords: digitalization, industrial revolution, transition, production, automation, intellectualization, experience, modernization.

References

- 1 Ereeva, Zh. (2017). Bolshie shansy na uspeh [Great chances of success]. (2017, 18 July). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*. [in Russian].
- 2 Beskorskaya, Ye. (2017). Robot nastupaet na piatki cheloveku [A robot comes on the heels of a man]. (2017, 2 October). *Kazakhstanskaia Pravda – The Kazakh truth*. [in Russian].
- 3 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.A. Nazarbayeva narodu Kazakhstana «Tretia modernizatstiiia Kazakhstana: hlobalnaia konkurentosposobnost» (2017) [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan «Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness»]. *Mysl – Mysl*, 2, 8–16 [in Russian].
- 4 Po obraztsu «tsifrovyykh fabrik» [Following the example of the «Digital Factories»]. (2017). *Horno-metallurhicheskaia promyshlennost – Mining and metallurgical industry*, 2(105), 6–9 [in Russian].
- 5 Tsifrovizatsiia kak put k uspekhu [Digitalization as a way to success]. (2017, 14 September). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*. [in Russian].
- 6 Shpikpaev, A. (2017). Tsifrovizatsiia – zalog uspeha [Digitalization is the key to success]. (2017, 12 October). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*. [in Russian].

Б.С. Есенгельдин, А.Төлеуұлы

*Е.А. Бөкетов Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: yessen_baur@inbox.ru)*

Қазіргі замандағы электрондық сауданың теориялық даму негіздері

Мақалада электрондық сауданың жалпылама теориялық негіздері қарастырылған. Әлемдік тәжірибе негізінде елдің инновациялық бағытындағы ақпараттық технологиялар саласын дамытуға ерекше мән берілген. Ақпараттық технологиялар нарығының кәсіпкерлікті дамыту мен өркендету мәселесіне сараптамалық талдау жасалған. Авторлар шет елдердегі электрондық сауданың дамыту тәжірибелерін зерттеп, халықаралық ұйымдардың қызметін қарастырған, әртүрлі елдердің авторларының берген анықтамаларын сипаттаған және түсініктемелер берген. «Электрондық сауда» ұғымы үш бағытта зерттелген: қызмет, мәмілелердің жиынтығы және технологиялық категория түрінде. Электрондық сауда сатушылар мен сатып алушылар арасындағы тауарлар мен қызметтерді өткізуге бағытталған ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы жүргізілетіндігі дәлелденген. Электрондық сауданы жүргізу барысында қолданылатын мәмілелердің жиынтығы топтастырылған. Электронды құжатпен алмасу, электронды капиталдың қозғалысы, электрондық ақша, электрондық маркетинг, электрондық банкинг және электронды сақтандыру қызметтерін жүзеге асырудағы электрондық сауданың мәні ашылған. Электрондық сауда тұжырымдамасының даму тарихы қарастырылған. Сонымен қатар авторлар Қазақстан Республикасындағы электронды сауданың даму кезеңдеріне қысқаша шолу жасап, электрондық коммерция орталығының негізгі қызмет бағыттарына тоқталған. Сонымен қатар электрондық сауда саласында қалыптасқан кемшіліктер мен артықшылықтардың шарттары мен ұйымдастырылу тетіктері жан-жақты сараланған.

Кілт сөздер: электрондық сауда, интернет, электрондық үкімет, электрондық бизнес, web-технологиялар, ақпараттық технологиялар.

Қазіргі кезде әлемдік экономиканың дамуында жаңа экономиканың негізі қаланып келе жатыр, ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар арқасында базалық сала болып табылатын электрондық сауданың пайда болуына әкеліп соқты. Бүгінгі таңда елімізде электрондық сауданың заңдық негізі қалыптасуда, алайда көптеген халықаралық ресми құжаттарда бұрыннан қолданылып келеді.

Отандық экономикада электрондық сауданың дамуына 2017 жылғы 31 қаңтар айында Мемлекет басшысы Н.Назарбаев Қазақстан халқына «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Жолдауы себеп болды. Онда Елбасы: «Біз цифрлық технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендетуге тиіспіз. Бұл — маңызды кешенді міндет. Елде 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлық қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керек. Бұл индустриялар қазірдің өзінде дамыған елдердің экономикаларының құрылымын өзгертіп, дәстүрлі салаларға жаңа сапа дарытты. Осыған орай Үкіметке «Цифрлық Қазақстан» жеке бағдарламасын әзірлеуді және қабылдауды тапсырамын», — делінді [1].

Әрине, цифрлық индустрияны дамыту барлық салаларға, әсіресе электрондық сауданың дамуына серпін береді. Сондықтан Қазақстан Республикасының Үкіметі ақпараттық технологиялар саласын дамыту мәселесін ерекше бақылауда ұстауы тиіс.

«Электрондық сауда» ұғымының теориялық дамуы көптеген пікірталастар туғызады. Оны, зерттеуші-ғалымдардың айтуы бойынша, «электрондық сауда» түсінігін бірінші ретте бірегейлі ұғымға айналдыруымыз керек.

Ресейлік экономист-ғалым О.А. Кобелеваның көзқарасы бойынша, электрондық сауда түсінігі кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырып, коммерциялық операциялардың электрондық құралдарын пайдалана отырып, деректерімен алмасу. Жаңа ақпараттық технологияларды жасауда коммерциялық операциялар және өндірістік басқару үдерісінде электрондық құралдарды қолдана отырып, деректермен алмасу электрондық коммерция негізінде жатыр [2].

Бұл ұғымға неғұрлым толық анықтама берген А.В. Юрасов: «Электрондық сауда дегеніміз — экономика саласының бір бөлігі, ол өзіне барлық қаржылық және саудалық транзакцияларын қоса отырып, компьютерлік желілердің көмегі арқылы бизнес үдерістерді жүргізуге бағытталған» [3].

О.Д. Скибаның айтуы бойынша, электрондық сауда ұғымы ағылшын тілінің сөзбе-сөз аудармасы «Electronic Commerce» сөз тіркесінен құралған және бұл ұғымды 1993 жылдан бастап бұқаралық ақпарат құралдарында қолдана бастаған, одан кейін кәсіби әдебиеттерде экономикалық қызмет ретінде жазыла бастады [4].

Негізі электрондық сауда жайлы көптеген пікірлер бар, айталық, бұл ұғым алғаш рет XX ғасырдың 60-шы жылдарында қолданысқа ие болған. Бұл кезде көптеген үлкен ұйымдар бір-бірімен электрондық транзакцияларды айырбастау технологиялық мәліметтерімен (Electronic Data Interchange), ал банктер болса, электрондық ақша қаражаттарын аударғанда қолданған (Electronic Funds Transfer). Алайда бұл ұғым «electronic commerce» ретінде заңдық құжаттарда 1990 жылдары қолданысқа енген [5].

Электрондық сауданы зерттейтін ғалымдардың ғылыми еңбектері және нормативті-құқықтық актілер бұл ұғымды үш бағытта қарастырады, яғни

- қызмет түрі;
- мәмілелердің жиынтығы;
- технологиялық категория ретінде.

Осы бағыттардың мәні мен мазмұны төмендегі кестелерде топтастырылды (1-3 кестелер).

1 - к е с т е

Электрондық сауданың қызмет түрі ретіндегі ерекшеліктері

Авторлар, дерек көзі	Анықтамалар	Қолданылған мемлекеттер
Қазақстан Республикасының «Сауда қызметін реттеу туралы» Заңы	Электрондық сауда — ақпараттық технологиялар арқылы жүзеге асырылатын тауарларды өткізу жөніндегі кәсіпкерлік қызмет	Қазақстан
АҚШ және Жапонияның өнеркәсіптік және сауда бойынша Кеңестер комиссияларының электрондық сауда бойынша сұрақтардың бірлескен мәлімдемелері	Кәсіпкерлік қызмет, электрондық коммуникация құралдары арқылы жүзеге асырылады	АҚШ және Жапония
Брагина Л.А.	Кез келген бизнес саласындағы коммерциялық қызмет, ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар мен жүйелер көмегімен жүзеге асырылады	Ресей
Франция Республикасының «Сенім туралы сандық экономика туралы» Заңы	Қызмет және тауарларды сатып алуды көздеп растайтын немесе иеленуді ұсынатын электрондық байланыс арналар көмегімен және қашықтық экономикалық қызмет көрсететін тұлға	Франция
Өзбекстан Республикасының «Электрондық сауда туралы» Заңы	Ақпараттық жүйелерді қолдануды қамтамасыз ететін, қызмет көрсететін және жұмыстарды орындайтын, тауарларды сату бойынша кәсіпкерлік қызмет	Өзбекстан

Ескерту. Авторлармен [6–10] әдебиеттер негізінде құрастырылған.

Жоғарыдағы кестеде көрсетілген әртүрлі елдерде электрондық саудаға берілген анықтамалар, электрондық сауданы ақпараттық жүйелерді пайдалана отырып, қашықтықтан сауда-саттық операцияларын жүргізетін кәсіпкерлік қызмет түрі екендігін дәлелдейді. Сонымен, электрондық сауда сатушылар мен сатып алушылар арасындағы кері байланыстар негізінде тауарлар мен қызметтерді өткізуге бағытталған ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы жүзеге асырылады.

Электрондық сауданың мәмілелердің жиынтығы ретіндегі сипаттамасы

Авторлар, дерек көзі	Сипаттамасы	Қолданылатын мемлекеттер
Үндістанның қаржы министрлігінің салық салу бойынша электрондық сауда баяндамасы, 2001 ж.	Электрондық байланыс құралдар көмегімен шығарылатын акцепт және офертадағы мәміле. Оферта — сатушының сатып алушыға белгілі бір шарттар бойынша тауарлар тобын сататыны туралы жіберген жазбаша ұсынысы. Акцепт — шот арқылы төлеуге берілген ризалық және төлеу қағаздарына риза болып қойылған қол	Үндістан
Ильичев С. К.	Ақпараттық желілілер көмегі арқылы өткізілетін, іскерлік мәмілелердің әртүрлі формалары	Ресей
«Интернеттің салық салудан босатылуы туралы» АҚШ-тың мемлекеттік заңы	Интернет арқылы мүмкіндік ұсына отырып, бұл ұғымды қоса отырып, тегін немесе ақысына келісім бойынша ақпаратты немесе қызметті, тауарларды, мүлікті жеткізуді немесе офертаны, лицензиялауды, жалға беруді, сату-сатып алуды қоса алғанда, Интернетті пайдалана отырып, немесе Интернет арқылы, әртүрлі мәмілелер жасалынады	АҚШ

Ескерту. Авторлармен [11-13] әдебиеттер негізінде құрастырылған.

Жоғарыдағы 2-кестеден көріп отырғанымыздай, ақпараттық жүйелер көмегі арқылы электронды саудада сату-сатып алу, оферта және акцепт, тауарлар мен қызметті жеткізу және тағы басқа мәмілелерді жүргізуге болады. Көбінесе электрондық сауда мәмілелердің жиынтығы ретінде көптеген мемлекеттерде Интернет көмегі арқылы өткізілетін сауда-саттық, жалға беру бойынша іскерлік мәмілелер жасалынады.

Электрондық сауда технологиялық категория ретінде

Авторлар, дерек көзі	Сипаттамасы	Қолданылған мемлекеттер
1	2	3
Жапонияның өнеркәсібі және халықаралық сауда министрлігі	Интернет-технологияларды қолдана отырып, электрондық құралдар көмегімен (тауарлармен алмасу, қызметтермен, ақпаратпен және ақша қаражатын жеткізушілер арасында және тұтынушыларға тауарларды жеткізуін жүзеге асыру мақсатында коммерциялық негіздегі субъектілердің экономикалық қызметін) коммерциялық мәмілелерді өткізу	Жапония
АҚШ үкіметі	Компьютерлік желілерді қолданануда қорытындылау, қызметтер немесе тауарларды қолдану құқығы немесе меншік құқығы бойынша кез келген мәміле. Телекоммуникациялық арна желісі бойынша интерактивті режимдегі ақпараттармен алмасуды жүргізетін, электрондық түрде құрылғыларымен біріктіріле алатын компьютерлік желі ұсынылады	АҚШ

1	2	3
Канада үкіметі	Компьютерлік технологиялар және телекоммуникациялық өзге де мәмілелер арқылы сату және сатып алу кәсіпкерлік қызметін жүргізеді. Мұнда кіретіндер мәмілелер, телефон арқылы қолдану, факс, АВМ, несиелік карта, дебиттік карта, EDI және Интернет	Канада
Францияның өнеркәсібі және қаржы, экономика министрлігі	Электрондық мәліметтермен алмасу бойынша операциялар жиынтығы, қызметтер немесе ақпараттарды берудегі кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруға байланысты	Франция

Ескерту. Авторлармен [14-17] әдебиеттер негізінде құрастырылған.

Қазіргі уақытқа дейін электрондық саудаға анықтама беру даулы мәселе болып келе жатыр. Бұл ұғымға кең таралған анықтамалар келесідей негізгі құралдардан тұрады: телефон, факс, теледидар, электрондық төлемдердің жүйелері және ақшалай аударымдар, электрондық алмасу деректері (EDI), Интернетті қосқандағы компьютерлік желі.

Электронды құжатпен алмасу, электронды капиталдың қозғалысы, электрондық сауданы, электрондық ақша, электрондық маркетинг, электрондық банкинг және электронды сақтандыру қызметтерінің барлығын электрондық сауда қамтиды.

Электрондық сауда тұжырымдамасының тарихи дамуына назар аударайық. Электрондық сауда тұжырымдамасын жүзеге асырудың бірінші әрекеттері 1950–1960 жж. электронды есептеуіш машина пайда болғаннан бастап ене бастады. 1960 жылдары Американың ең ірі авиакомпаниясы қарапайым халық үшін әуеде ұшуға анағұрлым қолжетімді етіп, American Airlines программистері, өндірушілері және аппаратты жеткізушілермен IBM трансұлттық корпорациясымен бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы SABRE (Semi-Automatic Business Research Environment) әуе рейсіне рәсімделуін резервтеу жүйесін құрды. Автоматтандыру арқасында тарифтердің есептеу үдерісі негізінде орынды резервтеу сияқты қызмет бағасы анағұрлым арзандаған.

1965 жылдың өзінде SABRE, Брайэрклифф Мэнор кеңейтілген деректер орталығында толығымен интерактивті болды, ал туындалған ықтимал қателіктер резервтеу кезінде 1 % аспаған. Ол круиздерді ұйымдастыру және паромдардың иелерін, оншақты теміржол компанияларын, қаншама туристік агенттерді, 35 мың отельдерді, автокөліктерді жалға берушілерді, 50 шақты фирмаларды, 400-дей әуе жолдарын, 3 млн клиенттерді тіркеу, 30 мыңнан астам транспорттық агенттіктерді біріктірді [18].

1970 жылдың орта шеңінде қаржы құралдарының (EFT – Electronic Funds Transfer) электрондық аударымдары және электрондық айырбас деректері (EDI – Electronic Data Interchange) бірінші рет қолданыла бастады. Алғашқы жүйелердің жетіспеушілігі келесідей: бағаның жоғары болуы және аппараттық компоненттері мен бағдарламалардың стандартсыздығы. Тек бірнеше банктер мен ірі кәсіпорындар ғана жабдықтарды сатып алуға бастапқыда айтарлықтай шығындала отырып және жеке желілерді пайдалана алған [19].

Сонымен қатар 1970-ші жж. еуропалық елдерде ұқсас процестер басталды – деректермен алмасуда стандартты шешімдерді іздеу үшін, нәтижесінде халықаралық стандарттар GTDI (General-Purpose Trade Data Interchange Standards) бағдарланған сауда үдерісі жана жүйе пайда болды. Осылайша екі жүйелік стандартты қалыптасқан. Біреуі америкалық, екіншісі еуропалық, осы екі стандарт қозғалысы біріктіріліп, бірнеше ондаған жылдар бойы жалғасын тапты.

1990 жылдары Интернеттің қауырт өсуімен web-технологиялардың пайда болу нәтижесінде Интернет арқылы бизнестің жаңа түрі — бөлшек сауда пайда бола бастады.

1997 жылы тағыда бір стандарт — OBI (Open Buying on the Internet) пайда болды, ұйымдардың ортасында өзара іс-қимылдарды қозғайтын айтарлықтай үлкен мәселелердің барлығын стандарттайтын, ашық жүйеге бағдарланған толық циклді тарта отырып, сатып алу-сату-жеткізу оның басты идеясы болып табылады. Ақырында, 2003 жылы тағы бір формат қалыптасты AS-2, EDI және Интернет бірікті. Ол сандық деректер арқылы хаттама http алмасуға мүмкіндік береді, әдетте web-беттерді (страница) көру үшін пайдаланылады.

Жалпы елімізге келетін болсақ, тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасында жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшу үрдісі басталды. Алдымен экономикалық реформалар жүргізілді. Қазақстанда жүргізілген экономикалық реформалар республика органдарының экономикалық басқарудағы ролін, орны мен қызметін түбегейлі өзгерту жолдарын қарастырды. Министрліктердің ендігі міндеттері – басқару емес, өнеркәсіптердің техникалық дамуына, салааралық өркендеуіне дұрыс бағдар таңдау жұмыстарымен айналысу.

Қазақстан Республикасының «Электрондық коммерция орталығының» құрылу кезеңдері:

1. 2003 жылы ҚР Үкіметінің Қаулысы бойынша Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Қаржылық бақылау және мемлекеттік сатып алу комитеті «Электрондық коммерция орталығы» республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорны құрылды.

2. 2007 жылы «Электрондық коммерция орталығы» РМҚК «Самғау» ұлттық ғылыми-технологиялық холдингі құрамына еншілес компания ретінде кірді және «Электрондық коммерция орталығы» ЖШС болып қайта құрылды.

3. 2008 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысымен Орталық электрондық мемлекеттік сатып алу саласында бірыңғай оператор болып анықталды. Сол жылы Орталық құрылған «Зерде» ұлттық инфокоммуникациялық холдингі құрамына кірді.

4. 2009 жылы «Электрондық коммерция орталығы» ЖШС «Қаржылық жүйелерді ақпараттандыру орталығы» ЖШС біріктірілді.

5. 2010 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысымен «Электрондық коммерция орталығы» ЖШС ақпараттандыру саласында ұлттық оператор мәртебесіне ие болады. Бүгін компания мемлекеттік құрылымдар үшін ақпараттық технологиялар саласындағы ірі масштабты шешімдерді іске асырып келеді.

6. 2013 жылы «Электрондық коммерция орталығы» ЖШС Ақпараттандыру саласындағы оператор болып құрылды.

7. 2013 жылы «Электрондық коммерция орталығы» ЖШС республикалық меншікке берілген.

8. 2014 жылы Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі «Электрондық коммерция орталығы» ЖШС мемлекеттік қатысу үлесіне иелік ету және пайдалану құқықтарын қабылдады.

9. 2016 жылы «Электрондық коммерция орталығы» ЖШС — Мемлекеттік сатып алу саласындағы бірыңғай оператор (ҚМ 100%). «Электрондық коммерция орталығы» ЖШС «Электрондық мемлекеттік сатып алу саласындағы бірыңғай операторды анықтау туралы» ҚР Қаржы министрінің 2015 жылғы 31 наурыздағы № 243 бұйрығына сәйкес Мемлекеттік сатып алу саласындағы бірыңғай оператор болып қалыптасты.

10. 2017 жылы «Электрондық коммерция орталығы» АҚ болып құрылды.

Электрондық коммерция орталығының негізгі қызмет бағыттары:

- электрондық мемлекеттік сатып алу ақпараттық жүйесінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету;
- мемлекеттік сатып алу саласында бағдарламалық қамтамасыз ету және ақпараттық жүйелерді дайындау, енгізу және сүйемелдеу;
- қаржылық ақпараттық жүйелер және қорлар бойынша ҚР «Электрондық үкімет» инфрақұрылымы жобалық интеграторының қызметтерін орындау;
- қаржылық ақпараттық жүйелер және қорлар бойынша ҚР «Электрондық үкіметін» қалыптастыру кезінде жобаларды басқару және техникалық сүйемелдеу;
- электрондық мемлекеттік сатып алу бойынша оқытуды ұйымдастыру, семинарлар, тренингтер және конференциялар өткізу болып табылады [20].

Электрондық сауда — ақпараттық желі көмегі арқылы жасалатын іскерлік келісімнің қандай да бір формасы. Яғни бұған мысалдар көп, банк карточкасы арқылы сауда жасау, онлайн-дүкен аралау, электронды сақтандыру, электронды мемлекеттік сатып алу, қарапайым тілде айтсақ, сатып алу, сату, қызмет көрсету компьютерлік жүйелерді пайдалана отырып, маркетингтік шаралар өткізу мүмкіндіктерін жүзеге асыруды қамтамасыз етеді. Электрондық коммерция жүйесі қайда бағытталса, сол электрондық коммерцияның басты нысаны болып табылады. Олардың қатарына тауар, қызмет және ақпаратты жатқызуға болады.

Қорытындылай келе, электрондық сауда-саттықтың елдің экономикасына алып келетін артықшылықтары мен маңызы зор екендігі айқын. Ол тұлғалардың бәсекеге қабілеттілігін арттырады, жұмыс күшін азайтады және шығындардың азаюына мүмкіндік береді. Ал, тұтынушылар, біріншіден, уақытын үнемдейді, екіншіден, ақшасын үнемдеп, кезек күтуден құтылады, тәулік бойы қызмет көрсетуге қолжеткізе алады. Экономикада электрондық сауданың үлесін арттыруымыз керек,

демек, көлеңкелі экономиканың үлесі азаятынын көптеген дамыған елдердің тәжірибесі көрсетіп отыр. Себебі мұнда барлық операциялар жариялы түрде жасалып, саудагерлер салықтан жалтарудың түрлі амалдарын қарастыра алмайды және азаматтарын виртуалды сауаттылығын арттыра түседі.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 2017 жылғы 31 қаңтар «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік». [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.akorda.kz>.
- 2 Кобелева О.А. Электронная коммерция: учеб. пос. / О.А. Кобелева; под ред. проф. С.В. Пирогова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2006. — С. 14.
- 3 Юрасов А.В. Основы электронной коммерции: учеб. пос. / А.В. Юрасов. — М.: Горячая линия-Телеком, 2007.
- 4 Скиба О.Д. Правовое регулирование электронной коммерции в международном праве / О.Д. Скиба // Молодой ученый. — 2014. — № 11.1. — С. 58–62. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/70/12019/> (дата обращения: 26.01.2018).
- 5 Васильева Н.М. Электронная коммерция как правовая категория / Н.М. Васильева. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ecommercelaw.ru/elektronnaya-kommerciya-kak-pravovaya-kategoriya.html>.
- 6 Сауда қызметін реттеу туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 12 сәуірдегі № 544 Заңы. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000544_.
- 7 Joint Statement on Electronic Commerce, Committees of U. S. — Japan Business Council, Inc. and Japan — U. S. Business Council. 07.1999.
- 8 Электронная коммерция: учеб. пос. / под общ. ред. Л.А. Брагина. — М.: Экономистъ, 2005. — С. 14.
- 9 No. 2004–575 Loi du 21 juin 2004. Loi pour la confiance dans l'économie numérique (1) // JORF от 22.06.2004.
- 10 Закон Республики Узбекистан от 29 апреля 2004 г. N 613-II «Об электронной коммерции» // Собрание законодательства Республики Узбекистан. — 2004. — № 20. — С. 232.
- 11 E-commerce and taxation report by Ministry of Finance of India. 2001. [Electronic resource]. Электронный портал «E-commerce law» Official site Rashmin Sanghvi & Associates. — Access mode: http://www.rashminsanghvi.com/articles/taxation/electronic_commerce/finmin.html.
- 12 Ильичев С.К. Особенности налогообложения в сфере электронной коммерции / С.К. Ильичев. — М.: «Маркет» ДС, 2004. — 188 с.
- 13 Sec. 1104 (3) of the Internet Tax Freedom Act, Public Law 105-277 of October, 21, 1998.
- 14 Towards the Age of the digital Economy — for Rapid Progress in the Japanese Economy and World Economic Growth in the 21st Century. Ministry of International Trade and Industry, Government of Japan. — 1997.
- 15 Measuring Electronic Business Definitions, Underlying Concepts and Measurements Plans. Government of the United States of America. 13.10.1999
- 16 Government of Canada. Electronic Commerce in Canada: Priorities for Action. 1998 // Official site Canadian e-Policy Resource Centre (CePRC) Электронный портал «E-commerce law». [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.ic.gc.ca/eic/site/ceprc-ccrcp.nsf/eng/00025.html>.
- 17 Commerce électronique: Une nouvelle donne pour les consommateurs, les entreprises, les citoyens et les pouvoirs publics, Rapport Du Groupe De Travail Preside Par M. Francis Lorentz, Ministère de l'Économie, des Finances et de l'Industrie. — 1998.
- 18 Гофф Л. (Lesley Goff). SABRE идет на взлет / Л.Гофф // Computerworld Россия. — № 43. — М.: Изд-во «Открытые системы», 1999.
- 19 Тутаева Ю.Р. Проблемы и перспективы развития электронной коммерции. [Электронный ресурс] / Ю.Р. Тутаева. — 2012. — Режим доступа: sdo.rea.ru/cde/conference/1/file.php?fileId=42.
- 20 Электрондық коммерция орталығы. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://ecc.kz/company/history>.

Б.С. Есенгельдин, А.Төлеуұлы

Теоретические основы развития электронной торговли в современных условиях

В данной статье особое внимание уделено развитию информационных технологий в инновационном направлении страны на основе мирового опыта. Авторами проведен экспертный анализ проблем развития предпринимательства и процветания рынка информационных технологий. Показан опыт развития электронной торговли в зарубежных странах, проанализирована деятельность международных организаций, даны определения и комментарии, сделанные авторами различных стран. Концепция электронной торговли определяется как услуга, набор транзакций, в виде технологической категории. Доказано, что электронная коммерция осуществляется с использованием информационных технологий, направленных на продажу товаров и услуг между продавцами и покупателями. Произведена группировка набора транзакций, используемых при электронной торговле. Электронный документооборот, электронное движение капитала, электронные деньги, электронный маркетинг, электронное банковское обслуживание и электронное страхование раскрывают понятие электронной торговли. Рассмотрена концепция и история развития электронной торговли. Кроме того, в статье

представлен краткий обзор тенденций развития электронной коммерции в Республике Казахстан и основное внимание уделено ключевым областям электронной коммерции, а также дифференцированы преимущества и недостатки в области электронной коммерции.

Ключевые слова: электронная торговля, интернет, электронное правительство, электронный бизнес, Веб-технологии, информационная технология.

B.S. Yessengeldin, A. Toleuuly

Theoretical bases of e-commerce developments in modern conditions

Theoretical foundations of electronic commerce are considered in this article. Particular attention is paid to the development of information technologies in the innovative direction of the country on the basis of world experience. An expert analysis of the business development problems and the prosperity of the information technology market was conducted. The article considers the experience of the development of electronic commerce in foreign countries, analyzes the activities of international organizations, describes the definitions and comments given by the authors of various countries. The concept of electronic commerce is defined by three directions: as a service, a set of transactions, in the form of a technological category. It is proved that electronic commerce is carried out using information technologies aimed at selling goods and services between sellers and buyers. The grouping of a set of transactions used for electronic commerce is made. Electronic document management, electronic capital flow, electronic money, e-marketing, e-banking and electronic insurance reveal the concept of electronic commerce. The concept and history of the development of electronic commerce is considered. In addition, the article provides a brief overview of trends in the development of e-commerce in the Republic of Kazakhstan and focuses on key areas of e-commerce. And also the advantages and disadvantages in the field of electronic commerce are differentiated.

Keywords: e-commerce, Internet, electronic government, electronic business, web-technologies, informational technologies.

References

- 1 Memleket basshysy N.Nazarbaevtyñ Kazakstan khalkyna Zholdaıy 2017 zhylyhy 31 kantar «Kazakstannyn yshinshi zhanhyruy: zhahandyk basekehe kabilettilik» [Address of the Head of state Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan January 31, 2017 «The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness»]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz> [in Kazakh].
- 2 Kobeleva, O.A. (2006). *Elektronnaia kommertsiiia [Electronic Commerce]*. S.V. Pirogov (Ed.). (2d ed.). Moscow: Izdatel'skoto-torhovaia korporatsiia «Dashkov i Ko» [in Russian].
- 3 Yurasov, A.V. (2007). *Osnovy elektronnoi kommertsii [The fundamentals of e-commerce]*. Moscow: Horiachaia liniia-Telekom [in Russian].
- 4 Skiba, O.D. (2014). Pravovoe rehulirovanie elektronnoi kommertsii v mezhdunarodnom prave [Legal regulation of electronic commerce in international law]. *Molodoi uchenyi – Young scientist, 11.1*, 58–62. Retrieved from <https://moluch.ru/archive/70/12019/> [in Russian].
- 5 Vasilieva, N.M. Elektronnaia kommertsiiia kak pravovaia katehoriia [Electronic commerce as a legal category [Electronic resource]. *ecommercelaw.ru*. Retrieved from <http://ecommercelaw.ru/elektronnaya-kommerciya-kak-pravovaya-kategoriya.html> [in Russian].
- 6 Sauda kyzmetin retteu turaly Kazakstan Respublikasynyn 2004 zhylyhy 12 sauirdehi № 544 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated April 12, 2004 N 544 on Regulation of Trade Activity]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000544_ [in Kazakh].
- 7 Joint Statement on Electronic Commerce, Committees of U.S. Japan Business Council, Inc. and Japan — U.S. Business Council. 07.1999.
- 8 Bragin, L.A. (Eds.). (2005). *Elektronnaia kommertsiiia [E-Commerce]*. Moscow: Ekonomist [in Russian].
- 9 No. 2004–575 Loi du 21 juin 2004. Loi pour la confiance dans l'économie numérique (1). JORF от 22.06.2004.
- 10 Zakon Respubliki Uzbekistan ot 29 apreliia 2004 h. N 613-II «Ob elektronnoi kommertsii» (2004) [Law of the Republic of Uzbekistan No. 613-II of April 29, 2004 «On electronic commerce»]. *Sobranie zakonodatel'stva Respubliki Uzbekistan – Collection of laws of the Republic of Uzbekistan, No. 20*, 232 [in Russian].
- 11 E-commerce and taxation report by Ministry of Finance of India. 2001. Electronic portal «E-commerce law» Official site Rashmin Sanghvi & Associates. *rashminsanghvi.com*. Retrieved from http://www.rashminsanghvi.com/articles/taxation/electronic_commerce/finmin.html.
- 12 Ilyichev, S.K. (2004). *Osobennosti nalohoblozheniia v sfere elektronnoi kommertsii [The peculiarities of taxation in the field of electronic commerce]*. Moscow: «Market» DS [in Russian].
- 13 Sec. 1104 (3) of the Internet Tax Freedom Act, Public Law 105-277 of October 21, 1998.
- 14 Towards the Age of the digital Economy — for Rapid Progress in the Japanese Economy and World Economic Growth in the 21st Century. Ministry of International Trade and Industry, Government of Japan. 1997.

- 15 Measuring Electronic Business Definitions, Underlying Concepts and Measurements Plans. Government of the United States of America. 13.10.1999
- 16 Government of Canada. Electronic Commerce in Canada: Priorities for Action. (1998). Official site Canadian e-Policy Resource Centre (CePRC). Electronic portal «E-commerce law». *ic.gc.ca*. Retrieved from <http://www.ic.gc.ca/eic/site/ceprc-ccrcp.nsf/eng/00025.html>.
- 17 Commerce électronique: Une nouvelle donne pour les consommateurs, les entreprises, les citoyens et les pouvoirs publics, Rapport Du Groupe De Travail Preside Par M. Francis Lorentz, Ministère de l'Economie, des Finances et de l'Industrie. 1998.
- 18 Goff, L. (1999). SABRE idet na vzlet [SABRE goes on takeoff]. *Computerworld Rossiia – Computerworld Russia*, 43. Moscow: Izdatelstvo «Otkrytye sistemy» [in Russian].
- 19 Tutaeva, Ju.R. (2012). Problemy i perspektivy razvitiia elektronnoi kommertsii [Problems and prospects of development of electronic commerce]. *sdo.rea.ru*. Retrieved from sdo.rea.ru/cde/conference/1/file.php?fileId=42 [in Russian].
- 20 Elektronnyk kommertsiiia ortalyhy [Electronic Commerce Center]. *ecc.kz*. Retrieved from <https://ecc.kz/company/history> [in Kazakh].

Ж.М. Шаекина, А.Т. Тлеубердинова, Д.М. Салауатова, Д.А. Торжанова

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: tat404@mail.ru)*

Қазақстанның экологиялық және табиғи туризмі неміс тұтынушыларына ұсыныс ретінде

Бүкіләлемдік туристік ұйым зерттеулері Қазақстанда туризмнің неғұрлым әлеуетті түрлері ретінде анықталған табиғи және экологиялық туризмнің өсіп келе жатқан танымалдығын атап өтті. Мақалада экологиялық туризмге қызығушылықтың арту себептері қарастырылды және қызығушылықтың өсуінің негізгі уәждемелері терең зерделенді. Авторлар табиғи және экологиялық туризмге анықтама беріп, олардың арасындағы айырмашылықтарды тиянақтады. Мақалада экотуризмнің мақсатты тобы ретінде анықталған Германияның тұрғындары сипатталды, туристер түрлерінің сипаттамалары олардың қажеттіліктерін анықтаумен қатар берілді. Германияның туристік нарығын дамытудың ерекшеліктері атап өтілді, ол ақпарат қазақстандық туристік қызметтерді орналастыру және қазақстандық туристік ұсынысқа адалдығын қалыптастыру кезінде қажет болады. Авторлар неміс экотуристерінің әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларын сандық бағалауға мүмкіндік беретін негізгі критерийлерді анықтады. Ресми статистикалық деректер, сондай-ақ бұрын шетелдік ғалымдар жүргізген зерттеулер негізінде авторлармен Германия, Австрия және Швейцария мемлекеттеріндегі экологиялық туризмнің нарықтық әлеуеті, сондай-ақ туристердің келу болжамы есептелді. Қарағанды облысының Ақтоғай ауданында экотуризмді ұйымдастырудың нақты мысалы негізінде авторлар кіру туризмін қалыптастыру үдерісін жылдамдатуға ықпал етуші туризмді дамытумен айналысатын мемлекеттік, қоғамдық және жеке құрылымдардың өзара әрекеттесуін қарастырды.

Кілт сөздер: ішкі туризм, дестинация, саяхаттар, туристік келулер, туристік инфрақұрылым, туристік іс-әрекет.

Қазақстанда туризмді дамыту басымдықтарының біріне экологиялық және табиғи туризм жатқызылады. Әлемдік туризм мониторингі халықаралық консалтингтік тобының мәліметтері бойынша (International Tourism Consulting Group, World Travel Monitor Company, әрі қарай — IPK Groop) елге саяхаттаудың басты уәждемелеріне табиғи ландшафттардың көптүрлілігі (кең далалардан қарлы таулы шыңдарға дейін) мен байырғы тұрғындар жатады [1]. Туристер үшін Қазақстан да тартымды болып табылады:

- еркін / жабайы табиғат (74 %);
- тұзды және тұщы көлдері бар далалар (69 %);
- шексіз шығындар мен ландшафттар (68 %);
- көшпенділер мәдениеті (63 %);
- таулар (59 %);
- адам қолы тимеген табиғат (58 %).

IPK Groop анықтауы бойынша, Қазақстан үшін әлеуетті болып табылатын неміс нарығы экологиялық және табиғи туризм тұжырымдамасын және неміс тұтынушыларының таңдауының ерекшеліктерін ескеруді талап етеді.

Дүниежүзілік туристік ұйымның мамандары экологиялық туризмді негізгі ынтасы табиғатты, сондай-ақ табиғи және әлеуметтік-мәдени қоршаған ортаға теріс әсердің азайту кезінде пайда болатын табиғи аумақтарда басым дәстүрлі мәдениеттерді бақылау және түсіну сияқты болып табылатын туризм түрі ретінде анықтайды. Табиғи туризм табиғи жағдайды қызметтің орны, соның ішінде демалыс, экстремалды немесе тұтыну (мысалы, жағажай демалысы, жүзу, альпинизм, аң және балық аулау сияқты) орындары ретінде қолданатын кең ауқымды іс-шараларды қамтиды [2; 25].

Германияның Экономикалық ықпалдастық және дамыту федералды министрлігінің жұмыс тобымен (Arbeitsgruppe Okotourismus of the Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ)) табиғи туризм мен экотуризм арасындағы негізгі айырмашылық анықталды. Табиғи туризм (нем. «naturtourismus») тартымды табиғи шарттардағы, басым жағдайлардағы қорғалатын аймақтардағы әртүрлі әрекеттерді таңдайтын нарық сегментіне жатады. Бұл жағдайда іс-әрекеттер түрлері ғылыми туризм, жабайы табиғатты тамашалау мен суретке түсіруден бастап балық аулаушылық пен аң аулаушылық, сонымен бірге спорттық және шытырман оқиғалы туризмге дейін барады [3].

Экологиялық туризм (нем. «okotourismus») қоршаған орта мен әлеуметтік-мәдени факторларға жағымсыз әсер етуді азайтуға, ерекше қорғалатын табиғи территорияларды қаржыландыруға, сонымен қатар жергілікті тұрғындарға табыс көздерін қалыптастыруға бағытталған табиғи туризмнің түріне жатады [4; 3, 4].

Осылайша, табиғи туризм тірі табиғатты бақылау аясынан шығып, өзіне табиғи жағдайлардағы барлық дерлік туризм түрлерін біріктіреді.

Екінші жағынан, экотуризмді түсінудегі «немістік» көзқарас, әдетте, «тұрақты туризм» деп аталатын туризмнің аспектілерін қамтиды: адамдарға және қоршаған ортаға жағымсыз әсерді барынша азайту және тиісті экономикалық пайда алу. А. Виегас анықтамасы бойынша: «Экотуризм — ақпаратқа және білімге ерекше назар аудара отырып, табиғатқа бағытталған немесе қоршаған ортаға бағытталған демалыс, немесе бос уақыт ...» [5; 3].

В. Страздас бойынша, табиғи және экотуризм арасындағы айырмашылықты келесідей анықтауға болады: табиғи туризм туристік нарықтың нақты сегментіне және табиғи территорияларға, яғни табиғат координациялық орталық болатын аймақтарға, саяхаттауды білдіретін туристік пакеттің нақты түріне жатқызылады [6; 2, 3]. Қоршаған ортаға әсер жағымды да, жағымсыз да болуы мүмкін. Осы ретте, зерттеушінің пікірінше, экотуризм қоршаған ортаға жағымсыз әсерді азайтуға не толық жоюға бағытталған.

Соңғы жылдары экологиялық туризмге деген қызығушылықтың жоғарылауы себептеріне байланысты ДТҰ мамандары мыналарды жатқызады:

- жіберуші елдерде экология тақырыбының маңыздылығының және/немесе күнделікті өміріндегі аталған мәселелердің өсіп келе жатқан маңызы;

- балаларға экологиялық бағдар беруді нығайту;

- мақсатты елдерде тұрақты туризмді қамтамасыз ету жөніндегі күш-жігерді жандандыру.

Неміс тұрғындарының арасында мұндай саяхаттың себептерінің ішінде табиғи орта және қоршаған орта сияқты көрсеткіштердің үлесі өте жоғары болып табылады [7; 94]:

- неміс демалушылардың арасында «табиғатты аялауды» таңдағандардың үлесі — 59,3 %;

- 54,2 % немістер үшін ең маңыздысы «ластанған қоршаған ортаны қорғау» мотиві;

- қоршаған ортаға әсер етудің басқа да көрсеткіштерімен салыстырғанда экологиялық себептердің жоғары өсу қарқыны байқалады;

- демалушылар үшін табиғаттың шынайылығы (32,4 %) және флора мен фаунаны зерттеу (34,3 %) маңызды;

- 27,2 % туристер үнемі, ал 49,3 %-ы кейде экотуристік сапарларды ұйымдастырады.

Экотуризмнің мақсатты топтарын, олардың қажеттіліктері мен мінез-құлықтық үлгісін сипаттау, неміс демалушыларын экотуристердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларын сандық өлшеуге мүмкіндік беретін жіктеменің төрт типіне Д.фон Лабберг жіктемесіне сәйкес жүргізіледі [4; 100].

Бірінші түрі: білім деңгейі төмен жастар, ең алдымен, білім алушылар, неміс халқының шамамен 26 % құрайды. Туристердің осы санаты үшін туроператормен турды ұйымдастыру жөніндегі талаптары жоғары емес, туристік ресурстар соншалықты маңызды емес, туроператорлардан экологиялық менеджмент шараларын күту шамалы деңгейде болып табылады. Әдетте, бұл түр табиғаттың сақталуына жеке үлес қосуға дайын.

Екінші түрі: негізінен білім және табыс деңгейі төмен әйелдер, басым бөлігінде баласы жоқ зейнеткерлерді біріктіреді, неміс халқының 29,0 % құрайды. Бұл санатта демалыс орнына қоршаған ортаны қорғау іс-шараларын төлеуге дайын емес, экологиялық аспектілерге өте немқұрайлы көзқарасын көрсетеді.

Үшінші түрі: негізінен білім деңгейі мен табыс деңгейі жоғары орта жастағы адамдар, демалыста экологиялық аспектілердің әлеуметтік жауапкершіліктің жақтаушылары, Германия халқының 14,7 % құрайды. Олар үшін табиғатты сақтау ғана емес, сондай-ақ жергілікті тұрғындардың өмір салты мен дәстүрлерін құрметтеу маңызды.

Төртінші түрі: ортадан жоғарыға дейінгі білімі бар, таза табысы орташадан жоғарыға дейін болатын, жиі кішкентай балалары бар (14 жасқа дейінгі) орта жастағы адамдар (30–59), неміс халқының 30,0 %-ын құрайды. Бұл түр жануарлар дүниесінің мониторингі табиғи ресурстар және олардың мүмкіндіктері сияқты аспектілерге қызығушылық тудырады. Олар, әдетте, жергілікті тұрғындардың мәдениеті мен дәстүрлерін өте құрметтейді. Табиғат пен қоршаған орта саяхатқа қанағаттануына қатты әсер етеді.

Экологиялық туризм үшін артықшылықты 14-19 және 30-59 жастағылар береді. Жынысы бойынша бөлу көрсеткендей, туроператорлармен ұсынылатын табиғаттағы демалысқа әйелдер басымдық береді (66 % қарсы 34 %-ға) [3].

Зерттеу көрсеткендей, білім критерийі маңызды болып табылады. Экотуризм жоғары білімі бар адамдар мен жоғары табыстары бар адамдарға қолайлы екенін атап өтіледі. Білім сипаты экотуристер арасында кездесетін кәсіби топтарда да көрініс табады. Үлкен үлесті мұғалімдер алатыны байқалды, бұл, біріншіден, аталған сапарларға мұғалімдердің уақытының жеткілікті болуымен, екіншіден, аталмыш саяхаттарды биология және география мұғалімдері қосымша білім алу құралы ретінде пайдалануымен сипатталады.

Экотуризм тұтынушыларынан түсетін таза айлық табыс 1533,9 еуродан 2555,9 еуроға дейін жетеді, бұл экотуристер халықтың ауқатты сегменттеріне тиесілілігін растайды.

Қоршаған орта мен жануарлар әлемін бақылау мүмкіндігінің маңыздылығына қарамастан, аталған басымдықтар саяхаттаушылардың үштен бір бөлігіне ғана өзекті, экотуристердің көпшілігі (48,9 %) демалысты басқа да әрекеттермен бірлестіріп өткізуді қалайды, ал 19,5 % турист үшін экотуризмнің бірнеше күнмен шектелуі тиімді болып табылады.

Өңірлерді (еуропалық елдер, еуропалық емес елдер, алыс үшінші әлем елдері, жақын үшінші әлем елдері және еуропалық емес өнеркәсібі дамыған елдер) бөлуге сәйкес респонденттердің 51 % жақын дамушы елдерге сапарларға қызығушылық танытады. Бұл факт неміс нарығын Қазақстан үшін әлеуетті ретінде анықтау үшін жағымды болжам жасауға мүмкіндік береді. Бұл ықтималдылықты растайтын фактілер анықталды.

Мысал ретінде Қарағанды облысы Шабанбай би ауылында далалық қонақ үйлерді ұйымдастыру тәжірибесін келтіруге болады. Аталмыш кішігірім мекендегі 2010 жылдан бастап Қазақстан туристік қауымдастығымен сертификатталған қонақ үйлер қызмет атқарады. Шетелдік туристер бұл жерге табиғи ландшафттарды тамашалау ғана емес, сонымен бірге шынайы қазақ отбасында өмір сүру үшін, оның ішінде бие сауу, бешбармақ дайындау, өз қолымен қымыз, талқан, құрт, ірімшік дайындауға, киіз тоқуға қатысуға, аңшылыққа шығуға, жергілікті тұрғындармен пікірлесуге және т.б. үшін келеді. Алғашқы жылдардағы ыңғайлылықтардың болмауы да таныстар мен достарға аталмыш орынды демалыс орны ретінде кеңес беруге кедергі болған жоқ, туристер легі жылдан жылға көбеюде.

ДТҰ сарапшыларының пікірінше, тұтынушылардың тілектерін білу өнім саясаты үшін аса маңызды. Турдың маңызды талаптары туралы сұраққа жауап берген төрт маңызды артықшылықтан тұратын экотуристердің нақты құрылымы қалыптасты:

1. 50 % жергілікті тұрғындар жүргізетін кішігірім ғимараттарда тұруды таңдайды.

2. 45,6 % нақты ақпараттың болуы шарттарында өздігінен жүруді қалайды, 14,7 %-ы гидпен экскурсияларға басымдық береді.

3. 41,2 % жергілікті өнімдерден жергілікті асхананы пайдалануға ниетті.

4. 41,2 % қонақжайлылықты күтуде, олар өздерін көптен күткен қонақ ретінде сезінгісі келеді [3].

Зерттеуге сәйкес экотуризмге барудың орташа ұзақтығы:

– Германия аумағында сапар шегу үшін — бір аптадан аз;

– Еуропадағы сапарлар үшін, әдетте, екі апта;

– бүкіл әлем бойынша сапарлар үшін — үш апта, кейде тіпті одан да көп.

Көптеген неміс туроператорларының пайымдауынша, экологиялық туризмнің мақсатты топтарын келесідей құраммен сипатталады:

– белсенді спортшылар мен әйелдер (20 туроператор);

– табиғатты жақсы көретін және бағалайтын адамдар (20 оператор);

– командалық рухпен сипатталатын адамдар (13 оператор);

– мәдениеттер мен коммуникацияларды жинауға мүдделі адамдар (13 оператор).

Әдетте, бұл туристер толерантты, бейтарап, артық заттарды талап етпейтін, білімге ұмтылатын, ашық, икемді және ынтымақтастыққа қабілетті.

Туроператорлардың пікірінше, тұтынушылар жергілікті әдет-ғұрыптарға бейімделіп, бейресми мәдениетпен танысу үшін ашық болуы керек. Мақсатты топтардың клиенттері дәстүрлі бұқаралық туризмді таңдамайды және экологиялық және әлеуметтік жағынан ыңғайлы аймақтарда саяхат жасауды қалайды.

Экотуризм мамандандырылған туроператорлардың нарығына жақсы мүмкіндік береді. Зерттеу қорытындысы бойынша респонденттердің 47,6 % демалыстарын үнемі өздері ұйымдастырады, ал

34,7 % туроператорлардың қызметін пайдаланады. Салыстыру үшін: бүкіл Германияда барлық сапарлардың шамамен 54 %-на жеке тапсырыс беріледі, ал 46 %-ы турагенттер немесе туроператорлар арқылы рәсімделеді [8]. Бұл факт туристік ілгерілетуде туроператорлардың белсенді рөлін дәлелдейді және қазақстандық мамандармен есепке алыну керек. Ел үшін жаңа бағыт ретінде экологиялық туризмді құруға туризмді дамытумен айналысатын мемлекеттік, қоғамдық және жеке тұлғалардың күш-жігерін біріктіру маңызды.

Мысалы, Орталық Қазақстандағы экологиялық туризмнің дамуына табиғат қорғау және биоәртүрлілікті сақтау неміс одағы (NABU), Қарағанды облыстық экологиялық мұражайы, «Nomadic Travel Kazakhstan» компаниясы, Қазақстандық ұлттық географиялық қоғамы, «Ақтоғай ауыл шаруашылығы орман және жануарлар дүниесін қорғау» «Avalon» тарихи-географиялық қоғамы КММ / «Авалон» қоғамдық қоры қатысады. Еуропалық комиссия, «Қазақмыс» корпорациясы, Қарағанды облысының кәсіпкерлік басқармасы қолдау көрсетеді [9].

Шабанбай би ауылындағы ерекше қорғалатын аймағындағы жергілікті халық және қызметкерлер үшін экологиялық туризм саласындағы қызметтерді ұсыну теориясы мен тәжірибесі бойынша оқыту семинарлары ұйымдастырылады. Қызыларай қорғалатын аймағына автокөлікпен жету мүмкіндігі қарастырылған тұрақтар орналасқан (оның бір бөлігі — туристік соқпақтар бастапқы нүктесі болып табылатын тау-орман оазисі).

Орталық Қазақстандағы экотуризмді дамыту жөніндегі қоғамдық кеңес экосайтты басқаруға көмектеседі. Дерек қорына жергілікті және шетелдік бұқаралық ақпарат құралдары мен жарнамалық буклеттердегі Орталық Қазақстанның туристік әлеуеті туралы басылымдарда көрініс тапқан туристік көрікті жерлердің көп бөлігі анықталып, сипатталған және енгізілген. Жергілікті және шетелдік туристік бизнес және БАҚ өкілдері үшін Қызыларайға ақпараттық турлар ұйымдастырылады. Қарағанды облысының туристік көрікті жерлері Қазақстанға қатысты танымал ағылшын тіліндегі («Lonely Planet Central Asia» және «Brand Kazakhstan») және атақты неміс тілді («Kasakhstan Entdecken») жолсілтемелерде сипатталған. Қызыларай және Ұлытау туралы ақпарат танымал «Wikitravel» онлайн-жолсілтемесінің ағылшын нұсқасында және «Tripadvisor» веб-ресурсында орналасқан.

Жергілікті қауымдастықтар мен туристер арасындағы байланыстырушы буын болып табылатын «Nomadic Travel Kazakhstan» туроператорымен «Сарыарқаның қола шеңбері», «Қызыларай – биіктік пен тарих», «Орталық Қазақстан бойынша шолу туры», «Ұлытау – ұлт бесігі», «Ұлытаудағы демалыс туры», «Оңтүстіктегі «Ақсоран» және басқа туристік маршруттар дайындалған.

Бүкіләлемдік туристік ұйымның мамандарының байқауларына сәйкес, Германиядағы туристік нарықтың дамуы мынадай ерекшеліктерге ие [3]:

1. Жол жүру жиілігімен қатар, саяхат сапарларының өсуі жалғасуда.
2. Әлеуметтік-демографиялық құрылымдық өзгерістер мақсатты топтар арасында басымдықты бағыттардың ауысуын туғызады: отбасылардың санын азайту, отбасылардың ауқымын азайту; егде жастағы адамдар санының күрт артуы; туристердің шағын топтарының бірлестігі.
3. Әртүрлі мақсатты топтардың туристік мотивациясы дифференциацияға ұшырады.
4. Туристік бағыттарға қатысты: ұзақ сапарлардың үлесінің 10-15 %-ға дейін артуы, тұрақты 35 % көрсеткішіне ие «Жерорта теңізі» бағытынан басқа ішкі жол жүрулердің 20-25 %-ға дейін төмендеуі.
5. Демалыс түрлері бойынша: таңдауларда, бір сапар кезінде түрлі іс-шараларға қатысу дәрежесінде белсенділіктің төмендеуі байқалады.
6. Туристік сапарлардың орташа ұзақтығының төмендеуі.
7. Маусымдық ауытқулар біршама аз өзгерістермен сипатталады, себебі егде жастағы адамдарға маусымаралық кезеңде әр түрлі климаттық аймақтарға бару саны артады; жылына екінші және үшінші сапарлар саны артып келеді.
8. Туроператорлар ұйымдастырған сапарлардың нарықтық үлесі 58 %-ға дейін өсті; шетелге сапарлардың саны артып келе жатқан пакеттік турларының үлесі 66 %-ға дейін өсті; ішкі турлар үлесі — 30 % дейін; тұтастай алғанда клиенттер саяхатқа оң әсер етеді.
9. Өуе сапарларының артуы алыс қашықтыққа саяхаттардың артуына байланысты.
10. Жоғары сапалы, жайлы тұрғын үйлерге деген қажеттілік өсіп келеді.
11. Жаңа медиақұралдары (ғаламтор) тұтынушыларды хабардар етуде және брондауда маңызды рөл атқарады, алайда бұл дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарының рөлін төмендетпейді.
12. Бағаларға деген сезімталдық артуда: немістердің халықаралық сапарларының тәжірибесі қызметтер құнының маңыздылығын сипаттайды.

В.Д. Лабергтің айтуы бойынша, деректер жиналғаннан бері айтарлықтай уақыттық мерзімдерге қарамастан, бүгінгі күні үрдістер әлі де жарамды деп есептеуге болады. Іргелі құрылымдық өзгерістердің белгілері жоқ [7]. 2000 жылы 14 және одан жоғары жастағы 48,8 млн неміс туристке жүргізілген транспозицияға сәйкес экотуризмнің әлеуетті нарығы 14,5 млн адамды құрайды (1-кесте).

1 - кесте

Германия экологиялық туризмінің нарықтық әлеуетін есептеу

Көрсеткіштер	2000 ж.		2016 ж.
Германия халқы, млн адам	82,2		81,3
14 және жоғары жастағы, млн адам	63,8		53,7
Барлық демалушылар, млн адам	48,4	Тұрғындардың 75.9 %-ы (14 және жоғары)	40,8
Табиғи туризмнің нарықтық әлеуеті, млн адам	28,7	Демалушылардың 59.3 %-ы	24,2
Экологиялық туризмнің нарықтық әлеуеті, млн адам	14,5	Демалушылардың ~30 % -ы	12,2

Ескерту. Дерек көздері: [7, 10].

Ағымдағы үрдісті сақтау экологиялық сезімталдықтың артуымен ғана ерекшеленетінін ескере отырып, 2016 жылы экологиялық туризмнің нарықтық әлеуеті 12,2 млн турист деп есептеуге болады [11].

IPK Groop зерттеулерінің нәтижелері бойынша, Германияда 3,9 млн адам Орталық Азияға ықтимал қызығушылық танытып отыр, олардың 48 %, яғни 1.87 млн адам, Қазақстанға туристік бағыт ретінде қызығушылық танытты. Экотуризмнің нарықтық әлеуеті саяхатқа шыққысы келетіндердің жалпы санының шамамен 30 %-ын құрайтынын ескере отырып, экотуризмнің неміс нарығының әлеуеті 560 мың адам деп есептеуге болады. IPK Groop зерттеуінің жоғары деңгейіне сенім білдірсек (10 000 адам), алынған нәтижелердің айтарлықтай жоғары екендігі туралы мәлімдеуге болады, бұл ықтималдылық коэффициентін (0,5–1 диапазонында — орташа 0,75) пайдалану мүмкіндігін береді. Одан басқа, А.Виелхабер пікірі бойынша, неміс, швейцария, австриялық нарықтардың бағалаулары бірі-бірінен қатты айырмашылық жасамайды, аталған жағдай әлеуетті нарық есептемесіне аталған елдерді қосу мүмкіндігін білдіреді [11]. Бұл жағдайда келу болжамы агрессивті маркетингтік стратегияны іске асыру жағдайында жылына 420 мың адамды құрайды.

Осы елдердің статистикалық деректерін пайдалану және А.Виелхабердің осы халықтардың ділдерінің ұқсастығы туралы пікірін ескере отырып, Швейцария мен Австрия экотуристерінің келу болжамын есептеуге болады (2-кесте).

Бұл жағдайда оқиғалардың төмен деңгейіне сәйкес келетін 0,05 ықтималдық коэффициентін қолданамыз, IPK Groop зерттеуіне сәйкес, Германияның әлеуеті Австрия мен Швейцарияның әлеуетімен салыстырғанда 15-ке қарсы 1-ге тең ($0,75 / 15 = 0,05$). Осылайша, үш елдің келуінің жалпы болжауы 460 мың адамға жетіп, 10 күндік тұру үшін адамға ең төменгі шығын 1500 еуро болған жағдайда, сәйкесінше, 690 мың еуро табыс әкелуі мүмкін.

2 - кесте

Австрия және Швейцария экологиялық туризмінің нарықтық әлеуетін есептеу

Мемлекет	Халық саны, млн адам (2016 ж.)	15 және жоғары жастағы халық, млн адам	Демалушылар, барлығы (15 және жоғары жастағы халық 75,9 %-ы), млн адам	Экологиялық туризмнің нарықтық әлеуеті (демалушылардың ~30 % -ы), млн адам	Қазақстандық нарық әлеуеті (демалушылардың ~30 % -ы), млн адам	Ықтималдылық	Келу болжамы, адам
Австрия	8,6	5,8	4,4	1,32	0,40	0,05	20
Швейцария	8,4	5,6	4,3	1,29	0,39	0,05	~20

Ескерту. [12, 13] мәліметтерінің негізінде есептелген.

Сұраныстың тұрақтылығы, экологиялық туризм өсу үрдісін сақтау, алынған қызметтер мен клиенттердің қанағаттануының және Қазақстанның туристік әлеуеті туралы мақсатты клиенттер арасында хабардарлықты арттыру шарттарын сақтай отырып, сұраныстың сызықтық тәуелділігін есептеуге болады, бұл, өз кезегінде, туристік келулер санының өсуі мен брендтік туристік өнімнің қалыптасуына ықпал етуі тиіс.

Әлеуетті тұтынушылардың үміттерінің ерекшеліктерін есепке алу Қазақстанға туристік ұсынысқа қойылатын адалдықты қалыптастыруға қосымша ынталандыруды қамтамасыз етуі тиіс.

Неміс туристік нарықтың ерекшелігі қазақстандық аймақтық туризм стратегияларын қалыптастыруда, туристік ұсыныстар өлшемдерін дайындауда, мемлекет, оның тарихы мен дамуы, мәдени құндылықтартары мен заманауи мүмкіндіктері туралы бірегей ұсынысты жасауға және оған оң көзқарас қалыптастыруға ықпал ететін БАҚ, ғаламтор, әлеуметтік желілер, жарияланымдар сияқты қолданыстағы арналар арқылы ақпараттық камсыздандыруды белсенді кеңейтуде ескерілуі және қолданылуы тиіс. Алдында қабылданған қызметке туристердің көзқарасын зерттеу негізінде әлеуетті туристердің қызығушылығын сақтау және ұлттық туристік брендті жылжыту бойынша ауқымды бағдарламаны әзірлеу мақсатында жаңа туристік өнімдер мен бағдарламаларды құруға болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 World Travel Monitor® Data // International consulting group on tourism research, 2010. [Electronic resource]. — Access mode: www.ipkinternational.com.
- 2 Тлеубердинова А.Т. Учет потребностей экологического туриста США при использовании природно-рекреационных ресурсов Казахстана / А.Т. Тлеубердинова, Д.М. Салауатова // Туризм: право и экономика. — 2014. — № 2. — С. 25–30.
- 3 The German Ecotourism Market. Special Report, Number 10. Capitan Haya 42, 28020 Madrid. www.world-tourism.org.
- 4 Federal Ministry for Economic Co-Operation and Development (ed.): Ecotourism as an Instrument on Nature Protection? — Bonn, 1995.
- 5 Viegas A. Ökomanagement in Tourismus / A.Viegas. — Munich/Vienna, 1998.
- 6 Strasdas W. Ökotourismus in der Praxis – zur Umsetzung der sozio-ökonomischen und naturschutzpolitischen Ziele eines anspruchsvollen Tourismuskonzeptes in Entwicklungsländern; Schriftenreihe für Tourismus und Entwicklung; Studienkreis für Tourismus und Entwicklung e.V. (Hrsg.), Ammerland, 2001 / W.Strasdas. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.studienkreis.org/deutsch/publikationen/pdf>.
- 7 von Laßberg D. Holiday travel and Environment. A survey on the attitude of German Population regarding aspects of nature and environment in the context of holiday trips / D. von Laßberg. By order of Federal Ministry for the Environment: Studienkreis für Tourismus und Entwicklung e.V. (Hrsg.), Ammerland, 1997.
- 8 F.U.R. (Research Group holiday and travel) (ed.): The Travel Survey 2000 (Reiseanalyse), annual publication, Hamburg 2000; Reiseanalyse 2001: first Results, ITB 2001.
- 9 [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.guide.kz/ru/embodied.shtml>.
- 10 [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://countrymeters.info/ru/Germany>.
- 11 Vielhaber, A. Long-distance Travel 2005; a delphi study in Germany, Austria and Switzerland, Studienkreis für Tourismus und Entwicklung e.V. (ed.) / A.Vielhaber et al. Ammerland 1997.
- 12 [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://countrymeters.info/ru/Austria>.
- 13 [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://countrymeters.info/ru/Switzerland>.

Ж.М. Шаекина, А.Т. Тлеубердинова, Д.М. Салауатова, Д.А. Торжанова

Экологический и природный туризм Казахстана как предложение для немецких потребителей

Всемирная туристская организация отмечает рост популярности природного и экологического туризма, определенного как наиболее перспективный вид туризма в Казахстане. В статье рассмотрены причины повышения интереса к экологическому туризму, показаны основные мотивы растущего интереса к нему. Авторы дают определения природного и экологического туризма, уточняя различия между ними. Приведено описание целевой группы экотуризма — жителей Германии, даны характеристики типов туристов, с уточнением их потребностей. Отмечены особенности развития туристского рынка Германии, учет которых необходим при позиционировании казахстанских туристских услуг и формировании лояльности к казахстанскому туристскому предложению. Уточнены основные критерии, дающие возможность количественного измерения социально-демографических характеристик немецких экотуристов. На основе официальных статистических данных, а также исследований, проведенных зарубежными учеными ранее, авторами произведен расчет рыночного потенциала экологического

туризма Германии, Австрии и Швейцарии, а также дан прогноз туристских прибытий. На реальном примере организации экотуров в Актогайском районе Карагандинской области авторами рассмотрено взаимодействие государственных, общественных и частных структур, занимающихся вопросами развития туризма, способствующее ускорению процесса становления въездного туризма.

Ключевые слова: внутренний туризм, направления, путешествия, туристские поездки, туристская инфраструктура, туристская деятельность.

Zh.M. Shayekina, A.T. Tleuberdinova, D.M. Salauatova, D.A. Torzhanova

Ecological and natural tourism of Kazakhstan as a proposal for German consumers

The World Tourism Organization notes the growing popularity of natural and ecological tourism, defined as the most promising types of tourism in Kazakhstan. The article examines the reasons for increasing interest in ecological tourism, and considers the main motives for the growing interest in it. The authors give definitions of natural and ecological tourism, the differences between them are refined. The article describes the target group of ecotourism - the inhabitants of Germany, the characteristics of the types of tourists with the specification of their needs. The peculiarities of the development of the tourist market of Germany are noted, the account of which is necessary when positioning the Kazakhstan tourist services and forming loyalty to the Kazakhstan tourist offer. The authors have refined the main criteria that make it possible to quantify the socio-demographic characteristics of German eco-tourists. Based on official statistical data, as well as studies conducted by foreign scientists earlier, the authors calculated the market potential of ecological tourism in Germany, Austria and Switzerland, as well as the forecast of tourist arrivals. On the real example of ecotourism organization in the Aktogay district of the Karaganda region, the authors examined the interaction of state, public and private structures dealing with tourism development, contributing to the acceleration of the process of the formation of inbound tourism.

Keywords: domestic tourism, directions, travel, tourist trips, tourist infrastructure, tourist activity.

References

- 1 World Travel Monitor[®] Data // International consulting group on tourism research, 2010. *ipkinternational.com*. Retrieved from www.ipkinternational.com.
- 2 Tleuberdinova, A.T. & Salauatova, D.M. (2014). Uchet potrebnosti ekologicheskogo turista SShA pri ispolzovanii prirodno-rekreativnykh resursov Kazakhstana [Accounting for the needs of the US environmental tourist using the natural and recreational resources of Kazakhstan]. *Turizm: pravo i ekonomika – Tourism: law and economics*, 2, 25–30 [in Russian].
- 3 The German Ecotourism Market. Special Report, Number 10. Capitan Haya 42, 28020 Madrid. *world-tourism.org*. Retrieved from www.world-tourism.org.
- 4 Federal Ministry for Economic Co-Operation and Development (Ed.): *Ecotourism as an Instrument on Nature Protection?* Bonn (1995).
- 5 Viegas, A. (1998). *Ökomanagement in Tourismus*. Munich/Vienna.
- 6 Strasdas, W. (2001). *Ökotourismus in der Praxis – zur Umsetzung der sozio-ökonomischen und naturschutzpolitischen Ziele eines anspruchsvollen Tourismuskonzeptes in Entwicklungsländern*; Schriftenreihe für Tourismus und Entwicklung; Studienkreis für Tourismus und Entwicklung e.V. (Hrsg.), Ammerland, 2001. *studienkreis.org*. Retrieved from <http://www.studienkreis.org/deutsch/publikationen/pdf>
- 7 von Laßberg, D. (1997). *Holiday travel and Environment. A survey on the attitude of German Population regarding aspects of nature and environment in the context of holiday trips*. By order of Federal Ministry for the Environment: Studienkreis für Tourismus und Entwicklung e.V. (Hrsg.), Ammerland.
- 8 F.U.R. (Research Group holiday and travel) (ed.): *The Travel Survey 2000 (Reiseanalyse)*, annual publication, Hamburg 2000; *Reiseanalyse 2001: first Results*, ITB 2001.
- 9 *guide.kz*. Retrieved from <http://www.guide.kz/ru/embodied.shtml> [in Kazakh].
- 10 *countrymeters.info/ru*. Retrieved from <http://countrymeters.info/ru/Germany> [in Kazakh].
- 11 Vielhaber, A. & et al. (1997). *Long-distance Travel 2005; a delphi study in Germany, Austria and Switzerland*, Studienkreis für Tourismus und Entwicklung e.V. (ed.), Ammerland.
- 12 *countrymeters.info/ru*. Retrieved from <http://countrymeters.info/ru/Austria> [in Kazakh].
- 13 *countrymeters.info/ru*. Retrieved from <http://countrymeters.info/ru/Switzerland> [in Kazakh].

N.T. Batyrova¹, G.R. Mombekova², Yaşar Yılmaz³, S.K. Yerzhanova⁴

^{1,2}*Ahmet Yassawi University, Turkestan, Kazakhstan;*

³*Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, Turkey;*

⁴*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan*

(E-mail: salta_27@mail.ru)

Ways to improve the programs of development tourism in Kazakhstan

The article notes that at present tourism is becoming one of the fastest growing sectors of the economy and the direction of the concept of tourism development in Kazakhstan is also topical. The author determined that the hospitality sector began to provide more jobs. This situation affects many countries for the development of tourism. The article considers the systems of evaluation of the concept of tourism development in Kazakhstan until 2020. The tasks and mission of the concept are explored, which are concentrated in five points: creating a framework for new tourism experience, developing ecotourism, environmental education, creating professional management and regulation that provides easy access to Kazakhstan within the country, promoting global competitive services and travel goods. It is concluded that the development of domestic tourism in Kazakhstan will depend on a number of market trends - in the field of tourism in general, economics, demography, ecology, technology and other factors. Therefore, this strategy will be evaluated in accordance with the framework that will be considered in three groups, such as suitability, acceptability and feasibility. The results of this study show positive changes in the main indicators of international tourism, however, we can conclude that the potential of the Kazakh tourism industry is not fully realized.

Keywords: tourism, development, economy, analyze, destination, management, strategy, sector, provide, framework.

Introduction

In 2013, The Ministry of Industry and New Technologies of the Republic of Kazakhstan published «Concept of tourism development in Kazakhstan till 2020», which is based on cluster concept. This Concept emphasizes five regions which will be developed as world-class tourism clusters: Astana, Almaty, Eastern Kazakhstan, Southern Kazakhstan and Western Kazakhstan [1]. An investigation of the recent condition of the travel and tourism industry in Kazakhstan shows that Eastern Kazakhstan is the leading touristic region with 19.2 % of the total visitors, while, the capital city Astana with 9.7 % become top 4 popular place. Furthermore, analysis shows that Kazakh tourists prefer to spend their holidays outside of the country, which means loss of business for destinations and accommodation facilities in Kazakhstan. In 2013, showed steady rise in the outbound tourism with over 10 million whereas the number of arrivals was around 4,926,000 [2].

Therefore, to increase domestic and foreign visitors the concepts' tasks, aim and mission can be seen as compromised in five points: creation of the framework of new tourist «experience», development of ecotourism, environmental education, creation of a professional management and regulation providing easy access to Kazakhstan and within the country, advancement of globally competitive services and commodities for provincial and overseas travellers.

Discussion and Results

Kazakhstan, with a wealth of tourism and recreational potential is characterized by an insufficient level of development of tourism. In 2013, revenue from tourism activities amounted to 533.2 billion tenge (1 US dollar = 186 tenge), which showed a slight increase to 629.0 billion tenge in 2014. Its contribution in the gross domestic product (GDP) in 2014 was 1.7 %, with the projection to grow to 6.3 % in 2015. In 2014, the number of people directly employed in the industry was 152 000 people, representing 1.8 % of total employment in the country [3].

Suitability. The development of inbound and domestic tourism in Kazakhstan will depend on a number of market trends - in tourism as a whole, the economy, demography, ecology, technology and other factors. Therefore, this strategy will be evaluated according to the framework, which will consider under three groups such as suitability, acceptability and feasibility. The main challenges from external environment will be assessed with C-PEST analysis, which showed advantages of noticing potential threats and responding them.

The economic environment. According to United Nations World Tourism Organization, the main long-term trends of tourism development are stable and forecast for international arrivals increase by 3.8 % per year between 2010 and 2020, which provides a generally positive market basis for the development of the tourism industry in Kazakhstan [3]. In addition, there is growing tourist demand in emerging foreign markets, such as the China, India, the Middle East and Russia. Kazakhstan's geographical proximity offers relatively easy ability to develop tourist products for these markets. However, it should be noted that the economy of Russia and some countries of the Middle East highly depend on selling mineral resources, for example oil. Currently, with the falling price of oil it is difficult to estimate the future of the economic situation in these countries. In addition, Kazakhstan's tenge is becoming stronger against Russian ruble and this may decrease buying power of Russians.

The competitive environment. The growing and active competition among developed and developing tourist destinations, especially neighbouring countries Azerbaijan, China, Georgia, Kyrgyzstan, Mongolia, Russia, Turkmenistan and Uzbekistan, presents high competitive environment and requires Kazakhstan adequate positioning in the market, as well as its ability to adapt to constantly changing conditions. Kazakhstan's tourism competitiveness index ranked 88 out of 140, whereas, Azerbaijan 78, Russia 63 and Kyrgyzstan 111 [4]. That some states with high ranks fail to take advantage of effectively convert it into financial profit for their local residents. Therefore, it important to consider communities benefits during the designing plan.

The result of the study claims that safety is the most critical competitive pros. According to The Overseas Security Council, Kazakhstan was rated as the safest place in the Central Asia. It means country can ensure better security for the tourists than neighbours. Despite this fact, most of the western population tend to perceive Kazakhstan with «stan» states, for instance Pakistan and Afghanistan. This leads to negative awareness of the place, that there is a war or recession, which result on low competitive destination image. Whereas, one of the main rival's oil rich Azerbaijan seems to be spending enormous money for the development of place branding. For example, state developing destination campaign «Azerbaijan – the Land of Fire», the slogan uses as advertisement on popular Spanish football club Atletico Madrid [2].

The socio-cultural environment. In terms of socio-cultural environment there is a growing tendency by which, - particularly in Russia and China it is mostly the youth segment that desires to travel the world, is interested in outdoor activities, and want to learn about other cultures and landscapes. This is the opportunity for the development and implementation of a strategy to position Kazakhstan as a new tourist destination with unique tourism products [5]. In addition, strategy can consider European market, as an opportunity for development and implementation of tourist products to consumers for more mature age: off-season, cultural, recreational and spa tours [6].

The technological environment. Recently, Kazakhstan has announced a transition towards green economy, however, the main contribution to environmentally friendly and energy-saving technologies in the tourism can come from the host of Astana expo-2017 [7, 8]. The event's theme is «future energy», exhibitors will demonstrate latest technologies in the construction and operation of facilities. The increase use of the Internet to search for and purchase tourism products, necessitates the presence of companies advertising and sales of tourist products [9]. From three leading tour operators in Kazakhstan just only Otrar Travel offers tours, moreover, the popular Russian and Chinese tour operators, Tez-tour and Wendy Wu tours respectively, do not provide options for Kazakhstan. Furthermore, although social media has now become one of the essential tools for communication and attraction of potential visitors, is not being used in regards to Kazakhstan as a tourist destination [10]. There is also a gap of presentation, which negatively influences the development of tourism.

The political environment. According to Marat, the majority of western scholars and newspapers consider Kazakhstan as a mineral rich land with an autocratic governmental regime. Since 1991, 74-years old Nazarbayev ruling the country and won the last election in 27 April 2015 [11]. This means that the government policy will not have a considerable changes in the near future.

In terms of foreign policy, Kazakhstan started economic integration with Russia in Eurasian Economic Union. The most significant advantage of the union is the free movement of product and labour . Nevertheless, with the current Ukraine crisis there is tension in the country about Russian foreign policy, which can negatively affect industry. Furthermore, it seems government is also interested in the ten most developed states granting them a free visa regime including United Kingdom and Germany. In addition, Lillis point out that new visa regime would not result on rapid increase of tourists.

The resources fit. Kantarci et al., identified several obstacles for the development of tourism business in Kazakhstan such as administrative barriers (long registration), the lack of legislation regulating the social

rules of tourism, applying to employees and employers (no Certificates of tourism), lack of tax incentives tourism industry, poor hotel services with high prices, lack of communication means. Zhidkoblinova explains the inflated prices for hotels with a low occupancy of the place, lack of a competitive environment and a strong dependence on business travellers [1]. Furthermore, the high price of accommodation and air tickets significantly increase the cost of tours in Kazakhstan and, accordingly, reduce its price competitiveness in the international market. One of the resource that Kazakhstan can use it is providing mega events. For instance, hosting International Exposition EXPO 2017 bring brand image and tourists. Furthermore, Kazakhstan's Almaty has great chance to host the 2022 Winter Olympics games with only competing Beijing, the winner will be announced in 31 July 2015 [2].

Portfolio analysis of the concept shows that concentrating on cluster system can be beneficial to provide different types of products for different tastes. Creating a tourist cluster actually determines positioning areas and affects the formation of the positive image of the region as a whole that will create highly integrated tourism supply and competitive tourism products.

There is a large volume of published studies projecting the growth of outbound tourists in China, Russia, India and the Middle East by 2020 with over 200 million. This means Kazakhstan will be - located in the centre of the world's increasing business of outbound tourism. In addition, steady rise of different types of tourism products such as adventure and city break travel, gives opportunity to differentiate the product by location, products and target group [11]. Therefore, branding each region in terms location and offering great range of tourism product is essential for spreading visitors among the country and it also helps to develop rural areas.

The concept characterizes the brand of Almaty focusing on winter and adventure trips to the mountain and Charyn canyon, which is famous with rock formations [11]. While Southern Kazakhstan with archaeological sites of medieval settlements and different old cities will be branded as a centre of the Silk Road for culture seekers [1]. The West Kazakhstan cluster is presented as Caspian Rivera focusing on beach tourism, with Aktau city, Mangistau region and part of Western Kazakhstan region. The East Kazakhstan cluster will be branded as the world of natural wonders and become the eco-tourism centre. The Astana cluster is presented as the centre of nomadic culture and short break holidays.

In addition, strategy could benefit from adding dark tourism as range of product. There is growing interests from academics and tourists about places were becoming popular due to disquieting senses that refurbish horrible points in history. Kazakhstan has huge dark tourism potential, because in the past most of USSR polygons were in this country. For instance, the former experiment ground of Semipalatinsk situated to the east with its previous HQ Kurchatov and the neighbouring ghost city of Changan at a former air force site. The decaying Aral Sea in the east with the examining base for Soviet nuclear ICBMs during the Cold War. Furthermore, there are location of previous Soviet Stalinist KarLag and Spassk gulag monuments. Lastly, remembering exhibition for the sufferers of repression ALZHIR [4].

Table

The summary of SWOT analysis for «the concept of tourism development in Kazakhstan 2020» can be seen in the table below

Internal (Capability) Analysis	Strengths	Weaknesses
1	2	3
Resources	Untapped tourism, Financial source, Potential of the nature, national parks, heritage sites, Cluster concept, mega events Expo 2017	Administrative barriers, Lack of legislation, poor hotels with high prices, expensive airfare, insufficient skilled labour
Products	Winter, beach, adventure, cultural, dark tourism	Winter, summer seasonality, not enough promotions, strategic planning, alternative leisure
External (Environment) Analysis	Opportunities	Threats
Competition	Events such as Astana Expo 2017, Winter Universiade 2017 Almaty, bid for 2022 Winter Olympics	Azerbaijan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, similar product, cheap labour

Continuation of table

1	2	3
Political	China, Russia good relation Visa for 10 states,	Corruption, Ukraine crisis, ISIS
Economic	Tourism is growing China and Russia	Oil prices, unfavourable exchange currency (ruble), inflation rate,
Socio-cultural	Rise among 16-45 years old,	Not many English signs
Technological	Energy-savings technology, Rise internet usage, purchase, social media, construction of fast railway, airports and road.	Not well presented in the internet and social media

Note. Compiled by the authors.

Acceptability

Social profitability. The cost of the strategy is an estimated \$10 billion with \$4 billion coming from public sector and the rest from private sector. Projected profits and benefits that contribution of the industry to GDP will rise from \$2.4 billion to \$7 billion [2]. The employment growth is the key element determines destination strategies to invest and in the case of Kazakhstan it is expected to create more than 300 thousands positions [11].

Risk

However, there is a financial risk as Kazakhstan's economy mostly relies on selling oil and with the current price it will be difficult to implement its tourism strategy. Furthermore, there is increasing threat of terrorism in the region coming from ISIS, which can turn off interest of investors. Ecologists and community concerns about national tourist project «Kok Zhailyau» due to the potentially very damaging effects to biodiversity. Moreover, environmentalists claims that it can fully destroy wildlife conservation, which is critical for endangered animals such as snow leopard and Turkestani linx. Despite economic benefits it is suggested to focus on existing mountain ski resorts such as «Shymbulak» and «Tabagan», which do fully perform [11].

Stakeholder satisfaction. One of the key stakeholders are community and they can benefit from employment opportunity, which will grow to 270,000 jobs [2]. Another, interested party is the government of the Republic of Kazakhstan will maintain a leadership role in the development of tourism policies as the main coordinator of the performance of government policies and activities of state bodies aimed to the development of the tourism industry. Currently, tourism board created as a consultative body under the government of the Republic of Kazakhstan.

Feasibility. Funding. The concept suggests that 60 % of funding comes from private sector. Furthermore, there is interests appears from Iranian and Turkish investors on «Kenderli» national tourist plan. The project's cost is around 3.3 billion dollar and provides beach holiday and some water activities. In addition, the resort plans to offer caviar bath as distinguishing luxury enjoyment attraction. The rest 40 % of financing presented from government, however, it should be noted that Kazakhstan economy like Russian depends on selling raw materials

Human resources. There is considerable shortage of qualified personnel in the tourism sector, including academic education, is a problem with meeting requirements of the labour market. The concept notice those issues, and dealing with it by cooperation with international scholarship «Bolashak» providing opportunities to study abroad on essential tourism subjects such as tourism management and hotel management. In the long term, it can result on positive changes in the Kazakhstani tourism.

Timing. The extract below has been translated by the author: the concept is divided into 3 development stages, each with goals and objectives. The first stage will be during 2015 and 2016, and it recommends to use 30.0 % of the total budget for the period from 2015 to 2020. During that period, the aims will be to initiate the construction of all national tourist projects, promote the development of other tourism projects, invest in common infrastructure and human resources, define and implement a system of marketing, branding national tourism and other related activities, and take steps directed to obtaining rapid results.

The second phase is set between 2017 and 2018, and it advises to use 45.0 % of the total allocated budget for the implementation of the tourism strategy. From the investment perspective it is suggested to begin building tourism infrastructure for the development of national tourism projects, including projects with low risks and opportunities of realization in the short term. During this step, it is important to continue to develop infrastructure, capacity-building human resources and perform various operations in marketing.

The final stage of the concept considers period of 2019 and 2020 with the suggested 30.0 % of the total investment for period of 2015 and 2020. During this period, implementation of activities carried out within the framework of the second stage will continue, with the diversification of tourism offerings and strong support to small and medium-sized businesses for the development of national tourism projects.

Logistics. The state is currently suffering from inadequate development of engineering, transport and social infrastructure in the areas of tourism, inaccessibility of tourist facilities, insufficient quantity and quality of roadside service infrastructure. The concept addresses these issues by improvements existing and creating new airports, checkpoints and developing transport system to connect tourists with the attractions. For instance, construction of the new airport with a higher capacity near to «Kenderli» resort territory. In addition, the industry also can benefit from highway corridor Western Europe –Western China. Nonetheless, it seems this issues is not going to solve in the short term, because, for instance government stopped construction of the fast speed train between Astana and Almaty due to high cost of the project [12].

Competitive reaction. The analysis find that neighbouring countries such as Uzbekistan, Kyrgyzstan and Azerbaijan can be challengers for the prospected market with similar products. For instance, Uzbekistan has advantage of more historical sites, museums and cheap labour, which can be threat to the development of South Kazakhstan cultural cluster [13]. Furthermore, Kyrgyzstan also has pros of cheap work force and developing beach tourism, which may present a risk for the high cost tourist project of Kenderli resort in West Kazakhstan cluster [14]. Therefore, to avoid similarity it is recommended to offer new services and products that utilize a niche strategy. However, Marat suggests that Central Asian countries should consider promotion of the destination together as a region, because there is a shift from single travel towards multiple trips [15]. Moreover, Marat provided a good example of implementation these tactics, for instance Balkan and East Asian countries.

Conclusion

In this investigation, the aim was using evaluation framework to assess the concept of tourism development in Kazakhstan until 2020. The results of this examination shows positive changes in the main international tourism indicators, however, it can be concluded that the potential of the Kazakhstani tourism industry is not fully realized. In terms of suitability, the cluster system development provides opportunities to develop tourism even in untapped areas. In addition, the fast growing outbound tourism in targeted countries such as Russia and China, gives argument to implement strategy. However, the concept faces several challenges such as poor service, expensive flights and hotels. In terms of acceptability, the calculation of cost benefits do not provide reliable information due to limited data. Nevertheless, strategies for destinations mostly sees social profitability as a tool of acceptability, thus, the forecast suggests rise of jobs. However, the strategy has various risks, the main one being funding. The Kazakhstan economy mostly relies on export of oil and gas, with the current oil price it can be difficult to implement the tourism strategy. In terms of feasibility, the concept recognizes the problems with transportation and considers to improve existing and build new airports, fast speed trains and roads. Furthermore, the competitors' reaction can be to provide identical products due similarity of culture and landscape.

References

- 1 Жидкоблинова О. Государственная политика развития индустрии туризма в Республике Казахстан / О.Жидкоблинова // World Applied Sciences Journal. — 2013. — № 23(8). — С. 1079–1084.
- 2 Министерство культуры и спорта Республики Казахстан (2013 b). Концепция развития промышленности туризма РК до 2020. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.upp.kostanay.gov.kz/ru/turizmy/conceprazv>.
- 3 WTTC. Путешествия и экономическое воздействие туризма на экономику. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic/kazakhstan.pdf>.
- 4 UNWTO. Интерес туризма в рамках ВТО. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://dtxqtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_highlights14_en_hr_0.pdf.

- 5 Международный туризм превышает ожидания с прибытием на 52 миллиона в 2013 г. Всемирная туристская организация ВТО. — 2015. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://media.unwto.org/press-release/2014-01-20/international-tourism-exceeds-expectations-arrivals-52-million-2013>.
- 6 Eliza A. New Opportunities for the Tourism Market: Senior Tourism and Accessible Tourism, Visions for Global Tourism Industry - Creating and Sustaining Competitive Strategies / A.Eliza, D.Trinidad, L.Nieves; Dr. Murat Kasimoglu (Ed.). — 2012. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.intechopen.com/books/visions-for-global-tourism-industry-creating-and-sustaining-competitivestrategies/new-opportunities-for-the-tourism-market-senior-tourism-and-accessible-tourism>.
- 7 Оспанова С. Казахстан: «Зеленая» экономика будущего / С.Оспанова. — 2014. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.iied.org/kazakhstan-green-economy-future>.
- 8 Стратегия 2050, Концепция Казахстана по переходу на «зеленую» экономику. — 2015. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://strategy2050.kz/en/news/1211/>.
- 9 Craig Standing. The Impact of the Internet in Travel and Tourism: A Research Review 2001–2010 / Craig Standing, Jean-Pierre Tang-Taye, Michel Boyer // Journal of Travel & Tourism Marketing. — 2014. — 31:1, 82-113, DOI: 10.1080/10548408.2014.861724.
- 10 Xiang Z. Role of social media in online travel information search / Z.Xiang, U.Gretzel // Tourism Management. — 2010. — 31(2). — P. 179–188.
- 11 BBS News. Kazakh leader gains crushing election victory BBC News. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-32471428>.
- 12 Казахстан откладывает строительство новой высокоскоростной железной дороги. — 2015. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.inform.kz/eng/article/2602067>.
- 13 Kantarci K. Tourism in Central Asia: Cultural potential and challenges / K.Kantarci, M.Uysal, V.Magnini // Oakville: Apple academic press, Inc. — 2015. — P. 364.
- 14 Туризм, отдых на озере Иссык-куль, Киргизстан. — 2015. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.issykkul.kg/en/>.
- 15 Marat E. Nation Branding in Central Asia: A New Campaign to Present Ideas about the State and the Nation / E.Marar // Europe-Asia Studies. — 2009. — 61(7). — P. 1123–1136.

Н.Т. Батырова, Г.Р. Момбекова, Ясар Йлмаз, С.К. Ержанова

Қазақстандағы туризмді дамыту бағдарламасын жетілдіру жолдары

Мақалада қазіргі кездегі туризм экономиканың ең қарқынды дамып келе жатқан секторларының бірі және Қазақстанда туризмді дамыту тұжырымдамасының бағыттары да өзекті болып табылатыны белгіленген. Авторлар қонақжайлық секторында жұмыс орындарының көбейгенін анықтаған. Бұл жағдай көптеген елдерде туризмді дамытуға зор әсер етеді. Мақалада 2020 жылға дейін Қазақстандағы туризмді дамыту тұжырымдамасын бағалау жүйесі қарастырылған. Тұжырымдаманың міндеттері мен миссиясы зерттелген, олар бес тармақта шоғырланған: жаңа туристік тәжірибе үшін негіз құру, экотуризмді дамыту, экологиялық білім беру, кәсіптік менеджментті реттеу, ел ішінде қазақстандық тауарға оңай қолжеткізу, жаһандық бәсекеге қабілетті қызметтер мен туристік тауарларды алға жылжыту. Нәтижесінде Қазақстандағы ішкі туризмді дамытудың нарықтық үрдістері бірқатар факторларға: тұтастай туризм саласы, экономика, демография, экология, технологияға байланысты болады деген тұжырым жасалды. Сондықтан бұл стратегия үш топта қарастырылатын шеңберлерге сәйкес бағаланады, мысалы, жарамдылық, қолайлылық және орындылығы. Осы зерттеу нәтижелеріндегі халықаралық туризмдегі негізгі көрсеткіштердің оң өзгерістеріне сүйене отырып, Қазақстанның туристік саласының әлеуеті толық жүзеге асырылмаған және де мүмкіндігі мол деп айтуға негіз бар.

Кілт сөздер: туризм, даму, экономика, талдау, тағайындау, басқару, стратегия, сектор, қамтамасыз ету, құрылым.

Н.Т. Батырова, Г.Р. Момбекова, Ясар Йлмаз, С.К. Ержанова

Пути совершенствования программы развития туризма в Казахстане

В статье отмечено, что в настоящее время туризм становится одним из быстро развивающихся секторов экономики и направления концепции развития туризма в Казахстане. Сектор гостеприимства начал предоставлять больше рабочих мест, что также влияет на развитие туризма. В статье рассмотрены системы оценки концепции развития туризма в Казахстане до 2020 года. Исследованы задачи и миссии концепции, которые сконцентрированы в пяти пунктах: создание рамок нового туристского опыта, развитие экотуризма, экологическое образование, создание профессионального управления и регулирования, обеспечивающего легкий доступ внутри страны, продвижение глобальных конкурентных услуг и товаров для путешественников. Сделан вывод, что развитие внутреннего туризма в Казахстане будет зависеть от ряда рыночных тенденций — в сфере туризма в целом, экономики, де-

мографии, экологии, технологий и других факторов. Поэтому эта стратегия будет оцениваться в соответствии с рамками, которые будут рассмотрены в трех группах, таких как пригодность, приемлемость и осуществимость. Результаты этого исследования показывают позитивные изменения в основных показателях международного туризма, однако можно сделать вывод, что потенциал казахстанской индустрии туризма не полностью реализован.

Ключевые слова: туризм, развитие, экономика, анализ, назначение, управление, стратегия, сектор, обеспечение, структура.

References

- 1 Zhidkoblinova, O. (2013). Hosudarstvennaia politika razvitiia industrii turizma v Respublike Kazakhstan [State Policy of Tourism Industry Development in the Republic of Kazakhstan]. *World Applied Sciences Journal*, 23(8), 1079–1084 [in Russian].
- 2 Ministerstvo kultury i sporta Respubliki Kazakhstan (2013b). Kontsepsiia razvitiia industrii turizma RK do 2020 [Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan (2013b). The concept of development of the tourism industry Republic of Kazakhstan until 2020]. *upp.kostanay.gov.kz*. Retrieved from <http://www.upp.kostanay.gov.kz/ru/turizmy/conceprazv> [in Russian].
- 3 WTTC. Puteshestviia i ekonomicheskoe vozdeistvie turizma na ekonomiku [WTTC. Travel & Tourism Economic Impact Kazakhstan]. *wttc.org*. Retrieved from <http://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic/kazakhstan.pdf> [in Russian].
- 4 UNWTO. Interes turizma v ramkakh WTO [UNWTO tourism highlights]. *dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net*. Retrieved from http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_highlights14_en_hr_0.pdf [in Russian].
- 5 Mezhdunarodnyi turizm prevyshaet ozhidaniia s pribytiem na 52 miliona v 2013 godu. Vsemirnaia turistskaia orhanizatsiia WTO (2015). [International tourism exceeds expectations with arrivals up by 52 million in 2013 | World Tourism Organization UNWTO]. *media.unwto.org*. Retrieved from <http://media.unwto.org/press-release/2014-01-20/international-tourism-exceeds-expectations-arrivals-52-million-2013> [in Russian].
- 6 Eliza, A., Trinidad, D., & Nieves, L. (2012). New Opportunities for the Tourism Market]: Senior Tourism and Accessible Tourism, Visions for Global Tourism Industry - Creating and Sustaining Competitive Strategies, Dr. Murat Kasimoglu (Ed.). *intechopen.com*. Retrieved from <http://www.intechopen.com/books/visions-for-global-tourism-industry-creating-and-sustaining-competitivestrategies/new-opportunities-for-the-tourism-market-senior-tourism-and-accessible-tourism>.
- 7 Ospanova, S. (2014). Kazakhstan: «Zelenaia» ekonomika budushcheho [Kazakhstan: «Green» economy of the future] *iied*. Retrieved from <http://www.iied.org/kazakhstan-green-economy-future> [in Russian].
- 8 Stratehiia 2050, Kontsepsiia Kazakhstana po perekhodu na «zelenuiu» ekonomiku (2015) [Strategy 2050, Conception of Kazakhstan on transition to «green» economy]. *strategy2050.kz*. Retrieved from <http://strategy2050.kz/en/news/1211/> [in Russian].
- 9 Craig Standing, Jean-Pierre Tang-Taye, & Michel Boyer. (2014). The Impact of the Internet in Travel and Tourism: A Research Review 2001–2010. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 31:1, 82–113. DOI: 10.1080/10548408.2014.861724.
- 10 Xiang, Z., & Gretzel, U. (2010). Role of social media in online travel information search. *Tourism Management*, 31(2), 179–188.
- 11 BBS News. Kazakh leader gains crushing election victory - BBC News. *bbc.co.uk*. Retrieved from <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-32471428>.
- 12 Kazakhstan otkladyvaet stroitelstvo novoi visokoskorostnoi zheleznoi dorohi (2015). [Kazakhstan postpones construction of new high-speed railway]. *inform.kz*. Retrieved from <http://www.inform.kz/eng/article/2602067> [in Russian].
- 13 Kantarci, K., Uysal, M., & Magnini, V. (2015). Tourism in Central Asia: Cultural potential and challenges. Oakville: Apple academic press, Inc, 364 [in Turkish].
- 14 Turizm, otdykh na ozere Issik-Kul, Kirghizstan (2015) [Tourism, Rest on the Issyk Kul lake, Kyrgyzstan]. *issykkul.kg*. Retrieved from <http://www.issykkul.kg/en/>.
- 15 Marat, E. (2009). Nation Branding in Central Asia: A New Campaign to Present Ideas about the State and the Nation. *Europe-Asia Studies*, 61(7), 1123–1136.

Y. Amirbekuly, A.E. Rakhimbekova

*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan
(E-mail: rahim_asel@mail.ru)*

Structure of the added value chain as a factor of competitiveness of the sector

This article examines issues related to the assessment of the competitiveness of enterprises, in particular, the oil refining industry. The technique of the chain of value added, which assesses the prospects of their state and development, is considered. Also, the article describes the tasks of managing the value chain, the solution of which will lead to the achievement of the main objective of the enterprise, which will entail an increase in the investment attractiveness and competitiveness of the enterprise. The paper gives an example of an assessment of key segments of KazMunayGas business: extraction, transportation, processing, the structure of the value chain and its change in dynamics are also considered. The dependence of investment attractiveness and competitiveness on the value and composition of value added was established and confirmed, and the sequence of the procedure for analyzing the value added was refined and the indicators reflecting the current state and position of the enterprise in the market from the point of view of consumers and competitors were specified. This technique allows you to solve several tasks, in particular, clarifying the value of the assets of the corporation.

Keywords: value chain, investment attractiveness, competitiveness of the enterprise, gross profit of the segment, an estimation of cost of firm, analysis of the structure of the value chain, proceeds from sales; cost price.

Introduction

The term «added value» in recent decades has become one of the most interesting, elaborated and significant concepts for economists and theoreticians. This is due to the new requirements of the domestic analytical complex to the organization of the accounting process of cost indicators, its convergence with the requirements of the national accounting system.

The problem of assessing the investment attractiveness and competitiveness of objects is increasingly actualized with the growth of the number of market transactions, the development of forms of economic relations, and the need to evaluate the value of the firm. There are many theoretical and methodological concepts and methodological approaches to assessing the investment attractiveness of companies that take into account both macro and microparameters of the facility. The subject of our study was a method based on an analysis of the structure of value added. The value chain analysis (DPC), popularized by Michael Porter in 1985 [1], is aimed at investigating the sequence of transactions that result in an increase in the value of products and services that are undergoing different stages of development and processing. Value added is understood as the value created in the process of production by a certain company and reflecting its real contribution to the creation of the value of its final products. It is calculated as the difference between total sales revenue and the amount of prime cost of resource extraction or the cost of purchasing a resource from third-party firms. That is, simplistically speaking, value added is the cost of output «at the output» minus the cost of the resource «at the input». It should be taken into account that all this added value is not formed at a time but is built up as labor is applied in the production process, that is, when the latter passes through all stages of the value chain. Analysis of value chains is an important method for assessing the competitiveness of companies and their investment attractiveness, having a lot of advantages. Its results usually convince potential investors much more than other evidence and justification. It is closely connected both with the financial and economic aspect, and with the marketing one, uniting them into one. Such an analysis can be carried out both for individual companies, clusters of interrelated companies, and for individual sectors (within and outside national boundaries). To increase the accuracy of the assessment of the investment attractiveness of objects, it is necessary to clarify the methodological sequence of the analysis of the CDS, the specifics of the conduct, including sectoral, as well as possible difficulties in the application.

Literature review

The developers of the classical concept of surplus value, which is a continuation of the labor theory of value, are A. Smith and D. Ricardo, however K. Karl Marx (Economics of the enterprise: textbook / under the editorship of Shvandar V.A. - M.: Banks and stock exchanges, UNITY, 1998). The labor theory of value

was the basis of the teachings of A. Smith, who determined the value in the form of labor expended and the exchange of goods, that is, the number of labor resources contained in it. It is hired workers in the implementation of their labor create a new value, they also receive part of it back in the form of wages, the rest of the created value - profit, is the property of the investor of capital.

A. Smith, in his work «An Investigation of the Nature and Causes of the Wealth of Nations», asserted: «The value that the workers add to the value of materials, is falling apart ... into two parts, one of which goes to pay wages and the other to pay a profit their entrepreneur for all capital, which he advanced in the form of materials and wages» [2].

Labor is the only commodity that can produce a new value greater than its own. This explains the phenomenon of «surplus value», that is, an increase in value at the end of the labor process in relation to its beginning.

A. Smith believed that it is the costs that are needed on an average for the production process to determine the value of the cost, and not the actual labor costs of a particular commodity producer. He also noted that skilled and complex work creates more value in a unit of time than unskilled and simple, and can be reduced to the latter by means of coefficients [3]. The formula presented in the labor theory of the value of A. Smith [4].

The theory of labor value can be traced in the writings of economist D. Ricardo. He denies the idea of «productivity of capital» and the concept of land as a source of rent. D. Ricardo defines interest and rent as a deduction from the profits necessary for an industrial capitalist, paid to him by the owner of loan capital and to the landowner, while he considers profit, loan interest and rent in conjunction with the concept of surplus value. D. Ricardo agreed with A. Smith in the sense that the employee, in the exercise of his labor function, creates a value higher than his wages. He does not consider this a fact that must be carefully analyzed and studied. From his point of view, only the ratio of wages and profits is important from the value created by the worker.

D. Ricardo in his scientific work «The Beginning of Political Economy and Taxation» set forth a law according to which the indicators of wages and profits are in inverse proportion to the dependence. The book states the following conclusion: «What proportion of the product is paid in the form of wages is a matter of the utmost importance when studying profit. For it must immediately be noted that the latter will be high or low in the same proportion as low or high wages» [5].

Another author who made a serious contribution to the formation of the category of «added value» is the French economist Francois Quesnay. F. Quesnay, while studying the reproduction process, analyzed the origin of income, the exchange between capital and income, the relationship between productive and final consumption. The moment of production in his theory looked like this: «the circulation between two large subdivisions of industrial labor - between the production of raw materials and industry» [6]. He built the «Economic Table», the creation of which was conditioned by a number of assumptions, containing a significant number of assumptions. For example, since the main problem in the reproduction process F. Quesnay considered the realization of the social product, he considered the movement of commodity capital, finding the correct economic tact, in analyzing social reproduction. The crop for a year became a starting point in the analysis of the reproduction process, and its distribution and movement in the natural and monetary forms between the classes identified by F. Quesnay became the object of his study.

The foundations of the theory of the modern EVA concept were laid by economists A. Marshall and N. Scovell, whose views on the category of «added value» had already been examined in the framework of the dissertation research, and were studied in detail by B. Stewart in the work «The Quest For Value: a Guide for Senior Managers», and the work of D. Young and S. O'Birne «EVA and Value-Based Management: a Practical Guide to Implementation». The results of the implementation of certain provisions of the concept of economic added value in the activities of enterprises were devoted to the works of R. Bowen, G. Biddle and S. Weaver.

Economic Value Added - EVA is a concept of economic value added, which is based on the main objective of the activity of any enterprise - maximizing revenues. Previously used methods of economic research did not reflect the relationship between the incentive system and the efficiency of the enterprise. Evaluation of the effectiveness of the American company Stern Stewart & Co in the late 80's. XIX century was implemented with the use of the value of economic added value. On it, incentive schemes for managers were developed and subsequently applied, reflecting the existing dependence of the indicators of economic added value and enterprise value [7].

The founder of the second basic concept with respect to the category of «added value» is the representative of the French [8] economic thought and supporter of economic ideas of A. Smith Jean Baptiste Say. In the creation of his concept, despite the similarity in worldviews with A. Smith, J.B. Say abandoned the elements of the labor theory of value, which are basic in the writings of A. Smith. According to J.B. Say, the value is determined to a greater extent by the following three factors: the usefulness of the commodity, the costs of its production, supply and demand. The cost directly depends on the changes in demand and has an inverse dependence on supply. Price is the result of the mutual influence of supply and demand. In a competitive environment, prices are reduced until the amount of the cost of production is reached, while the sum of production costs is the payment of productive services, that is, the aggregate of wages, profits and rents.

Main part

From the definition of added value it is clear that it is created by a number of operations and re-operations, that is, the stages of production of a product or service, from exploration and extraction of minerals, design work to shipping and delivery of the product, all the more so if there is a change its quality.

The problem boils down to:

- 1) assess the value added as a whole;
- 2) assess the contribution of each of the stages of the creation of the CDS, its structure;
- 3) assess the opportunities for growth and prospects for each repartition and in general for the company.

The value added represents a co-value:

$$VA = SP - CP,$$

where the joint venture - is the cost of the finished product «at the output», CP is the cost of resources «at the entrance».

To determine what the contribution of each stage to the value-added company, you need to calculate the difference between the cost of output and the input resource for each of its segments of activity. However, here we are faced with the difficulty that if revenues from sales for each of the segments are known (reflected in the segmental attribution of the Company), then the cost of «incoming» raw materials and materials for each of the segments separately is not fixed anywhere. Nevertheless, it is clear that it is included in the total amount of expenses of a particular segment, while compiling a significant part of them.

Consequently, another value is included in the formula for calculating the value added, and we get: the cost of output «at the output» of the segment minus the sum of the cost of the resource «at the input» and other costs of the segment. And this is nothing more than the gross profit of the segment. Thus, it turns out that the added value for each of the segments is factually somewhat larger than the gross profit of the corresponding segment. In this case, the proportion of the segments' shares relative to the entire value chain is preserved. Consequently, it is permissible and justifiable to use the indicator of its gross profit as a way of determining the segment's share in the total value added of the Company.

The added value, unlike the profit indicator, coordinates interests not only corporate, but also state character, since it takes into account the requirements of the legislation on providing social and environmental guarantees. There are two most important from the point of view of the theoretical basis of the option of determining the value added: using the addition method and the subtraction method (Fig. 1).

Within the addition method, the added value is calculated using an indirect additive method. Moreover, the added value is determined by the addition of the following elements: labor costs for various categories of workers, the amount of taxes that are included in the cost of production and insurance premiums from the amount of accrued wages, the rate of profit put into the cost of selling products by the enterprise. The information base for the implementation of this method is a set of accounting data in which such an indicator as «value added» is not used. The value added value, which is calculated by statistical bodies, can be used for evaluation and analysis purposes only if it is regularly calculated, at least monthly and according to a single methodology approved for all enterprises [9].

There is another option for calculating the value added by applying the addition method. In this method, added value is the amount of depreciation accrued from the value of fixed assets and intangible assets, the wages of various categories of employees, insurance premiums accrued from it, and the amount of profit that the enterprise pawns as part of the production of a particular type of product.

The second method of determining the amount of added value is the subtraction method. This method has two varieties: a direct additive method and a direct subtraction method. The essence of the direct additive method is that the added value is the difference between the proceeds from the sale of products and intermediate consumption (the cost of raw materials, materials, services rendered for the needs of production) [10].

Today, most economists use the direct additive method or, as it is also called, direct accounting method when calculating the «added value» index, that is, when determining its value, the main elements are revenue (including VAT) and material costs. The application of this method is possible only in the case of calculating an indicator of value added on the basis of accounting data shows the algorithm for calculating the added value of the direct additive method. In the subtraction method, there is also a direct subtraction method. By this method, you can also determine the amount of value added. To do this, it is necessary to deduct the value of the value-added tax from the value added (VAT included):

The use of an indirect method of subtraction does not imply the determination of the value added, since the main purpose of this method is the calculation of value added tax, with the tax rate being applied to the value of the sold products (works, services) and to the value of the goods (works, services) [11].

An indirect method of subtraction is used to determine the value of the value-added tax, which is also called the invoice method, the method of reimbursement, in the form of a tax credit. This method provides that the amount of value added tax is calculated and paid to the budget according to the rates established by the Tax Code at each stage of production and consumption of products (works, services) up to the end user. At the same time, the amount of the value added tax accrued at the previous stage of the PP movement is equal or not written off in full, they are not accepted or are taken into account in a smaller amount, therefore, they increase the tax base for calculating the VAT of the goods, is deductible from the tax amount [12].

Consider the sequence of analysis and the structure of the CDS in the example of KazMunaiGas (KMG) with the purpose of assessing the investment situation of the company. KMG is a national company for exploration, production, processing and transportation of hydrocarbons, representing the interests of the state in the oil and gas industry of Kazakhstan. KMG is vertically integrated and covers the whole cycle from prospecting raw materials to marketing liquid hydrocarbons. The Company's activities cover three main operating segments, which are the stages in the value chain: - Exploration and production of oil and gas; - oil transportation and gas transportation; - processing and sale of crude oil and petroleum products. The main share (about 85 %) of oil produced is exported, the main foreign trade partners of Kazakhstan in the crude oil market are the countries of Europe — Italy, Netherlands, France, etc., and China.

Segment 1. Exploration and production — search, evaluation and preparation of deposits for development. Oil and gas supply to the surface.

Segment 2. Transportation — transportation of oil to refineries and consumers of sea and pipeline transport. Replacement of gas by pipeline transport.

Segment 3. Processing and marketing — production of petroleum products. The realization of crude oil and petroleum products to consumers. Sales of commodity gas. In Figure 1 shows the value added chain in KMG, as well as the shares of each of the stages in percentage terms as of 2015 [13].

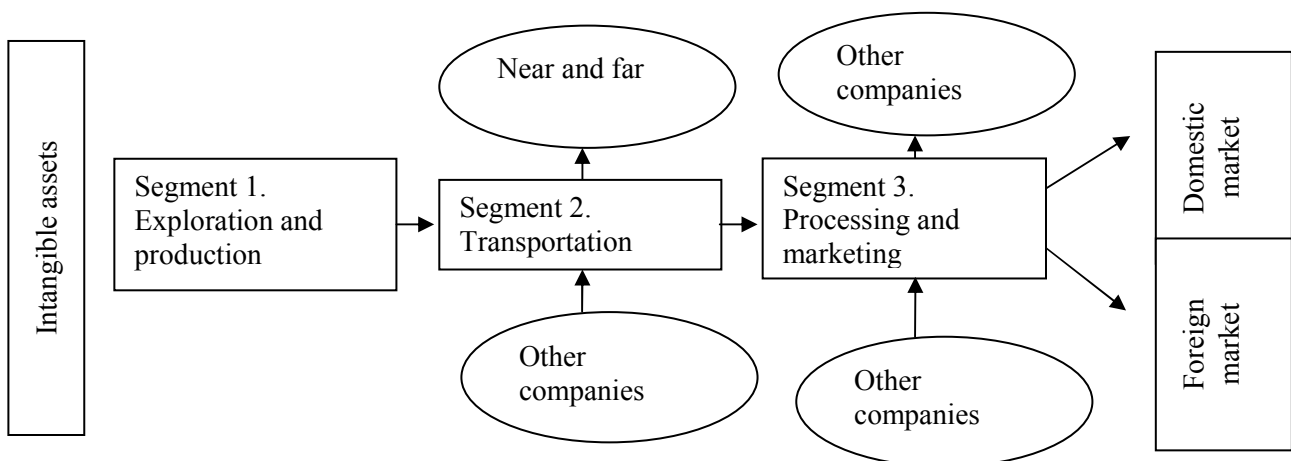

Figure 1. The structure of the value chain of KazMunaiGas, 2015

It should also be noted that in all non-oil and gas companies, the largest contribution to the total added value is made by the production segment, since the cost of the «input» resource is minimal because oil and gas are not purchased from suppliers but are extracted from the field (the cost of production is much less than the cost of purchasing oil and gas from the supplier).

Managing the value chain within the company can also have consequences at the sectoral and national levels. In a situation where the national market is in the developing stage, companies that have managed to take their niches among the first can influence not only the process of building a chain of value added within the company, but also in its niche. This influence occurs in one or more of the following areas: through the definition of the product line (marketing), through the definition of technology standards and / or technical support of smaller vendors (production process), through the introduction of standards / marketing requirements (logistics). The competitive position of the company, which was able to occupy a leading position in the niche and extend its influence on the work of other companies in this niche, is extremely strong.

Table

Dynamics of oil and gas industry development indicators

№	Index	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016 to 2009
y	Gross Value Added - Crude oil and natural gas production; technical services in the field of mining industry	3261,5	3587,14	4216,96	4460,49	4587,14	5008,16	4214,79	4671,29	1,43
x1	Manufacture of refined petroleum products	325,9	340,1	416,97	582,69	583,57	516,80	457,92	494,92	1,52
x2	Population thousand people	16101,50	16203,04	16440,12	16673,08	16909,78	17160,77	17417,67	17670,60	1,10
x3	Average monthly nominal wage of one employee	75251	77611	90028	101263	109141	121021	126021	142351	1,89
x4	Gross domestic product by production method bill. tenge	17007,6	21815,5	28243,05	31015,18	35999,02	39675,8	40884,13	46193,38	2,72
x5	The world price of oil, Brent, US dollars	53,48	79,64	110,94	112	108,90	107,50	50,70	32,30	0,60
x6	Imports of bill. of US dollars	28,408	31,12	36,9	46,35	48,8	41,29,	30,56	25,17	0,89
x7	Exports of bill. of US dollars	43,19	60,27	84,33	86,44	84,7	79,45	45,95	36,77	0,85
x8	Investments in fixed assets bill. tenge	1002,35	1073,25	946,86	1000,16	1116,08	1389,82	1361,89	1809,05	1,80

The main direction of research in the oil and gas industry is to determine the efficiency and profitability of the production of this direction, forecasting the needs of products, as well as market analysis and forecasting. Forecasting of the oil and gas industry is now possible thanks to modern mathematical methods (regression and correlation). We studied the dependence of Crude oil and natural gas production (Y) on 8 factors for 2009-2016 [14] (Table):

X1 - Manufacture of products of oil refining;

X2 - Population thousand people;

X3- Average monthly nominal wage of one employee;

X4- Gross domestic product by production method bill. Tenge;

X5 - The world price of oil, Brent, US dollars;

X6 - Imports of bill. of US dollars;

X7 - Exports of bill. of US dollars;

X8 - Investments in fixed assets bill. tenge.

According to statistical data of factors for the period 2009-2016. Pair correlation coefficients are calculated, represented as a correlation matrix. We would like to note that the first correlation table showed a close relationship between these factors, since the linkage of factors is more than 0.9. This table shows a false correlation, because there is no economic connection between some of the content factors, and therefore, the chain growth rates of these factors (in %) in the period 2010-2016 were calculated. and the second correlation table is calculated.

According to the results of the second correlation table, it was revealed that there is a good correlation between the Gross Added Value of crude oil and natural gas production; technical services in the field of mining industry (y) and factors Gross domestic product by production method bill. tenge $ryx_4 = 0.77$, World price for oil, Brent, US dollars $ryx_5 = 0.89$ and indicator Export bill. US dollars $ryx_7 = 0,88$.

These factors directly affect the gross value of crude oil production. This can be argued by the fact that the statistics show the relationship between the growth in production and oil production with the growth of exports and GDP in the Republic of Kazakhstan. This fact is due to the raw material orientation of the country and the impact of oil prices on Kazakhstan's economic growth.

For regression analysis, we chose the growth rates of these factors: Gross domestic product by production method KZT bill. (x_4), World oil price, Brent, USD (x_5) and export volume indicator USD bill (x_7). If we consider the relationship between the effective characteristic and all factors, then we would like to point out that between the factors x_4 , x_5 and x_7 there is a good correlation and tightness of the connection of factors, since the coefficient of multiple correlation is $R = 0.80$. Regression analysis shows that 64% of the changes in the gross value of crude oil production can be explained by changes in the GDP level, the price of oil in the world market and in the volume of exports to the Republic Kazakhstan (the coefficient of determination $R^2 = 0.64$). The obtained equation can be used for the forecast and development prospects of the oil and gas industry of the Republic of Kazakhstan, since the null hypothesis about the random nature of the dependence is rejected and the statistical significance and reliability of the regression model are recognized.

$$(F_{tab} = 4.74 < F_{fact} = 7.01; t = 2.3 < t_{B4} = 2.94; t = 2.3 < t_{B11} = 2.94).$$

The multifactorial regression equation in terms of growth rates has the form

$$Y = a + b_4x_4 + b_{11}x_{11}.$$

The forecast value of Y is calculated for 8.9 and 10 periods separately, using the polynomial function for factors x_4 , x_5 and x_7 (Fig. 2).

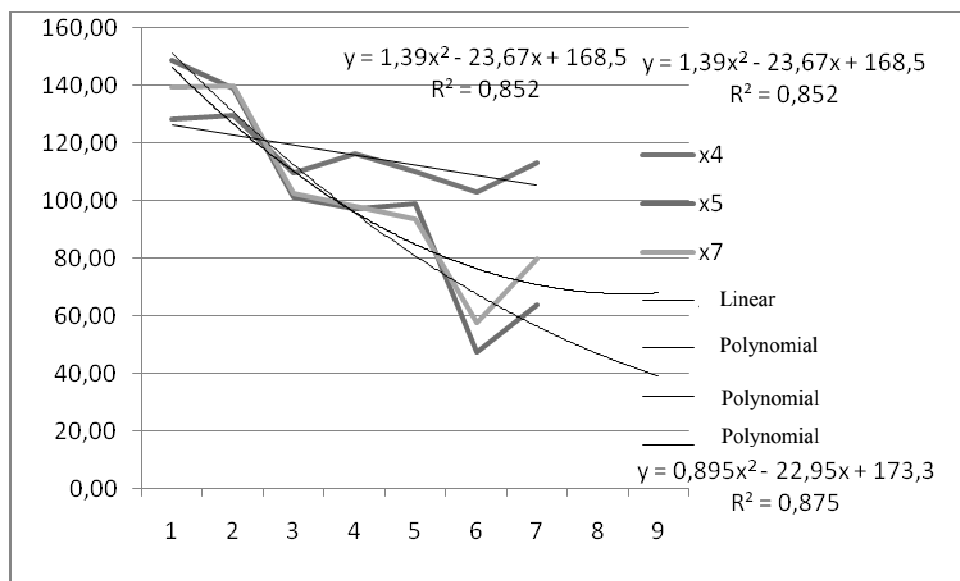

Figure 2. Graph of factors x_4 , x_5 and x_7 , trend line (polynomial 2)

According to the initial data for 2010-2016. (7 periods), we construct a dynamic series for the GDP level factor (x_4), we obtain a polynomial function in the form:

$$X_4 = 0.975x^2 - 11.31x + 141.4, R^2 = 0.732, (t = 0.1, \dots, 9).$$

In this case, we get that the predicted value of x_4 for 2017, when $t = 8$ is 113.3%; the forecast value for 2018 at $t = 9$ is 118.6% and 2019 $t = 10$ is equal to 125.8.

Next, according to the initial data for 2010-2012gg. (7 periods), we construct a dynamic series for the world price factor (x_5), we obtain a polynomial function in the form:

$$y = 0.895x^2 - 22.95x + 173.3, R^2 = 0.875 (t = 0.1, \dots, 9).$$

According to the polynomial function for the world price level factor (x_5), the predicted value of x_4 for 2017, when $t = 8$ is 47.0%; the forecast value for 2018 at $t = 9$ is 39.2% and 2019 $t = 10$ is equal to 33.3% of the growth.

For the following factor of export level in the RK:

$$y = 1.39x^2 - 23.67x + 168.5, R^2 = 0.852.$$

The projected value of X_7 for 2017, when $t = 8$ is 68.1 %; The forecasted increase in the level for 2018 at $t = 9$ is 68.06 % and 2019 $t = 10$ is equal to 70.8 %.

Due to the fact that at the second stage of our work, we transferred the initial data to the growth rates and used them throughout the solution, in the final part of the work we need to find the forecasted Y values for the growth rates, that is, their percentage values, and we get that Y (%) by the regression equation $Y = a + b_4x_4 + b_{11}x_{11}$, the forecast value for 2017 at $t = 8$ is 100,4053292; and by 2018 at $t = 9$ will be equal to 102.650613 and for 2019 $t = 10$ is equal to 106.09. In conclusion, I would like to note, since for the forecast for subsequent periods we need the data Y in physical terms, then through growth rates, using the equation by the property of proportion crosswise. In this case, the forecasted value of Y for the 8th period (2017) will be on average 4690224.7 million tenge, and for the 9th period (2018), on average, will be 4814544.4 million tenge. and for the 10th period (2019) on average will be 5107797.0 million tenge.

Conclusions

The added value, unlike the profit indicator, coordinates interests not only corporate, but also state character, since it takes into account the requirements of the legislation on providing social and environmental guarantees. Thus, this indicator reflects the state of the company for the analysis period. The analysis showed that the oil and gas industry is characterized by the concentration of value added during the extraction phase, as the costs of this period directly determine the further value of the product. Managing the value chain within the company can also have consequences at the sectoral and national levels.

The main direction of research in the oil and gas industry is to determine the efficiency and profitability of the production of this direction, forecasting the needs of products, as well as market analysis and forecasting.

The conducted correlation-regression analysis allowed us to make a forecast of the dynamics of the Gross Value Added value of crude oil and natural gas production. This forecast showed a growth in profit in the short term.

References

- 1 Әмірбекұлы Е. Особенности формирования процессов производства продукции с высокой добавленной стоимостью в Казахстане / Е. Әмірбекұлы // Международный бизнес-менеджмент. — 2017. — № 11 — С. 571–578.
- 2 Смит А. Исследование природы и причин богатства народов / А.Смит. — М.: ЭКСМО, 2007. — 128 с.
- 3 История экономической мысли / под ред. В.В. Круглова, Е.В. Балахоновой. — СПб.: Питер, 2008. — 240 с.
- 4 Маслова И.А. Системная концепция учета и распределения стоимости в посттрансформационной экономике России и ее адаптация к международным стандартам финансовой отчетности. — Орел, 2006. — 336 с.
- 5 Рикардо Д. Начало политической экономии и налогообложения / Д. Рикардо. — М.: ЭКСМО, 2013. — Т. 1.3.
- 6 Столяров И.А. Антология экономической классики: в 2 т. Т. 1. / И.А. Столяров. — М.: Экономика, 2015.
- 7 Соболев М.Н. Очерки по финансовой науке / М.Н. Соболев. — Харьков: Изд-во «Пролетарий», 1925.
- 8 Янжул И.И. Наука: Доктрина государственных доходов / И.И. Янжул. — М.: Статут, 2002.
- 9 Васильева М.В. Нормирование расходования денежного эквивалента добавленной стоимости в рамках государственной поддержки на примере сельскохозяйственного сектора / М.В. Васильева // Управленческий учет. — № 10. — С. 3–10. — М.: ЗАО «Финпресс», 2011.
- 10 Гудков А.А. Совершенствование налогообложения добавленной стоимости сельскохозяйственных предприятий с целью обеспечения продовольственной безопасности Российской Федерации / А.А. Гудков, Е.С. Савкина // Управленческий учет. — М.: ЗАО «Финпресс», 2012. — № 6. — С. 63–68.
- 11 Гурьянов М.А. Формирование и распределение добавленной стоимости в сельскохозяйственных организациях: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / М.А. Гурьянов. — М., 2010.
- 12 Малкина Е.Л. Учет формирования и актуализации стоимости продукции на основе системы национального учета. — Орел: Орлов. гос. техн. ун-т, 2008. — 199 с.
- 13 Официальный сайт АО «НК» КазМунайГаз». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.kmg.kz.
- 14 Официальный сайт Комитета по статистике Министерства народного хозяйства Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>.

Е. Әмірбекұлы, А.Е. Рахимбекова

Қосылған құн тізбегінің құрылымы саланың бәсекеге қабілеттілік факторы ретінде

Мақалада кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін бағалаумен байланысты, соның ішінде мұнай өңдейтін өнеркәсіптің мәселелері қарастырылған. Қосымша құн тізбегінің технологиясы, оның қазіргі жағдайы мен даму болашағы сарапталған. Сонымен қатар мақалада қосылған құнды қалыптастыру тізбегін басқару міндеттері, кәсіпорынның басты мақсатына жетуге әкелетін шешімдері, оның инвестициялық тартымдылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолдары зерттелген. ҚазМұнайГаз бизнесінің басым сегменттерін бағалауға: қосымша құн тізбегінің құрылымына және оның өзгеру динамикасына, өндіру, тасымалдау, қайта өңдеуге мысалдар келтірілген. Қосылған құн құрамынан инвестициялық тәуелділік пен бәсекеге қабілеттілік деңгейі анықталған және дәлелденген, сонымен қатар қосылған құнды талдау тәртібінің жүйелілігі, бәсекелестер мен тұтынушылардың көзқарасы негізінде кәсіпорынның нарықтағы орны мен қазіргі жағдайының көрсеткіштері нақтыланған. Бұл әдіс көптеген міндеттерді шешеді, оның ішінде корпорация активтерінің құнын нақтылауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: қосылған құнды қалыптастыру тізбегі, инвестициялық тартымдылық, кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі, сегменттің жалпы пайдасы, фирманың құнын бағалау, құнды қалыптастыру тізбегінің құрылымын талдау, сатудан түскен табыс, өзіндік құн.

Е. Әмірбекұлы, А.Е. Рахимбекова

Структура цепочки добавленной стоимости как фактор конкурентоспособности сектора

В статье рассматриваются вопросы, связанные с оценкой конкурентоспособности предприятий, в частности, нефтеперерабатывающей промышленности. Показана технология цепочки добавленной стоимости, которая оценивает перспективы их состояния и развития. Кроме того, описаны задачи управления цепочкой создания стоимости, решение которых приведет к достижению основной цели предприятия — повышению его инвестиционной привлекательности и конкурентоспособности. В статье приведен пример оценки ключевых сегментов бизнеса КазМунайГаз: добыча, транспортировка, переработка, структура цепочки добавленной стоимости и изменение динамики. Установлена и подтверждена зависимость инвестиционной привлекательности и конкурентоспособности от добавленной стоимости и ее состава, а также уточнена последовательность процедуры анализа добавленной стоимости. Приведены показатели, отражающие текущее состояние и положение предприятия на рынке, точки зрения потребителей и конкурентов. Метод позволяет решать несколько задач, в частности, разъяснять стоимость активов корпорации.

Ключевые слова: цепочка создания стоимости, инвестиционная привлекательность, конкурентоспособность предприятия, валовая прибыль сегмента, оценка стоимости фирмы, анализ структуры цепочки создания стоимости, доходы от продаж, себестоимость.

References

- 1 Amirbekuly, Y. (2017). Osobennosti formirovaniia protsessov proizvodstva produktsii s vysokoi dobavlennoi stoimosti v Kazakhstane [Features of Formation of Product Manufacturing Processes with High Added Value in Kazakhstan]. *Mezhdunarodnyi biznes-menedzhment – International Business Management*, 11, 571–578 [in Russian].
- 2 Smith, A. (2007). *Issledovanie prirody i prichin bohatstva narodov [Investigation of the nature and causes of the wealth of peoples]*. Moscow: EKSMO [in Russian].
- 3 Kruglov, V.V., & Balakhonova, E.V. (Eds.). (2008). *Istoriia ekonomicheskoi mysli [History of economic thought]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
- 4 Maslova, I.A. (2003). Sistemnaia kontseptsiiia ucheta i raspredeleniia stoimosti v post-transformatsionnoi ekonomike Rossii i ee adaptatsiia k mezhdunarodnym standartam finansovoi otchetnosti [The system concept of accounting and cost distribution in the post-transformation economy of Russia and its adaptation to international financial reporting standards]. *Oryol* [in Russian].
- 5 Ricardo, D. (2013). *Nachalo politicheskoi ekonomii i nalohooblozheniia [The Beginning of Political Economy and Taxation]*. (Vol. 1.3). Moscow: EKSMO [in Russian].
- 6 Stoliarov, I.A. (2015). *Antolohiia ekonomicheskoi klassiki [Anthology of economic classics]*. (Vol. 1-2; Vol. 1). Moscow: Ekonomika [in Russian].
- 7 Sobolev, M.N. (1925). *Ocherki po finansovoi nauke [Essays on financial science]*. Kharkov: Izdatelstvo «Proletarii» [in Russian].

8 Yangzhul, I.I. (2002). *Nauka: Doktrina hosudarstvennykh dokhodov* [Science: The Doctrine of State Revenues]. Moscow: Statut [in Russian].

9 Vasilyeva, M.V. (2011). Normirovanie raskhodovaniia denezhnogo ekvivalenta dobavlennoi stoimosti v ramkakh hosudarstvennoi podderzhki na primere selskokhoziaistvennogo sektora [Rationing the expenditure of money equivalent value added value in the framework of state support by the example of the agricultural sector]. *Upravlencheskii uchet – Managerial Accounting*, 10, 3–10. Moscow: ZAO «Finpress» [in Russian].

10 Gudkov, A.A., & Savkina, E.S. (2012). Sovershenstvovanie nalohooblozheniia dobavlennoi stoimosti selskokhoziaistvennykh predpriatii s tseliu obespecheniia prodovolstvennoi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii [Improvement of the taxation of the added value of agricultural enterprises for the purpose of ensuring food security of the Russian Federation]. *Upravlencheskii uchet – Managerial Accounting*, 10, 63–68. Moscow: ZAO «Finpress» [in Russian].

11 Guryanov, M.A. (2010). Formirovanie i raspredelenie dobavlennoi stoimosti v selskokhoziaistvennykh orhanizatsiiakh [Formation and distribution of value added in agricultural organizations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

12 Malkina, E.L. (2008). Uchet formirovaniia i aktualizatsii stoimosti produktsii na osnove sistemy natsionalnogo ucheta [Accounting for the formation and actualization of the value of products on the basis of the system of national accounting]. Oryol: Orlovskii hosudarstvennyi tekhnicheskii universitet [in Russian].

13 Ofitsialnyi sait AO «NK» KazMunaiGaz» [Official site of JSC NC «KazMunayGas»]. *kmg.kz*. Retrieved from <http://www.kmg.kz> [in Russian].

14 Ofitsialnyi sait Komiteta po statistike Ministerstva narodnogo khoziaistva Respubliki Kazakhstan [Official site of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://www.stat.gov.kz>.

Р.А. Байжолова, Б.С. Омирбаева

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: bibigul88@mail.ru)*

Сравнительный анализ систем здравоохранения Казахстана и Южной Кореи, основанный на глобальном индексе конкурентоспособности

В настоящее время система здравоохранения Казахстана претерпевает ряд изменений и реформируется для улучшения качества и доступности услуг здравоохранения. В этой связи в 2017 г. в Казахстане вводится обязательное социальное медицинское страхование, основной принцип которого основан на солидарной ответственности. Для введения обязательного социального медицинского страхования изучен опыт ряда зарубежных стран. История, культура и менталитет Южной Кореи очень близки Казахстану, а также Корея имеет многолетний опыт в формировании и развитии модели медицинского страхования. Более того, Корея значительно опережает Казахстан по многим показателям здоровья, таким как детская смертность, материнская смертность, количество консультаций, уровень расходов на здравоохранение и другие. И это не удивительно, потому что Корея много лет использует высокие технологии диагностики и лечения заболеваний. Изучение модели здоровья Кореи будет полезно для Казахстана, и использование корейского опыта улучшит оказание медицинской помощи населению в соответствии с международными стандартами. В статье также анализируются показатели конкурентоспособности здравоохранения на основе индекса глобальной конкурентоспособности, приводится анализ статистических показателей.

Ключевые слова: система здравоохранения, Корея, Казахстан, глобальный индекс конкурентоспособности, показатели здравоохранения.

Влияние здоровья на экономическое развитие реализуется путем улучшения социальных показателей как прямо, так и косвенно. Таким образом, защита общественного здоровья является национальным приоритетом государственной политики каждой страны.

Документ первого уровня в Казахстане «Стратегия развития Республики Казахстан до 2050 года» определил ключевые принципы социальной политики Казахстана и провозгласил, что здоровье нации является основой нашего успешного будущего [1].

Хорошее здоровье является одним из важнейших компонентов для человека в том смысле, что оно предоставляет множество различных возможностей, включая расширение доступа к образованию и рынку труда, повышение производительности труда и уровня благосостояния, снижение медицинских расходов, хорошие социальные отношения и более длительную жизнь. Мониторинг состояния здоровья граждан с точки зрения социального обеспечения необходим, чтобы более уверенно интегрировать здравоохранение населения в общую стратегию развития, тем самым заложив основу для лидеров, которые определяют национальную политику по улучшению условий жизни и экономического благосостояния населения [2].

В Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» Глава государства Нурсултан Назарбаев поставил перед Республикой Казахстан стратегическую цель — стать одной из 30 наиболее развитых стран мира. Для достижения этой цели необходимо преодолеть существующий разрыв в развитии между странами ОЭСР и Казахстаном во всех секторах и сферах деятельности, включая здравоохранение.

В этой связи мы проведем сравнительный анализ систем здравоохранения в Южной Кореи и Казахстане, чтобы понять различия в показателях здоровья между Казахстаном и странами ОЭСР. Выбор Южной Кореи не случаен. История, культура и менталитет Южной Кореи очень близки Казахстану. Модель развития Кореи может быть очень полезна для Казахстана потому, что, во-первых, обе страны придерживаются восточной культуры (идеи конфуцианства, некоторые традиции и культура), чьи ценности не являются личными интересами, а потребностями общества в целом; во-вторых, у них есть колониальное прошлое [3].

Южная Корея входит в десятку стран международного медицинского туризма. Поскольку больницы и клиники полностью оснащены передовыми технологиями, а также удостоены сертификатами качества, Корея, несомненно, является лидером в области медицинского туризма: современное новейшее медицинское оборудование и обширный богатый опыт. Сейчас Южная Корея является одной из крупнейших экономик мира. Примечательно, что Корею удается сочетать

передовые технологии и свою культуру, сохраняя традиции и обычаи. В стране чтят историю, и в то же время страна идет вперед, развивается в ногу со временем и находится в одном ряду с передовыми западными державами.

Южная Корея является одной из самых быстроразвивающихся стран в мире, и качество жизни корейцев в целом все больше улучшается, в том числе благодаря уровню медицинского обслуживания.

Система здравоохранения Южной Кореи состоит из трех направлений: Национальной программы медицинского страхования (National Health Insurance Program), Программы медицинской помощи (Medical Aid Program) и Программы долгосрочного ухода (Long-term Care Program). Все люди в Южной Корее имеют право на получение страховки в рамках Национальной программы медицинского страхования. До 1977 г. в Корее была только добровольная медицинская страховка. А в 1977 г. президент Чунг-Хи принял закон, который предусматривал обязательное медицинское страхование [4]. Таким образом, постепенно Корея достигла всеобщего охвата медицинским страхованием к 2000 г.

Национальная программа медицинского страхования охватывает 97 % всего населения. Застрахованные делятся на 2 группы: работники и самозанятые [5]. Оставшиеся 3 % от общей численности населения охвачены Программой медицинской помощи. Эта программа, созданная для пациентов, которые не могут оплачивать медицинское обслуживание, охватывает пациентов с редкими, трудноизлечимыми и хроническими заболеваниями, а также детей в возрасте до 18 лет. Программа медицинской помощи финансируется центральными и местными органами власти.

Таким образом, Национальная программа медицинского страхования в Корее имеет три источника финансирования: взносы, государственные субсидии и акцизы на табачные изделия. Сотрудники вносят 5 % своей заработной платы. Работник и работодатель оплачивают по 50 % этой суммы поровну. Правительство предоставляет 14 % годового запланированного бюджета по программам. А дополнительная плата за табачные изделия составляет 6 % от общего бюджета по программам. Следует отметить, что обязательное страхование покрывает от 50 до 80 % стоимости лечения, остальная часть суммы оплачивается самим пациентом [5].

В Казахстане только начинают внедрять схемы медицинского страхования. Закон обязательного социального медицинского страхования был принят 16 ноября 2015 г., согласно которому источниками финансирования являются: (i) взносы и (ii) другие источники, не запрещенные законодательством Республики Казахстан [6].

Следует отметить, что в течение последних десятилетий Южная Корея переживает старение населения. Это большая проблема для властей, поскольку забота о пожилых людях является бременем для семейного бюджета. Кроме того, увеличение числа пожилых людей приводит к увеличению расходов на медицинское обслуживание. Чтобы решить эту проблему, правительство Кореи ввело программу долгосрочного страхования. Эта программа охватывает пожилых людей старше 65 лет, а также тех, кто младше 65 лет, но страдает от возрастных заболеваний, таких как болезнь Альцгеймера, болезнь Паркинсона или паралич из-за инсульта [5].

Еще одна особенность системы здравоохранения Кореи заключается в том, что все медицинские учреждения (даже частные) считаются некоммерческими. А это означает, что доходы, получаемые от предоставления медицинских услуг, не облагаются налогом. Это очень высокая мотивация в предоставлении доступных и качественных медицинских услуг. Все медицинские учреждения освобождаются от налогов. В этом случае прибыль может быть использована только для реинвестирования. Поэтому медицинские учреждения тратят всю свою прибыль на оснащение клиник современным дорогостоящим оборудованием для лабораторных исследований и научного развития, которые невероятно дороги. Даже небольшая клиника может быть оборудована, например, хирургическими роботами, так как есть возможности для этого. Соответственно, государство определяет цены на все виды медицинских услуг. Кроме того, корейцы очень амбициозны и обладают высокоразвитым конкурентным духом, что создает благоприятную конкурентную среду. Поэтому южнокорейские врачи активно отслеживают все события и быстро внедряют новые технологии в здравоохранении.

Тем не менее, в начале введения медицинского страхования Корея столкнулась с определенными трудностями. Проводилась постоянная политическая и институциональная борьба за объединение обществ медицинского страхования в рамках национальной системы и за децентрализацию. Те, кто был за децентрализацию, утверждали, что объединение приведет к передаче страховых премий от промышленных работодателей и работников к самозанятым. Но те, кто был за централизацию, подчеркивали солидарность всех работников и социальных классов.

В Казахстане правительство также хочет добиться солидарности всех членов общества. Это означает, что богатые платят за бедных, здоровые — за больных и молодые — за старых. Министерство здравоохранения Республики Казахстан отвечает за надзор и принимает политические решения [7].

В 2015 г. расходы на здравоохранение в Казахстане составили 1,5 трлн тенге (6,7 млрд долларов США). В соответствии с Программой реформы и развития здравоохранения, принятой правительством Республики Казахстан, обеспечивается постепенное увеличение государственных расходов на сектор здравоохранения.

В последние годы государство предприняло ряд мер, направленных на реформирование и развитие здравоохранения. В период с 2011 по 2015 гг. в Казахстане была реализована Государственная программа развития здравоохранения «Саламатты Казахстан». В рамках этой программы показатели материнской и младенческой смертности были значительно сокращены. Также улучшились показатели кардиологической и кардиохирургической помощи. В настоящее время Государственная программа «Денсаулык» реализуется на 2016–2019 гг.

Казахстан переживает важный этап в развитии национальной системы здравоохранения. С 1 июля 2017 г. действует обязательное социальное медицинское страхование (далее – ОСМС). ОСМС гарантирует равный доступ к медицинскому обслуживанию и фармацевтическим товарам из средств Фонда обязательного социального медицинского страхования (далее – ФОСМС) для всех застрахованных граждан Казахстана, независимо от пола, возраста, социального статуса, места жительства и дохода. До этого времени предоставление медицинских услуг осуществлялось за счет государственных (республиканских и местных) бюджетных средств, фондов добровольного медицинского страхования и кредитов международных финансовых учреждений для реализации международных проектов.

Государство посредством внедрения ОСМС ожидает достижения общественной солидарности путем укрепления собственного здоровья и распределения бремени защиты здоровья населения. Кроме того, внедрение ОСМС обеспечит финансовую устойчивость системы за счет создания устойчивости системы к внешним факторам и увеличения издержек, а также прозрачности и справедливости системы. Кроме того, эффективность системы будет улучшена за счет обеспечения высокой конкурентоспособности системы, достижения эффективных показателей, полноты и качества услуг.

Взносы в Фонд обязательного социального медицинского страхования для лиц, освобожденных от оплаты, оплачиваются государством из республиканского бюджета. Согласно Закону «Об обязательном социальном медицинском страховании» существует 15 категорий граждан, которые освобождены от уплаты взносов в Фонд. В свою очередь, все активное население будет вносить взносы (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Уровень взносов в ФОСМС, выплачиваемых активным населением [6]

Население	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Работодатели	2 % от ФОТ	3 % от ФОТ	4 % от ФОТ	5 % от ФОТ
Работники	-	-	1 % от заработной платы	2 % от заработной платы
Самозанятые	2 % от доходов	3 % от доходов	5 % от доходов	7 % от доходов

Примечание. Источник: Закон Республики Казахстан «Об обязательном социальном медицинском страховании».

Как мы видим, объем финансирования здравоохранения в Корее и Казахстане отличается. Государственные взносы в ФОСМС в Казахстане очень низки по сравнению с Кореей: Казахстан будет отчислять 7 % (с 1 января 2018 г.) [6], тогда как государственные взносы Южной Кореи составляют 14 %. Для сравнения: общие расходы на здравоохранение в Казахстане в 2015 г. составляли 3,6 % ВВП, а в Корее — 7,2 % ВВП [9].

Фонд ОСМС будет распределять деньги следующим образом: одна часть будет направлена на оплату услуг в медицинские организации, а другая — в Национальный банк, который будет инвестировать средства и полностью управлять активами.

Таким образом, система обязательного социального медицинского страхования предусматривает 2 пакета медицинских услуг:

(1) Пакет гарантированного объема бесплатной медицинской помощи (далее – ГОБМП), который включает гарантированный государством объем медицинских услуг и финансируется из республиканского бюджета. Он будет доступен для всех граждан Казахстана и включает следующие услуги:

- санитарная авиация и скорая медицинская помощь;
- медицинское обслуживание социально значимых заболеваний и неотложных случаев;
- профилактические прививки;
- амбулаторная помощь с предоставлением амбулаторных препаратов (до 2020 г., т.е. до введения универсальной декларации).

(2) Пакет ОСМС, который включает объем медицинских услуг, превышающий ГОБМП, финансируемый за счет обязательных страховых взносов государства, работодателей и работников в Фонд ОСМС. Его предоставляют лицам, которые являются участниками ОСМС. Он включает следующие услуги:

- амбулаторная помощь (включая предоставление лекарств);
- стационарное лечение (за исключением социально значимых заболеваний);
- стационарозамещающая помощь (за исключением социально значимых заболеваний);
- реабилитация;
- паллиативная помощь;
- высокотехнологичная помощь.

Таким образом, благодаря внедрению обязательного социального медицинского страхования в Казахстане правительство рассчитывает предоставить гражданам доступную качественную медицинскую помощь, улучшить здоровье граждан и увеличить их продолжительность жизни.

На современном этапе развития экономики конкурентоспособность страны оценивается в соответствии с Глобальным индексом конкурентоспособности (далее — ГИК). ГИК — это исследование, проведенное Всемирным экономическим форумом (далее — ВЭФ), которое оценивает страны с точки зрения показателей экономической конкурентоспособности.

Хорошо известно, что страны с высокими показателями национальной конкурентоспособности, как правило, обеспечивают более высокий уровень благосостояния своих граждан и, соответственно, социального обеспечения. Этот показатель помогает странам принимать решения в экономической политике и разрабатывать стратегии дальнейшего экономического развития и повышать конкурентоспособность национальной экономики.

В рейтинге ГИК на 2016–2017 гг. Казахстан занял 53-е место (табл. 2)

Т а б л и ц а 2

Рейтинг глобальной конкурентоспособности

Rank	Country	GCI 2016-2017
1	Швейцария	5.81
2	Сингапур	5.72
3	США	5.70
4	Нидерланды	5.57
5	Германия	5.57
6	Швеция	5.53
7	Великобритания	5.49
8	Япония	5.48
9	Гонконг	5.48
10	Финляндия	5.44
26	Южная Корея	5.03
53	Казахстан	4.41

Примечание. Источник: Global Competitiveness Report 2012–2016, World Economic Forum.

По данным ВЭФ, конкурентоспособность национальной экономики Казахстана в 2016 г. была на среднем уровне (см. табл. 3).

Таблица 3

Позиции Казахстана в Глобальном индексе конкурентоспособности 2012–2016 гг.

Показатели	Годы					Динамика
	2012	2013	2014	2015	2016	
ГИК	51/144	50/148	50/144	42/140	53/138	-2
Институты	66	55	57	50	49	+17
Инфраструктура	67	62	62	58	63	+4
Макроэкономическая среда	16	23	27	25	69	-53
Здоровье и начальное образование	92	97	96	93	94	-2
Высшее образование и профессиональная подготовка	58	54	62	60	57	+1
Эффективность рынка товаров	71	56	54	49	62	+9
Эффективность рынка труда	19	15	15	18	20	-1
Развитость финансового рынка	115	103	98	91	104	+11
Технологическая готовность	55	57	61	61	56	-1
Размер рынка	55	54	52	46	45	+10
Конкурентоспособность компаний	99	94	91	79	97	-2
Инновации	103	84	85	72	59	+44

Примечание. Источник: Global Competitiveness Report 2012–2016, World Economic Forum.

Текущий рейтинг ГИК позволяет выявлять проблемные области и принимать своевременные решения об улучшении позиций по тем или иным факторам.

В связи с этим рассмотрим более подробно фактор «Здоровье и начальное образование» в рейтинге ГИК. Этот показатель является одним из наиболее проблемных факторов в рейтинге, позиции которого практически не улучшаются. В 2016 г. (94-е место) по сравнению с 2012 г. (92-е место) значение фактора ухудшается на 2 позиции. Этот показатель состоит из 10 подфакторов, которые в основном характеризуют развитие и эффективность здравоохранения и начального образования (см. табл. 4).

Таблица 4

Позиции Казахстана в ГИК по фактору «Здоровье и начальное образование»

Показатели	Годы					Динамика
	2012	2013	2014	2015	2016	
Влияние малярии на ведение бизнеса	1	1	n/d	n/d	n/d	
Случаи малярии на 100 тыс. населения	1	1	n/d	n/d	n/d	
Влияние туберкулеза на ведение бизнеса	112	111	111	107	106	+6
Случаи туберкулеза на 100 тыс. населения	107	105	102	101	92	+15
Влияние ВИЧ/СПИДа на ведение бизнеса	73	76	81	80	81	-8
Распространенность ВИЧ, в % к взрослому населению	12	45	1	1	1	+11
Детская смертность, на 1000 родившихся живыми	98	98	81	78	71	+27
Ожидаемая продолжительность жизни	104	103	99	95	90	+14
Качество начального образования	72	69	64	63	70	+2
Охват населения начальным образованием	102	118	116	118	118	-16

Примечание. Источник: Global Competitiveness Report 2012–2016, World Economic Forum.

По всем соответствующим подфакторам Казахстан за последние 5 лет улучшил свои позиции в рейтинге, но по-прежнему занимает слабую позицию. Ситуация с младенческой смертностью значительно улучшилась (71-е место, +27). Кроме того, наиболее заметны улучшения в 2016 г. по таким

подфакторам: туберкулез (92-е место, +15), ожидаемая продолжительность жизни (90-е место, +14), распространенность ВИЧ (+11).

Ситуация с воздействием туберкулеза на ведение бизнеса улучшилась, но этот показатель по-прежнему остается проблематичным. В 2016 г. Казахстан занял 106-е место по этому подфактору.

Мы проведем сравнительный анализ Казахстана по значениям подфакторов фактора «Здоровье и начальное образование» с Южной Кореей, рассмотрев только показатели здоровья. Позиции Южной Кореи в индексе глобальной конкурентоспособности представлены в таблице 5.

Т а б л и ц а 5

Позиции Казахстана и Южной Кореи в ГИК по фактору «Здоровье и начальное образование»

Показатели	Южная Корея	Казахстан
ГИК по фактору «Здоровье и начальное образование»	29	94
Влияние малярии на ведение бизнеса	22	n/d
Случаи малярии на 100 тыс. населения	16	n/d
Влияние туберкулеза на ведение бизнеса	86	106
Случаи туберкулеза на 100 тыс. населения	89	92
Влияние ВИЧ/СПИДа на ведение бизнеса	80	81
Распространенность ВИЧ, в % к взрослому населению	1	1
Детская смертность, на 1000 родившихся живыми	13	71
Ожидаемая продолжительность жизни	10	90
Качество начального образования	37	70
Охват населения начальным образованием	54	118

Примечание. Источник: Global Competitiveness Report 2012-2016, World Economic Forum.

Согласно таблице 5 мы видим значительный разрыв в рейтинге между Южной Кореей (29-е место) и Казахстаном (94-е место) по фактору «Здоровье и начальное образование». Кроме того, Казахстан отстает от Кореи по всем подфакторам.

Например, рассмотрим такой показатель, как «ожидаемая продолжительность жизни». В Южной Корее средняя продолжительность жизни увеличилась для мужчин с 52 лет (в 1960 г.) до 78,8 года в среднем (в 2015 г.), а для женщин — с 54 лет до 85,5 года соответственно [10]. Такие результаты стали возможными благодаря компетентной национальной системе здравоохранения. Важным фактором успеха является также престиж профессии врача.

В Казахстане, например, система здравоохранения сохранила принципы распределения средств, главным образом, для поддержания сети, контроля бюджета, фиксированной заработной платы и административных методов управления. Это приводит к тому, что врачи могут скрывать истинную информацию и манипулировать статистикой. Специальность доктора остается неэффективной и непривлекательной для самого врача, который считает себя самым незащищенным звеном, когда ему приходится работать практически во всех профильных службах и вести большую отчетность. Так, например, один врач должен обслуживать 2500 человек, тогда как в странах ОЭСР среднее число человек на 1 врача составляет 1500 человек. Средняя месячная зарплата врача составляет 115 тысяч тенге (350 долларов США) [8].

Кроме того, одним из основных пунктов обеспечения высокого качества жизни в Южной Корее являются запланированные обследования врачей. Например, первый Закон о медицинском страховании, который вступил в силу в 1963 г., призвал все компании предоставлять программы медицинского страхования. В результате каждый трудоспособный гражданин юридически обязан проходить плановый медицинский осмотр один раз в год. Он включает в себя: общие тесты, колоноскопию и гастроскопию, ЭКГ, ультразвук всех органов, осмотр гинеколога, окулиста и т.д. Специалисты будут определять индекс массы тела и давать рекомендации по здоровому питанию и образу жизни. В общем все так же, как и в Казахстане. Разница заключается в следующем. Пациенты в Южной Корее строго придерживаются требований закона. Эксперты уверяют, что эти ежегодные исследования позволяют выявить многие болезни на самых ранних стадиях и успешно справиться с ними. Южная Корея занимает первое место в лечении рака, но только потому, что больных диагностируют и лечат вовремя, на ранних стадиях.

Более того, в Южной Корее пациент не может самостоятельно лечиться. Поскольку лекарства в требуемой дозировке и требуемое количество даются по назначению врача в больнице, их нельзя ку-

пить нигде. Каждый пациент получает электронную карточку со всеми диагнозами и лечением. Это позволяет быстро получить консультацию профессионалов в единой системе в любой точке страны.

Следующий момент, примечательный для этой страны, — ориентация граждан на здоровый образ жизни. Они всегда прислушиваются к мнению врачей, обладающих большой властью. Это достигается посредством массовой пропаганды среди населения регулярных профилактических осмотров через средства массовой информации и рекламы.

Анализ ГИК по фактору «Здоровье и начальное образование» показал значительный разрыв в рейтинге между Южной Кореей и Казахстаном во многих подфакторах. Тем не менее в нем указаны только те позиции, которые заняли страны, и не дается полной картины понимания дел. Для более детального анализа рассмотрим статистические показатели здоровья в Казахстане и Корее.

Как было отмечено выше, в Южной Корее средняя продолжительность жизни увеличилась для мужчин с 52 лет в 1960 г. до 78,8 года в среднем в 2015 г., а для женщин — с 54 лет до 85,5 года соответственно [10]. В Казахстане ожидаемая продолжительность жизни населения увеличилась с 67,6 года в 1991 г. до 72 лет в 2015 г.: в частности, для мужчин — с 62,6 до 67,5 года, а для женщин — с 72,4 до 76,9 года.

Несмотря на значительный разрыв между Казахстаном и Кореей по этому показателю, тем не менее, в Казахстане наблюдается тенденция к увеличению продолжительности жизни. Это связано с такими факторами, как улучшение качества жизни, образования, а также прогресс в области медицины. Исследования, проведенные в ряде европейских стран, доказали, что люди с более высоким уровнем образования склонны расходовать больший объем личных средств на медицинские нужды, что объясняется лучшей информированностью о здоровье и необходимой медицинской помощи, а также готовностью инвестировать в здоровье [11].

Рассмотрим показатели материнской и младенческой смертности. Коэффициент младенческой смертности как в Казахстане, так и в Корее имеет тенденцию к снижению. В обеих странах он сократился на 36 %. Но Южная Корея имеет значительное преимущество, поскольку детская смертность в 3,24 раза ниже, чем в Казахстане (рис. 1).

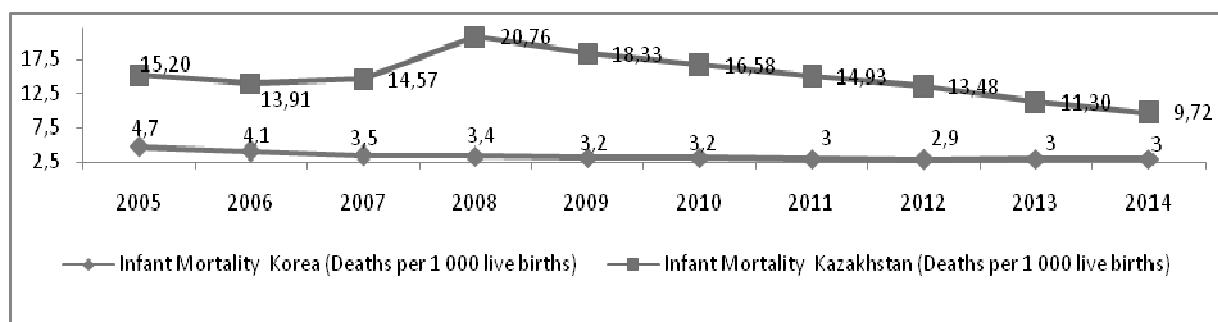

Рисунок 1. Младенческая смертность в Казахстане и Южной Корее (источник: Комитет по статистике МНЭ РК, www.stat.gov.kz. OECD Health Statistics, www.stats.oecd.org)

Коэффициенты материнской смертности в Казахстане и Корее в 2014 г. почти равны и составляют соответственно 11,7 и 11 (рис. 2).

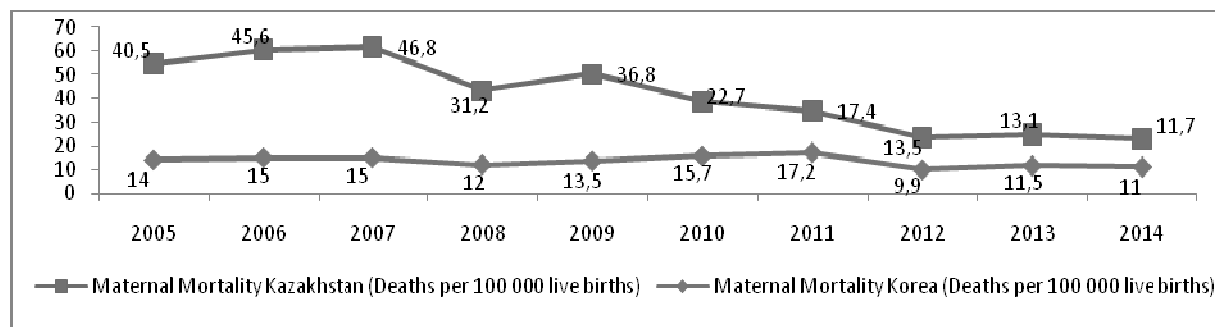

Рисунок 2. Материнская смертность в Казахстане и Южной Корее (источник: Комитет по статистике МНЭ РК, www.stat.gov.kz. OECD Health Statistics, www.stats.oecd.org)

Обычно качество медицинской помощи измеряется такими показателями, как количество консультаций, коэффициент использования различных диагностических и хирургических процедур, средняя продолжительность пребывания в больницах и развитие амбулаторной хирургии.

Так, например, ежегодное число посещений врачей в Южной Корее в 2013 г. составило 14,6 консультации на одного человека, что является самым высоким среди стран ОЭСР (см. рис. 3). В Казахстане число посещений врачей в 2013 г. составило 6,6 консультации на одного человека, что равно среднему показателю для ОЭСР. Стоит отметить, что в 2015 г. этот показатель в Казахстане сокращается и составляет 6,07 консультации на человека.

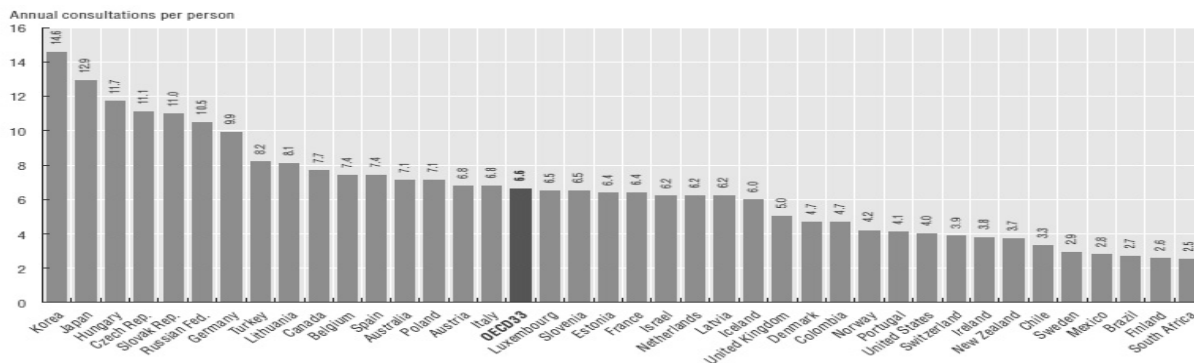

Рисунок 3. Ежегодное количество консультаций в странах ОЭСР в 2013 г. (источник: Health at a Glance 2015: Health at a Glance, OECD, 2015)

Кроме того, одним из основных показателей, характеризующих качество и доступность медицинской помощи, является количество врачей. В ряде стран медленный рост числа врачей общей практики вызывает озабоченность по поводу доступа населения к первичной медико-санитарной помощи. Например, в Казахстане количество врачей снижается, и в 2012 г. на 1000 человек приходилось 3,6 врача. В Корее этот показатель в 1,7 раза меньше и равен 2,1 врача на 1000 человек населения. Однако показатель имеет тенденцию к росту, хотя и незначительную (рис. 4).

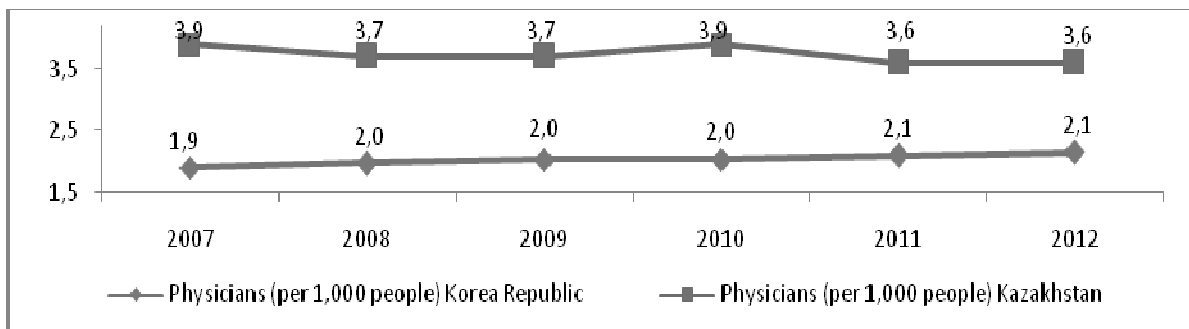

Рисунок 4. Количество врачей на 1000 населения в Казахстане и Южной Корее (источник: World Bank Data. <http://data.worldbank.org>.)

Другой важный показатель, характеризующий эффективность и устойчивость системы здравоохранения, — частные расходы на медицинские услуги. Расходы домашних хозяйств могут создавать барьеры для доступа к услугам здравоохранения. В среднем для стран ОЭСР около 20 % медицинских расходов оплачиваются непосредственно пациентами. В домохозяйствах с низким доходом вероятность того, что их медицинские и стоматологические потребности не удовлетворяются по финансовым или иным причинам, в четыре-шесть раз выше, чем у домохозяйств с высоким доходом.

Кроме того, согласно оценкам ВОЗ, та система здравоохранения считается устойчивой, в которой на частные расходы приходится не более 20 % общих расходов на здравоохранение. Высокий уровень частных расходов объясняется недостаточным государственным финансированием и невозможностью получить медицинские услуги бесплатно в рамках общественной системы здравоохранения. Вследствие чего населению приходится прибегать к личным расходам на здравоохранение, что увеличивает риск для населения, связанный с подходом к уровню бедности. Это, в свою оче-

редь, может затронуть все сферы, а также привести к ухудшению состояния здоровья и демографических показателей. Поэтому государству необходимо сократить этот показатель для достижения более устойчивого уровня развития системы здравоохранения.

Расходы на здравоохранение в Корее в 2013 г. составили 6,9 % ВВП, это все еще значительно ниже среднего показателя в 8,9 % в странах ОЭСР (рис. 5). Для сравнения: в Казахстане общие расходы на здравоохранение составили 3,6 % от ВВП в 2013 г.

Государственный сектор является основным источником финансирования здравоохранения почти во всех странах ОЭСР. Однако в Корее частный сектор играет гораздо более важную роль, и только 56 % расходов на здравоохранение в 2013 г. финансировались из государственных источников. В Казахстане частные расходы на медицинские услуги составляют 36 % от общих расходов на здравоохранение. Если мы исходим из расчета ВВП, то частные расходы составляют 1,3 % от ВВП, а государственные — 2,3 % от ВВП.

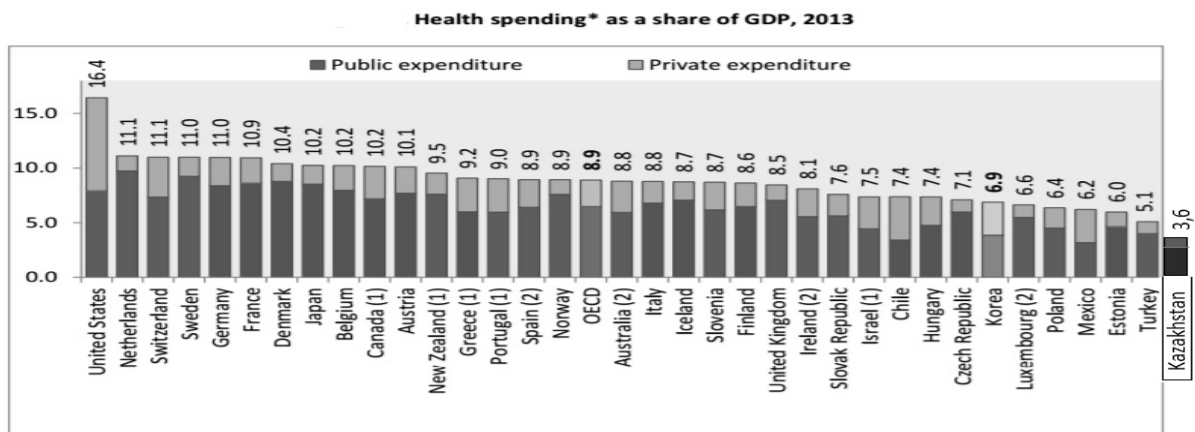

Рисунок 5. Расходы на здравоохранение (% от ВВП) в странах ОЭСР и в Казахстане в 2013 г.

Таким образом, этот сравнительный анализ между Казахстаном и Южной Кореей позволяет сделать вывод, что основной лозунг здоровья Кореи: «Плохо быть больным», но в государственном масштабе это еще и невыгодно. Менеджмент даже небольшой компании понимает, что здоровые сотрудники — это высокая производительность труда. Реализация этого лозунга, конечно, обусловлена экономическим механизмом регулирования здравоохранения в стране, таким как финансирование, предоставление независимости медицинским учреждениям в распределении прибыли, регулирование цен по видам медицинских услуг посредством государства. Все это — положительный опыт, который будет полезен для здравоохранения Казахстана.

Несомненно, Корея превосходит Казахстан по многим показателям экономического развития, включая развитие здравоохранения. Но стоит иметь в виду, что в Корее обязательное медицинское страхование со всеобщим страхованием существует уже 40 лет, а закон о медицинском страховании был принят более 50 лет назад.

В Казахстане в настоящее время внедряется обязательное социальное страхование. И правительство хочет немедленно добиться всеобщего охвата. Конечно, не исключаются риски, такие как моральный риск, как у пациента, так и у поставщиков медицинских услуг, что так распространено в моделях страхования многих стран. Существуют также риски дефицита финансовых поступлений или сокрытия истинных доходов. Но, как показывает опыт Кореи, главное — своевременно реагировать на изменения в системе, отслеживать движение финансовых поступлений и проводить регулярный мониторинг предоставляемых медицинских услуг. И в ближайшем будущем Казахстан достигнет тех же высоких показателей в здравоохранении, что и в Корее.

Список литературы

- 1 Послание Президента Республики Казахстан — Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.akorda.kz/kz>.
- 2 Marc Suhrcke, Martin McKee, Lorenzo Rocco. Investing in health: a key condition for the successful economic development of the countries of Eastern Europe and Central Asia // European Observatory on Health Systems and Policies, 2008.
- 3 Cho, Eun John. Possibilities and limitations of applying the experience of South Korea's economic development to Kazakhstan // Alfaraby KazNU Bulletin, 2013, Almaty.
- 4 Jong-Chan Lee. Health Care Reform in South Korea: Success or Failure? // American Journal Public Health, 93(1). — January, 2003. — P. 48–51.
- 5 Young Joo Song. The South Korean Health Care System // Japan Medical Association. — Vol. 52. — No. 3, 2009, May/June.
- 6 Закон Республики Казахстан «Об обязательном социальном медицинском страховании». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
- 7 Кодекс Республики Казахстан «Об здоровье народа и системе здравоохранения». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>.
- 8 Комитет по статистике министерства национальной экономики Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>.
- 9 OECD Health Statistics. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.stats.oecd.org.
- 10 Bilger M., Chaze J.-P. What Drives Individual Health Expenditure in Switzerland? // Swiss Journal of Economics and Statistics. 2008. № 144 (3).
- 11 Life Expectancy Data by Country, World Health Organization, 2015.
- 12 World Bank Data. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://data.worldbank.org>
- 13 Hee-Chung Kang. Korean Healthcare Quality Report I – Developing National Healthcare Quality Report, Korea Institute for Health and Social Affairs, 2015.
- 14 Soonman Kwon, Tae-jin Lee, Chang-yup Kim. Republic of Korea: Health System Review // Health Systems in Transition, Vol. 5 No. 4, 2015; World Health Organization, 2015 (on behalf of the Asia Pacific Observatory on Health Systems and Policies).
- 15 Sang-Hyop Lee, Andrew Manson, Kwang Eon Sul. Social Policy at a Crossroads: Trends in Advanced Countries and Implications for Korea. Korea Development Institute, 2008.
- 16 Kwang Choi. Fiscal and Public Policy in Korea. Korea Institute of Public Finance, 2004.

Р.А. Байжолова, Б.С. Омирбаева

Әлемдік бәсекеге қабілеттілік индексіне негізделген Қазақстан мен Оңтүстік Кореядағы денсаулық сақтау жүйелерін салыстырмалы талдау

Қазіргі кезде Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесі бірқатар өзгерістерге ұшырап отыр және медициналық қызметтердің сапасы мен қолжетімділігін арттыру үшін реформаланып жатыр. Осыған байланысты 2017 жылы Қазақстанда негізгі әлеуметтік жауапкершілікке негізделген әлеуметтік сақтандыру енгізілді. Міндетті әлеуметтік сақтандыруды енгізу үшін бірқатар шет елдердің тәжірибесі зерделенді. Оңтүстік Кореяның тарихы, мәдениеті және менталитеті Қазақстанға өте жақын, ал Кореяда медициналық сақтандыру моделін қалыптастыру мен дамытуда көпжылдық тәжірибе бар. Сонымен қатар Корея көптеген нәрестелердің өлім-жітімі, ана өлімі, кеңестер саны, денсаулық сақтау шығындарының деңгейі және басқалары сияқты денсаулық сақтау саласындағы көптеген көрсеткіштер бойынша Қазақстаннан алда келеді. Бұл таңқаларлық жағдай емес, себебі Корея көптеген жылдар бойы ауруларды диагностикалау мен емдеудің жоғары технологияларын қолданады. Сондықтан Кореяның денсаулық сақтау үлгісін зерттеу Қазақстан үшін пайдалы болады, ал корейлік тәжірибені пайдалану халыққа халықаралық стандарттарға сәйкес медициналық көмек көрсетуді едәуір жақсартады. Сондай-ақ жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексіне негізделген денсаулық сақтау саласындағы бәсекеге қабілеттілік және статистикалық көрсеткіштер жан-жақты талданды.

Кілт сөздер: денсаулық сақтау жүйесі, Корея, Қазақстан, жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі, денсаулық сақтау индикаторлары.

R.A. Baizholova, B.S. Omirbaevva

Comparison of Healthcare system between Kazakhstan and South Korea based on GCI

Currently, Kazakhstan's healthcare system is undergoing a number of changes and being reformed to improve the quality and accessibility of healthcare services. In this regard in 2017 in Kazakhstan, mandatory social health insurance is introduced, the main principle of which is based on solidary responsibility. For the introduction of mandatory social health insurance, the experience of a number of foreign countries was studied. The history, culture and mentality of South Korea are very close to Kazakhstan, and Korea has many years of experience in the formation and development of the health insurance model. Moreover, Korea is far ahead of Kazakhstan in many health indicators, such as infant mortality, maternal mortality, the number of consultations, the level of health care expenditure and others. And this is not surprising, because Korea has used high technologies of diagnosis and treatment of diseases for many years. Therefore, the study of the health model of Korea will be useful for Kazakhstan, and the use of Korean experience will improve the provision of medical assistance to the population in accordance with international standards. The article also analyzes healthcare competitiveness indicators based on the Global Competitiveness Index, as well as analysis of statistical indicators.

Keywords: healthcare system, Korea, Kazakhstan, global competitiveness index, healthcare indicators.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan — Lidera natsii Nursultana Nazarbayeva narodu Kazakhstana «Stratehiia «Kazakhstan-2050»: novyi politicheskii kurs sostoiavshehosia hosudarstva» [Message of the President of the Republic of Kazakhstan - the Leader of the Nation N.Nazarbayev to the People of Kazakhstan «Strategy «Kazakhstan-2050»: A New Political Course held of the State]. *akorda.kz/kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz/kz> [in Russian].
- 2 Marc Suhreke, Martin McKee, Lorenzo Rocco. (2008). Investing in health: a key condition for the successful economic development of the countries of Eastern Europe and Central Asia. *European Observatory on Health Systems and Policies*.
- 3 Cho, Eun John. (2013). Possibilities and limitations of applying the experience of South Korea's economic development to Kazakhstan. *Alfaraby KazNU Bulletin*. Almaty.
- 4 Jong-Chan Lee. (2003). Health Care Reform in South Korea: Success or Failure? *American Journal Public Health*, 93(1), January, pp. 48-51.
- 5 Young Joo Song. (2009). The South Korean Health Care System». *Japan Medical Association*, Vol. 52, No. 3, May/June.
- 6 Zakon Respubliki Kazakhstan «Ob obiazatelnom sotsialnom meditsinskom strakhovanii» [The Law of the Republic of Kazakhstan on Mandatory Social Health Insurance]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz> [in Russian].
- 7 Kodeks Respubliki Kazakhstan «O zdorove naroda i sisteme zdavookhraneniia» [Codex of the Republic of Kazakhstan, «About People's Health and Health Care System»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].
- 8 Komitet po Statistike Ministerstva Natsionalnoi Ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].
- 9 *OECD Health Statistics*. *stats.oecd.org*. Retrieved from www.stats.oecd.org.
- 10 *Life Expectancy Data by Country*, World Health Organization, 2015.
- 11 Bilger M., Chaze J.-P. What Drives Individual Health Expenditure in Switzerland? // *Swiss Journal of Economics and Statistics*. 2008. № 144 (3).
- 12 World Bank Data. *data.worldbank.org*. Retrieved from <http://data.worldbank.org>.
- 13 Hee-Chung Kang. (2015). *Korean Healthcare Quality Report I – Developing National Healthcare Quality Report*, Korea Institute for Health and Social Affairs,
- 14 Soonman Kwon, Tae-jin Lee, Chang-yup Kim. Republic of Korea. Health System Review». *Health Systems in Transition*, Vol. 5, No. 4, 2015; World Health Organization, 2015 (on behalf of the Asia Pacific Observatory on Health Systems and Policies)
- 15 Sang-Hyop Lee, Andrew Manson, Kwang Eon Sul. (2008). *Social Policy at a Crossroads: Trends in Advanced Countries and Implications for Korea*, Korea Development Institute.
- 16 Kwang Choi. (2004). Fiscal and Public Policy in Korea, Korea Institute of Public Finance.

S.S. Daribekov¹, A.S. Daribekova², G.M. Ospanov¹

¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*

²*Karaganda Academy «Bolashak», Kazakhstan*

(E-mail: Seka28@mail.ru)

Trends in the development of railway services in the current conditions of economic development

This article examines the trends in the development of rail transport in the current conditions of economic development. The dynamics of the main indicators of the development of the railway transport in Kazakhstan and the indicators characterizing the technical equipment of the railroad in Kazakhstan are given. The analysis of the structure of cargo transportation by rail, both on the territory of the country, and on international communications is carried out. Conclusions are made on the status of these indicators. It was revealed that the structure of cargo transportation by rail is the most diversified, since not only raw materials are transported: coal, metals, ores, oil, but also food products - furniture, fertilizers, food products. The main objective is to ensure the conditions (economic and political) for an additional sustained inflow of transit cargoes to Kazakhstani routes from those countries that are currently carrying out the transportation of their goods through Kazakhstan or used these routes in the past, as well as those most attracted to Kazakhstani cargo routes.

Keywords: railway transport, passenger turnover, freight turnover, income from rail transport, transit potential.

Development of transport system of Kazakhstan is one of the important conditions for the further restructuring of the economy, improving the competitiveness of domestic goods and services in world markets and the integration of the country. Globalization of economic relations in the early 21st century, allows to consider transport as one of the most important integration processes. Development of these processes along with international and domestic competition imposes additional requirements on transport to accelerate the movement of goods, improve the quality of transport services, and reduce transport costs in the final price of products. The transport complex of the Republic of Kazakhstan now provides the overall needs of the national economy and population in transport services. The main goal of the state policy in the transport sector is to create a transport system capable of meeting an increasing in volume and qualitatively changing demand for passengers and cargo effectively and safe for humans and environment [1].

In the transport system of Kazakhstan, railway transport has a leading role. Longer transportation distances, relatively cheaper tariffs for the transportation of passengers and goods make rail transport popular with users [2].

Railway transport in Kazakhstan is one of the leading components of the transport infrastructure of the national economy, which is of decisive importance for ensuring economic ties and the effective demand of citizens for transportation. Railway transport ensures sustainable development of material production, increasing the efficiency of resource use, reduction due to a reduction in the transport component of unit costs in product costs, increased mobility and other social tasks.

The main difference of the transport complex of Kazakhstan from most countries of the world is the leading role of the main railways in servicing the real sector of the economy. This determines the role and importance of rail transport in ensuring the economic security of the country. In the aspect of ensuring national economic security, it is important to assess the role of rail transport in the sustainable functioning of strategic branches of material production, which requires the transport of own products [3].

Dynamics of the main indicators of the development of railway services in Kazakhstan for 2013-2016. is reflected in Table 1.

Table 1 shows that in 2016 there was a decrease in cargo transportation by 0.7 % and cargo turnover by 4.7 %, which amounted to 338.9 million tons and 267.4 billion tone-kilometers respectively. As for the transportation of passengers: there was an increase of 2.6 %, freight turnover by 5.3 %, which amounted to 23.1 million people. and 17914 million passenger-kilometers respectively.

The raw orientation of the economy of Kazakhstan, along with large distances and low population density, makes the economy highly dependent on transport. If during the economic recession the transport complex provided all the needs of the state economy, and also provided support through the containment of tariffs and prices for transport services, at the present time, substantial state support is needed for the rehabilitation and recovery of the transport industry.

Table 1

Dynamics of the main indicators of the development of railway services of Kazakhstan

Indicators	2013	2014	2015	2016	2016–2015 %
Passengers carried, million people	28,6	23,2	22,5	23,1	102,6
Passenger turnover, million passenger-kilometers	20 625	18 999	17 012	17 914	105,3
Freight turnover billions tonne-kilometers	235,9	231,3	280,7	267,4	95,3
Cargoes transported, millions tons	293,7	390,7	341,4	338,9	99,3

Note. Compiled by the authors according to the source [4].

During the period under review, the indicators of the technical equipment of the domestic railroad decreased. Table 2 presents the indicators characterizing the technical equipment of the Kazakhstani railway.

Table 2

Indicators characterizing technical equipment railway of Kazakhstan

Indicators	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1. Operational length of railway lines, km	14 892	15 333	15 341	15 341	15341	16104
2. Locomotive park, units:	1 772	1 865,5	1 896,5	1 892,5	1 803,5	1 725,0
- electric locomotives	571	552	563	577	549,5	539,0
3. Diesel locomotives	1 202	1 313,5	1 333,5	1 315,5	1 254,0	1 186,0
4. Freight car fleet, units:	55 909	66 503	65 803	60 940	59 025	56 504
- open-top wagons	32 413	32 329	30 982	23 727	30 797	30 146
- covered	10 145	9 801	9 051	7 809	8 806	8 415
- platforms	3 992	3 725	3 360	4 823	3 360	3 000
- cisterns	6 634	6 492	5 769	6 280	5 657	5 438
- other	13 319	13 453	11 775	10 465	10 762	10 224
5. Passenger wagons, units	2 306	2 302	2 217	2 214	2 590	286

Note. Compiled by the authors according to the source [4].

So, the locomotive park in 2015 was 1803.5 units, in 2016 there was a decrease in the locomotive fleet by 763 units or 4.3 %. Physical and moral wear and tear of fixed assets of JSC «Kazakhstan temir zholy» testifies to the necessity of technical re-equipment of railway transport with more modern, corresponding to the world level.

The largest share in fixed assets of railway transport is occupied by buildings and facilities - 63.3 %, vehicles - 13.1 %, machinery and equipment - 6.7 %, other basic means - 7.9 %.

As of January 1, 2017, the length of the main roads, including the republic's roads on the territory of Kazakhstan, was 16,1 thousand km, 34,7 % of which are double-track and multi-track lines, 3,8 thousand km - electrified. The density of the railways in Kazakhstan is 5.2 km per 1000 km² of the territory. In recent years, several sites have been built, which reduce the range of transportation (Khomtau-Altynsarin, Shar-Ust-Kamenogorsk).

The configuration of the railway network of Kazakhstan was formed under the influence of two factors:

- inter-regional and inter-republican cargo flows of minerals, including coal, oil products, oil and grain;
- transit transport.

The structure of cargo transportation by rail is the most diversified. Rail transport carries as raw materials: hard coal, metals, ores, oil, and food products - furniture, fertilizers, food products, presented in Table 3.

Table 3 shows that in 2016 there was an increase in freight traffic for intra-republican communications by 3935.7 thousand tons or 1.9 %, which amounted to 208320.8 thousand tons of products. This was affected

by the increase in natural gas transportation by 52.9 %, coke by 9.2 %, ferrous metals by 19.2 %, ferrous scrap by 1.9 %, timber cargo by 0.9 %, construction cargo by 5 % 7 %, grain by 4.7 %, frozen or cooled products by 1.9 %.

Table 3

Structure of cargo transportation by rail on the territory of Kazakhstan

(thousand tons)

Name of products	2015	2016	2016 to 2015, %
Raw oil	249,2	206,0	82,6
Oil products	9165,2	9 115,6	99,5
Natural gas	472,2	722,3	152,9
Liquid or gaseous loads in mass	355,9	325,4	91,4
Coal	63 593,3	61 271,3	96,3
Coke	342,0	373,4	109,2
Iron ore	10 418,3	10 402,2	99,8
Manganese ore	298,4	261,1	87,5
Ores of non-ferrous metals	15 391,1	14 015,5	91,1
Black metals	1 014,3	1 208,8	119,2
Scrap of ferrous metals	734,1	748,0	101,9
Fluxes	4 409,1	4 086,7	92,7
Timber cargoes	303,8	306,4	100,9
Construction cargo	27 484,6	29 043,5	105,7
Chemical and mineral fertilizers	2 175,2	1 627,0	74,5
Grain	2 948,5	3 086,0	104,7
Frozen or cooled products	218,5	222,7	101,9
Mail	0,1	0,3	3 times
Fruit and vegetable products	29,3	20,7	70,6
Furniture	1,3	0,8	61,5
Other cargoes	64 780,8	71 277,0	115,4
Total for the Republic of Kazakhstan	204385,1	208 320,8	101,9

Note. Compiled by the authors according to the source [4].

As a result, revenues from transportation vary depending on the market segment, determined by the type of message and the type of cargo. Of these segments of transportation can be divided into three groups.

1 group — low-profit transportations: coal (export, inter-regional communication), ore (export, inter-regional communication), construction cargo (import), grain (export, inter-oblast communication), other cargo (inter-oblast communication);

2 group — high-yield transportation: oil exports (exports), ferrous metals (exports, imports, inter-oblast communication), chemical and mineral fertilizers (exports, imports, inter-oblast communication), other goods (imports);

3 group — self-supporting transportation: coal (import), oil cargo (import, inter-regional communication), ore (import), construction cargo (export, inter-regional communication), grain cargo (import), other goods (exports). The railway network of Kazakhstan connects not only the industrial and urbanized territories of the republic, but also neighboring states. The structure of international cargo transportation by rail in Kazakhstan is presented in Table 4.

Table 4 shows that the volume of international cargo transportation has decreased. So, in 2016 compared to 2015, there was a decrease of 6,384,400 tons or 4.7 %, which amounted to 130607, 8 thousand tons. However, in spite of this, in the structure of cargo transportation there was an increase in some types of products, namely: liquid or gaseous cargo by 6.1 %, manganese ores by 59.2 %, non-ferrous metal ores by 12.3 %, ferrous metals by 2, 4 %, fluxes by 42.6 %, chemical and mineral fertilizers by 24.3 % and grain by 19.2 %.

In our opinion, the increase in freight traffic for these products is associated with a satisfactory global market environment for these products.

In 2009–2016, revenues from passenger rail transport are increasing. If in 2009 the revenues amounted to 55.8 billion tenge, then in 2016 we saw 89.2 billion tenge. the increase was 59.8 %. In addition, we see a decline in revenue for passenger transportation from 2014 to 2015; there was a decrease in revenues by 25.5 %, which amounted to 82848 million tenge.

Table 4

Structure of international cargo transportation by rail in Kazakhstan

(thousand tons)

Name of products	2015	2016	2016 to 2015, %
Raw oil	2 099,0	718,9	34,2
Oil products	9 047,8	8 479,4	93,7
Natural gas	2 482,9	2 412,8	97,2
Liquid or gaseous loads in mass	730,9	775,8	106,1
Coal	34 095,7	30 473,9	89,3
Coke	1 074,1	1 010,4	94,1
Iron ore	9 412,7	9 314,7	98,95
Manganese ore	214,7	341,7	159,2
Ores of non-ferrous metals	2 779,2	3 121,6	112,3
Black metals	7 684,1	7 872,2	102,4
Scrap of ferrous metals	343,6	710,4	2 times
Fluxes	29,3	41,8	142,6
Timber cargoes	4 943,3	4 180,6	84,6
Construction cargo	6 467,6	5 856,8	90,6
Chemical and mineral fertilizers	854,0	1 061,2	124,3
Grain	4 905,5	5 846,9	119,2
Frozen or cooled products	362,7	323,8	89,3
Mail	2,2	1,3	59,1
Fruit and vegetable products	584,4	562,9	96,3
Furniture	73,5	61,5	83,7
Other cargoes	48 805	47 439,0	97,2
Total international traffic	136 992,2	130 607,8	95,3

Note. Compiled by the authors according to the source [4].

However, in 2016, incomes increased by 6345.1 million tenge. or 7.7 %, which was 89193.1 million tenge. Revenues from rail transport are shown in Figure 1.

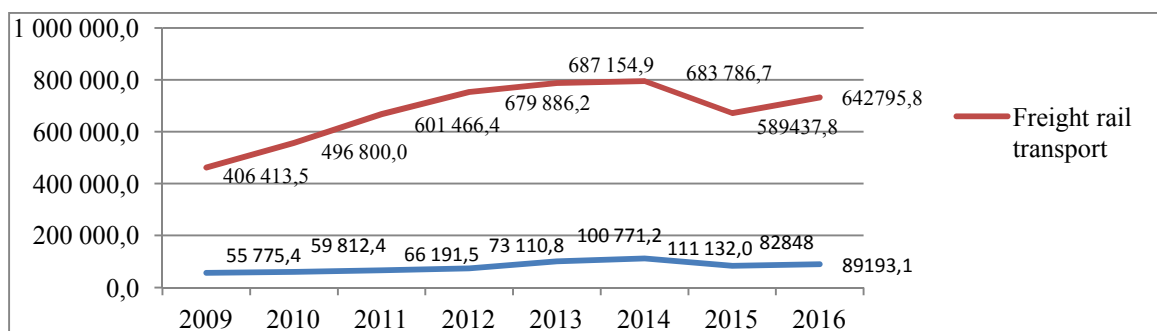

Figure 1. Income from transportation of railway transport (million tenge) (compiled by the authors according to the source [4])

As for income from transportation of goods by rail, which we see, the decrease from 2014 to 2015 by 13.8 %, which amounted to 58.9 billion tenge. Then in 2016, these revenues also increased by 9.1 %, which amounted to 64.3 billion tenge. These changes in income for transportation by rail are associated with the dynamics of movement of passengers and the volume of cargo transportation.

Kazakhstan railways that provide the opportunity for commodity flows to enter international markets (through Druzhba — to China, North and South Korea, Chingeldy — to Uzbekistan, Turkmenistan and Serakhs - to Iran and to the ports of the Persian Gulf, then through Turkey — the Black Sea and the Mediterranean, through Russia — to the Baltic countries, Ukraine, the Caucasus, Europe and the Pacific), already today represent a base for the realization of the transit potential of the republic.

Transit potential is a powerful tool for realizing the country's ability to provide and maintain international transport flows between different regions [5].

Transit through Kazakhstan has a number of advantages:

- reducing the speed and distance from the manufacturer to the consumer from Asia to Europe. Unlike the sea route in this direction, where the cargo is on the road for 35-40 days, the time of delivery by land is reduced by 2-3 times;

- stable political situation and favorable investment climate in the country;

- the development of the Eurasian Economic Union has made it possible to create a common customs border between China and the EU countries, facilitates the procedure for customs clearance.

Revenues from cargo transit through Kazakhstan are shown in Figure 2.

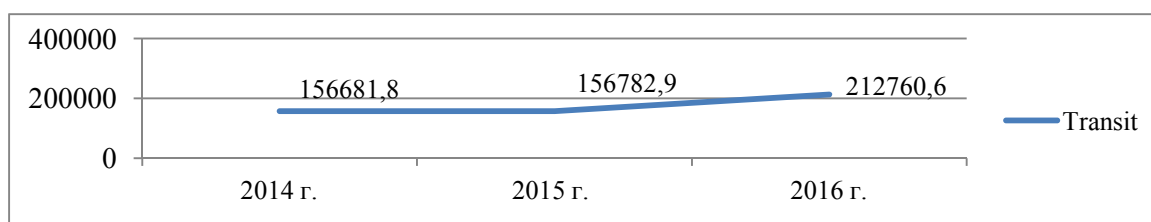

Figure 2. Incomes from transit of goods through the territory of Kazakhstan (million tenge) (compiled by the authors according to the source [4])

Figure 2 shows that Kazakhstan receives income from the transit of goods by rail. At the same time, these revenues are increasing every year. So, in 2016, there was an increase in revenue from cargo transit in comparison with 2015 by 55977.7 million tenge or 35.7 %, which was 212760.6 million tenge. Revenues from transit account for 33 % of all rail revenue.

Kazakhstan intends to get a considerable benefit from the transit of goods and to increase the share in freight flows between them from 1 % to 8 % by 2020. The impetus for increasing transit through Kazakhstan should be given to the construction and launch of promising infrastructure projects: «Western Europe and Western China», which links Asia and Europe; Uzen-Bereket-Gorgan railway, which allows to reduce the route of transit trains in the direction of North-South by 600 km. And opening for Kazakhstan a direct overland exit to the Persian Gulf. The participation of Kazakhstan in the Chinese Silk Road project will increase the volumes of transit traffic.

It is necessary to conduct a regular study of the flow of goods, which Kazakhstan can count on. It is advisable in this case to build a transit policy in two main directions:

1. Stabilization and escalation of transit cargo flows already transported through the territory of Kazakhstan.

2. Assessment of potential transit through the territory of Kazakhstan and development of measures to attract it.

In the first direction, the main task is to ensure the conditions (economic and political) for an additional sustained inflow of transit cargoes to Kazakhstani transit routes of those countries that are already currently transporting their cargo through Kazakhstan or have used these routes in the past, as well as the most gravitating to Kazakhstani cargo routes.

In this context, at present Kazakhstan can really carry out measures aimed at ensuring a steady inflow of mainly goods from Russia, China and four Central Asian republics (Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan) to its transport routes. These flows can be quite stable due to certain geographical reasons.

To further ensure the volume of freight and passenger traffic by 2018, taking into account the compensation for the disposal of locomotives by service, more than 1,000 locomotives will be acquired. At the same time, JSC «KTZ-Freight transportation» plans to purchase about 500 locomotives in passenger and cargo traffic, as well as overhaul of over 350 diesel locomotives and electric locomotives, at the expense of budget funds, it is planned to purchase 20 locomotives in passenger traffic. Possible adjustment when changing in-

ternal and external parameters. As part of the modernization of the infrastructure, measures will be taken to develop telecommunications systems for railway transport and to introduce innovative technologies for organizing and managing the transportation process on its basis.

References

- 1 Семак Е.А. Развитие транспортной системы Республики Казахстан / Е.А. Семак, Б.Х. Раимбеков, М.К. Асанова, А.Е. Кожабегенова // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2017. — № 1. — С. 45–51.
- 2 Можарова В. Транспортная инфраструктура регионов Казахстана: экономика, труд и образование / В. Можарова // Труд в Казахстане: проблемы, факты, комментарии. — 2016. — № 9. — С. 2–12.
- 3 Можарова В. Транспорт в Казахстане: современная ситуация, проблемы и перспективы развития / В. Можарова. — Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011. — 214 с.
- 4 Данные Комитета по статистике Казахстана. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: stat.gov.kz.
- 5 Мырзахметова А.М. Транзитный потенциал Казахстана в рамках ЕАЭС / А.М. Мырзахметова // Вестн. КазНУ. Сер. Международные отношения и международное право. — 2016. — № 3(71). — С. 123–127.

С.С. Дәрібеков, А.С. Дәрібекова, Г.М. Оспанов

Экономиканың осы заманғы даму жағдайында теміржол қызметін дамыту үрдістері

Мақалада экономиканың қазіргі заманда даму жағдайында теміржол көлігінің даму үрдістері қарастырылды. Қазақстанның теміржол көлігінің дамуының негізгі көрсеткіштерінің серпіні және елдің темір жолының техникалық жарактануын сипаттайтын көрсеткіштер келтірілген. Теміржол көлігімен жүк тасымалының құрылымына ел аумағы бойынша талдау жүргізілген. Алынған нәтижелер бойынша қорытындылар жасалған. Теміржол көлігімен жүк тасымалының құрылымы әртарапандырылғандығы анықталған, мысалы, тек қана шикізат тауарлары: тас көмір, металл, кен, мұнай ғана емес, сонымен қатар халық тұтынатын тауарлар — жиһаз, тыңайтқыштар, азық-түлік тауарлары да тасымалданады. Қазіргі кезде өз жүктерінің тасымалын Қазақстан арқылы іске асыратын немесе ол бағыттарды өткенде пайдаланған және де жүктері қазақстандық бағытқа тартылатын елдердің транзиттік жүктерінің қазақстандық маршрутқа тұрақты ағындарын қамтамасыз ету жағдайы (экономикалық және саяси) басты міндет болып табылады.

Кілт сөздер: теміржол көлігі, жолаушы айналысы, жүк айналысы, теміржол көлігімен тасымалдаудан табыс, транзиттік әлеует.

С.С. Дарибеков, А.С. Дарибекова, Г.М. Оспанов

Тенденции развития железнодорожных услуг в современных условиях развития экономики

В статье рассматриваются тенденции развития железнодорожного транспорта в современных условиях развития экономики. Приведены динамика основных показателей развития железнодорожного транспорта и показатели, характеризующие техническую оснащенность железной дороги Казахстана. Дан анализ структуры грузоперевозок железнодорожным транспортом как по территории страны, так и по международным сообщениям. Сделаны выводы по состоянию данных показателей. Выявлено, что структура грузоперевозок железнодорожным транспортом самая диверсифицированная, так как перевозятся не только сырьевые товары — каменный уголь, металлы, руды, нефть, но и товары народного потребления — мебель, удобрения, пищевые продукты. Основной задачей является обеспечение условий (экономических и политических) для дополнительного устойчивого притока на казахстанские маршруты транзитных грузов из тех стран, которые уже в настоящее время осуществляют транспортировку своих грузов через Казахстан или использовали эти маршруты в прошлом, а также наиболее тяготеющих к казахстанским маршрутам перевозки грузов.

Ключевые слова: железнодорожный транспорт, пассажирооборот, грузооборот, доходы от железнодорожного транспорта, транзитный потенциал.

References

- 1 Semak, Y.A., Raimbekov, B.Kh., Assanova, M.K., & Kozhabergenova, A.Y. (2017). Razvitie transportnoi sistemy Respubliki Kazakhstan [Development of transport system of the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik Karahandinskoho universiteta. Seriya Ekonomika – Bulletin of Karaganda University. Series of economics*, 1, 45–51 [in Russian].
- 2 Mozharova, V. (2016). Transportnaia infrastruktura rehionov Kazakhstana: ekonomika, trud i obrazovanie [Transport infrastructure of the regions of Kazakhstan: economy, labor and education]. *Trud v Kazakhstane: problemy, fakty, kommentarii – Labor in Kazakhstan: problems, facts, comments*, 9, 2–12 [in Russian].
- 3 Mozharova, V. (2011). Transport v Kazakhstane: sovremennaiia situatsiia, problemy i perspektivy razvitiia [Transport in Kazakhstan: Current situation, problems and development prospects]. Almaty: KISI pri Prezidente Respubliki Kazakhstan [in Russian].
- 4 Dannye Komiteta po statistike Kazakhstana [Data of the Committee on Statistics of Kazakhstan]. *stat.gove.kz*. Retrieved from stat.gove.kz [in Russian].
- 5 Myrzakhmetova, A.M. (2016). Tranzitnyi potentsial Kazakhstana v ramkakh EAЭС [Transit potential of Kazakhstan within the framework of the Eurasian Economic Union]. *Vestnik KazNU. Seria Mezhdunarodnye otnosheniia i mezhdunarodnoe pravo – Bulletin of KazNU. A series of international relations and international law*, 3 (71), 123–127 [in Russian].

K.K. Sadykova

*Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan
(E-mail: kuralaisadik@mail.ru)*

Evaluating effectiveness of the training of civil servants

The most difficult question in the civil servants' training system is to evaluate its effectiveness. Until recently, the responsibility for the quality of education in traditional education systems has been imposed on educational organizations and teachers. Still, the number of trained people, the amount of educational programs implemented or the speed of implementing new programs are being considered as a measure of the effectiveness of the training. The author considers such indicators can not provide any description of the quality of the program. In contemporary education models, educational organizations act as facilitators as providers of education services, and based on learning outcomes, responsibilities are distributed equally between customer - government agencies, beneficiaries — civil servants and educators. One of the main prerequisites for the effective learning system to meet the needs of stakeholders is evaluation of learning outcomes. Until recent times, education has been viewed as a formal form of public service and has been of a very academic nature, and today it has changed dramatically, focusing on the rational use of learning outcomes, relevance of programs, and prior to the management of learning processes, the main focus. Therefore, the structure of civil servants' training is fully modified. One of the main prerequisites for the effective learning system to meet the needs of stakeholders is evaluation of learning outcomes. Until recent times, education has been viewed as a formal form of public service and has been of a very academic nature, and today it has changed dramatically, focusing on the rational use of learning outcomes, relevance of programs, and prior to the management of learning processes, the main focus. Therefore, the structure of civil servants' training is fully modified.

Keywords: civil servant, professional state staff, professionalization, training, evaluating effectiveness of the training, professionalism, competence.

Until recently the tendency of involvement of talented professionals has led to development and development of talents as one of the main features of current trends in the systems of a world class and their deduction.

Examples of results of training, their efficiency and their influence on activity of the organization widely extend abroad. Diagnostics of efficiency is well developed in the system of corporate training. D. Phillips says that in the United States of America training of personnel makes 164 billion dollars. Expenses in US dollars prove as far as it is important, and it is authorized to heads of the organization to make investments in training programs, but training is considered as idle time in use, but not the strategic tool [1].

In the system of training of civil servants, the authors of the results of evaluation and evaluation of effectiveness have different estimates, but there are no stabilized complex models that establish specific indicators. This is due primarily to the fact that the effectiveness of public service can't be characterized by specific indicators, such as growth or decline in private sector production. Civil service researchers associate their effectiveness with the overall national economy, its macroeconomic indicators, including gross domestic product. However, the calculation of the effectiveness of the system of training civil servants and the results achieved is indirectly and comprehensively characteristic. Of course, it would be most likely that the overall assessment of the impact of education on public decision-making will be most appropriate (for example, by adopting a number of regulatory legal acts). However, there is no data on the quality of managerial decisions in departmental and official state statistics, so it is impossible to determine such effectiveness by quantitative calculations. Therefore, in our opinion, the method of comparing the results of learning with the results of an actual civil servant reaches the most obvious results. In the system of training of civil servants, the authors of the results of evaluation and evaluation of effectiveness have different estimates, but there are no stabilized complex models that establish specific indicators. This is due primarily to the fact that the effectiveness of public service can't be characterized by specific indicators, such as growth or decline in private sector production. Civil service researchers associate their effectiveness with the overall national economy, its macroeconomic indicators, including gross domestic product. However, the calculation of the effectiveness of the system of training civil servants and the results achieved is indirectly and comprehensively characteristic. Of course, it would be most likely that the overall assessment of the impact of education on public decision-

making will be most appropriate (for example, by adopting a number of regulatory legal acts). However, there is no data on the quality of managerial decisions in departmental and official state statistics, so it is impossible to determine such effectiveness by quantitative calculations. Therefore, in our opinion, the method of comparing the results of learning with the results of an actual civil servant reaches the most obvious results.

Approach of introduction of system of payment of the salary to the public servant with indicators of efficiency of the individual plan of work and also assessment of results of work with the decision on payment and training of bonuses was one of the main achievements of institutional reforms in Kazakhstan. The employee of the **Corps «B»** is directed to a course of professional development within three months after his/her activity which is recognized as unsatisfactory according to results of annual assessment [2]. Of course, these innovations increase demand for quality of educational programs from the point of view of requirements to an education system and concrete areas. However the quality of the offered education doesn't influence quality of production. achieves the most obvious results.

Whether a joint venture is required to evaluate the program, whether individual programs should be evaluated by interested parties, whether products offered on the market can meet their needs, whether the level of audience satisfaction can be an objective indicator of the quality of the program, its effectiveness and the formation of a comprehensive, systematic, subject system response to the extent to which such an impact can be eliminated. Whether a joint venture is required to evaluate the program, whether individual programs should be evaluated by interested parties, whether products offered on the market can meet their needs, whether the level of audience satisfaction can be an objective indicator of the quality of the program, its effectiveness and the formation of a comprehensive, systematic, subject system response to the extent to which such an impact can be eliminated.

First of all, it is important to define interested parties of system of assessment (Fig. 1).

Figure 1. Stakeholders of the system of assessment (designed by the author)

One of the main prerequisites for the effective system of training for satisfaction of requirements of interested parties is assessment of results of training. Until recently education was considered as a formal form of public service and had very academic character, and today it has sharply changed, having concentrated attention on rational use of results of training, relevance of programs and before management of training processes, the main attention. Thus, the structure of training of public servants is completely modified.

Only 5 % of global companies can link learning outcomes to business results and improve the effectiveness of teaching methods, and 59 % have difficulty in determining the relationship between learning outcomes and business outcomes [3]. Of course, the main indicator in the corporate sector is that investment in education is higher than the cost of the business efficiency scheme, that is, the cost of the training program for business efficiency.

At assessment of results of training in the world there are main, widely used models. As a result of the researches conducted by the famous researcher and the consultant of CEB/Gartner in the field of development of medicines in 1954, D. Kirkpatrick's example (Fig. 2).

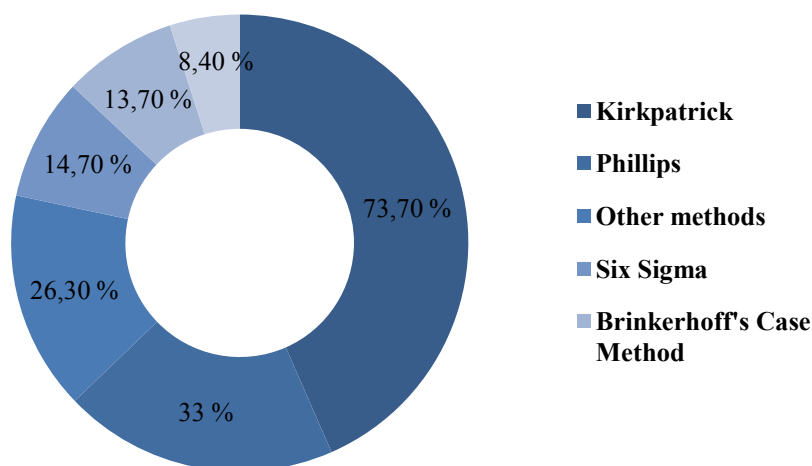

Figure 2. Frequency of use of models for assessing the effectiveness of training (designed by the author [4])

Kirkpatrick's model also provides an assessment of the impact of learning outcomes on the organization [5], whereas only those elements that were considered before the Kirkpatrick model were considered only during the educational process. The most recent version is 2016. It was initially used for corporate training and was later introduced into the system of evaluating civil servants in many developed countries (Fig. 3).

Level 4: Results

- The degree to which participants find the training favorable, engaging and relevant to their jobs degree to which targeted outcomes occur as a result of the training and the support and accountability package

Level 3: Behavior

- The degree to which participants apply what they learned during training when they are back on the job

Level 2: Learning

- The degree to which participants acquire the intended knowledge, skills, attitude, confidence and commitment based on their participation in the training

Level 1: Reaction

- The degree to which participants find the training favorable, engaging and relevant to their jobs

Figure 3. The New World Kirkpatrick Model (Designed by the author [6])

That is, at the first level, the degree of participant's satisfaction with educational programs is determined, as well as the obligation to actively participate in it; The knowledge, skills, attitudes, reliability and reliability of the participant are evaluated at the second level; a third-level student uses his knowledge when returning to work; Fourth, the impact of training activities on the achievement of the organization's goals is determined.

Now «Kirkpatrick Partners» provides the certified courses on formation of system of training for the world organizations which also actively participate in the state organizations as consumers. D. Kirkpatrick considers that it is better to use a sample at the level of 4 as training has to begin with the expected results what behavior is necessary for their achievement, and then the relations, knowledge and behavior which have necessary behavior are defined, and finally Participants have to not only supplement the knowledge, but also satisfy to the program. The most important that the expected results for all participants to understand the training purpose, have to be concrete measurable, and only then them can be used effectively. Use of the

Kirkpatrick model after development of the program complicates training value assessment therefore it is necessary to consider all four levels of development, productivities and estimates of the program.

Return of expectations (ROE): as a rule, when new programs, the organizations offering training are necessary begin to develop samples of the appropriate new programs. According to Kirkpatrick, it is much more effective to estimate requirements, without disturbing new ways and also to predict results of their training at a basis of dialogue with interested parties. Subsequently these results will be presented at the fourth level. Researches have shown that 90 % of educational resources are used for development, preparation and holding training events, and only 15 % work at a workplace [7]. Actions which follow training process are crucial for the high level of teaching.

The template includes tools for measuring each level: at the first level they are evaluated (questionnaires, opinion polls), interviews, focus groups; Tests on the second level of prepared materials, inspections, action plans, training others (coaching, coaching, etc.); Behavioral sheets at the third level, behavior overview, workplace employee surveys, post-program reviews, post-training surveys, performance monitoring, focus groups and fourth-level indicators, and the achievement of the necessary individual and organizational results. Short-term observations and criteria that determine the directional orientation of managers, the level of satisfaction of managers, the level of customer satisfaction and the satisfaction of other employees. Round, frame shift, as a means of rational use of time.

As an example, applying additional training programs to public servants in Academies of public administration, some elements of assessment model offered here now are used rationally. The cycle of training is characterized by 4 levels: definition of needs for training, development of the training program; ensuring training; learning efficiency assessment.

The Academy uses three levels of performance evaluation: trainee training - where initial control and final control, design work is used; the opinions of the participants are established in the form of a communication, quantitative estimates are established; Improvement of the curriculum. Teachers who develop the procedure for approving the curriculum are guided by the results of the programs on the basis of their feedback and feedback from participants, choosing optional questionnaires during post-monitoring with the Academy to determine the level of knowledge acquired during the academic period. In addition, the Academy is submitted every two years through surveys of state bodies. Then determine the impact of training activities. Graduates of the Academy are divided into three groups: participants of retraining courses, participants of seminars and masters of professional growth, doctors. The results of the survey showed the level of customer satisfaction with the curriculum. At the same time, the author of the state bodies of the Republic of Kazakhstan «Center for assessing the effectiveness of retraining and refresher courses for civil servants, civil servants do not meet the needs and goals of the government» between the Academy and the results of the assessment of the center due to the conclusions of the contradiction, only 10 % of The total number of studies is covered by the Academy, and many tools and methods of evaluation [8] are explained.

The Academic system of assessment of results of training has been at first sight created, and her realization is organized properly. However it is possible to see that at all stages of educational process and at all evaluation stages public authorities don't play a key role as clients, and the main, but only respond Academies to the requests and survey only in the form of the answer. The author isn't enough time for public institutions and public servants, etc. the organizational reasons. It is one more example of insufficient care of public authorities concerning training of employees and their inability to understand importance of it as additional function. Even in this case it is impossible to mention the subsequent measures. Though the regulatory base for training is identified as a part of the cycle HR, all this still is a serious obstacle for providing that training hasn't been properly developed.

At the same time from the general education system of Academy it is clear that the main resources are spent for process of training. As the world practice shows, only 15 % of results of the training program are used only in a workplace. When forming a national education system it is necessary to pay more attention to increase in this indicator.

Level 1 and 2 of Kirkpatrick can be partially used, the level 3 and level 4 it is possible to avoid, having studied experience of Academy as key supplier in the market of training in civil service (other suppliers of civil services have to consider experience of Academy as an example) It is possible to tell once again that all estimated events are held only by Academy. And, actually, for the government the most important is use of knowledge and skills received during activity and development of public administration. Then there is a

question who and how to estimate the last two levels. Definition of degree of satisfaction with results of training of public authorities can be carried out spontaneously.

As a result of a survey conducted among 47 workers of HR departments of government agencies in September-October 2017, 41,2 % of respondents indicated that they did not change their learning outcomes and continued to work as before. And 73,3 % of them indicate that the effectiveness of training is likely to be used in the service. In addition, the respondents were asked: «What form of reporting, the results of training will be used after your training in the state body?» (Fig. 4) and «Is the level of knowledge and the level of employment that you acquired during training estimated after a certain period of time (for example, 3-6 months later?» (Fig. 5).

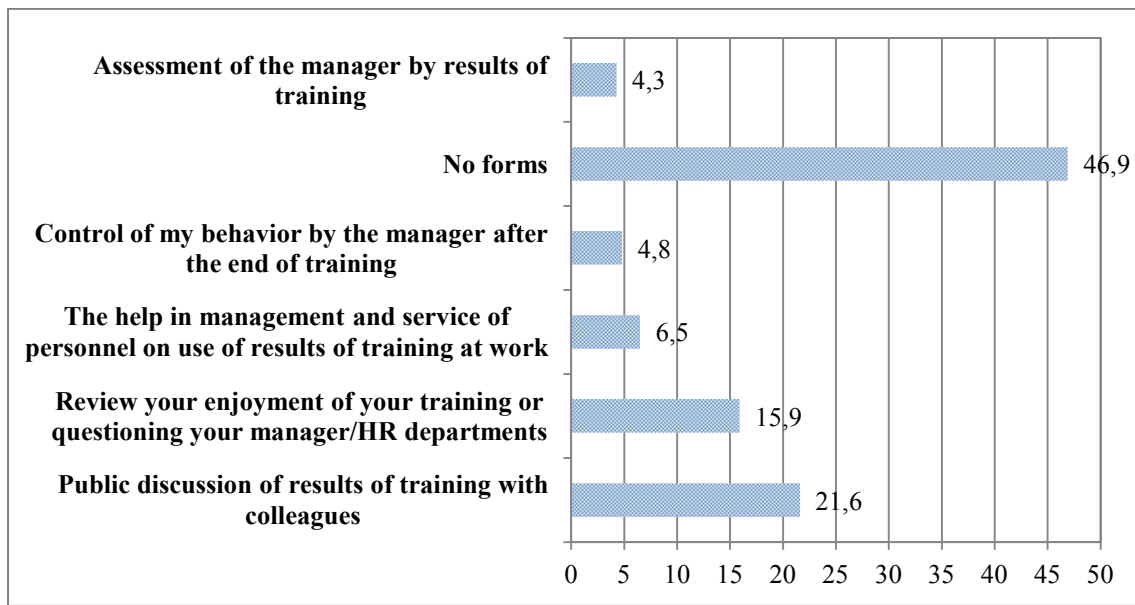

Figure 4. Application of reporting forms, learning outcomes after training (%)

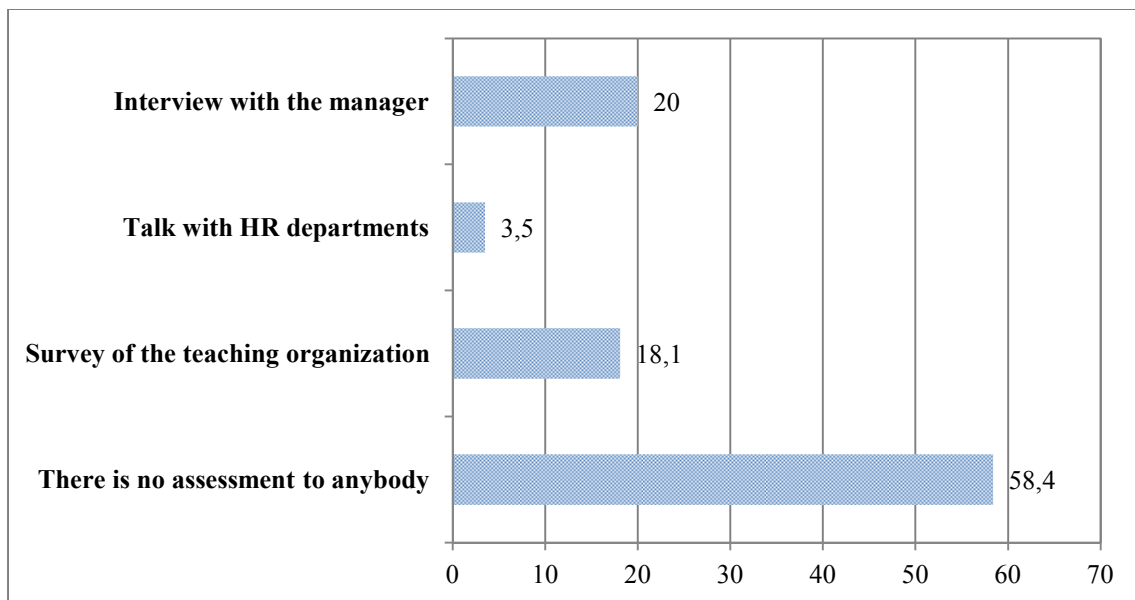

Figure 5. Assessment of knowledge gained during training and assessment after work (%) (Designed by the author according to the survey results)

As we saw, the lack of systematic methodology of results of training results in ignorance and even ignores results of training.

As a rule, the impressive and positive correlation between degree of satisfaction of participants of the training program and knowledge, skills and abilities of participants is observed. That is, if the participant is

satisfied with the educational program, he will be able to make it in current state. In the same way there is a positive correlation between the third and fourth levels - as the participant of the program uses knowledge gained during work as a result of overall effectiveness of public authority. There is no correlation between the level of use of the skills and skills used by public servants during their work. The first two levels are implemented by educational organizations, and the last two levels are a part of public institutions, including human resources. Therefore partnership between interested parties has to be not only unilateral in the current practice, but also on the same party, as in modern practice. For increase in efficiency and efficiency of programs it is necessary to intensify additional and preformal preparation before formal education. Carefully developed plan of realization of the third level has to be developed for achievement of desirable result. Prior to training educational organizations have to be in close contact with heads of public authorities, HR departments, and consulting and supervising procedures have to continue after completion of a research. For providing that all these elements were comprehensive, the author considers that use of public servants has to include the following levels of assessment (Fig. 6).

Figure 6. Level of assessment of the effectiveness of training of civil servants (designed by the author)

The cycle of vocational training is closed which should be estimated at all levels, from the analysis of needs for training and definition of influence of results of training on the general public service. Each level has the critical criteria and methods of assessment. The key question of *preliminary preparation of the program* consists in reduction of a gap between productivity and productivity by definition of needs for training and change of the market of training for the solution of practical questions in daily work of the public servant.

Curricula and materials can be developed correctly only when the learning objectives and expected results are clearly defined. This can be determined by a special advisory body of the educational organization. The search for support from the consumer-public body is a characteristic of his participation in the development of the curriculum. To determine the need for public service in foreign countries, legislative sanctions came into force special structural units and procedures. The methods used can vary depending on the content and the contingent. In many countries, the definition of needs depends on each ministry or department. In some countries, the demand for training is formalized not only for one year, but even for many years. This led to an assessment of the need for training and individual development plans for staff [9].

Coordination of training activities in Kazakhstan is limited only by providing information on the number of trainees and personnel plans of the presidential decree. Training mechanisms do not fully comply with the law. Each institution determines its evaluation mechanisms, for example, on the Academy's own initiative and, if necessary, determines the needs of state institutions and civil servants. However, there is no legal rule that these bodies and officials are obliged to participate in such a survey. Therefore, it would be desirable to provide individual needs, which are assessed by training centers with promotion of civil

servants, with individual development plans, unless the persons responsible for training can raise it to the appropriate competent authority. An individual plan for professional development of a civil servant is the only means of determining his educational needs. The rationale for introducing it as a rational human resources technology will be discussed in the next section.

Thus, each of assessment procedures of effective requirements has to be based on information provided by public authority and the public servant and it includes constantly happening actions, such as:

- identification of stakeholders of education;
- diagnostics of demand for training;
- to analyze the obtained data, thereby defining the expected results;
- planning and definition of priorities of training events (together with the organization for training of public authorities).

According to us, the mechanism of selection of thematic offers on creation of the advanced content of training has to consist of two blocks:

1. Requirements and requests of state bodies. The procedure described above is considered sufficient to determine the needs of the authorities.

2. Requirements and requirements of civil servants:

a) Studying the results of strategic planning, assessing the performance of staff, researching work functions, interviews, interviews with directors, direct observation, focus groups, performance evaluation results, analysis of reports, competency profile and performance evaluation;

b) an information base or a system for monitoring the quality of education, as well as information and analytical monitoring of routes should be created and that it will ensure centralized, systematic unity and control all internal processes.

The international practice has shown that such analyses and opportunities have been raised to the level of the government [10], in State department of the United States of America [11] and on government websites in United Kingdom, public servants have an opportunity to be registered and hold own consultations on 25 professional networks [12].

After assessment of needs for training *the design, formatting, realization and assessment of programs take root*. Participants have concrete methods of assessment of education levels which they have got, and satisfactions of the offered educational products.

Their volume, depth, level of knowledge, compliance to qualifications and qualifications of skills and qualification, the number of the studied programs, the nature of knowledge, level of knowledge and skills can be key indicators of level of knowledge acquired by participants. The Scrum technology can be used at this level of training, that is at the beginning of the program participants form backlog and measure the level of access to the program at the end.

In case of formation assessment of satisfaction of public servants with results of training is carried out only by the teaching organization. Such assessment has to be carried out first of all by public authority as key interested party and its HR department. As a result of assessment of these indicators it is possible to define whether the offered training program answers the specified purpose. Methods of assessment can vary depending on the size, terms and the contingent of financial resources which can be written or functional testing with use of instruments of modeling, etc. At this level it is important to watch participants of the program in absentia, appraisers of this level - teachers, coordinators, and responsible people.

The subsequent measures are directed to control of that, how really programs of training are really carried out in a workplace. Assessment of this level defines degree of the effective organization of all previous actions. It is possible to see that in today's Kazakhstan case he doesn't consider importance of combination of efforts for assessment of this level and deepening of the gained knowledge. They are applied only indirectly, using additional elements as it is stated above, post-monitoring and various questionnaires. As well as in a case with the general practice, the value of poll is limited. If inspections are complete at the end of a research, results of post-monitoring inspections don't allow to draw reliable conclusions as the coefficient of feedback is too low and based on direct influence of the fact that participants can't provide information on depth of the knowledge and skills. Besides carrying out the questionnaire according to the program, participants can also use polls, an interview, the subsequent sessions, observation of jobs, focus groups, efficiency assessment, results of training, the dashboard. The obtained data can be used as a basis for release of the software.

Formulation of one method and its application to all programs is very misleading interpretation that leads to big mistakes in assessment. Each program has to be adapted for definition of influence of public

servants for their work. Of course, it is resource-intensive and difficult process. Therefore in a present situation there is no corresponding methodology.

All these examples can be used as the sizes of separate programs which can't be considered as the general indicators for all programs. The most difficult assessment of this level is definition of the corresponding indicators and indicators. Thus, it is possible to reach appropriate level of assessment only by fixing of concrete indicators according to each program even if it is expensive, from the point of view of expenses on resources on the basis of which it is possible to correct contents of the program. Indicators, such as percent of managers which as it is considered, correspond to the expected levels of competence and ability to correspond to administrative indicators can be defined as the general indicators of quality.

In this regard the author recommends to carry out the Program for a design cycle as the pilot project and to formulate methodology of assessment of its efficiency. Measures which need to be accepted have to be closely connected with the systems of monitoring and assessment of projects of public authorities, design offices. Thus, the efficiency of investments into the program of project management can be defined in time and money equivalents. Here is how the program productivity indicator can be displayed (Table):

Table

Quantitative and quality indicators of efficiency of the programs «Project management»

1 Performance Indicators	2 Intangible benefits
1.1 The number of the projects submitted prior to training and quantity of financed. 1.2 Number of the involved public servants. 1.3 The allocated funds. 1.4 Size of possible profit. 1.5 Working hours. 1.6 The repeating functions. Final assessment. Interrelation between volumes of post-processing of the revealed indicators	2.1 Increase in institutional potential 2.2 Improvement of investment planning. 2.3 Increase in skills and opportunities of public servants, degree of satisfaction with work, abilities to work in groups. 2.4 Improvement of the information environment for the recommendations of the project.

Note: Designed by the author.

The same way, Strategic planning (where the key indicator submits the reporting under the strategic plan), the program of trainers on leadership of trends also estimates both material, and intangible assets in the pilot project, and then separates from other programs, formulating methodology of other programs, to optimize the spent resources and to increase their productivity. In this regard the author suggests to create the contingent of public servants, but not to select participants for separate objects and to develop groups on the basis of groups, such as (Project Office) project management, on the basis of structural divisions. Then project management, risk management, strategic planning, etc. Of course, the efficiency of programs will increase.

Besides, the curriculum and materials have to be confirmed by means of an experimental seminar. Then the expected results carefully are estimated. Especially for «A» and «B» administrative civil servants are approved competent system, have been included in programs of development of competence of the General competences directed on change of the behavior of consumers accepted the level of their realization of public authorities demand need of achievement of very high extent of support. It is necessary to create the organizational and regulatory base for such participation. It doesn't mean that rating indicators have to describe the purposes of the training program completely. Indicators have to have additional «criteria of demand» which will have the value which estimates efficiency of each interested party: the pupil, his / her heads and the subordinated employees and also human resources. If training is focused on providing knowledge instead of behavioral changes, such as changes in regulatory frameworks or administrative procedures, newer, rule-based indicators will be much easier. You can tell the number of filed or canceled decisions as an available indicator. Therefore, the collection of information from trainees and their managers in the staff resources of a state-government body can be the basis of reliable information.

Above-mentioned consists that process of determination of learning efficiency has defined itself as the strategic tool which will help to resolve issues which have to be considered in work of public authorities and

increase efficiency of their activity. The self-assessment of a self-assessment and assessment of results of training promotes increase in efficiency of public servants and, thus, creation of professional government. In the course of training the main attention should be concentrated not only on the program, but also on pre-program and post-program activity.

References

- 1 Phillips J. Handbook of Training Evaluation and Measurement Methods. Fourth Edition / J. Phillips, P. Phillips. — New York: Routledge, 2016. — 532 p.
- 2 Приказ Председателя Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции от 29 декабря 2016 г. «О некоторых вопросах оценки деятельности административных государственных служащих» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.adilet.zan.kz>.
- 3 Todd Tauber, Wendy Wang-Audia. The State of Learning Measurement. — Bersin by Deloitte. — 2015. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://joshbersin.com/wp-content/uploads/2016/03/020316_INFO_StateOfLNMeasurement_DJ_Final.pdf.
- 4 CEB. Learning Analytics: Measurement Innovations to Support Employee Development, 2016. <https://www.cebglobal.com>.
- 5 Training and Development in the Civil Service. Comptroller and Auditor General Report on Value for Money Examination. — Dublin: Government of Ireland, 2000. — 66 p.
- 6 Kirkpatrick J.D. Four levels of Training Evaluation / J.D. Kirkpatrick, W.K. Kirkpatrick. — Alexandria: ATD Press, 2016. — 256 p.
- 7 Brinkerhoff R.O. Telling Training's Story: Evaluation Made Simple, Credible and Effective / R.O. Brinkerhoff. — San Francisco: CA Berrett-Koehler, 2006. — 254 p.
- 8 Suleimenova G. Training of Civil Servants at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan / G. Suleimenova, A. Demeuova. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.pa-academy.kz/images/files/nauka/Suleimenova_Conf-2014.pdf.
- 9 Public Service Training in OECD Countries. SIGMA Papers, No. 16. — Paris: OECD Publishing, 1997. — 24 p.
- 10 Government of Canada. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.canada.ca/en/government/publicservice/learning.html>.
- 11 U.S. Department of State. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://careers.state.gov/civil-service>.
- 12 Government of the United Kingdom. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.gov.uk/guidance/training-and-development-opportunities-in-the-civil-service>.

Қ.Қ. Садықова

Мемлекеттік қызметкерлерді оқытудың тиімділігін бағалау

Мемлекеттік қызметкерлерді оқыту жүйесіндегі ең күрделі сұрақ – оның тиімділігін бағалау. Соңғы уақытқа дейін дәстүрлі білім беру жүйелерінде оқыту тиімділігінің көрсеткіші ретінде оқытылғандардың саны, жүзеге асырылған білім беру бағдарламаларының көлемі немесе жаңа бағдарламалардың енгізілу жылдамдылығы қарастырылып келді. Автор мұндай көрсеткіштер бағдарлама сапасы жайлы ешқандай сипаттама бере алмайтындығын негіздейді. Заманауи оқыту үлгілерінде білім беру ұйымдары негізінен білім беру саласында қызмет көрсетуші провайдер ретінде фасилитатор рөлін атқарып, оқытудың нәтижелері бойынша міндеттемелер тапсырыс беруші – мемлекеттік органдардың, бенефициар – мемлекеттік қызметкерлердің және білім берушілердің арасында теңбе-тең бөлінеді. Мүдделі тұлғалардың қажеттіліктерін қамтамасыз етуге бағытталған тиімді оқыту жүйесінің негізгі алғышарттарының бірі – оқыту нәтижелерін бағалау. Соңғы уақытта оқыту мемлекеттік қызметті өткерудің формалды шарты ретінде қарастырылып, тым академиялық сипатта болса, бүгінгі күні оның тұрпаты мүлдем өзгерген, басты назар оқыту нәтижелерін ұтымды қолдануға, бағдарламалардың релеванттылығына бөлінеді, осыған дейін оқыту үрдісін басқару басты көрсеткіш болса, автор қазіргі кезде оқыту нәтижелерін басқару негізгі бағдар деп таниды. Сондықтан мемлекеттік қызметкерлерді оқыту құрылымы толықтай өзгертілген сипатта ұсынылды.

Кілт сөздер: мемлекеттік қызметкер, кәсіби мемлекеттік аппарат, кәсібилендіру, оқыту, оқыту тиімділігін бағалау, кәсібилік, құзыреттілік.

Оценка эффективности обучения государственных служащих

Самым сложным вопросом обучения государственных служащих является оценка эффективности этого обучения. До последнего времени основными показателями эффективности обучения оставались количество обучаемых, объем реализованных обучающих программ либо скорость внедрения новых программ. В статье автор обосновывает, что данные показатели не раскрывают содержание и качество обучающих программ. В современных системах обучения обучающие организации выступают лишь провайдером в качестве фасилитатора, основную ответственность по результативности обучения равномерно несут заказчик — государственный орган, бенефициар — государственный служащий и обучающие организации. Одним из основных условий эффективной системы обучения, отвечающей потребностям заинтересованных сторон, является оценка эффективности обучения. До недавнего времени обучение государственных служащих рассматривалось как формальное условие прохождения государственной службы, отличалось строгой академичностью. На сегодняшний день основное внимание уделяется не управлению процессом обучения, а управлению результатом обучения, успешному применению его результатов, релевантности программ. Автор предлагает особенную структуру обучения государственных служащих.

Ключевые слова: государственный служащий, профессиональный государственный аппарат, профессионализация, обучение, оценка эффективности обучения, профессионализм, компетентность.

References

- 1 Phillips, J., Phillips, P. (2016). *Handbook of Training Evaluation and Measurement Methods*. Fourth Edition. New York: Routledge.
- 2 Prikaz Predsedatelia Ahentstva Respubliki Kazakhstan po delam hosudarstvennoi sluzhby i protivodeistviu korrupsitii ot 29 dekabria 2016 hoda «O nekotorykh voprosakh otsenki deiatelnosti administrativnykh hosudarstvennykh sluzhashchikh» [Order of the Chairman of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service and Anti-Corruption Affairs of December 29, 2016. «On some issues to assess the performance of administrative civil servants»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://www.adilet.zan.kz> [in Russian].
- 3 Todd Tauber, Wendy Wang-Audia. The State of Learning Measurement. Bersin by Deloitte. (2015). *joshbersin.com*. Retrieved from http://joshbersin.com/wp-content/uploads/2016/03/020316_INFO_StateOfLNMeasurement_DJ_Final.pdf.
- 4 CEB. Learning Analytics: Measurement Innovations to Support Employee Development (2016). *cebglobal.com*. Retrieved from <https://www.cebglobal.com>.
- 5 Training and Development in the Civil Service. Comptroller and Auditor General Report on Value for Money Examination. (2000). Dublin: Government of Ireland.
- 6 Kirkpatrick, J.D., & Kirkpatrick, W.K. (2016). *Four levels of Training Evaluation*. Alexandria: ATD Press.
- 7 Brinkerhoff, R.O. (2006). *Telling Training's Story: Evaluation Made Simple, Credible and Effective*. San Francisco: CA Berrett-Koehler.
- 8 Suleimenova, G., & Demeuova, A. Training of Civil Servants at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan. *pa-academy.kz*. Retrieved from http://www.pa-academy.kz/images/files/nauka/Suleimenova_Conf-2014.pdf.
- 9 Public Service Training in OECD Countries. SIGMA Papers, No. 16. (1997). Paris: OECD Publishing.
- 10 Government of Canada. *canada.ca*. Retrieved from <https://www.canada.ca/en/government/publicservice/learning.html>.
- 11 U.S. Department of State. *careers.state*. Retrieved from <https://careers.state.gov/civil-service>.
- 12 Government of the United Kingdom. *gov.uk*. Retrieved from <https://www.gov.uk/guidance/training-and-development-opportunities-in-the-civil-service>.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION

THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

УДК 331.108.2:622.276(100)

А.Т. Тлеубердинова, Ж.М. Шаекина, Г.С. Акыбаева, А.С. Тлеубердинов

*Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Казахстан
(E-mail: tat404@mail.ru)*

Современные кадровые решения в нефтегазовом секторе

Нефтегазовый сектор республики формирует основную часть доходов государственного бюджета, а также имеет актуальное значение в развитии государственной политики. При этом основной производительной силой отрасли выступают кадровая политика и персонал компаний. Вопрос кадрового обеспечения нефтегазовой отрасли становится проблемным для компаний многих стран. В современных условиях каждое предприятие заинтересовано в конкурентных преимуществах. В данной статье рассмотрены тенденции развития мирового нефтяного рынка, их влияние на вопрос кадрового обеспечения компаний. Приведены результаты исследования компании Mercer Management Consulting, проанализированы факторы, влияющие на удовлетворенность работников и их значимость. Рассмотрены меры обеспечения финансового благополучия и кадровых решений. В ходе анализа выявлено, что кадровые решения в системе управления предприятием могут занимать стратегическую линию. Авторами определено, что в настоящее время работодатели ориентированы на развитие системы мотивации для удержания успешных кадров и развития персонала. Использование опыта зарубежных компаний позволит правильно сформулировать кадровую стратегию казахстанских компаний. В статье отмечается, что ранее мотивированные сотрудники являются более продуктивными, а вовлеченность сотрудников коррелирует с мотивацией.

Ключевые слова: кадры, стратегия, нефтегазовый сектор, специалисты, условия труда, производительная сила, кадровая стратегия.

Ситуация в нефтегазовой отрасли за последнее десятилетие претерпела значительные изменения. Несмотря на доминирование на рынке Организации стран-экспортеров нефти (ОПЕК) и России, сегодня усиливают позиции все новые поставщики [1]. Повышение цен на нефть с 2005 г. привело к существенным изменениям в различных отраслях, формирующих спрос на транспорт, производящих более эффективные двигатели, транспортные средства, суда и самолеты и поставляющих альтернативные виды топлива.

Нефть и газ обеспечивают 57 % коммерческой энергии, потребляемой в мире. Экспорт нефти и газа составляет более 15 % от стоимости мирового экспорта и обеспечивает более 25 % ВВП в России, странах Центральной Азии и странах-членах Организации стран-экспортеров нефти. Более 10 % стоимости мировых фондовых рынков инвестировано в нефтегазовый сектор [2]. В то время как ОПЕК продолжает оставаться основной силой на мировых нефтяных рынках, увеличение производства в США и других частях мира, скорее всего, позволит ограничить его влияние на цены на сырую нефть, контролируя предельное производство [1]. Важнейшим фактором в этом сдвиге власти является влияние нестандартного бума в США, и страна намерена стать чистым экспортером природного

газа к концу десятилетия, опираясь на падение импорта иностранной нефти. Более широкое производство в США может также повлиять на сокращение импорта со стороны других крупных поставщиков страны, таких как Венесуэла, Канада и Мексика, учитывая, что последние две страны увеличивают собственное производство на внутреннем рынке. Бразилия и Казахстан также имеют потенциал для расширения глобальных поставок. В этом контексте ОПЕК сталкивается со среднесрочной дилеммой, поскольку превышение предложения, в конечном итоге, привело к снижению мировых цен на нефть, что создало бюджетные трудности для стран-экспортеров и проблемы для отрасли, особенно для дорогостоящих проектов. Типичный ответ ОПЕК на снижение предела производства имел весьма негативные последствия, такие как получение меньшего дохода для некоторых её членов, дальнейшее уменьшение доли ОПЕК и, следовательно, снижение ее влияния на мировые рынки нефти [3, 4].

Согласно прогнозу BP Energy Outlook, ожидается, что спрос на природный газ в Европе может вырасти на 17 % к 2035 г. В целях компенсации замедления роста спроса и усиления конкуренции в Европе Россия ориентировалась на новые рынки, обратившись к Азиатско-Тихоокеанскому региону и Китаю. Однако Россия не единственная страна в поисках доминирования в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Страны данного региона, приобретающие 57 % экспорта нефти, в настоящее время являются основными покупателями ОПЕК, и, возможно, регион станет еще более важным для ОПЕК, поскольку спрос США снижается. Помимо ОПЕК, другие страны-экспортеры (Северной и Южной Америки и Центральной Азии) также стремятся к Азиатско-Тихоокеанскому региону [1].

Помимо геополитических фактов и цифр, представленных «Делойтом», исследование ЛУКОЙЛа показывает, что спрос на жидкие углеводороды будет ежегодно расти, в среднем на 1,2 %, и, по их оценкам, достигнет 105 мб/д к 2025 г. [3]. Наибольший всплеск спроса на нефть будет поступать из сектора транспорта, для которого нефть является основным источником энергии (более 90 %). Потребление жидких углеводородов будет расти в развивающихся странах, где в транспортной отрасли наблюдается быстрый рост. Эксперты предполагают значительный рост количества автомобилей, а также ожидают развития других перевозок. В дополнение к этому рост спроса на нефть в развивающихся странах будет далее поощряться промышленным сектором. В то же время потребление жидких углеводородов в развитых странах будет оставаться относительно стабильным из-за низких темпов экономического роста и дальнейшего улучшения экономии топлива.

Тем не менее 2014–2016 гг. отмечены как период спада и кризиса отрасли. Потрясающее падение цен на нефть с пика в 115 долларов за баррель в июне 2014 г. до уровня менее 35 долларов США в конце февраля 2016 г. стало одним из важнейших глобальных макроэкономических событий за последние годы [6]. Даже с учетом 20 %-ного повышения курса доллара за этот период (в номинальном эффективном выражении) снижение цен на нефть в национальной валюте составило в среднем более 60 долларов США [7]. Такое резкое падение в целом сходно по масштабу с сокращением в 1985–1986 и в 2008–2009 гг. — в начале глобального финансового кризиса. Понимание основополагающих причин снижения цен имеет важное значение для интерпретации их макроэкономических эффектов. Снижение в 1985–1986 гг. было главным образом обусловлено спросом на поставку, тогда как падение в 2008–2009 гг. почти полностью было из-за сокращения спроса. Последнее же снижение цен, по видимому, представляет собой сочетание двух причин одновременно [8, 9].

Нет сомнений в том, что снижение цен на нефть стало значительным фактором сокращения занятости в отрасли. Компания Rigzone провела опрос работников отрасли с использованием онлайн-опроса SurveyMonkey. Опрос был выполнен по электронной почте в базе данных участников Rigzone, а также на платформах социальных сетей компании с 11 мая по 18 мая и собрал более 1500 ответов почти из 100 стран. Опрос подтвердил влияние спада в нефтегазовой отрасли на текущую и будущую занятость [10].

Так, число увольнений из-за спада промышленности превысило 440000. Когда цены на нефть упали до исторического минимума в феврале 2016 г., а активность бурения застопорилась, многие специалисты по нефти и газу были вынуждены покинуть отрасль добровольно либо невольно. Глобальный опрос Rigzone касался решения нефтяников и газовиков — почему они ушли, куда ушли и вернутся ли в отрасль. Кроме того, опрос позволил провести импульсную проверку того, как работники относятся к отрасли в целом.

Исследование собрало более 1500 ответов почти из 100 стран. Почти четверть респондентов (23 %) представляли США, 11 % — Великобританию и около 8 % — Индию (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Географическая репрезентативность респондентов опроса Rigzone

№	Страна	% от общего числа респондентов
1	США	23,2
2	Великобритания	11,3
3	Индия	7,8
4	Канада	5,3
5	Малайзия	3,5
6	ОАЭ	3,2
7	Австралия	3,0
8	Индонезия	2,4
9	Нигерия	2,3
10	Египет	2,0
11	Мексика	1,8
12	Саудовская Аравия	1,6
13	Другие	32,5

Примечание. Использован источник [10].

Самую большую часть составили респонденты: в возрасте 36-45 лет — 26 %, 46-54 — 21 % и в возрасте 55 лет и старше — 21 %. Уровень опыта среди респондентов был разнообразным: самый большой процент (32 %) составили работники, имеющие более чем 20-летний опыт работы. 40 % респондентов имеют опыт работы в нефтегазовой отрасли менее 10 лет (табл. 2). Мужчины доминировали, поскольку на них пришлось более 90 % респондентов.

Т а б л и ц а 2

Демографическая характеристика респондентов

№	Критерий	% от общего числа респондентов
1	<i>Возраст респондентов</i>	
	18-24 лет	3
	25-29 лет	12,2
	30-35 лет	15,1
	36-45 лет	26,3
	46-54 лет	21,4
	Более 55 лет	21,1
	Не ответившие	0,9
2	<i>Опыт работы в отрасли</i>	
	Отсутствует	5,8
	Менее 1 года	2,9
	1-3 года	6,0
	3-5 лет	9,0
	5-10 лет	16,4
	10-20 лет	27,9
	Более 20 лет	32,0
3	<i>Пол</i>	
	Мужчины	92,4
	Женщины	7,6

Примечание. Использован источник [10].

Согласно опросу 38 % респондентов в настоящее время являются безработными, работавшими в последнее время в сфере нефти и газа. Это всего лишь небольшая часть занятых в отрасли, чья глобальная рабочая сила имела сотни тысяч увольнений с конца 2015 г.

Треть респондентов заявили, что они все еще работают в нефтегазовой отрасли, а 18 % подтвердили переход в другие отрасли (табл. 3). Около трех процентов респондентов сообщили о выходе на пенсию.

Т а б л и ц а 3

Переход работников нефтегазового сектора в другие секторы экономики

№	Отрасль	% ответивших
1	Автоматика	4
2	Строительство	23,6
3	Образование	2,9
4	Предпринимательство	2,2
5	Информационные технологии	4,0
6	Производство	3,3
7	Торговля	5,8
8	Другое	54,2

Примечание. Использован источник [10].

Результаты опроса также показывают, как повлиял спад на мышление рабочих. Из респондентов, которые все еще заняты в нефтегазовой отрасли, свыше половины (54 %) заявили, что они решили уйти из отрасли из-за ее спада. Вероятнее всего, их решению способствовали стресс, неопределенность и вопросы безопасности производства.

Более половины безработных респондентов (52 %) потеряли работу в результате увольнения или сокращений, в то время как четверть (24 %) потеряли работу из-за реструктуризации компании, увольнение семи процентов было связано с контрактной или проектной работой.

Период ослабления рынка и спада цен на нефть спровоцировал вопрос о целесообразности изменения бизнес-стратегий нефтегазовых компаний и определил целесообразность внесения изменений и в стратегию управления персоналом. Компанией Mercer Management Consulting было проведено исследование удовлетворенности среди 1800 работников отрасли США и Канады в связи со сложившейся ситуацией на рынке [11].

В соответствии с результатами исследования, несмотря на то, что работодатели инвестируют значительные средства в активы человеческого капитала, было отмечено, что размеры этих вложений значительно меньше размеров инвестиций в физический капитал, хотя мотивация сотрудников позволяет организациям максимизировать рентабельность инвестиций за счет повышения производительности труда. По данным агентства, большую угрозу для бизнеса представляет собой не только низкая производительность труда, но и низкий уровень квалификации сотрудника. Кроме того, акцентируется, что лучшее понимание проблем трудовых ресурсов позволяет работодателям находить их своевременное решение.

Хотя и имеются определенные различия в ответах респондентов, в зависимости от принадлежности к различным демографическим и географическим сегментам, важным результатом опроса стало выявление универсального влияния текущей экономической ситуации на сотрудников, общий рейтинг элементов ценности работника и соответствие (или несоответствие) между важностью и удовлетворенностью критериев.

Если в более благоприятных рыночных условиях базовая заработная плата значительно преваляровала над всеми другими элементами, то теперь самое высокое значение имеют безопасные условия труда (рис. 1). Такой результат сигнализирует о том, что нестабильность цен на сырую нефть в последнее время повышает относительную важность безопасности труда, и вполне вероятно ожидать, что важность рейтинга сместится, как только цены на нефть стабилизируются.

Для управления активами человеческого капитала в ходе анализа неблагоприятной рыночной ситуации был представлен ряд приоритетных действий, которые могли бы способствовать общему финансовому благополучию компаний (рис. 2).

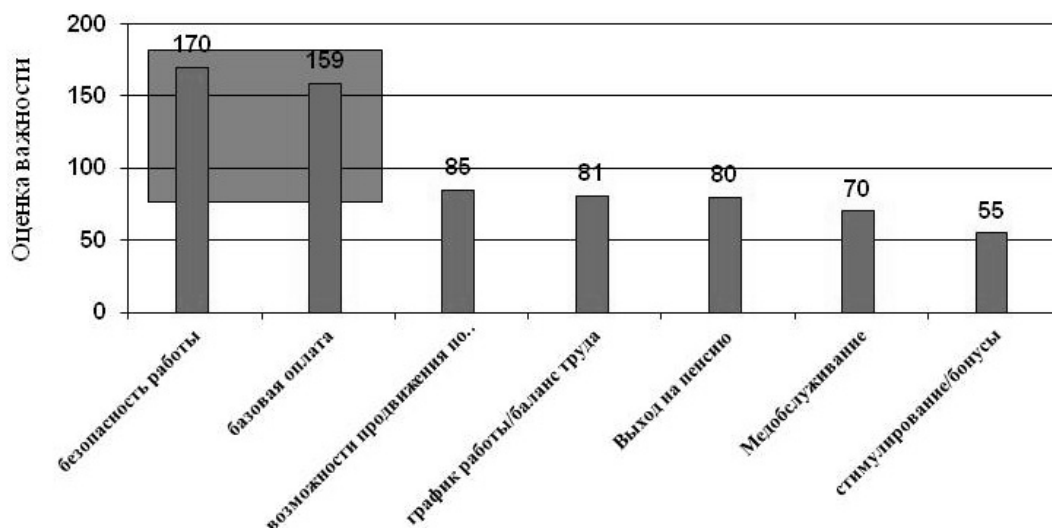

Рисунок 1. Общие требования респондентов к вознаграждениям [12]

Используя эти действия и балансирование настроения опрошенных сотрудников, работодатель может определить приоритеты и выбрать соответствующие шаги во время этого обвала рынка и снижения цен на нефть.

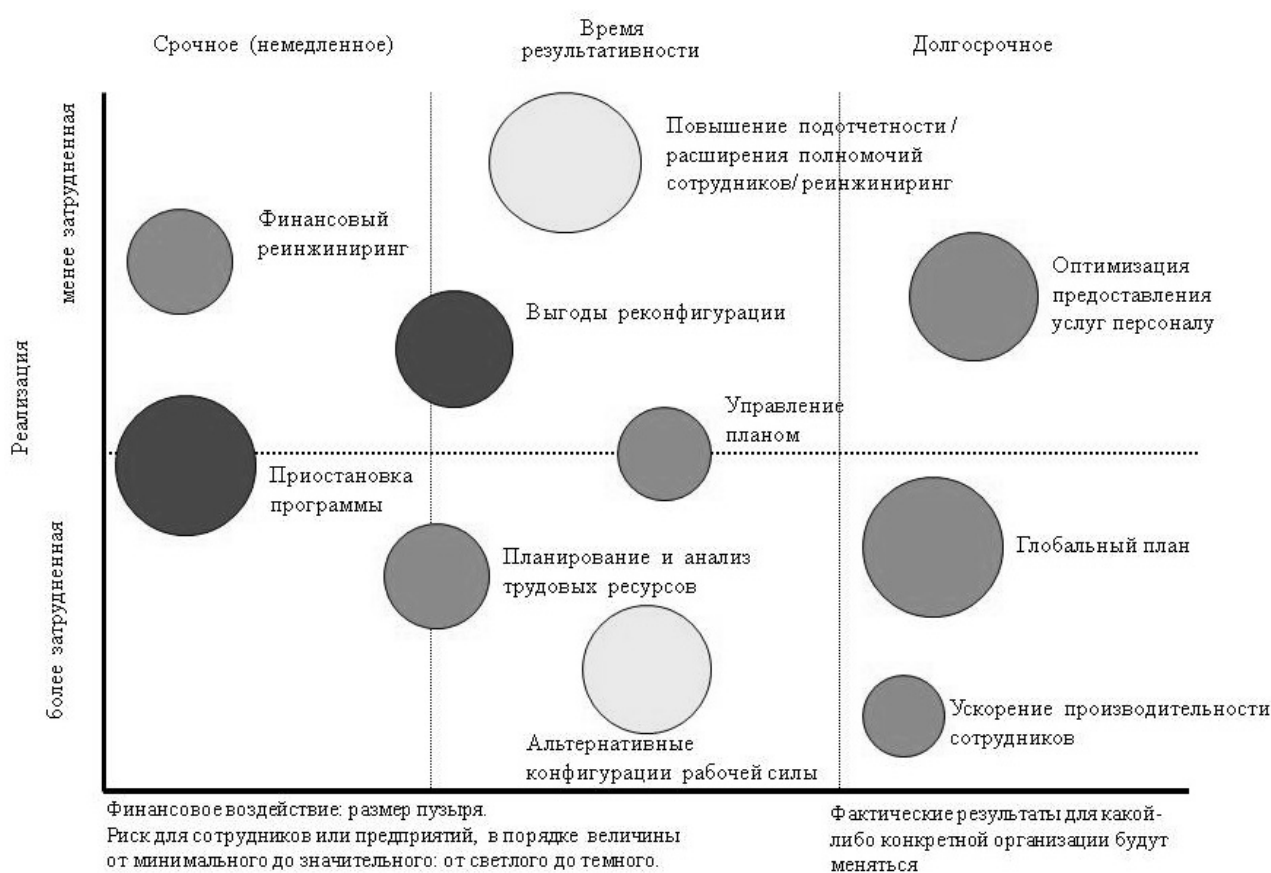

Рисунок 2. Первоочередные меры для обеспечения улучшения финансовой деятельности с точки зрения Mercer Management Consulting

Зная, что служащие нефтяной и газовой отрасли менее сосредоточены на базовой заработной плате (хотя она по-прежнему обладает значительной силой), в разделе поощрений работодатель может рассмотреть вопрос об отсрочке или возможной отмене увеличения значений компенсаций и перераспределить эти ресурсы на другие действия, способствующие сохранению рабочих мест.

Выявлены некоторые схожие признаки в рейтинге общих компонентов вознаграждений и имеющиеся различия по географическому признаку и отраслевому сегменту. Так, для работников высшего звена (признак, коррелирующий с возрастом респондентов) стоимость пенсионных планов и здравоохранение оказались более значимыми, нежели продвижение по службе. В отличие от рабочих в США и Канаде, которые выше всего оценили обеспеченность, для респондентов из других стран самой высокой по значимости оказалась базовая оплата.

Выяснилось, что сотрудники RefiNing несколько менее ориентированы на безопасность работы по сравнению с другими сегментами. В то же время они больше акцентируют внимание на возможностях карьерного роста, выхода на пенсию, а также стимулирования / бонусов, что, вероятнее всего, связано с тем, что снижение цен на нефть оказало меньшее влияние на данный сегмент, чем на другие.

Как уже отмечалось ранее, мотивированные сотрудники являются более продуктивными, а их вовлеченность коррелирует с мотивацией. Согласно данным опроса пожилые работники, с более длительным (от 11 до 20 лет) сроком службы, не только менее склонны выйти за рамки своих должностных обязанностей, но и в меньшей степени готовы рекомендовать свои организации как хорошее место для работы. Данные позволяют предположить: этот ценный сегмент рабочей силы, обладающий критическим знанием на основе отработанного стажа, способный стать специалистами в отрасли, в случае большей занятости мог бы значительно способствовать производительности. Компания может получить выгоду от более активного участия того, кем движет вовлеченность во взаимодействие.

Исследование также показало, что затруднение в передаче знаний более молодым и штатным сотрудникам может замедлить время повышения мастерства для выполнения определенных ролей.

Опрос также оценил степень текущей удовлетворенности в связи с элементами комплекса EVP (Employee Value Proposition/ Занятость Стоимость Предложение). В то время как общий уровень удовлетворенности оплатой является достаточно высоким (58 % отметили как благоприятный), удовлетворенность безопасностью труда оказалась значительно ниже (45 %), что воспринимается как сигнал нарушения соответствия между важностью обеспечения безопасности труда и удовлетворенностью уровнем воспринимаемой безопасности в отрасли (рис. 3).

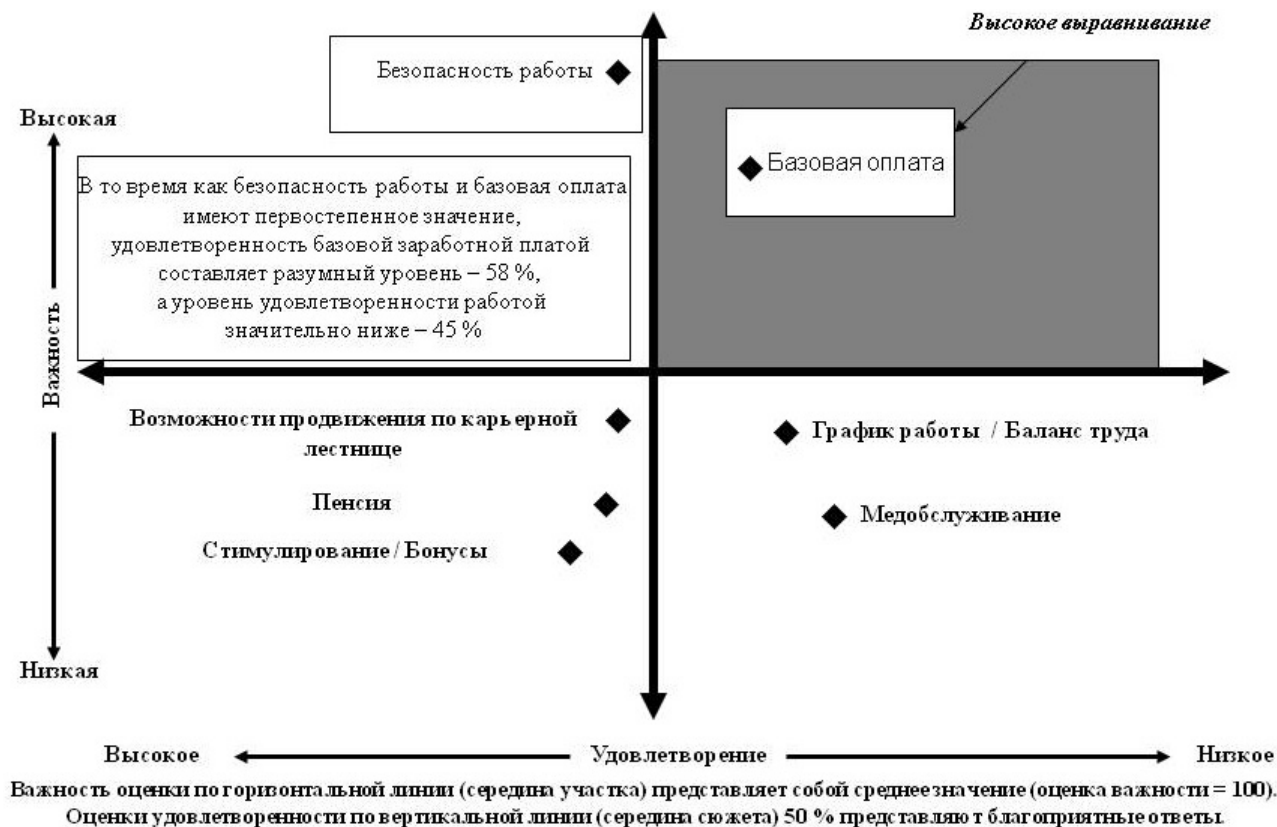

Рисунок 3. Матрица значимости и удовлетворенности факторами условий труда [12]

Большинство других элементов комплекса EVP получили умеренные оценки удовлетворенности, рейтинг важности — от низкого до умеренного. Пограничным исключением является возможность карьерного роста, получившая самые низкие оценки удовлетворенности в опросе (39 %). Однако этот показатель занимает третье место в общей важности, в то время как другие элементы, такие как выход на пенсию и стимулирование, играют определенную роль в EVP. Они различаются по уровням приоритета для различных сегментов рабочей силы. Ценность сотрудников является постоянным, долгосрочным критерием для человеческих ресурсов. В числе компонентов, которые управляют удовлетворенностью сотрудников, кроме вознаграждения, и потребность в экономически эффективных решениях. Например, сотрудники моложе 25 лет имеют более сильное чувство приверженности к своей организации (80 % благоприятных оценок) по сравнению с другими возрастными группами, но они наименее удовлетворены базовой заработной платой (44 % благоприятных оценок) по сравнению с другими возрастными группами.

В соответствии с прогнозом Mercer Management Consulting, топливно-энергетическая промышленность столкнется с глобальной нехваткой инженеров-нефтяников (порядка 22 000 человек) уже в ближайшее время. Наиболее значимыми предпочтениями для инженеров-нефтяников являются возможности продвижения по службе и краткосрочные стимулы. Понимание этого дает работодателям возможность выбрать правильную кадровую стратегию: покупки либо построения [12].

Стратегия покупки является традиционно предпочтительным способом обеспечения сильными кадрами — путем привлечения работников предложениями больших пакетов вознаграждения и ускоренного карьерного роста. Однако в результате отмеченного изменения отраслевой динамики наблюдается заметный сдвиг в сторону использования стратегии построения, когда работодатель вкладывает больше средств в развитие возможностей работников для удовлетворения своих будущих потребностей. В период экономической неопределенности и падения рынка становится особенно важным увеличивать вероятность успешных приобретений, удержания и мотивации талантливых работников [13].

По мнению специалистов, нефтегазовая промышленность находится в разгаре периода быстрого глобального расширения. Вместе с тем возникает вопрос: достаточно ли квалифицированных специалистов для поддержания такого роста? Исследования Оливера Ваймана свидетельствуют о том, что в течение следующего десятилетия привлечение и удержание квалифицированных работников будет одним из самых больших рисков для успеха в отрасли, особенно для деятельности по разведке и добыче нефти, что связано с уходом опытных работников и обострением конкуренции в борьбе за новых специалистов. Это связано с тем, что знания, а не активы становятся источником будущего роста стоимости в этом секторе, а нехватка квалифицированных специалистов будет ограничивать возможности компаний [14].

Специалисты определили ряд ключевых вопросов, которые необходимо решить для улучшения перспектив обеспеченности квалифицированными специалистами, для обозначения которых в англоязычных источниках используется определение «talents».

Актуальной и растущей проблемой в мировой нефтегазовой отрасли, особенно в Западном полушарии, становится старение специалистов. Компании сталкиваются с нехваткой опытных работников, поиском и удержанием квалифицированных специалистов, что может существенно повлиять на их способность конкурировать на мировом рынке. Возможность найти опытных кандидатов с навыками, необходимыми для удовлетворения ожидаемого спроса, стала главной задачей, стоящей перед нефтегазовыми компаниями. Примерно 70 % опрошенных компаний указали на эту проблему в качестве своего приоритетного вопроса, треть респондентов отметили этот вопрос как критический. Поскольку бизнес-модель сервисных фирм должна предлагать нефтегазовым компаниям высококачественную рабочую силу со специальными знаниями в специализированной области, нехватка опытных работников на рынке труда также будет бросать вызов их способности обеспечивать ценность клиентам.

Две трети участников опроса особо подчеркнули потерю сотрудников с более чем десятилетним сроком пребывания в должности в качестве приоритетного сотрудника. В результате компании испытывают затруднения при сохранении своих опытных сотрудников. Индустрия начинает осознавать, что традиционных подходов, таких как развитие сильной корпоративной культуры и рабочей среды для удержания работников недостаточно. По мнению специалистов, более успешной стратегией для сохранения опытных специалистов станут дополнительные профессиональные возможности и финансовые награды. С ростом конкурентных предложений для работника растут и возможности смены

работодателя. И хотя большинство компаний не стремятся обеспечивать самую высокую оплату на рынке, признается необходимость предложить конкурентоспособный пакет своим нынешним и потенциальным сотрудникам. Но компенсации не являются единственным устойчивым решением для удержания работника. Более приоритетным становится предоставление ясных возможностей для карьерного роста — на приоритетность критерия «возможности для карьерного роста и развитие личности» указали более 85 % опрошенных респондентов. На рисунке 4 показан ряд таких стратегий, которые компании используют для решения подобных проблем.

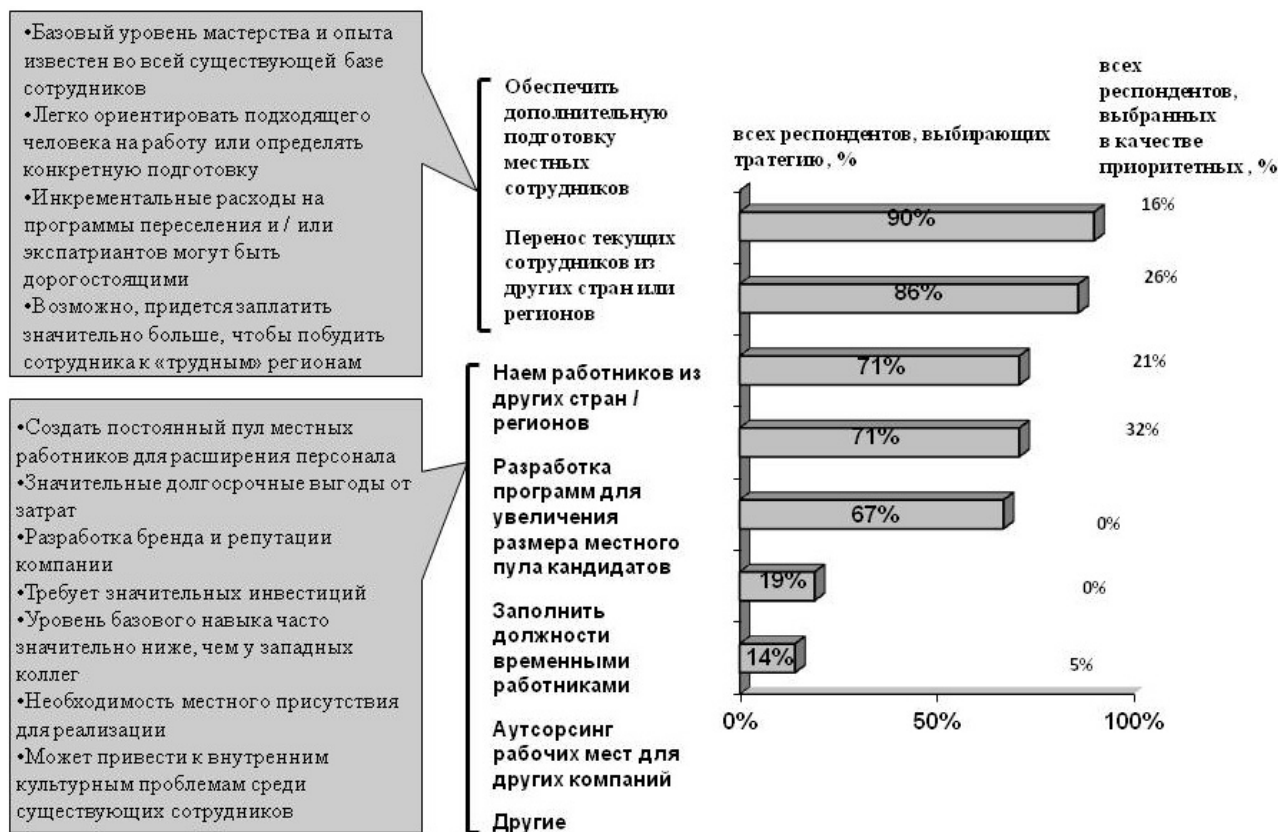

Рисунок 4. Стратегии, используемые для решения регионального дефицита специалистов

Надвигающаяся проблема нехватки специалистов является результатом ряда различных факторов.

Во-первых, это старение рабочей силы. Средний возраст работников нефтяной и газовой промышленности составляет более 40 лет. Особенно остро проблема стоит перед компаниями в более зрелых географических регионах, таких как Северная Америка и Европа.

Во-вторых, это недостаток опытных специалистов. Интеграция в полный цикл производства и повышение добавленной стоимости обуславливают потребность в более специализированных (и, следовательно, дефицитных) навыках. Другими факторами возникновения данной проблемы стали: сокращение рабочих мест в отрасли два десятилетия назад, замена опытных сотрудников на неопытных, а также сокращение обучения из-за оперативного давления на маржу.

Еще одним фактором является индустриальная глобализация. Компании нефтегазовой промышленности расширяют свои операции в новых географических регионах, в то же время международные нефтяные компании стремятся сформировать местную рабочую силу, однако не во многих странах люди обладают необходимыми навыками.

В четвертых, определенная сложность существует в привлечении специалистов начального уровня, с базовыми навыками и знаниями, поскольку у таких работников есть много альтернатив занятости как внутри, так и за пределами энергетического пространства. Кроме того, часто суровые условия работы, отдаленность районов добычи и производства также оказывают влияние на привлечение новых специалистов.

Конечно, положительным решением вопроса обеспечения специалистами могут стать: увеличение числа выпускников колледжей, имеющих определенные навыки работы; переход к локализован-

ной рабочей силе и использование творческих стратегий выхода на пенсию в целях удержания опытных работников на месте. Однако большинство нефтегазовых компаний, похоже, не имеют хороших возможностей для использования подобных решений. Они по-прежнему сосредоточены на захвате небольшого пула лучших кандидатов, в связи с чем им еще предстоит разработать более широкие и более инновационные подходы для поиска работников.

Самая главная проблема — это отсутствие единой стратегии управления высококвалифицированными специалистами в большинстве нефтегазовых компаний, которая бы могла одновременно фокусироваться на высоком уровне привлечения, развития и удержания сотрудников со знаниями и возможностями, необходимыми для успеха. Вариант стратегического подхода управления специалистами представлен на рисунке 5.

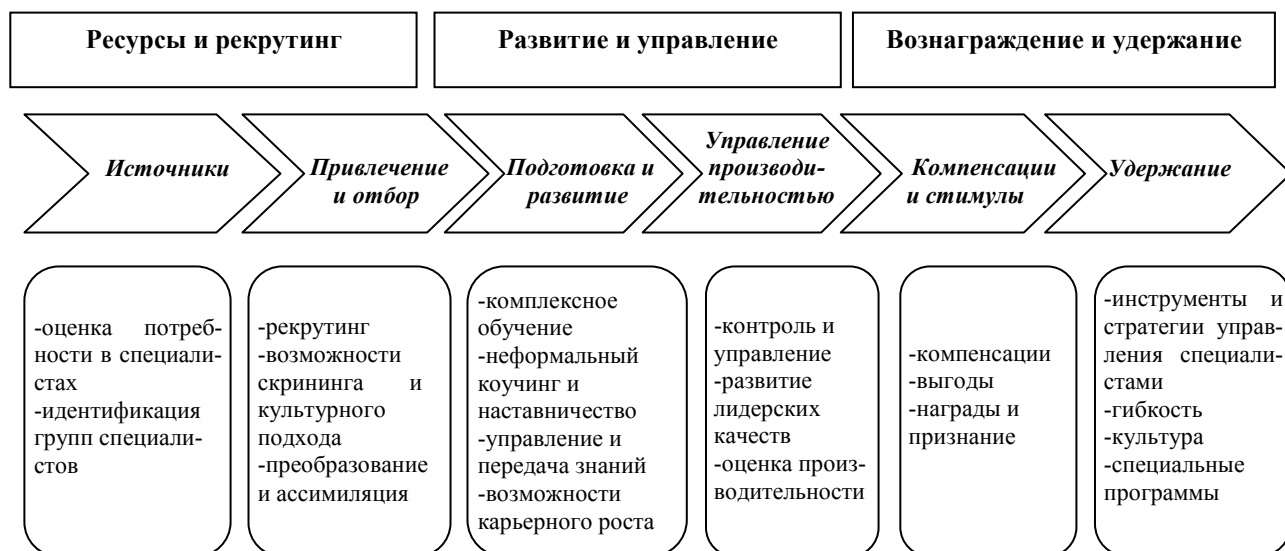

Рисунок 5. Ключевые рычаги управления профессиональными специалистами (talents)

Нефтяные и газовые компании должны опережать кривую спроса на специалистов, предусматривая потребности на них в будущем, разрабатывать общий подход к их поиску. В целях выявления потенциальных пробелов такая работа должна начинаться с оценки оперативных планов, целевых показателей роста и существующего контингента кадров. Следующим этапом должна стать разработка новых, нетрадиционных пулов талантов для удовлетворения растущих потребностей, поскольку конкуренция за лучшие кандидатуры будет усиливаться. В такой ситуации важное значение приобретают имидж и бренд компании, способствующие дифференциации, соответствующие ценностям кандидатов. Наконец, необходимо разработать структурированный процесс найма, оценивающий возможности с точки зрения способностей, знаний и культурной пригодности.

Для долгосрочного успеха в бизнесе, особенно в тех случаях, когда компания вербует специалиста с более обобщенными навыками или из других отраслей, важное значение будут иметь передача знаний и инвестиций в обучение и развитие персонала. Для обеспечения передачи знаний от более опытных новым сотрудникам должны быть созданы структурированные программы. В некоторых случаях подход наставничества может быть более полезен для развития специализированных навыков. Высококвалифицированные сотрудники также ценят официальное управление кадровыми ресурсами и возможности развития лидерства. Серьезные позиции и возможности карьерного роста дают дополнительные резервы для сохранения лучших сотрудников.

К чрезмерно дорогому циклу набора и обучения могут привести отсутствие возможностей для инвестирования и мотивации. Планы удержания должны быть нацелены на сохранение работников, приближающихся к пенсионному возрасту. Кроме того, важны программы льгот, повышающие репутацию компании как «заботящейся о сотрудниках».

Таким образом, для поддержания изменения бизнес-требований в условиях усиления конкуренции компании нефтегазового сектора должны располагать стратегией управления специалистами, предусматривающей выявление пробелов и возможностей, разработку комплексных планов действий, ориентированных на результаты, согласованные с долгосрочными целями.

Список литературы

- 1 Deloitte 2014. Oil and Gas Reality Check 2014: A look at the top issues facing the oil and gas sector. London, UK: 2014 Deloitte Global Services Limited. *www2.deloitte.com*. Retrieved from: <http://www2.deloitte.com/global/en/pages/energy-and-resources/articles/oil-gas-reality-check.html> (January 3, 2015).
- 2 Mitchell, J., Marcel, V., & Mitchell, B. (2012). What Next for the Oil and Gas Industry? London, UK: Chatham House (The Royal Institute of International Affairs).
- 3 Faulkner, C. (2011). The future of the oil and gas industry. *breitlingenergy.com*. Retrieved from: <http://www.breitlingenergy.com/wp-content/uploads/2011/06/The-Future-of-the-Oil-and-Gas-Industry.pdf> (January 10, 2015).
- 4 Kaushal, V., Walters, N., & Pearce, J. (2011). Challenging the Integrated Oil and Gas Model. ATKearney. *atkearney.com*. Retrieved from: http://www.atkearney.com/paper/-/asset_publisher/dVxv4Hz2h8bS/content/challenging-the-integrated-oil-and-gas-model/10192 (January 10, 2015).
- 5 LUKOIL 2013. Global Trends in Oil and Gas Markets to 2025. *lukoil.com*. Retrieved from: http://www.lukoil.com/materials/doc/documents/Global_trends_to_2025.pdf (January 22, 2015)
- 6 *weforum.org*. <https://www.weforum.org/agenda/2016/03/what-s-behind-the-drop-in-oil-prices/>.
- 7 *imf.org*. <http://www.imf.org/external/russian/np/blog/2016/032416r.pdf>.
- 8 Macroeconomic Subgroup (2011) Working Document of the NPC North American Resource Development Study Made Available September 15, 2011. *npc.org*. Retrieved from: http://www.npc.org/Prudent_Development-Topic_Papers/5-3_Oil_and_Gas_Business_Models_Paper.pdf (January 3, 2015).
- 9 Petrobras Annual Report 2007. *investidorpetrobras.com*. Retrieved from: <http://www.investidorpetrobras.com.br/en/governance/sustainability-report/annual-report-2007.htm> (January 22, 2015) PwC n.d. Oil and Gas. *pwc.com*. Retrieved from: <http://www.pwc.com/gx/en/oil-gas-energy/> (January 3, 2015).
- 10 *rigzone.com*. http://www.rigzone.com/news/oil_gas/a/151257/who_are_the_oil_gas_industrys_departed_workers/.
- 11 Inside Employees Minds: What Oil and Gas Employees Value. 2015 Mercer LLC. All rights reserved. *imercer.com*. <https://www.imercer.com/uploads/common/pdfs/what-oil-and-gas-employees-value-pov.pdf>.
- 12 *mercer.com*. <https://www.mercer.com/our-thinking/oil-and-gas-talent-outlook-2016-2025.html>.
- 13 Singh, A. 2010. Strategies for Oil and Gas Companies to Remain Competitive in the Coming Decades of Energy Challenges. MBA Thesis. MIT.
- 14 Orr, B. & McVerry, B. Talent Management Challenge in the Oil and Gas Industry. 2007 Wiley Periodicals, Inc./DOI 10.1002/gas. *oliverwyman.com*. http://www.oliverwyman.com/content/dam/oliver-wyman/global/en/files/archive/2007/GAS24_05proof_orr.pdf.

А.Т. Тлеубердинова, Ж.М. Шаекина, Г.С. Акыбаева, А.С. Тлеубердинов

Мұнай-газ секторындағы қазіргі заманғы кадрлық шешімдер

Республиканың мұнай-газ секторы мемлекеттік бюджет кірістерінің негізгі бөлігін құрайды, сондай-ақ мемлекеттік саясатты дамытуда өзекті болып табылады. Осы саланың негізгі өндірістік күші кадр саясаты мен компания қызметкерлері болып есептеледі. Мұнай-газ саласын кадрлармен қамтамасыз ету мәселесі көптеген елдердегі компаниялар үшін қиындық туғызуда. Қазіргі жағдайда әрбір кәсіпорын бәсекелестік артықшылықтарға қызығушылық танытады. Нарықтағы табыстылықты айқындайтын негізгі фактор — компанияның қызметкерлері және кадр саясатындағы ынталандыру жүйесі. Кадрлар өндірісте шешуші фактор болып табылады және өндірістің тиімділігіне әсер етеді. Өз кезегінде кәсіпорындарды басқару жүйесіндегі кадрлық шешімдер стратегиялық орынға ие. Қазіргі уақытта жұмыс берушілер табысты қызметкерлерді ұстап тұру және оларды дамыту үшін ынталандыру жүйесін дамытуға бағыт ұстанады. Мақалада ынталандырылған қызметкерлердің өнімділігі жоғары, ал қызметкерлердің қатысуы мотивациямен байланысты екендігі көрсетілген. Авторлар әлемдік мұнай нарығының даму үрдістері және олардың компанияларды кадрлық қамтамасыз ету мәселесіне әсерін зерттеді. «MercerManagementConsulting» компаниясын зерттеу нәтижелері келтірілген, қызметкерлердің қанағаттануына және олардың маңыздылығына әсер ететін факторлар талданды. Қаржылық тұрақтылық пен кадрлық шешімдерді қамтамасыз ету жөніндегі шаралар қарастырылды. Шетелдік компаниялардың тәжірибесін пайдалану қазақстандық компаниялардың кадрлық стратегиясын дұрыс тұжырымдауымызға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: кадрлар, стратегия, мұнай-газ секторы, мамандар, еңбек шарттары, өндірістік күш, кадрлық стратегия.

A.T. Tleuberdinova, Zh.M. Shayekina, G.S. Akybayeva, A.S. Tleuberdinov

Modern personnel solutions in oil and gas sector

The oil and gas sector of the Republic of Kazakhstan forms the main part of the state budget revenues, and also has an relevant significance in the development of state policy. At the same time, the main productive force of the industry is personnel policy and company personnel. The issue of staffing in the oil and gas industry is becoming problematic for companies in many countries. In modern conditions each enterprise is interested in competitive advantages. The article considers trends in the development of the world oil market, their impact on companies' staffing issues. This article presents Mercer Management Consulting's study results, analyzes the factors affecting employee satisfaction and their significance. Measures to ensure financial well-being and personnel decisions are considered. In the course of the analysis, it was revealed that personnel decisions in the enterprise management system can occupy a strategic line. The authors determined that at present employers are focused on developing a motivation system for retaining successful personnel and developing staff. Using the experience of foreign companies will allow us to correctly formulate the personnel strategy of Kazakhstani companies. The article notes that earlier, motivated employees are more productive, and employee involvement correlates with motivation.

Keywords: personnel, strategy, oil and gas sector, specialists, working conditions, productive forces, personnel strategy.

Р.С. Каренов

Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: rkarenov@inbox.ru)

Основные пути решения казахстанской энергетической проблемы

В статье рассматривается проблема обеспечения энергетической безопасности, которая принадлежит к числу наиболее важных национальных приоритетов. Делается попытка наметить главные пути решения отечественной энергетической проблемы. Сформулирован вывод, что недостатком современной энергетики Казахстана следует назвать опору на быстроисчерпаемые источники энергоресурсов. Обосновывается необходимость повышения глубины отечественной нефтепереработки и внедрения технологий получения синтетических жидких топлив и нефтехимической продукции из углей. Отмечается, что XXI в. немислим без ядерной энергетики, поскольку решение многих проблем в отечественной экономике связано с реализацией проектов мирной атомной энергетики.

Ключевые слова: безопасность, индикаторы, проблема, модернизация, переход, баланс, переработка, концепция, источник.

Современное социально-экономическое положение нашей страны обуславливает чрезвычайную актуальность целенаправленной деятельности государства в сфере обеспечения энергетической безопасности, которой принадлежит определяющее место в общей системе экономической и национальной безопасности Казахстана. Отечественный энергетический сектор оказывает огромное влияние на социальную обстановку в стране. А уровень энергетического комфорта и степень доступности энергетических ресурсов во многом определяют качество жизни казахстанцев.

Энергетическая безопасность должна не только способствовать предотвращению конфликтов за энергетические ресурсы между поставщиками и потребителями, внутри группы стран-поставщиков и внутри группы стран-потребителей, но и означать: 1) взаимную ответственность потребителя и поставщика энергетических ресурсов при соблюдении принципа взаимоуважения сторон; 2) расширение доступа к энергетическим ресурсам; 3) диверсификацию поставок и источников энергетических ресурсов; 4) деполитизацию; честную конкуренцию; глобальность; 5) социальную направленность, при соблюдении всех этих принципов не только одной страной, но и мировым сообществом в целом [1; 4].

В настоящее время мировая экономическая наука предлагает достаточно большое количество индикаторов энергетической безопасности. По мнению доктора экономических наук М.У. Спанова [2; 111, 112], для Казахстана можно определить следующие индикаторы энергетической безопасности:

- динамика энергоемкости экономики;
- динамика добычи основных видов энергоносителей;
- степень диверсификации экспорта энергоносителей;
- наличие стратегических запасов энергосырья;
- состояние транспортных систем;
- структура энергопотребления и запасов основных видов топлива;
- социально-политическая обстановка в местах добычи и транспортировки углеводородов;
- уровень доступности мировых транспортных коммуникаций.

Обеспечение энергетической безопасности страны, таким образом, связано с выявлением и систематизацией комплекса угроз, чье наступление прямо или косвенно способно нанести ущерб энергетическому сектору страны. Все угрозы топливно-энергетического комплекса (ТЭК) условно разделяются на внутренние и внешние, приоритетность решения которых варьируется в зависимости от значимости задач, стоящих перед страной.

На сегодняшний день различные меры государственного характера, направленные на регулирование процессов в ТЭК, принято разделять на превентивные и ликвидационные.

Превентивные меры направлены на формирование в стране менее уязвимой к энергетическим угрозам экономики, способной быстро адаптироваться к меняющимся условиям. В рамках государственной энергетической политики эти меры должны касаться структурных изменений в экономике в целом, перестройки структуры энергобаланса, стимулирования производства различных видов энергоресурсов, предложений для создания энергосберегающих технологий.

Немаловажным фактором является внешнеполитическое обеспечение энергетической стратегии страны. Создание благоприятного внешнеполитического фона — один из краеугольных элементов в экспортной политике республики, так как, учитывая геополитические и геоэкономические характеристики Казахстана, межгосударственные отношения могут стать стимулятором или же ограничителем экономического роста.

Меры ликвидационного характера, как правило, связаны с созданием стратегических запасов энергоресурсов, а также со строгим государственным контролем распределения их в случае возникновения разрывов в энергетической инфраструктуре.

Безусловно, в кратчайшие сроки решить все проблемы энергетической безопасности представляется просто невозможным. Однако тактическая задача на сегодняшний день — это выбор и принятие наиболее приоритетных задач, которые можно было бы решить при существующих возможностях, ресурсах и стимулах, интересах и финансовых способностях всех сторон.

Анализ современного состояния и перспектив развития энергетической отрасли Республики Казахстан (РК) позволяет автору сформулировать главные пути решения казахстанской энергетической проблемы.

1. Сегодня Казахстан располагает значительными запасами первичных энергетических ресурсов. Его недра богаты углем, ураном и углеводородным сырьем. Территория характеризуется неисчерпаемыми экологически благоприятными и поверхностными энергоресурсами: энергией ветра, солнца, рек и водотоков. По их потенциалу на душу населения Казахстан занимает ведущее место среди государств мира.

Потенциал потока энергии солнца, падающего на территорию Казахстана, составляет около 10^{16} кВт*ч в год. Высок гидроэнергетический потенциал 2174 рек республики. Теоретически он оценивается в 163 млрд кВт*ч в год. Горные районы на востоке и юго-востоке республики насыщены малыми реками и водотоками, пригодными для сооружения малых и микро ГЭС.

Подобными уникальными и разнообразными энергетическими ресурсами располагают лишь некоторые страны. Казахстан — одно из немногих государств, которое в состоянии обеспечить себя собственными топливно-энергетическими ресурсами в долгосрочной перспективе, сохраняя большие экспортные возможности.

2. Нефтегазовый сектор Республики Казахстан остается локомотивом национальной экономики, обеспечивающим порядка 20 % роста ВВП. В настоящее время в этой сфере занято более 260 тыс. человек.

В своем Послании от 31 января 2017 г. Глава государства акцентировал внимание на необходимости увеличения объема переработки нефти: «Горно-металлургический и нефтегазовый комплексы страны должны сохранить свое стратегическое значение для устойчивости экономического роста... Дальнейшее развитие этих отраслей должно быть жестко увязано с углублением комплексной переработки сырья» [3; 10].

Ожидается, что после модернизации трех отечественных нефтеперерабатывающих заводов объем переработки возрастет после 2019 г. с 14,5 до 17,5 млн т. Увеличится производство светлых нефтепродуктов: бензина, дизтоплива, авиатоплива. После ввода в эксплуатацию и выхода на проектную мощность модернизированных НПЗ мы ожидаем полное обеспечение внутренних потребностей страны отечественными нефтепродуктами.

Видимо, в ожидаемой перспективе важным пунктом новой энергетической политики в Казахстане должен стать решительный отказ от экспорта «сырых» энергоносителей и постепенный переход к экспорту переработанных энергоносителей. Экспорт «сырых» энергоносителей в виде природного газа и сырой нефти республике объективно невыгоден и представляет собой, в сущности, поддержку зарубежного производителя. Казахстан, поставляя газ и нефть зарубежным производителям, обеспечивает их топливом и сырьем для выпуска продукции органического синтеза, пластмасс, химических продуктов и прочей продукции. В итоге РК тратит значительную часть своей прибыли от экспорта энергоносителей на закупку продукции промышленности, выпущенной с использованием казахстанского же газа и нефти. Разница цен между сырьем и готовой продукцией такова, что в любом случае в выгоде остаются зарубежные транснациональные корпорации.

Между тем исследованиями выявлено, что в развитых странах каждый доллар в нефтегазохимической отрасли дает 2-3 доллара прироста к ВВП, и каждое новое рабочее место в отрасли способствует созданию 7 новых рабочих мест в экономике. По прогнозам мировых экспертов, к 2030 г. потребление нефтегазохимической продукции вырастет с 1 до 2 трлн долларов, что указывает на значи-

тельный потенциал рынка продукции нефтегазохимии. Что касается реализации проектов нефтегазохимии в нашей стране, то многое в этом плане еще предстоит довести до логического завершения [4; 4].

Значит, в дальнейшем Казахстан должен вывозить продукцию энергоемких производств, с получением прибыли от продажи продукции более высоких переделов. Первым этапом решения этой задачи должно стать вытеснение с отечественного рынка импортной продукции органического синтеза.

3. Перспективный пункт новой энергетической политики в республике — это постепенный переход от быстроисчерпаемых к трудноисчерпаемым источникам энергии. Ставка на добычу, использование и экспорт быстроисчерпаемых источников энергоносителей — нефти и газа — чрезвычайно рискованна. Интенсивная добыча нефти и газа требует постоянного возобновления запасов, на что требуются значительные расходы на геологоразведку, а затем и крупные инвестиции в освоение новых месторождений в труднодоступных и менее освоенных в инфраструктурном отношении регионах страны. Чем дальше, тем выше себестоимость каждой тонны нефти и кубометра газа. Есть вероятность наступления момента, когда поддержание добычи нефти и газа в установленных объемах станет практически невозможным делом из-за полного исчерпания ресурсов освоенных месторождений и огромных трудностей освоения новых (например, залегающих на большой глубине запасов минерального сырья).

Поэтому в долгосрочной перспективе нужно переходить от использования быстроисчерпаемых источников энергоносителей к использованию значительно более крупных запасов угля и других видов ныне малоиспользуемого топлива, а также нетопливных ресурсов, в первую очередь отходов (современные технологии их переработки позволяют получить широкую гамму энергоносителей, начиная от высококачественного авиакеросина, завершая топочным газом).

Реализация принципов, обозначенных в первых двух пунктах, позволит перейти на новую модель использования природных нефти и газа. И это будет использоваться не только для топливных нужд и экспортных поставок, но и в качестве ценного сырья для отечественной химической промышленности, т.е. это некая модель безотходного производства с пользой для казахстанской экономики в общем.

4. Известно, что особое положение в энергетической безопасности занимает электроэнергетическая отрасль. Здесь немаловажным представляется переход на реализацию проекта интеллектуальной энергосистемы с вовлечением в единую базу всех составных частей этой отрасли. Это позволит обеспечить энергетическую безопасность и резервирование, повысить эффективность использования транзитного и экспортного потенциала, в том числе оптимизировать структуру энергетики с учетом располагаемых запасов топливно-энергетических ресурсов. В рамках этой работы предстоит сократить количество энергопередающих организаций, модернизировать электрические сети и внедрить автоматизированные системы коммерческого учета на всех уровнях, включая системы контроля показателей качества электроэнергии.

В будущем значимый пункт новой энергетической политики в стране — это баланс между автономной и централизованной энергетикой. Новый подход к использованию трудноисчерпаемых источников энергии позволит решить еще одну серьезную проблему современной энергетики РК — чрезмерную концентрацию генерации тепловой и электрической энергии на крупных станциях, а это потребует колоссальных инвестиций на капитальный ремонт, реконструкцию и развитие.

Выходом из этой ситуации является расширение сферы применения автономных источников тепловой и электрической энергии на местных видах топлива и создание определенного баланса между крупными централизованными и автономными источниками энергии (к примеру, в пропорции 70:30). Расширение применения автономных источников энергии также позволит оптимизировать инженерные сети: газопроводы, ЛЭП, теплотрассы и отказаться от чрезмерно длинных и разветвленных сетей, требующих крупных инвестиций на строительство и капитальный ремонт.

5. Естественно, картина энергетической отрасли не будет полной, если не охарактеризовать ситуацию, связанную с еще одним видом производства энергии — атомной энергетикой.

На Казахстан приходится около 25 % мировых разведанных запасов урана. Существующие производства по обогащению и переработке урана в республике являются хорошей базой для создания атомной энергетики. Кроме того, имеется достаточный штат квалифицированных инженеров и ученых [2; 118].

Сейчас Казахстан активно развивает мирный атом. В стране действуют научные атомные реакторы, а на базе Ульбинского металлургического комбината под эгидой МАГАТЭ создан Банк низкообогащенного урана, который станет обеспечивать этим материалом другие страны. Низкообогащен-

ный уран является более безопасным, экономичным видом топлива для исследовательского ядерного реактора ВВР-К, но самое главное, он не может быть использован для создания ядерного оружия.

Кроме того, обсуждается возможность строительства атомной электростанции в Курчатове [5; 6].

Сегодня человечество находится на пороге очередной технологической революции, когда будет стремительный рост потребления электроэнергии. Следовательно, еще один аспект новой энергетической политики РК в течение нынешнего столетия — это развитие атомной энергетики как безальтернативного варианта, обеспечение выгодных для человечества мирных достижений ядерной науки, дальнейшее расширение исследовательских и прикладных работ, которые ведутся казахстанскими физиками-ядерщиками.

6. Известно, что минерально-сырьевая база угольной промышленности в нашей стране достаточно прочная. Несмотря на большие объемы добычи углей, их запасы в недрах остаются значительными. По состоянию на 2015 г. РК занимает восьмое место в мире по объему доказанных запасов угля, балансовые запасы составляют 33,6 млрд т.

За 25 лет независимости угледобывающими предприятиями Казахстана добыто порядка 2,3 млрд т. угля. Больше всего добыто в ТОО «Богатырь Комир» — порядка 1,3 млрд т., на разрезе «Восточный» — около 500 млн т., около 300 млн т. — добыча «АрселорМиттал Темиртау» и около 200 млн т. добыли горняки «Шубарколь Комир». В ближнее и дальнее зарубежье за это время было экспортировано более 600 млн т. угля [6; 8].

Сегодня уголь рассматривается не только как топливо для электростанций по выработке электроэнергии и тепла, но и как сырье для углехимического производства, позволяющее преобразовать его в продукцию с высокой добавленной стоимостью.

В ходе государственного визита Президента Республики Казахстан в КНР в мае 2014 г. на встрече с председателем правления китайской энергетической корпорации «Цинхуа» — ведущей компании в области промышленного освоения технологий глубокой переработки углей — был рассмотрен вопрос реализации совместных проектов в сфере комплексной переработки угля.

В настоящее время в рамках этих договоренностей ведутся работы по реализации проекта глубокой переработки углей с целью получения синтетических жидких топлив. Участниками проекта являются АО «КазМунайГаз — переработка и маркетинг», ТОО «СП Арбат», ТОО «Разрез «Кузнецкий» и китайская энергетическая корпорация «Цинхуа». Созданное СП ведет работу в сфере маркетинговых исследований.

Отсюда в перспективе стержневой пункт новой энергетической политики в Казахстане — активизация работы по поддержке сохранения уровня добычи угля в стране путем расширения глубокой комплексной переработки (прежде всего за счет диверсификации экспортных поставок, за счет производства из угля дизельного топлива и других жидких синтетических продуктов), а также добыча метана из угольных пластов в целях газоснабжения Карагандинской области и развития сопутствующих проектов — переработка газа, строительство газовых электростанций, перевод на газ общественного транспорта.

7. На сегодняшний день в Казахстане велико техногенное загрязнение природной среды, наносящее невосполнимый ущерб природе и пагубно влияющее на здоровье человека. Крупнейшим источником загрязнения являются тепловые электростанции (ТЭС).

В настоящее время угольная энергогенерация в Казахстане составляет более 70 %, т.е. подавляющая часть вырабатываемой электроэнергии производится на электростанциях, сжигающих в топках уголь. Причем используется преимущественно низкокалорийный бурый уголь с высоким содержанием золы (до 50 % и более), в большинстве случаев не соответствующий стандартам топлива для котельного оборудования, что в еще большей мере увеличивает технологические отходы. При сгорании ископаемого топлива происходят выбросы в окружающую среду токсичных веществ (оксидов азота, серы, углерода, а также токсичных углеводородов), золы, частиц тяжелых металлов и пыли. Процесс горения сопровождается потреблением огромных масс кислорода. Наряду с многократным превышением предельно допустимой концентрации токсичных веществ, выделяющаяся при горении двуокись углерода (CO₂) (так называемый парниковый газ), попадая в атмосферу, создает в ней задерживающий инфракрасные излучения и способствующий нагреванию поверхности Земли и нижних слоев атмосферы эффект.

Ежегодно ТЭС Казахстана выбрасывают до 100 млн т CO₂, что способствует глобальному потеплению климата со всеми вытекающими негативными последствиями для всего живого на планете.

Другим отрицательным фактором угольных ТЭС являются гигантские золоотвалы площадью в сотни гектаров, являющиеся дополнительным и постоянным источником загрязнения. Уровень радиации золоотвалов в 10-20 раз выше уровня радиоактивности, генерируемой атомными электростанциями.

Сегодня вопросы уменьшения вредного воздействия на окружающую среду являются крайне актуальными как для отрасли, так и экономики в целом [7; 8].

Кроме того, нужно понимать, что для осуществления грандиозных проектов в энергетическом секторе требуются большие капиталовложения. Да и сырьевые запасы не безграничны, т.е. запасы нефти, газа и угля в Казахстане не бесконечны. Отсюда важно выработать концепцию понимания в энергетике, экономике и экологии как о едином механизме эффективной работы любого производства, которая бы отвечала интересам нашей страны и не позволяла бы бесконтрольно растранижировать сырье.

Таким образом, в дальнейшем в энергетической политике республики приоритет следует отдавать альтернативным источником энергии. В частности, избежать вредного экологического воздействия ТЭС можно за счет сокращения объема сжигаемого органического топлива путем замещения угольных ТЭС альтернативными источниками, с экологически безопасными технологиями производства электроэнергии. Современная наука и практика отработали ряд реальных направлений.

В заключение особо хотелось бы отметить, что энергетическая безопасность входит в число высших приоритетов государства. И по нашему мнению, у нашей страны есть все потенциалы и «научные умы» для решения всех указанных выше проблем, а также для выработки основных задач казахстанского энергетического сектора на ближайшие годы и обозримую перспективу.

References

- 1 Романова Е. О возможных путях решения основных проблем энергетической безопасности России / Е.Романова // Маркетинг. — 2017. — № 2(153). — С. 3–16.
- 2 Спанов М.У. Экономическая безопасность: опыт системного анализа / М.Ю. Спанов. — Алматы: ИРК, 1999. — 206 с.
- 3 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» // Мысль. — 2017. — № 2. — С. 8–16.
- 4 Нурғалиев Д. Восходящие тенденции ТЕК / Д. Нурғалиев // Казахстанская правда. — 2017. 29 сент. — С. 4.
- 5 Брусиловская Е. Работает мирный атом / Е. Брусиловская // Казахстанская правда. — 2017. 29 сент. — С. 6.
- 6 Ержанова Л. Успех комплексной переработки угля // Горно-металлургическая промышленность. — 2017. — № 8 (110). — С. 7–9.
- 7 Нурғалиев Д. Технология, меняющая индустриальный мир / Д.Нурғалиев // Казахстанская правда. — 2017. 27 сент. — С. 8.

Р.С. Каренов

Қазақстандық энергетикалық мәселені шешудің негізгі жолдары

Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету маңызды ұлттық басымдылықтар қатарына жататыны көрсетілген. Отандық энергетикалық мәселені шешудің басты жолдарын көрсетуге ұмтылыс жасалған. Қазақстанның энергетикасының қазіргі кездегі кемшін тұсы ретінде оның тез таусылатын энергия көздеріне негізделуін айтуға болатындығы туралы қорытынды жасалған. Отандық мұнай өңдеу тереңдігін арттыру және көмірлерден жасанды сұйық отын және мұнай химиясы өнімдерін алу технологиясын енгізу қажеттігі негізделген. Сонымен қатар ХХІ ғасырдың ядролық энергетикасыз мүмкін еместігі туралы айтылған, себебі отандық экономиканың көптеген мәселелерін шешу атом энергиясы жобасын жүзеге асырумен тығыз байланысты.

Кілт сөздер: қауіпсіздік, индикаторлар, мәселе, жаңарту, өту, баланс, өңдеу, тұжырымдама, қайнар көз.

R.S. Karenov

Main ways of solution of Kazakhstan energetic problem

It is emphasized that ensuring of energy security is one of the important national priorities. An attempt is made to outline the main ways of solving the domestic energy problem. The conclusion is drawn that the shortage of modern energy in Kazakhstan should be called a support for the fast-growing sources of energy resources. The necessity of increasing the depth of domestic oil refining and introducing technologies for the production of synthetic liquid fuels and petrochemical products from coals is substantiated. It is noted that the 21st century is inconceivable without nuclear power, since the solution of many problems in the domestic economy is connected with the implementation of peaceful nuclear energy projects.

Keywords: security, indicators, problem, modernization, transition, balance, processing, concept, source.

References

- 1 Romanova, E. (2017). O vozmozhnykh putiakh resheniia osnovnykh problem enerheticheskoi bezopasnosti Rossii [About possible ways to solve the main problems of energy security in Russia]. *Marketinh – Marketing*, 2(153), 3–16 [in Russian].
- 2 Spanov, M.Yu. (1999). *Ekonomicheskaiia bezopasnost: opyt sistemnoho analiza [Economic security: experience of system analysis]*. Almaty: IRK [in Russian].
- 3 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.A. Nazarbaeyva narodu Kazakhstana «Tretia modernizatsiia Kazakhstana: hlobalnaia konkurentosposobnost» (2017) [Message to the people of Kazakhstan of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev «The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness»]. *Mysl – Thought*, 2, 8–16 [in Russian].
- 4 Nurgaliiev, D. (2017). Voskhodiashchie trendy TEK [Upward trends in the FEC]. (2017 h., 29 sentyabrya). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*, 4 [in Russian].
- 5 Brusilovskaya, E. (2017). Rabotaet mirnyi atom [A peaceful atom is working]. (2017 h., 29 sentyabrya). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*, 6 [in Russian].
- 6 Erzhanova, L. (2017). Uspekh kompleksnoi pererabotki uhliia [Success of complex coal processing]. *Horno-metallurhicheskaiia promyshlennost – Mining and smelting industry*, 8(110), 7–9 [in Russian].
- 7 Nurgaliiev, D. (2017). Tehnologiiia, meniaiushchaia industrialnyi mir [Technologies that change the industrial world]. (2017 h., 29 sentyabrya). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*, 8 [in Russian].

М. Пелуха¹, А.А. Таубаев², Е.А. Ставбуник²

¹Пражский экономический университет, Чешская Республика;

²Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Казахстан
(E-mail: martin.pelucha@vse.cz, ayapbergen@mail.ru, sea826@yandex.kz)

Сравнительный анализ институциональной среды государственного управления инновационной системой Казахстана и Чехии

Национальная инновационная система представляет собой сложный механизм, способствующий формированию, поддержке и активному развитию инновационных процессов, требующих вовлечения в них большого числа участников экономической, социальной и, отчасти, политической системы государства. В связи с этим вопрос улучшения условий для инновационной деятельности является одной из основных задач, решение которой способно как повлиять на внутреннее состояние экономического развития реального сектора страны, так и обеспечить более высокий уровень конкурентоспособности государства в глобальном пространстве. В статье представлены результаты сравнительного анализа институциональной среды государственного управления инновационной системы Казахстана и Чешской Республики на современном этапе. Определены ключевые направления нормативно-правовой поддержки научно-инновационной деятельности, а также круг деятельности учреждений и организаций инновационной инфраструктуры в стимулировании инновационного процесса исследуемых стран. Выявлены основные проблемы развития инноваций на региональном и местном уровне. Отмечена слабость процесса координации инновационного развития в регионах. Показаны различия во влиянии региональной дифференциации и отраслевой специализации на общее состояние инновационных систем Казахстана и Чехии. Несмотря на выявленную схожесть в целом формирования институциональной среды государственного управления в сфере инновационной деятельности и функционирования национальных инновационных систем, тем не менее авторами были установлены ключевые особенности и направления, требующие приложения больших усилий по каждой стране.

Ключевые слова: национальная инновационная система, Казахстан, Чехия, нормативно-правовая база инновационной системы, инновационная инфраструктура.

Постановка проблемы. В современных условиях уровень развития инновационной деятельности во многом оказывает огромное влияние на социальное и экономическое развитие страны. Соответственно, страны, которые обеспечивают благоприятные условия для развития инноваций, побеждают в глобальной конкурентной борьбе. Поэтому вопрос роста и обеспечения инновационной активности является важным и представляет собой одну из основных задач повышения конкурентоспособности страны в глобальной экономике.

Концептуальная модель национальной инновационной системы (НИС) является достаточно сложным механизмом формирования, развития и поддержки активной инновационной деятельности всех субъектов социально-экономической системы страны. При этом данная концепция в общем виде содержит в себе:

- общие положения и стратегическую цель развития инновационной системы;
- анализ и оценку базовых условий научно-инновационного развития всех субъектов бизнес-процессов;
- определение принципов разработки концепции и правил построения национальной инновационной системы;
- выявление стратегических целей развития подсистем национальной инновационной системы и постановку приоритетных задач их достижения с определением конечных целевых индикаторов и показателей этих задач;
- прогнозирование и выбор основных направлений реализации концепции, определение ключевых индикаторов для систематического мониторинга развития национальной инновационной системы;
- обоснование и выбор инструментов регулирования НИС, способствующих ее развитию;
- формирование механизма реализации концепции.

При разработке концепции следует учитывать, что исходной точкой концепции всегда будут выступать наиболее проблематичные сегменты функционирования НИС. Логичным представляется, что функционирование национальной инновационной системы прочно связано с управлением процессами развития инновационно-активного бизнеса, основанными на сочетании эффективного государственного регулирования и самоуправляемого развития организаций.

Анализ последних исследований и публикаций. В современных теориях инновационного развития категория национальной инновационной системы определяется как «такая совокупность различных институтов, которые совместно и каждый в отдельности вносят свой вклад в создание и распространение новых технологий, образуя основу, служащую правительствам для формирования и реализации политики, влияющей на инновационный процесс. Как таковая, это система взаимосвязанных институтов, предназначенная для того, чтобы создавать, хранить и передавать знания, навыки и артефакты, определяющие новые технологии» [1; 61, 2; 27, 3; 12]. Таким образом, эффективность инновационного развития экономической системы зависит не только от того, насколько эффективна деятельность самостоятельных экономических агентов (фирм, научных организаций, вузов и др.) в отдельности, но и от того, «как они взаимодействуют друг с другом в качестве элементов коллективной системы создания и использования знаний, а также с общественными институтами (такими, как ценности, нормы, право и т.д.)».

Кроме обозначенных авторов, вопросы возникновения, формирования и развития национальной инновационной системы Казахстана в сравнении с развитыми зарубежными странами более подробно изложены в исследованиях М.Кенжегузина, Ф.Днишева, Ф.Альжановой [4], Н.Барлыбаевой [5] и других казахстанских авторов, занимающихся проблемами государственной инновационной политики на постсоветском пространстве.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Исследование мирового опыта развития государственной инновационной политики показывает, что:

а) ключевым детерминантом повышения конкурентоспособности страны, развития ее в направлении к эффективной национальной инновационной системе выступает государственная инновационная политика, нацеленная на создание благоприятного экономического климата для осуществления инновационных процессов (в т.ч. и на уровне регионов) и представляющая собой связующее звено между академической наукой и производством;

б) принципиально важным моментом при формировании государственной инновационной политики является выбор главного вектора ее последующего движения.

Всё это позволяет сделать акцент на двухбазовых моделях государственной инновационной политики:

– во-первых, модель инновационной политики, ориентированная на выполнение научно-технических программ и проектов общенационального значения. Главной целью данной модели является поощрение развития инновационных направлений, имеющих приоритетное значение для страны;

– во-вторых, модель государственной инновационной политики, ориентированная на диффузию научно-технических и технологических знаний. Главная цель такой политики — освоение и внедрение новых технологий, расширение технологических возможностей отраслей и сфер национальной экономики. Чаще всего это касается совершенствования элементов и качественного состава инновационной инфраструктуры, системы образования и профессиональной подготовки [6; 152].

Цель исследования заключается в том, чтобы на основе проводимого сравнительного анализа институциональной среды государственного управления инновационной системой Казахстана и Чехии определить наиболее эффективные инструменты и механизмы государственной инновационной политики на современном этапе.

Основные результаты исследования

Казахстан. В нынешних условиях основополагающая цель индустриальной политики Казахстана представлена созданием максимально сбалансированного индустриально-инновационного комплекса, способного создавать конкурентоспособную продукцию, чтобы удовлетворять потребности внутреннего рынка, а также постоянно наращивать экспортный потенциал за счет продукции высокой степени переработки. Для достижения этой цели очень важно обеспечить рациональное использование минерально-энергетических ресурсов, способствовать организации передовых технологических укладов во всех отраслях промышленности, содействовать технологической кооперации и развитию высокотехнологичных производственных отраслей.

Необходимость развития научно-инновационной сферы всегда выступала как приоритетная направленность в процессе реформирования национальной экономической системы Республики Казахстан. Если обратиться к эволюции целевых государственных программ в данном направлении, то первоначально вопросы инновационного развития были обозначены в отдельном разделе Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2010 г. И уже в течение 2003 г. была подготовле-

на отдельная Государственная стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003–2015 гг. [7], в рамках эффективной реализации которой в дальнейшем времени была разработана и утверждена Государственная программа по формированию и развитию национальной инновационной системы Республики Казахстан на 2005–2015 гг. [8]. В принятой Программе уже имели место конкретные механизмы поддержки инновационной деятельности в стране и создания соответствующих системообразующих институтов и организаций, входящих в инновационную инфраструктуру. Нормативно-правовые аспекты регулирования и поддержки инновационной деятельности впервые были заложены и отражены в статьях принятого в 2006 г. Закона Республики Казахстан «О государственной поддержке инновационной деятельности» [9].

В качестве придания достаточно мощного импульса активизации инновационной деятельности выступили разработка и реализация более детальной и финансово обеспеченной Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010–2014 гг., утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 г. № 958 [10]. В ходе реализации данного программно-целевого документа были также приняты: Государственная программа по развитию инноваций и содействию технологической модернизации в Республике Казахстан на 2010–2014 гг. [11], Межотраслевой план научно-технологического развития страны до 2020 г. [12], которые поспособствовали внесению более четких коррективов в механизмы и процессы реализации основной Программы индустриально-инновационного развития государства. Также реальные механизмы стимулирования инновационной деятельности были закреплены в специальном Законе Республики Казахстан «О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности», вышедшем в 2012 г. [13], а также в 15-ти сопутствующих ему законах и в 35-ти подзаконных нормативных правовых документах. В ходе реализации приоритета вхождения Казахстана в число 30-ти наиболее конкурентоспособных стран мира по направлению развития новых технологий и услуг в 2013 г. Указом Президента Республики Казахстан была принята Концепция инновационного развития Республики Казахстан до 2020 г. [14]. В настоящее время специализированные законы, регулирующие поддержку инновационной деятельности, утратили свою юридическую силу и актуальность и вошли в состав Предпринимательского кодекса Республики Казахстан [15], который был принят 29 октября 2015 г.

С 2001 по 2012 гг., в рамках организационно-институционального развития НИС Казахстана, были созданы важные базовые элементы национальной инновационной системы, которые позволили идентифицировать и проводить оценку уровня ее развития. Вопросы координации действий (в том числе совместных) между основными участниками инновационной инфраструктуры Казахстана были возложены первоначально на Акционерное общество «Национальный инновационный фонд», а впоследствии на его правопреемника — АО «Национальное агентство по технологическому развитию» (АО «НАТР»). Результатом непосредственного участия АО «НАТР», и в условиях его ведения, на сегодняшний день стало создание и осуществление деятельности 8-ю технопарковыми структурами регионального уровня, специальной экономической зоной «Парк инновационных технологий», 4-мя конструкторскими бюро, 15-ю офисами коммерциализации технологий, 6-ю отечественными венчурными фондами и т.п. [16].

По сути, основной системный пробел, в том числе в промышленных и добывающих регионах, представлен отсутствием на практике финансирования мероприятий по развитию инноваций из средств регионального и местного бюджетов. Также отсутствует поддержка со стороны местных исполнительных органов власти по продвижению рационализаторских инициатив предпринимателей и инноваторов регионов, по обеспечению взаимодействия между собой бизнес-структур, НИИ, вузов, по поиску потенциальных инвесторов и технологий для предприятий, составляющих и закрепляющих промышленную основу региона, и т.д.

В данный период уполномоченные органы всех региональных образований страны, в рамках реализации II этапа Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 гг. [17] и задач, определенных в Программе по развитию инноваций и содействию технологической модернизации в Республике Казахстан на период 2010–2014 гг. [11], завершили разработку, но в ряде регионов еще не провели процедуры утверждения региональных планов по развитию и внедрению инноваций на 2015–2020 гг. В качестве основной причины такой бездеятельности называется отсутствие реальных финансовых рычагов, способных оказать влияние на активизацию инновационной деятельности у представителей региональных администраций. Программное и институциональное финансирование научно-инновационной деятельности регионов осу-

ществляется, в основном, за счет средств, находящихся в распоряжении республиканского бюджета. Помимо этого, действующие в Казахстане с участием АО «Национальное агентство по технологическому развитию» 8 технопарков, имеющих также программы технологического бизнес-инкубирования, однако, распространяют свою деятельность всего лишь на 6 казахстанских регионов.

Во всех регионах Казахстана на данный момент созданы и осуществляют свое функционирование Центры обслуживания инвесторов (ЦОИ), численность работников которых составляет 2-3 человека. Большинство таких центров находятся при социально-предпринимательских корпорациях, деятельность которых ограничена, в частности, потому, что зависит от ресурсов уставного капитала социально-предпринимательской корпорации. До сих пор отсутствуют текущие программы по функционированию ЦОИ и, как следствие, возникают проблемы по содержанию персонала ЦОИ. Затрагивая работу самих социально-предпринимательских корпораций, отметим, что они действуют во всех регионах страны, но деятельность целого ряда из них является убыточной или малорентабельной, к тому же они не имеют программ текущего финансирования из регионального бюджета на развитие в области инноваций.

Отметим также, что в 12-ти казахстанских регионах на сегодня осуществляют деятельность около 20 инкубаторов бизнеса, находящихся в разных формах собственности, из которых лишь единицы представляются наиболее успешными и перспективными. При этом основной вид их деятельности связан с арендой рабочих помещений и основных фондов, они не инкубируют проекты стартап-компаний, также у них имеет место проблема отсутствия текущей программы поддержки со стороны государства.

При поддержке фонда развития предпринимательства «Даму» все регионы страны получили возможность создать Центры обслуживания предпринимательства, помимо этого, при Центрах обслуживания населения (ЦОН) осуществляют работу Центры поддержки предпринимательства, основу деятельности которых составляет консалтинговая помощь для начинающего бизнеса.

Для большей эффективности в рамках политики формирования и развития региональных инновационных систем было предложено взаимно увязать деятельность образованных центров, бизнес-инкубаторов, создаваемых индустриальных зон и специальных экономических зон, а также других компонентов индустриально-инновационной инфраструктуры. Иными словами, оператору развития инновационной деятельности регионального уровня просто необходимо проводить все рабочие мероприятия в непосредственном тесном контакте с перечисленными выше организациями в рамках и с целью успешной реализации инновационной политики как в регионе, так и на республиканском уровне.

В свою очередь, немаловажным вопросом выступает то обстоятельство, что общая координация регионального инновационного развития производится отделами индустриально-инновационного развития управлений предпринимательства и промышленности регионов, которые сосредоточивают свои усилия в основном на мониторинге процессов отбора и реализации индустриально-инновационных проектов в русле действующей Карты индустриализации.

Чехия. Чешская Республика (ЧР) входит в состав стран Центральной Европы с развитой промышленной системой. Основу экономики ЧР представляют такие промышленные отрасли, как сельское хозяйство, фармацевтика, химическое и нефтехимическое производство, машино- и автомобилестроение, черная металлургия, электроника и электротехника, пищевое и текстильное производство, производство стекла и сфера услуг (туризм, образование, здравоохранение и т.д.).

Чешская Республика ежегодно входит в число 15-ти передовых стран мира по производству автомобилей на душу населения, традиционно являясь важным мировым производителем продукции машиностроения.

Результатом осуществленных в свое время социально-экономических преобразований, в частности проведенной приватизации государственной собственности, стала модернизация значительной доли чешской промышленности, которая способствовала снижению энергоемкости экономики. В данное время в Чешской Республике сформировано несколько промышленных кластеров, работают национальные и транснациональные корпорации, действуют деловые и отраслевые сообщества. В стране активно реализуется инновационная инициатива «Промышленность 4.0», которая подразумевает широкомасштабную автоматизацию, роботизацию и переход на цифровые технологии в основных промышленных отраслях [18; 9].

В 2016 г. вступила в силу разработанная и принятая Правительством Чешской Республики Национальная политика исследований, разработок и инноваций на период 2016–2020 гг., в рамках кото-

рой оказывается поддержка прикладным научно-исследовательским и опытно-конструкторским работам в интересах экономики и государственного управления. Основное внимание уделяется поддержке ключевых направлений чешского экономического сектора, к которым относятся автомобилестроение, биотехнологии, нанотехнологии, диджитализация экономики, авиационная промышленность и железнодорожный транспорт. Кроме того, оказывается содействие и традиционным отраслям промышленности Чехии — машиностроению, электротехнике, металлургии, литейному производству.

На сегодняшний день национальная инновационная политика Чешской Республики определяет пять приоритетных направлений деятельности [19], которые нужно усовершенствовать, и для достижения поставленных целей предлагает следующие решения:

1. Система управления наукой и научными исследованиями. Механизмы управления научной политикой должны иметь централизованный характер и сосредоточиваться в одном государственном органе, возможно, в рамках Министерства образования, молодежи и физической культуры ЧР.

2. Государственный сектор. Новую систему оценки деятельности исследовательских организаций следует нацелить на обеспечение поддержки научных результатов, способствование развитию прикладной науки и вовлечение исследователей и разработчиков в международное сотрудничество.

3. Взаимодействие государственного и частного секторов. Оценка и финансирование разработок должны производиться таким образом, чтобы расширить сотрудничество между исследователями и субъектами предпринимательской деятельности. Часть действующих научно-исследовательских лабораторий уже преобразована в центры прикладной науки. Кроме того, планируется создать базы данных оборудования и основных фондов, находящиеся в пользовании исследовательских организаций и которые могут быть использованы в интересах проведения коммерческих исследований.

4. Инновации в предпринимательском секторе. В настоящее время инвестиции в НИОКР поступают в основном от представителей крупных транснациональных компаний. Предоставление новых услуг и финансовых инструментов (например, национальный инновационный фонд) могло бы способствовать оживлению в привлечении субъектов малого и среднего бизнеса к научным исследованиям и разработкам.

5. Оказание целевой поддержки. Результаты прикладных исследований на данном этапе в малой степени реализуются на практике. В связи с этим определены их приоритетные направления, которым должна быть предоставлена поддержка со стороны государства. Данные программы ориентированы на конкретные темы, в зависимости от актуальных потребностей предпринимателей, с учетом имеющихся потенциальных запросов или угроз обществу (например, миграция, засуха).

С 2011 г. в стране действует утвержденная постановлением Правительства ЧР № 714 Национальная инновационная стратегия Чешской Республики, рассчитанная на период с 2004 по 2020 гг. [20].

Целью данного стратегического документа является расширение сферы применения инноваций и их использования в качестве источника укрепления конкурентоспособности страны, повышение вклада высоких технологий в долгосрочный экономический рост, создание дополнительных рабочих мест и повышение качества жизненного уровня в Чешской Республике. Стратегия основывается на рекомендациях со стороны Европейского союза и соответствует положениям европейской инновационной стратегии по поддержке деятельности стран-членов европейского сообщества в данном аспекте. В области поддержки инноваций и инновационной деятельности в Чешской Республике применяются положения следующих нормативно-законодательных актов:

1. Закон «О поддержке научных исследований, опытно-конструкторских разработок и инноваций за счет государственных средств» № 130/2002;

2. Закон «О поддержке научно-исследовательской деятельности, экспериментального развития и инноваций» № 211/2009;

3. Постановление Правительства ЧР «Об информационных системах научно-исследовательской деятельности, экспериментального развития и инноваций» № 397/2009;

4. Закон № 194/2016, которым вносятся изменения в Закон «О поддержке научных исследований, опытно-конструкторских разработок и инноваций за счет государственных средств» № 130/2002;

5. Постановление Правительства ЧР «Об условиях оценки результатов исследований, экспериментального развития и инноваций» № 71/2013.

Поддержка в области инновационного развития Чешской Республики осуществляется на самом высоком уровне. Так, с данной целью в 2014 г. в кабинете министров Чехии была учреждена должность вице-премьера по науке, исследованиям и инновациям. В настоящее время ее занимает П. Белобрадек, который при чешском Правительстве возглавляет Совет по науке, исследованиям

и инновациям. Совет представляет собой консультативный орган, сформированный в соответствии с Законом (с изменениями от 01.10.2016 г.) «О поддержке научных исследований, опытно-конструкторских разработок и инноваций за счет государственных средств» № 130/2002.

В стране функционирует Чешский инновационный исследовательский центр (CIRC), который реализует проекты, нацеленные на международный трансферт технологий и осуществление сотрудничества в области прикладных исследований и разработок. С целью развития и упрощения процедур внедрения промышленных и технологических инноваций в Европе при поддержке CIRC создаются специальные службы, которые ориентированы на предоставление помощи малому и среднему предпринимательству, научно-исследовательским институтам и университетам. Особое внимание в рамках инновационного развития в Чехии уделяется поддержке субъектов малого и среднего предпринимательства, как создаваемых вновь, так и образовавшихся в результате проведения приватизации в научно-исследовательской и научно-производственной сфере страны. Благоприятно зарекомендовал себя Институт научно-технических парков и бизнес-инкубаторов. Основными целями и задачами данных структур, нацеленных на активизацию инновационных процессов в Чехии, являются:

- содействие повышению предпринимательской активности;
- создание малых и средних частных предприятий;
- имплементация технологий непосредственно в производственные отрасли;
- региональное развитие производственной и инновационной деятельности;
- коммерциализация результатов научных разработок и исследований.

Участники инновационной проектной деятельности получают разнообразную помощь (в том числе и интеллектуальную) со стороны инновационных центров и инкубаторов бизнеса. Такая помощь, например, включает в себя оказание содействия при составлении бизнес-планов, проведение консультаций по технологическим и правовым вопросам, включая охрану интеллектуальной собственности, организацию профессиональной подготовки и переподготовки кадров. Технопарки Чехии подразделяются на аккредитованные, неаккредитованные и строящиеся. Первые выполняют условия, принятые в соответствии с законодательством Европейского союза, в частности, в составе технопарка должно быть зарегистрировано не меньше пяти резидентов. Помимо того, технопарки должны располагать соответствующей технической инфраструктурой: канализационной и водоснабженческой системой, электроснабжением, а также должны иметь возможность оказания консалтинговых услуг в области своей прямой специализации. Это условие способствовало тому, что большинство технопарков дислоцируется непосредственно на территории высших учебных заведений или научно-исследовательских институтов. В рамках своих компетенций, тем не менее, эти структуры обладают полной автономией. Все аккредитованные технопарки — члены Ассоциации научно-технологических парков Чешской Республики и Ассоциации инновационного предпринимательства, которые предоставляют им методическую и методологическую поддержку. Они также являются связующими звеньями с чешскими органами правительственной власти.

На базе научно-технологических парков и бизнес-инкубаторов в Чехии реализуется более 30-ти масштабных проектов. Крупнейшими из них являются:

- Технологический парк г. Брно, участниками которого выступают более 100 малых и средних предприятий;
- Деловой инновационный центр Чешского технического университета в Праге, предоставляющий предпринимателям комплексные правовые и технические услуги, объекты исследовательской и опытно-испытательной инфраструктуры;
- Центр инновационных технологий (г. Прага), занимающийся разработками и внедрением новых материалов, применяемых в области электроники и транспортного машиностроения.

Также в стране идет реализация нескольких программ государственного Технологического агентства Чешской Республики, главная цель которого — поддержка экспериментальных разработок, исследований и инноваций.

Главные условия экономического роста Чешской Республики обеспечиваются интенсивными научно-исследовательскими и инновационными процессами, объединившими в себе эффективную систему НИОКР, планомерное и своевременное внедрение их результатов в промышленность, а также профессиональное управление уже разработанными технологиями. Основным необходимым условием этих процессов выступает высокий уровень всестороннего и качественного образования,

а также наличие постоянного внимания к программам планового повышения квалификации и переподготовки специалистов.

Промышленные разработки в Чешской Республике имеют преобладающее значение и являются первоочередным детерминантом развития инновационных процессов в стране. При этом приоритет отдается НИОКР, результаты которых тесно связаны с высокотехнологичными отраслями, такими как автомобильная и авиационная промышленность, информационные, телекоммуникационные системы, нано- и биотехнологии. Свою успешную деятельность в Чехии осуществляет Центр авиационных и космических исследований. В Чешском законодательстве не предусматривается создание на территории страны какого-либо пространства с особым налоговым режимом (особых экономических зон). Однако на территории города Прага имеется складской ареал свободной зоны, принадлежащий компании ESCES spol. s.r.o. Эта организация предоставляет комплексные услуги по размещению и складированию товаров в свободной зоне, которая является лицензированной территорией утвержденного таможенного назначения. Все товары, располагающиеся в зоне, освобождаются от обязательств по немедленной уплате налогов (НДС, акцизов, пошлин) и могут храниться в данном месте неограниченное количество времени. К тому же, в соответствии с Законом Чешской Республики № 72/2000 «Об инвестиционной поддержке» (с изменениями от 01.05.2015 г., www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-72) льготы и преференции для инвесторов, научно-исследовательских и опытно-конструкторских организаций, инновационных предприятий могут быть предоставлены в виде значительно меньших, по сравнению с рыночными, ставок арендной платы за использование офисных и производственных помещений, а также в форме оказания консалтинговых и иных бизнес-услуг по относительно низким ценам.

Выводы и перспективы последующих разработок в данном направлении. Таким образом, сравнительный анализ институциональной среды государственного управления инновационной системы Казахстана и Чехии позволяет прийти к следующим выводам:

1. Нормативно-правовая база институциональной среды государственного управления инновационной системы исследованных стран была сформирована и развивалась по общепринятой модели, в целом имеет похожие характеристики по законодательному и программно-целевому содержанию. Однако чешские целевые программы, в отличие от казахстанских программ, имеют большую детализацию в направлении обеспечения промышленного внедрения, что выступает следствием более высокого промышленного и инновационного потенциала Чешской Республики.

2. Численность и структура субъектов инновационной инфраструктуры исследуемых стран, также имея поверхностную схожесть, при детальном изучении позволяют определить, что в нынешних условиях Казахстан имеет более углубленную региональную дифференциацию, которая, обеспечивая всеобщий охват, тем не менее, действует в ущерб результативности. В условиях же Чехии основные субъекты инновационной инфраструктуры специализируются больше по отраслям и по секторам национальной экономики, в частности в сфере малого и среднего бизнеса, что в целом дает более конкретные результаты в плане инновационных процессов.

3. Также один из ключевых аспектов институциональной среды поддержки инновационной системы заключается в объемах аккумулируемых финансовых ресурсов, в данном направлении результативности НИС Чешской Республики имеет на порядки больше возможностей, чем НИС Казахстана, в частности, из-за участия в целевых программах развития инноваций, реализуемых Европейским союзом, членом которого с 2004 г. является Чехия. В этой связи необходимо обратить внимание на участие Казахстана в Евразийском экономическом союзе, которое следует использовать для инициирования соответствующих союзных программ инновационного развития по приоритетным секторам стран-участниц ЕАЭС.

Список литературы

1. Иванова Н. Национальные инновационные системы / Н.Иванова // Вопросы экономики. — 2001. — № 7. — С. 59–71.
2. Гохберг Л. Национальная инновационная система России в условиях «новой экономики» / Л.Гохберг // Вопросы экономики. — 2003. — № 3. — С. 26–44.
3. Пешина Э.В. Современные подходы к определению понятия и функций национальной инновационной системы / Э.В. Пешина, П.А. Авдеев // Управленец. — 2014. — № 4(50). — С. 9–19.
4. Кенжегузин М.Б. Наука и инновации в рыночной экономике: мировой опыт и Казахстан / М.Б. Кенжегузин, Ф.М. Днишев, Ф.Г. Альжанова. — Алматы: ИЭ МОН РК, 2005.

- 5 Барлыбаева Н. Национальная инновационная система США / Н.Барлыбаева // Промышленность Казахстана. — 2006. — № 10. — С. 36–40.
- 6 Зверев А.В. Иностраный опыт инновационного развития: монография / А.В. Зверев. — М.: ИД «Финансы и кредит», 2008. — 228 с.
- 7 Указ Президента Республики Казахстан от 17 мая 2003 г. № 1096 «О Стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003–2015 годы». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1039961.
- 8 Постановление Правительства Республики Казахстан от 25 апреля 2005 г. № 387 «Об утверждении Программы по формированию и развитию национальной инновационной системы Республики Казахстан на 2005–2015 годы». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30009471.
- 9 Закон Республики Казахстан от 23 марта 2006 г. № 135-III «О государственной поддержке инновационной деятельности» (с изм. и доп. по состоянию на 05.07.2011 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30049965.
- 10 Указ Президента Республики Казахстан от 19.03.2010 г. №958 «Об утверждении Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010–2014 годы». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>.
- 11 Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2010 г. № 1308 «Об утверждении Программы по развитию инноваций и содействию технологической модернизации в Республике Казахстан на 2010–2014 годы (с изм. и доп. по состоянию на 02.04.2014 г.)». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30910396.
- 12 Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2010 г. № 1291 «Об утверждении Межотраслевого плана научно-технологического развития страны до 2020 года». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30863636.
- 13 Закон Республики Казахстан от 9 января 2012 г. № 534-IV «О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности» (с изм. и доп. по состоянию на 27.10.2015 г.). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31112371.
- 14 Указ Президента Республики Казахстан от 4 июня 2013 г. № 579 «Об утверждении Концепции инновационного развития Республики Казахстан до 2020 года». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31409916.
- 15 Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 г. №375-в «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» (с изм. и доп. по состоянию на 26.07.2016 г.). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854.
- 16 Основные направления деятельности АО «Национальное Агентство по технологическому развитию» в 2013 г. Годовой отчет. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://natd.gov.kz/ru/>.
- 17 Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 годы и о внесении дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 г. № 957 «Об утверждении Перечня государственных программ»: утвержден 01.08.2014, № 874. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>.
- 18 Обзор состояния экономики и основных направлений внешнеэкономической деятельности Чехии в 2016 году. — Прага, 2017.
- 19 Vyhodnocení realizace projektů operačního programu průmysl a podnikání 2004-2006 v oblasti výzkumu a vývoje a jejich vliv na inovační potenciál regionů ČR. Zkrácená verze závěrečné zprávy projektu. Ministerstvo Průmyslu A Obchodu ČR, listopad, 2008.
- 20 Ondřej Kočandrlé. Podpora Výzkumu, vývoje a inovací v rámci operačních programů MPO 2004–2020, doporučení prodláždobí // Inovační Podnikání & Transfer Technologii. — 2017. — No. 2. — P. 2–7.

М. Пелуха, А.А. Таубаев, Е.А. Ставбунник

Қазақстан мен Чехияның инновациялық жүйесін мемлекеттік басқарудың институционалды ортасын салыстырмалы талдау

Ұлттық инновациялық жүйе мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік және саяси жүйесінің үлкен көлемдегі қатысушыларын тартуды талап ететін инновациялық үдерістердің қалыптасуы, оларды қолдау және белсенді дамытуға ықпал ететін күрделі тетіктерді білдіреді. Осы тұрғыда инновациялық іс-әрекет үшін жағдайды жақсарту мәселесі елдің нақты секторының экономикалық дамуының ішкі жағдайына ықпал етуге қабілетті, сонымен қатар ғаламдық кеңістікте мемлекеттің бәсекеқабілеттілігінің жоғарғы деңгейін қамтамасыз етуге қабілетті маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Мақалада заманауи кезеңдегі Қазақстан мен Чехия Республикасының инновациялық жүйелерін мемлекеттік басқарудың институционалды ортасына салыстырмалы талдау нәтижелері ұсынылған. Ғылыми-инновациялық іс-әрекетті нормативті-құқықтық қолдаудың негізгі бағыттары, сонымен қатар зерттелетін елдердің инновациялық үдерісін ынталандырудағы инновациялық инфрақұрылым мекемелері мен ұйымдарының әрекет ету шеңбері анықталған. Өңірлік және жергілікті деңгейдегі инновацияларды дамытудың негізгі мәселелері айқындалған. Өңірлердегі инновациялық дамуды үйлестіру үрдісінің әлсіздігі анықталған. Қазақстан мен Чехияның

инновациялық жүйелерінің жалпы жағдайына өңірлік дифференциация мен салалық мамандану ықпалындағы айырмашылықтары көрсетілген. Инновациялық іс-әрекет саласындағы мемлекеттік басқаруды қалыптастыру мен ұлттық инновациялық жүйелердің қызмет етуіндегі анықталған айырмашылықтарға қарамастан, авторлармен әр елде күш салуды талап ететін бағыттар мен ерекшеліктер анықталған.

Кілт сөздер: ұлттық инновациялық жүйе, Қазақстан, Чехия, инновациялық жүйенің нормативтік-құқықтық базасы, инновациялық инфрақұрылым.

M. Pělucha, A.A. Taubaev, E.A. Stavbunik

The comparative analyses of institutional environment in public management of innovation systems of the Republic of Kazakhstan and Czech Republic

The national innovation system is a sophisticated mechanism that contributes to the formation, support and active development of innovative processes that require the involvement of a large number of participants in the economic, social and, in part, political system of the state. In this context, the issue of improving the conditions for innovation is one of the main tasks, the solution of which can affect both the internal state of the economic development of the real sector of the country and provide a higher level of state competitiveness in the global space. Article represents comparative analysis of institutional environment within government management of innovation systems of Kazakhstan and Check Republic on the modern stage. Authors tried to identify the main directions for normative and legal support of scientific and innovative activities, likewise the range of activity of organization of innovative for stimulating of innovative process of observed countries. Authors tried to identify the main problems of innovation development at the regional and local levels as well as the weakness of the process of coordination the innovative development in the regions. Differences in the influence of regional differentiation and industry specialization on the overall state of innovation systems in Kazakhstan and the Czech Republic are shown. observed countries. Despite the explored resemblance in the overall functioning of national innovative system, nevertheless, key features and directions of applying efforts for each country are established.

Keywords: national innovation system, Kazakhstan, Czech Republic, regulatory and legal framework of innovation system, innovative infrastructure.

References

- 1 Ivanova, N. (2001). Natsionalnye innovatsionnye sistemy [National innovation systems]. *Voprosy ekonomiki – Economic issues*, 7, 59–71 [in Russian].
- 2 Hokhberh, L. (2003). Natsionalnaia innovatsionnaia sistema Rossii v usloviakh «novoï ekonomiki» [National innovation system of Russia in the context of the «new economy»]. *Voprosy ekonomiki – Economic issues*, 3, 26–44 [in Russian].
- 3 Peshina, E.V., & Avdeiev, P.A. (2014). Sovremennye podkhody k opredeleniiu poniatia i funktsii natsionalnoi innovatsionnoi sistemy [Contemporary approaches to the definition of the concept and functions of the national innovation system]. *Upravlenets – The Manager*, 4(50), 9–19 [in Russian].
- 4 Kenzhezuzin, M.B., Dnishev, F.M., & Alzhanova, F.G. (2005). Nauka i innovatsii v rynochnoi ekonomike: mirovoi opyt i Kazakhstan [Science and innovations in market economy: world experience and Kazakhstan]. Almaty: IE MON RK [in Russian].
- 5 Barlybaieva, N. (2006). Natsionalnaia innovatsionnaia sistema SShA [National innovation system of the USA]. *Promyshlennost Kazakhstana – Industry of Kazakhstan*, 10, 36–40 [in Russian].
- 6 Zverev, A.V. (2008). *Inostrannyi opyt innovatsionnogo razvitiia [Foreign experience of innovative development]*. Moscow: ID «Finansy i kredit» [in Russian].
- 7 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 17 maia 2003 hoda № 1096 «O Stratehii industrialno-innovatsionnogo razvitiia Respubliki Kazakhstan na 2003-2015 hody» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of May 17, 2003, No. 1096 «On the Strategy of Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2003-2015»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1039961 [in Russian].
- 8 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 25 apreliia 2005 hoda № 387 «Ob utverzhdenii Prohrammy po formirovaniu i razvitiu natsionalnoi innovatsionnoi sistemy Respubliki Kazakhstan na 2005–2015 hody» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of April 25, 2005, No. 387 «On approval of the Program for the Formation and Development of the National Innovation System of the Republic of Kazakhstan for 2005-2015»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30009471 [in Russian].
- 9 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 23 marta 2006 hoda № 135-III «O hosudarstvennoi podderzhke innovatsionnoi deiatelnosti» [Law of the Republic of Kazakhstan of March 23, 2006, No. 135-III «On state support of innovation activities»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30049965 [in Russian].
- 10 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 19.03.2010 hoda № 958 «Ob utverzhdenii Hosudarstvennoi prohrammy po forsirovannomu industrialno-innovatsionnomu razvitiu Respubliki Kazakhstan na 2010–2014 hody» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of March 19, 2010, No. 958 «On Approval of the State Program on forced industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2010-2014»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz/> [in Russian].

- 11 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 30 noiabria 2010 hoda № 1308 «Ob utverzhdenii Prohrammy po razvitiuu innovatsii i sodeistviuu tekhnologicheskoi modernizatsii v Respublike Kazakhstan na 2010–2014 [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan, No. 1308, of November 30, 2010 «On Approving the Program for the Development of Innovation and Facilitating Technological Modernization in the Republic of Kazakhstan for 2010-2014». *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30910396 [in Russian].
- 12 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 30 noiabria 2010 hoda № 1291 «Ob utverzhdenii Mezhotraslevoho plana nauchno-tekhnologicheskoho razvitiia strany do 2020 hoda» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 30, 2010, No. 1291 «On approval of the Interindustry Plan for the scientific and technological development of the country until 2020»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30863636 [in Russian].
- 13 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 9 yanvaria 2012 hoda № 534-IV «O hosudarstvennoi podderzhke industrialno-innovatsionnoi deiatelnosti» [Law of the Republic of Kazakhstan of January 9, 2012 No. 534-IV «On State Support of Industrial Innovative Activities»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31112371 [in Russian].
- 14 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 4 iunია 2013 hoda № 579 «Ob utverzhdenii Kontseptsii innovatsionnoho razvitiia Respubliki Kazakhstan do 2020 hoda» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of June 4, 2013, No. 579 «On approval of the Concept of Innovative Development of the Republic of Kazakhstan until 2020»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31409916 [in Russian].
- 15 Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 29 oktiabria 2015 hoda №375-v «Predprinimatelskii kodeks Respubliki Kazakhstan» [The Code of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015. №375-v «Entrepreneurship Code of the Republic of Kazakhstan»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854 [in Russian].
- 16 Osnovnye napravleniia deiatelnosti AO «Natsionalnoe Ahenstvo po tekhnologicheskomu razvitiuu» v 2013 hodu. Hodovoi otchet [The main activities of JSC «National Agency for Technological Development» in 2013. Annual Report]. *natd.gov.kz/ru*. Retrieved from <http://natd.gov.kz/ru/> [in Russian].
- 17 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan «Ob utverzhdenii Hosudarstvennoi prohrammy industrialno-innovatsionnoho razvitiia Respubliki Kazakhstan na 2015–2019 hody i o vnesenii dopolneniia v Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 19 marta 2010 hoda № 957 «Ob utverzhdenii Perechnia hosudarstvennykh prohramm»: utverzhden 01.08.2014, № 874 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan «On approval of the State Program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019 and on the addition of the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of March 19, 2010, No. 957 «On Approving the List of State Programs»: approved on August 1, 2014, No. 874]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz/> [in Russian].
- 18 Obzor sostoiianiia ekonomiki i osnovnykh napravlenii vneshneekonomicheskoi deiatelnosti Chekhii v 2016 hodu (2017). [Overview of the state of the economy and the main areas of foreign economic activity of the Czech Republic in 2016]. Prague [in Russian].
- 19 Vyhodnocení realizace projektů operačního programu průmysl a podnikání 2004-2006 v oblasti výzkumu a vývoje a jejich vliv na inovační potenciál regionů ČR. Zkrácená verze závěrečné zprávy projektu. Ministerstvo Průmyslu A Obchodu ČR, listopad, (2008) [Evaluation of the implementation of projects of the Operational Program industry and enterprise 2004-2006 in the field of research and development and their influence on the innovation potential of the regions of the Czech Republic. A shortened version of the final report on the project. Ministry of Industry and Trade of the Czech Republic] [in Czech].
- 20 Ondřej Kočandrle. Podpora Výzkumu, vývoje a inovací v rámci operačních programů MPO 2004–2020, doporučení prodláždobí [Support for research, development and innovation within the operational programs of the MIT 2004-2020, recommendations for the next period]. // Inovační Podnikání & Transfer Technologii – Innovative business and technology transfer, 2, 2-7 [in Czech].

А.А. Кочербаева¹, Г.К. Укибаева²

¹Кыргызско-Российский Славянский университет им. Б.Ельцина, Бишкек, Кыргызстан;

²Кыргызский государственный университет им. И.Арабаева, Бишкек, Кыргызстан
(E-mail: gulim6903@mail.ru)

Кластер как основа развития инновационной деятельности в сельском хозяйстве

В данной статье рассмотрена необходимость создания агропромышленного кластера как одной из форм эффективного ведения сельского хозяйства. Отмечено, что одним из приоритетных направлений активизации интеграционных процессов является повышение эффективности использования потенциала развития инновационных кластеров. Кластеры стимулируют инновации, так как структурные особенности хорошо сочетаются с нынешними характеристиками инновационных процессов. Актуальность проблемы создания кластеров обусловлена тем, что создалась необходимость перехода на инновационный тип развития. Именно кластер определяется как система взаимосвязанных форм организации различных сельхозформирований, с целью решения стоящих перед отраслью проблем и внедрения в производство инноваций для повышения конкурентоспособности продукции. В большинстве стран кластерная политика развития является организационной формой интеграции производства. Это обосновано тем, что во многих странах, где применяют инновационные кластеры, наблюдается динамическое развитие экономики регионов. Эффективное функционирование кластеров приводит к экономическому росту и повышению конкурентоспособности экономики регионов. Результаты изучения научных публикаций показали, что в последнее время возрос интерес ученых-экономистов к развитию и созданию кластеров. Помимо этого, сделана попытка формирования нового определения слова «кластер», а также построена модель регионального инновационного кластера. Дано пояснение к определению и соответственно к модели кластера.

Ключевые слова: реформа, кластер, эффективность, конкурентоспособность, инновация, сельское хозяйство, регион.

В сельском хозяйстве стран СНГ проводятся реформы, которые непосредственно связаны с изменениями в формах собственности и механизме хозяйствования. При проведении реформирования использовались различные формы сельхозформирований. Зачастую применение различных форм хозяйствования осуществлялось поспешно и необдуманно. Реализация такого рода реформ приводила к снижению результативных показателей сельского хозяйства.

Вхождение Кыргызстана и Казахстана в ВТО требует от производителей сельскохозяйственной продукции выхода на мировые рынки сбыта и производства конкурентоспособной продукции, что является основной целью сельхозпроизводителя.

На сегодняшний день актуальность проблемы создания кластеров обусловлена тем, что назрела необходимость перехода на инновационный тип развития. Именно кластер определяется как система взаимосвязанных форм организации различных сельхозформирований, с целью решения стоящих перед отраслью проблем и внедрения в производство инноваций для повышения конкурентоспособности продукции. Создание кластеров даст возможность развития отрасли как одной из высокотехнологичных и инновационно-развивающихся отраслей.

Устойчивое экономическое развитие региона на базе создания кластеров, в первую очередь, предполагает инициативу и активность бизнеса, а также совместные усилия с исполнительной и законодательной властью. При этом роли бизнеса и власти различны, но взаимодополняющие. Развитие экономики с использованием кластеров позволит обеспечить повышение занятости населения, привлечение высококвалифицированных специалистов будет способствовать развитию различных секторов в экономике. Еще одной из положительных сторон формирования кластеров является привлечение в регионы прямых иностранных инвестиций.

«Мировой опыт показывает, что ни одна народнохозяйственная система не может успешно функционировать только на одном-двух типах производства и обеспечивать при этом необходимые пропорции в своем развитии. В современных условиях на равных правах могут и должны функционировать все формы организации производства в агропромышленном комплексе: государственные и коллективные предприятия; агрофирмы и агрокомбинаты; кооперативы и их ассоциации, акционерные предприятия и общества, крестьянские (фермерские) хозяйства, личное подсобное хозяйство, хозяйственные товарищества и др.» [1].

В книге казахстанских авторов М.Т. Оспанова, Р.Р. Аутова и Х. Ертазина «Теория и практика агробизнеса» рассмотрены различия в деятельности предприятий рыночного и командно-административного типа (приведены в таблице) [1].

Т а б л и ц а

Различия в деятельности предприятий рыночного и командно-административного типа

Характеристика	Предприятия рыночного типа	Предприятия командно-административной экономики
У руководства владельца на первом месте:	Реальные и потенциальные потребности покупателей	Потребности производства
На ответственных должностях находятся:	Экономисты, менеджеры, специалисты по сбыту продукции	Технологи и специалисты, отвечающие за производство продукции
На предприятиях производится:	Только то, что, безусловно, будет продано	То, что удасть произвести, подо что выделяются фонды и средства
Ассортимент продукции:	Широкий	Узкий
Планирование осуществляется на основе целей с учетом:	Всех внешних факторов	Внутрипроизводственных факторов
Масштаб и горизонты планирования:	В основном долгосрочные	Преимущественно краткосрочные
Главное внимание обращается:	На учет видов и запросов реальных и потенциальных потребностей продукции	На возможное снижение себестоимости
Научные исследования направлены:	На анализ рынка (потребителей, конкурентов и т.д.)	На совершенствование производства (оборудования, технологии и т.д.)
Ценовая политика формируется с учетом:	Конъюнктуры рынка (спрос - предложения)	Действующих прецедентов и себестоимости
Разработка новых товаров идет на основании анализа:	Запросов потребителей и других рыночных факторов	Возможностей производства
Производственный процесс:	Максимально гибкий	Как правило, жёсткий
Упаковка рассматривается в основном как:	Средство формирования спроса и привлечения покупателей	Средство сохранения товара
Конкурентоспособность товара рассматривается через призму:	Цены потребления, при этом проданная цена играет подчиненную роль	Только продажной цели
Философия руководства и всего коллектива	Производить то, что продается, а не продавать то, что производится	Продавать то, что производится, не обращая внимания на потребителя (по принципу: тому деваться некуда, все равно купит)

Примечание. Источник [1].

Как видно из таблицы, основным отличием предприятий командно-административной системы является то, что в основном производство продукции, ассортимент рассматриваются и производятся в зависимости от средств производства, основного капитала и от денежных средств, выделяемых на производство.

Предприятия рыночной экономики ориентируются непосредственно на потребности покупателей, соответственно — широкий ассортимент продукции, гибкий производственный процесс. Предприятия нацелены на производство товаров, на которые есть спрос и которые будут реализованы.

Анализируя итоги реформ, можно выделить три основных типа хозяйствования, применяемых в сельском хозяйстве, — корпорации, кооперативы и индивидуальные хозяйства. Применение различных форм хозяйствования, а также неэффективное и неустойчивое их развитие связаны, в первую

очередь, с недоизученностью применяемых новых форм хозяйствования, во-вторых, недостаточна поддержка со стороны государства, высокие проценты за кредит. Существуют и другие факторы.

Выход из кризиса возможен при объединении усилий предприятий различных форм собственности — коллективных, крестьянских и личных хозяйств населения.

Сельскохозяйственная кооперация широко развита за рубежом, и сельхозпроизводители являются членами 2, 3-х и более кооперативов. Преимущества западных фермеров в том, что они имеют двойную защиту — государственную и кооперативную. А наши сельчане в основном предоставлены сами себе. Рынок же заполнен продукцией западных сельхозпроизводителей. Еще одним из основных проблемных вопросов в области развития сельского хозяйства является техническая оснащенность, находящаяся на очень низком уровне. Имеющаяся техника из-за малых объемов работ используется с неполной нагрузкой, соответственно непроизводительно. Поэтому объективно вытекает необходимость в укрупнении хозяйств по совместному использованию и приобретению техники.

За рубежом действуют кооперативные машинные синдикаты, где фермеры совместно закупают по льготным кредитам необходимую технику. При этом стоимость техники и затраты на их дальнейшее содержание распределяют с учетом и в соответствии с размерами участков. Используемая техника является коллективной собственностью, и ее использование осуществляется по расценкам, которые утверждаются на общем собрании.

«Если даже для западных фермеров оказывается эффективной межфермерская кооперация по совместному использованию техники, то значительно актуальнее эта проблема для наших хозяйств с низким уровнем их технической оснащенности. Для небольшого числа относительно благополучных хозяйств проблема частично решается за счет поставок техники по лизингу, но для остальных такие поставки недоступны, поскольку залогом для получения банковских кредитов и техники по лизингу может быть только новая техника, а ее у большинства хозяйств нет. Только через кооперирование можно выйти из этого порочного круга» [2].

Экскурс по различным формам хозяйствования в АПК привел к выводу, что на сегодняшний день одним из направлений развития конкурентоспособности и наиболее эффективной формой экономического роста является кластер.

Понятие «кластер», которое находится в основе кластерного механизма, означает «сосредоточение наиболее эффективных и взаимосвязанных видов экономической деятельности, т.е. совокупность групп успешно конкурирующих фирм, обеспечивающих конкурентные позиции на отраслевом, национальном и мировом рынках» [3].

Обзор научной литературы выявил, что научные представления о кластерах даны представителями нескольких экономических школ, а именно Маршаллом, Шумпетером, Кругманом и другими. И эти представления сильно разнятся. Наиболее точную трактовку, на наш взгляд, можно получить из работ профессора Гарвардской школы Майкла Портера — автора концепции стратегии конкурентоспособности. Майкл Портер рассматривает кластер как группу взаимосвязанных предприятий, которые заняты производством определенной продукции и взаимодополняют друг друга.

В целом различаются следующие основные определения кластеров:

- формы активности по определенному направлению развития действующих совместно с научными и образовательными учреждениями;
- определенного рода «цепочка», где этапы производственного процесса формируют ядро кластера;
- отрасли экономики, определенные на высоком уровне процесса объединения элементов в одну систему.

«Кластер в экономической литературе определяется как индустриальный комплекс, сформированный на базе территориальной концентрации сетей специализированных поставщиков, основных производителей и потребителей, связанных технологической цепочкой и выступающих альтернативой секторальному подходу» [4].

Развитие кластеров приоритетно при развитии конкуренции и повышении производительности, появлении новых предприятий и внедрении инноваций. Кроме того, для осуществления полноценного диалога кластер обеспечивает координацию между образованием, бизнесом и властными структурами.

«Е. Лимер, к примеру, рассматривал кластеры на национальном уровне как высокий уровень корреляционного экспорта при анализе торговли» [5]. «Французские ученые И. Толенадо и Д. Солье использовали понятие «фильеры» как более узкую интерпретацию кластера, так как основываются на необходимости создания технологических связей между отраслями. Формирование фильеров объяснялось зависимостью одного сектора от другого по технологическому уровню» [6, 7].

Нами изучены разработки шведских ученых. По теории Дахмена и Миттсона, повышение результативных показателей кластера вызвано тем, что, объединившись, предприятия, развиваясь, тянут за собой оставшихся участников кластера. Данную теорию Е. Дахмен назвал «о блоках развития» [8].

Наиболее современные теории развития конкурентоспособности на основе кластеров разработаны В. Фельдманом. Преимущества данной теории заключаются в том, что они основаны на обширных эмпирических исследованиях диверсификационных форм в различных странах. Диверсификация часто следует матрице «затраты–выпуск». Это согласуется с механизмами, которые ведут к образованию кластеров [9].

Как видно, приведенные выше определения понятия «кластер» различны, и до сих пор его определение является дискуссионным. Существующее понятие хотелось бы дополнить и уточнить следующим образом: кластер — это объединение фирм различных отраслей с производством конкурентоспособной продукции, нацеленных на инновационное и эффективное экономическое развитие регионов и государства в целом.

Само определение можно разбить на три блока. Первый — это объединение различных отраслей. Из изложенного выше видно, что для эффективного развития сельского хозяйства необходимы крупные предприятия. Объединение различных отраслей в крупные дает огромные возможности в обеспечении себя необходимыми материально-техническими ресурсами, качественными семенами, племенным материалом, высоким уровнем защиты растений. Осуществляются также меры по соответствию санитарным, ветеринарным и фитосанитарным нормам, решаются проблемы, тормозящие рост экспорта продукции сельского хозяйства, нехватки высококвалифицированных кадров и многие другие.

Проявляется и возможность производства конкурентоспособной продукции — это второй блок определения слова «кластер».

Третий блок — это нацеленность на инновационное и эффективное экономическое развитие регионов и государства. При развитии кластеров однозначно будет проводиться активизация инновационных процессов. Данная цель может быть достигнута при создании инновационных центров. Центры, которые наладят связь между наукой и бизнесом, будут организовывать и проводить инновационные исследования в вузах, НИИ, на предприятиях, постоянно обмениваться информацией об инновационных технологиях на выставках и др. Все перечисленные выше факторы дадут возможность эффективного развития не только отрасли, но и государства в целом. Таким образом, национальная конкурентоспособность во многом зависит от уровня развития отдельных кластеров.

С учетом приведенных блоков на рисунке предложена модель регионального инновационного кластера. На примере предложенной модели регионального кластера рассмотрим взаимосвязь участников кластера.

Рисунок. Модель регионального инновационного кластера (составлено авторами)

Региональные и местные органы управления. Основными функциями данного участника являются разработка нормативно-правовой документации, решение организационных вопросов касательно развития и функционирования кластера. В основе интересов региональных и местных органов управления, как участников кластера, должны быть привлечение инвестиций в развитие, создание рабочих мест, вследствие чего ожидаются повышение занятости населения, улучшение рейтинга региона и др.

Научные и образовательные организации. Для образовательной организации основная функция, прежде всего, — это подготовка квалифицированных кадров, организация и проведение мониторинга по выявлению востребованных кадров для кластера; для научно-исследовательской и образовательной организации — проведение исследований, участие в конкурсе на финансирование научных проектов, касающихся развития сельского хозяйства. За счет участия в кластере, проведения исследований и реализации научных проектов могут обновить основные средства.

Финансовые организации и вспомогательные компании. Основные функции данных организаций — технологическая, юридическая, информационная и финансовая поддержка. Цель интересов данной группы — непосредственно увеличение активов предприятия, создание новых рабочих мест и участие в новых проектах.

Поставщики, деловые партнеры и предприятия инфраструктурного обслуживания. Для этой группы участников основными функциями являются, прежде всего, повышение качества продукции, постоянный контроль качества, внедрение инновационных технологий в производство, оптимизация цен и др., а интересами для них станет приток инвестиций, стабильность заказов, заключение новых контрактов и др.

Кластерный подход в развитии экономики страны показал очень высокие результаты. Кластер признан как инструмент для повышения конкурентоспособности регионов и страны в целом. Факторы экономического роста при создании кластера: внутренняя специализация за счет предпринимательских структур, входящих в кластер; развитие предпринимательства за счет спроса на специализированные материально-технические ресурсы и услуги; активная инновационная деятельность; внедрение инноваций; минимизация затрат на внедрение инноваций; организация и проведение обучающих семинаров для участников кластеров; решения сложных задач; преимущества в доступе к новым технологиям благодаря постоянным взаимоотношениям с другими участниками кластера; приобретение результатов НТП; обеспечение возможности ведения диалога между компаниями, правительством и университетами и исследовательскими институтами; привлечение инвестиций; расширение экспорта и др.

Перечисленные факторы кластерной концепции экономического роста свидетельствуют о необходимости разработки методов формирования кластерной политики.

Список литературы

- 1 Оспанов М.Т. Теория и практика агробизнеса / М.Т. Оспанов, Р.Р. Аутов, Х.Ертазин. — Алматы, 1997. — С. 189–227.
- 2 Павлова Т. О современной сельскохозяйственной кооперации / Т.Павлова // Экономист. — 2004. — № 10. — С. 75–83.
- 3 Мигранян А.А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров / А.А. Мигранян. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.krsu.edu.kg/vestnik/v3/a15.html>.
- 4 Den Haag. Cluster specialization patterns and innovation styles. — New York, 1998. — P. 65.
- 5 Leamer E.E. Sources of International Comparative Advantage: Theory and Evidence / E.E. Leamer // Cambridge, Journal of Political Economy. — 1986. — Vol. 94. — No. 1. — P. 231–234.
- 6 Tolenado J.A. Propjs des Filires Industrielles / J.A. Tolenado // Revue d'Economie Industrielle. — 1978. — Vol. 6. — No. 4. — P. 149–158.
- 7 Soulie D. Filieres de Production et Integration Vertical / D.Soulie // Annales des Mines. — Janvier, 1989. — P. 21–28.
- 8 Mattsson L.G. Management of Strategic Change in a «Markets-as-Networks» Perspective. In the Management of Strategic Change / L.G. Mattsson; ed. by Fndrew M. Pettigrew. — Oxford, New York, 1987. — P. 234–256.
- 9 Feldman V.P., Audretsch D.B. Innovation in Cities: Science based Diversity, Specialization and Localized Competition-European Economic Review / V.P. Feldman, D.B. Audretsch. — 1999. — № 43. — P. 409–429.

А.А. Кочербаева, Г.К. Укибаева

Кластер ауыл шаруашылығындағы инновациялық қызметтің дамуының негізі ретінде

Мақалада ауыл шаруашылығының тиімді формасы ретінде агроөндірістік кластердің құрылуы қажет екендігі қарастырылған. Себебі инновациялық кластердің дамуының тиімділігінің көтермелеуі шоғырлану үрдісінің жандандыруының басым бағыттарының бірі болып табылады. Тек кластерлер инновацияны ынталандырады, себебі инновациялық үрдістердің қазіргі сипаттамалары құрылымдық өзгешеліктермен жақсы үйлеседі. Кластерлерді құру проблемасының өзектілігі инновациялық даму түріне көшу қажеттілігінен туындайды. Кластер өнеркәсіптің алдында тұрған проблемаларды шешу және өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін өндіріске инновацияларды енгізу мақсатында ауылшаруашылық кәсіпорындарын ұйымдастырудың өзара байланысты нысандары жүйесі ретінде анықталған. Көптеген елдерде кластерді дамыту саясаты өндірістік интеграцияның ұйымдық формасы болып табылады. Көптеген елдерде инновациялық кластерлер қолдануында аймақтық экономиканың қарқынды дамуы байқалады. Кластерлердің тиімді жұмыс істеуі экономикалық өсуге және өңірлердің экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға әкеледі. Әдебиетке талдау жасалып, ғылыми еңбектер нәтижелеріне шолу жасау кезінде экономист-ғалымдардың кластердің құрылуына және дамуына көптеген қызығушылық бар екендігі көрсетілді. Мақалада кластер анықтамасының жаңа ұғымы құрастырылып және аймақтық инновациялық кластердің қалыбы құрылды. Осы келтірілген жаңа ұғымға және қалыбына түсініктеме берілді.

Кілт сөздер: реформа, кластер, тиімділік, бәсекеге қабілеттілік, инновация, ауыл шаруашылығы, аймақ.

А.А. Kocherbaeva, G.K. Ukibayeva

Cluster as the basis of innovations development in the agriculture

This article considers the importance of creation an agro-industrial cluster, as one of the forms of effective farming. The increase of the efficiency of using the potential of the innovative clusters is one of the priority areas of integration processes. These are the clusters that stimulate innovation, as their structural features are well combined with the current characteristics of innovation processes. The urgency of the problem of creating clusters is due to the need for transition to an innovative type of development. It is the cluster that is defined as a system of interrelated forms of organization of various agricultural enterprises, in order to solve the problems facing the industry and introduce innovations in production to increase the competitiveness of products. In the majority of the countries the cluster policy of development is an organizational form of integration of production. It is proved by that in many countries where apply innovative clusters dynamic development of economy of regions is observed. Effective functioning of clusters leads to the economic growth and increase of competitiveness of economy of regions. The analysis of the literature is carried out, the results of the study of scientific publications have shown that recently the interest of economists in the development and creation of clusters has increased. In addition, we made an attempt to form a new definition for the word cluster, as well as a model for a regional innovation cluster. An explanation for the definition is given and, accordingly, for the cluster model.

Keywords: reform, cluster, efficiency, competitiveness, innovation, agriculture, region.

References

- 1 Ospanov, M.T., Autov, R.R., & Eertazin, H. (1997). *Teoriia i praktika ahrobinesa [Theory and practice of agribusiness]*. Almaty [in Russian].
- 2 Pavlova, T. (2004). O sovremennoi selskokhoziaistvennoi kooperatsii [About modern agricultural cooperation]. *Economist – Economist*, 10, 75–83 [in Russian].
- 3 Migranian, A.A. Teoreticheskie aspekty formirovaniia konkurentosposobnykh klasterov [Theoretical aspects of the formation of competitive clusters]. *krsu.edu.kg*. Retrieved from <http://www.krsu.edu.kg/vestnik/v3/a15.html> [in Russian].
- 4 Den Haag. (1998). Cluster specialization patterns and innovation styles. New York.
- 5 Leamer, E.E. (1986). Sources of International Comparative Advantage: Theory and Evidence. *Cambridge, Journal of Political Economy*, Vol. 94, 1, (Feb., 1986), 231–234.
- 6 Toleno, J.A. (1978). Propjs des Filires Industrielles. *Revue d'Economie Industrielle*, Vol. 6, 4, 149–158.
- 7 Soulie. D. (1989). Filieres de Production et Integration Vertical. *Annales des Mines*, Janvier-1989, 21–28.
- 8 Mattsson, L.G. (1978). Management of Strategic Change in a «Markets-as-Networks» Perspective. In the Management of Strategic Change. Andrew M. Pettigrew (Ed.). Oxford, New York.
- 9 Feldman, V.P., Audretsch, D.B. (1999). Innovation in Cities: Science based Diversity, Specialization and Localized Competition-European Economic Review, 43, 409–429.

J. Teczke¹, Zh. Shugaipova²

¹Cracow University of Economics, Poland;

²Karaganda Economic University of Kazpotreboyz, Kazakhstan
(E-mail: dzheyn.byutiful@mail.ru)

Ecological consequences as a result of non-rational use of mineral resources in the Republic of Kazakhstan

The article deals with the problems of inefficient use of natural resources during their extraction. The demand for minerals is steadily growing, the demand for them is determined primarily by demographic growth. Currently active development of minerals in Kazakhstan is under way. At the same time, there is a threat of their depletion, and pollution of the environment during the extraction of minerals can lead to irreversible consequences. The article raises the issue of the need to create as many enterprises as possible processing waste. The main problem with this is the absence of a state waste management system, which includes monitoring, storage, processing, recycling of industrial and domestic waste. Contamination of continental and oceanic waters by hydrocarbons is currently one of the main types of pollution of the hydrosphere by a modern civilized society. Sea and river currents, movements of air masses spread harmful pollution over long distances. Thus, the problem of environmental protection from the local, regional becomes a national or international. Kazakhstan, being a full-fledged member of the UN, should use international cooperation as a key to effective implementation of state environmental policy.

Keywords: extraction of minerals, pollution, environment, waste, protection of natural resources.

Since the beginning of the XX century society has come to the conclusion that the surrounding environment also needs protection, and it is impossible uncontrollably and unreasonably spend her resources. From that time, the concept of environmental protection began to develop. Originally it meant the safety and the protection from destruction and complete extermination of certain types of animals and plants, and from the destruction of unique objects or areas of wildlife. In the 30-ies of the XX century, it was supplemented by the protection of natural resources in connection with the threat of depletion of mineral resources, forests, water and other resources.

Starting from the 1950s and 1960s, the concept of environmental protection includes, besides the listed ones, also protection of nature from industrial and transport emissions, sewage, pesticides, radioactive waste and other pollution. Each state is engaged in solving environmental problems in its territory, carrying out environmental protection measures, spending considerable material and financial resources on them. However, pollution of the atmosphere, seas, rivers and oceans is not limited to state borders. Sea and river currents, movements of air masses spread harmful pollution over long distances, and many other countries that are not related to these pollutants are forced to deal with issues of environmental protection [1].

Large nature protection actions demand big expenses, and for separately taken country are burdensome. In such cases, several countries join their efforts and jointly carry out such activities, which makes it possible to significantly reduce the cost of work and speed up their implementation.

Each country adopts its own laws on regulating protection, use and restoration of natural resources and monitors their implementation. Regional authorities and administrations, ministries, departments and state committees make decisions, orders, instructions on the use of national laws on nature protection, determine the responsibility of officials and citizens for the exact execution of them. In environmental protection, also take an active part the economic services, law enforcement agencies and public organizations.

Since the Bronze Age, man has systematically extracted minerals, expanding their range and, at the same time, increasing the volume of production. At the beginning of the development of civilization man used only 4 metals: gold, silver, copper and iron. Nowadays he draws from the depths of more than 200 types of raw materials and fuel. The main role in the composition of natural resources (flora and fauna, water, land, mineral resources) belongs to the mineral resources of the subsoil (about 70 % of the volume of consumed natural resources). The demand for minerals is steadily growing, and the demand for them is determined primarily by demographic growth.

The scale of development of mineral resources in the former USSR was characterized by the following data: the country provided about 28 % of the world mining production (the USA about 23 %). Before the collapse in the USSR, it had occupied the leading place in the world for the extraction of oil, coal, iron and

manganese ore and other minerals and about 6.5 billion tons various minerals were mined annually. The volume of mining was doubled about every ten years.

More than 40% of all capital investments were directed to the mineral raw materials complex, about 20% of employees were employed in it. At present the resource potential of the republic becomes the most significant. The most important feature of the consumption of mineral resources in an industrial society is the high rate of extraction of minerals. By the 90th years of the 20th century, with an increase in the world population by about 2.5 times, annual production increased by more than 12 times [2].

The most rapidly had developed the production of oil, gas, coal, iron ore, at the same time we could see the expenses of ores of nonferrous, rare, precious metals, chemical raw materials. If we consider the scale and rate of development of mineral resources, we can see the following:

- firstly, the high rates of extraction of all types of minerals ensured the possibility of a gradual increase in the production of products necessary for the national economy and the population of the country;
- secondly, the increase in production was accompanied by a decrease in the quality of new reserves, their reductions in the relevant areas, the complication of mining conditions and increased production costs.

Kazakhstan possesses huge reserves of mineral raw materials and is included in this index among the five leading countries of the world. Among 186 countries in the world, Kazakhstan ranks the first place in reserves of tungsten, barium, chromite, silver, the second place in reserves of zinc, the third place for manganese and molybdenum, the fourth place for copper, the fifth place for uranium, the sixth place for gold, the seventh for iron ore, the eighth tin and nickel, the ninth for coal and gas, the thirteenth place for oil. One third of the world's reserves of chromite, one-fourth - of uranium and manganese, one-tenth - of iron ore are concentrated inside the belly of Kazakhstan. Huge stocks of fuel and energy resources. There are quite large deposits of phosphorites, asbestos, rare metals, salts, raw materials which are suitable for the production of building materials. Thus, for the accelerated development of all industries, the Republic of Kazakhstan has sufficient mineral and raw materials resources. In many ways, the country's welfare will depend on the rational use of mineral resources [3]. The riches of the subsoil led to a rapid development of the extractive industry. Old and new cities were actively expanding. Inhuman and predatory attitude of government to the natural resources of the RK in the 70-90's led to the ecological crisis in the republic, which was catastrophic in some regions.

There was a tendency to maximize profits from the use of natural resources in the current consumer attitude towards nature and its resources. The interests of nature conservation, as a rule, were not priority at the same time and were ignored. These problems have remained to this day.

The irrational use of raw materials leads to their premature depletion and pollution of the natural environment. Due to waste heaps, dumps, quarries, boreholes, storage facilities huge areas of land are being surrendered. In the exploration, development and exploitation of deposits of carbohydrate raw materials, the adjacent territories. For example, around each drilling rig in a radius of 500-800 m, vegetation is destroyed by 70-80 %. Due to the unsatisfactory solution of environmental safety issues in the development of oil and gas fields, as well as the use of outdated technologies in their operation on an area of more than 1.3 million hectares, technogenic pollution in the form of oil spills of more than tens of thousands of tons was allowed in the Atyrau region. Sootiness of soil on some oil fields reaches a thickness of up to 10 m.

The Caspian oil-producing region has more than 4.3 million hectares of disturbed lands, including 1.5 million hectares of technology-related zones, 1.9 million hectares of degraded pastures, 0.6 million hectares of oil-polluted and 0.3 million hectares of land with radioactive contamination. When oil is processed, the loss of light hydrocarbons is about 1% of the total oil production. The huge mass of reservoir and mine waters in the Atyrau region is dumped on the relief in the territory of oil fields [4].

The imperfection of technological processes leads to the fact that only 1.5 – 2 % of the huge amount of natural resources seized for production purposes are converted to the final product. The basic mass of it goes into production and household waste. Only about 5% of solid domestic waste in Kazakhstan is subject to utilization and incineration. Industrial waste, including toxic waste, has been decomposed and stored in various storage tanks, often without compliance with relevant environmental standards and requirements. As a result of that, soil, groundwater, surface waters of many regions are subject to intense pollution. The basic mass of solid household waste without component separation is exported and stored in open dumps, the 97 % of them do not comply with the environmental and sanitary legislation of the Republic of Kazakhstan. Their placement and installation were carried out without projects and environmental impact assessment [5].

The main problem is concluded that in RK there is no state control system of waste which includes monitoring, storage, processing, utilization of industrial and household wastes. In the territory of RK more

than 20 billion tons of industrial and consumption waste are saved up. At the same time the tendency of their increase is observed.

Hydrocarbon contamination is the result of many factors associated with oil production, its transportation by tankers and the use of petroleum products of fuel and lubricants. In the oil-producing, oil-refining and petrochemical complex, pollution begins with exploratory drilling and the construction of oil and gas wells.

The main sources of pollution in the construction of wells: exhausts of diesel engines of drilling rigs, degassers of drilling mud, storage tanks for bulk powder materials, slurry barns with industrial and technological waste, and circulating systems. In many cases, the drilling rigs do not carry out measures to protect soil and water from pollution. As a consequence, the adjacent land is contaminated with drilling mud and petroleum products. Then there is a washout of these harmful substances with melt water on the adjoining land and reservoirs. The process of soil contamination is exacerbated by the content in it of highly mineralized reservoir and waste water pumped to maintain pressure in productive layers and absorbing horizons [6].

Industrial waste drilling in barns or heaps at the drilling site requires subsequent evacuation and placement of them in a specially designated area under the sludge storage. At the same time special importance is gained by questions of assessment of the polluting ability of waste. This determines the amount and toxicity of pollutants in groundwater. The main and most powerful contaminant in drilling operations is drilling mud. For its preparation, up to two dozens of chemical reagents are used, many of which do not have the maximum permissible concentrations established by the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan. Well construction and the associated accumulation of drilling wastes differ from other types of production by the dispersal of drilling facilities, the heterogeneity of waste characteristics and their variation over time.

Morally outdated equipment and methods of economic activity increase the environmental hazard. The transition to new technological methods gives rise to new problems. For example, environmental pollution is observed when repairing wells. In this case, hundreds of downhole lifts of downhole equipment are carried out. Previously, the well is pumped with industrial water until complete degassing. However, in practice this washing does not remove completely the film of oil products from the inner and outer surfaces of pipes and equipment. As a result, when the latter is lifted to the work site, the downhole fluid draining from them pollutes the site, creates a fire hazard situation in the space around the wellhead. At the same time, the amount of liquid aggressive waste requiring burial increases. In fact, for all the old fields, the produced reservoir and wash water for decades have been thrown out on the evaporation fields [7].

Prevention of such a powerful negative impact on the environment under the conditions of intensification of hydrocarbon processing processes can only be achieved with an increase in the level of integrated use of hydrocarbon raw materials, that is, the full recovery of a useful part of resources and the delivery of waste to a reasonable minimum.

Contamination of continental and oceanic waters by hydrocarbons is currently one of the main types of pollution of the hydrosphere by a modern civilized society. The fact that there are sea areas where oil tankers are allowed to dump water after washing tanks, tramples on all the basics of oceanography. This problem is particularly acute in estuary areas where, despite the abundance of fish, which cannot be eaten because of the unpleasant taste that oil gives it. In addition, the action of hydrocarbons disturbs the ecological equilibrium of enclosed seas.

Invariably, the factors described in the form of the below listed sources of pollution bring the greatest costs for the restoration after them of a minimum balance in the atmosphere of our ecology [8].

Table

Source of pollution

Source of pollution	Million t in a year	Share in %
1	2	3
<i>Transportation:</i>	2,13	34,9
-ordinary traffic	1,83	30,0
-disasters	0,3	4,9
-carry in gout by rivers	1,9	31,1
- ingress of atmospheric pollution	0,6	9,8

Continuation of table

1	2	3
-natural sources	0,6	9,8
-industrial waste	0,3	4.9
-city waste	0,3	4.9
-waste from coastal oil refineries	0,2	3.3
<i>Extraction of oil on the high seas:</i>	0,08	1.3
-conventional operations	0,08	0.3
-accidents	0,06	1.0
The total pollution:	6,11	100

The main air pollution is connected with emissions from the enterprises of nonferrous metallurgy, power system, ferrous metallurgy, an oil and gas complex and transport. The reality of threats from pollution of atmospheric air affects deterioration in health of the population and degradation of the environment. The problem of atmospheric air pollution is inherent mainly in large cities and industrial agglomerations, where about half of the country's population lives.

The reasons for the high level of air pollution in the cities are obsolete production technologies at enterprises of mineral raw material complex, inefficient purification facilities, poor quality of used fuel, weak use of renewable sources and unconventional energy sources. Admittedly that industrial production is the most polluting air. Sources of pollution are thermal power plants, which together with smoke emit sulfur dioxide and carbon dioxide into the air; metallurgical enterprises, especially non-ferrous metallurgy, which emit nitrogen oxides, hydrogen sulphide, chlorine, fluorine, ammonia, phosphorus compounds, particles and compounds of mercury and arsenic into the air; chemical and cement plants. Harmful gases enter the air as a result of burning fuel for industry, heating homes, transport, burning and processing of domestic and industrial waste. The main harmful impurities of pyrogenic origin are the following:

1) Carbon monoxide - obtained with incomplete combustion of carbonaceous substances. It is a compound that reacts actively with constituent parts of the atmosphere and contributes to a rise in temperature on the planet, and the creation of a greenhouse effect

2) Sulphurous anhydride is released during combustion of sulfur-containing fuel or processing of sulfurous ores.

3) Sulfuric anhydride is formed during the oxidation of sulfur dioxide. The final product of the reaction is an aerosol or a solution of sulfuric acid in rainwater, which acidifies the soil, exacerbates the diseases of the human respiratory tract.

4) Hydrogen sulfide and carbon disulphide. They enter the atmosphere separately or together with other sulfur compounds. The main sources of emissions are the enterprises for the production of artificial fibers, sugars, coke chemical, oil refining, as well as oil fields.

5) Nitrogen oxides. The main sources of emissions are enterprises that produce nitrogen fertilizers, nitric acid and nitrates, aniline dyes, nitro compounds, viscose silk, celluloid.

6) Fluorine compounds. Sources of pollution are the enterprises for the production of aluminum, enamels, glass, ceramics, steel, phosphoric fertilizers.

7) Compounds of chlorine. Enter the atmosphere from chemical plants producing hydrochloric acid, chlorine-containing pesticides, organic dyes, hydrolytic alcohol, bleach, soda.

The main reason for the significant deterioration in the environmental situation in our country is the lack of a sustainable mechanism that takes into account the level of excess of MPC and MPE. This affects the economy of sources polluting the environment, as well as basic (starting) environmental and economic standards that determine the types of economic, moral punishment or encouragement. The state, for the purpose of protecting the environment, must include a set of environmental measures carried out in accordance with state laws and international agreements for the benefit of present and future generations.

In many respects, the country's welfare depends on the rational use of mineral resources. Rational use and protection of mineral resources in our republic is ensured by the following conditions:

- state ownership of all types of natural resources, which allows them to be integrated and planned to use them and preserve the wealth of subsoil for future generations;

- provision of the national economy with mineral raw materials with minimum socially necessary costs;
- introduction of progressive low-waste and non-waste production to reduce the level of harmful impact on the environment of mining industries.

It should be noted that in the period from 1995 to the present, the Government of the Republic of Kazakhstan has approved a number of delegated legislation, regulating relations in the sphere of subsoil use and carrying out oil operations. Currently, subsoil use issues in Kazakhstan are regulated by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan (which has the force of law), introduced in January 1996, on «Subsoil and Subsoil Use» [9].

According to the Article 47 of the Republic of Kazakhstan Law «On Subsoil and Subsoil Use», the protection of subsoil and the environment includes a system of legal, organizational, economic, technical and other measures aimed at providing a number of goals, including: health and life of the population; preservation of natural landscapes and reclamation of disturbed lands, as well as rational and integrated use of minerals. It should be noted that in accordance with this Law and the Constitution of the Republic, all minerals, including minerals, are in state ownership. However, the state does not have the right to conduct administrative cases on revealed violations in subsoil use, as well as there is no right to punishment for violations committed, and this all reduces the effectiveness of their activities.

Understanding that the success of socio-economic transformations depends to a large extent on the environmental policy in the country, was reflected in government decisions and in the approved main goal of a long-term environmental strategy is harmonization of interaction between society and the environment, and the creation of an environmentally friendly living environment. To achieve this goal, four priority areas have been selected:

- creation of environmentally safe environment;
- balanced use of natural resources;
- preservation of diversity of flora and fauna;
- ecological education [10].

At present, activities on international environmental conventions and agreements aimed at resolving priority problems have been significantly strengthened. Kazakhstan is a permanent participant in international forums for the protection of the environment, and actively develops agreements on a bilateral basis and level. Being a full-fledged member of the UN, Kazakhstan on the basis of global partnership, should use international cooperation in accordance with the current legislation. The principles of sustainable development, laid down in 1992 in Rio de Janeiro and confirmed at the World Summit in Johannesburg in 2002, should become the basis of policy and partnership in international relations, given that Kazakhstan is gaining increasing recognition in the world community.

It is believed that life on Earth exists about 5 billion years and there is no reason to fear that it will not survive, at least as much, if we do not destroy it ourselves. International cooperation in the field of environmental protection and rational nature management, improving the environmental situation in different regions is an objective necessity for all countries of the world. The development of international cooperation in the protection of nature facilitates the universality of many aspects of nature management and the development of common principles of action to achieve the desired goals. The transition to environmentally safe and careful use of resources is now becoming one of the priority areas of Kazakhstan's development strategies [11].

References

- 1 Hotelling H. The Economics of Exhaustible Resources / H.Hotelling // Journal of Political Economy. — 1931. — Vol. 39. — No. 2. — P. 137–175. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.jstor.org>.
- 2 Тонкопий М.С. Экология и экономика природопользования / М.С. Тонкопий. — Алматы: Экономика, 2003 — 592 с.
- 3 Программа по развитию минерально-сырьевого комплекса в Республике Казахстан на 2010–2014 годы. Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2010 г. № 1530. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: egov.kz/cms/ru/law/list/P1300001002.
- 4 Сихимбаев М.Р. Экономический механизм рационального недропользования в Республике Казахстан. — Саарбрюкен, Германия: Издательское дело Палмариума, 2012. — 171с.
- 5 Сихимбаев М.Р. Направления рационального использования природных ресурсов Республики Казахстан на примере угледобывающей промышленности // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. — М.: Изд-во ИД «Академия Естествознания», 2016. — № 4(3). — С. 620–623.

- 6 Сихимбаев М.Р. Гармонизация экологии и экономики в условиях глобализации / М.Р. Сихимбаев. — Караганда: Изд-во КЭУК, 2012. — 401 с.
- 7 Рамад Ф. Основы прикладной экологии / Ф.Рамад. — Л.: Гидрометеиздат, 1981. — 576 с.
- 8 Тиетенберг Т. Экономика окружающей среды и природных ресурсов / Т.Тиетенберг. — М.: ОЛМА-ЛТЕСС, 2001. — С. 591.
- 9 Закон Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» от 24 июня 2010 года № 291-IV (обновленный, с изм. на 11.07.2017). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.online.zakon.kz>.
- 10 Концепция развития геологической отрасли Республики Казахстан до 2030 года. Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 13 августа 2012 г. № 1042. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: adilet.zan.kz/rus/docs/P12000010427.
- 11 Экологический кодекс Республики Казахстан от 09.01.2007 N 212-3 (с изм. и доп. по состоянию на 01.01.2018 г.). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.online.zakon.kz>.

Я.Течке, Ж.Шугаипова

Қазақстан Республикасында минералды-шикізат ресурстардың тиімсіз пайдаланудың нәтижесінде пайда болатын экологиялық салдар

Мақалада пайдалы қазбаларды игерген кездегі олардың тиімсіз пайдаланудың мәселелері баяндалды. Пайдалы қазбалардағы мұқтаждық ұдайы өсуде, пайдалы қазбаларға деген сұраныс демографиялық өсумен анықталады. Қазіргі таңда Қазақстанда пайдалы қазбалар белсене игеріліп жатыр. Осымен бірге осы пайдалы қазбалардың сарқылу қауіпі төніп тұрғанымен бірге пайдалы қазбаларды игерген кезде қоршаған ортаның ластануы қайтымсыз салдарға апарып соға алады. Авторлар қоқыстарды қайта өндіретін кәсіпорындардың мүмкіндігінше көп санын ұйымдастыру туралы мәселесін көтереді. Сонымен бірге құрамына өнеркәсіптік және тұрмыстық қоқыстарды бақылау (мониторинг жасау), сақтау, қайта өндіру, кәдеге жарату үдерістері енгізілген қоқыстарды басқаратын мемлекеттік жүйенің болмағаны енеді. Қазіргі таңда құрлық және мұхит сулардың көміртектен ластанғаны заманауи өркениетті қоғамы гидросфераға ететін ластанулардың негізгі түрі болып танылады. Теңіз және өзен ағындары, ауалық массалардың қозғалысы зиянды ластануларды үлкен арақашықтарға таратады. Сөйтіп, қоршаған ортаны сақтау мәселесі жергілікті мәселелерден жалпы мемлекеттік немесе халықаралық мәселелерге айналып бара жатыр. БҰҰ-ның толық құқылы мүшесі бола тұра, Қазақстан мемлекеттік экологиялық саясатты тиімді жүргізу мақсатымен халықаралық ынтымақтастықты кілт ретінде пайдалану тиіс.

Кілт сөздер: пайдалы қазбаларды игеру, ластау, қоршаған орта, қоқыстар, пайдалы қазбаларды сақтау.

Я.Течке, Ж.Шугаипова

Экологические последствия в результате нерационального использования минерально-сырьевых ресурсов в Республике Казахстан

В статье освещены проблемы неэффективного использования природных ресурсов при их добыче. Потребности в полезных ископаемых неуклонно растут, спрос на них определяется, прежде всего, демографическим ростом. В настоящее время ведется активное освоение полезных ископаемых Казахстана и существует угроза их истощения, а загрязнение окружающей среды при их добыче может привести к необратимым последствиям. В статье поднимается вопрос о необходимости создания как можно большего количества предприятий, перерабатывающих отходы. Главной проблемой при этом является отсутствие государственной системы управления процессом переработки отходов, включающей мониторинг, хранение, переработку, утилизацию промышленных и бытовых отходов. Загрязнение континентальных и океанических вод углеводородами является в настоящее время одним из основных видов загрязнения гидросферы современным цивилизованным обществом. Морские и речные течения, движения воздушных масс распространяют вредные загрязнения на большие расстояния. Таким образом, проблема охраны окружающей среды из местной, региональной превращается в общегосударственную либо международную. Казахстан, являясь полноправным членом ООН, должен использовать международное сотрудничество в качестве ключа к эффективному проведению государственной экологической политики.

Ключевые слова: добыча полезных ископаемых, загрязнение, окружающая среда, отходы, охрана природных ресурсов.

References

- 1 Hotelling, H. (1931). The Economics of Exhaustible Resources. *Journal of Political Economy*, Vol. 39, 2, 137–175. Retrieved from <http://www.jstor.org>.
- 2 Tonkopi, M.S. (2003). *Ekologiya i ekonomika prirodopolzovaniia [Ecology and economics of nature management]*. Almaty: Ekonomika [in Russian].
- 3 Programma po razvitiuu mineralno-syrevoho kompleksa v Respublike Kazakhstan na 2010–2014 hody. Utverzhdena postanovleniem Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 31 dekabria 2010 hoda № 1530 [Program for the development of the mineral and raw materials complex in the Republic of Kazakhstan for 2010 - 2014. Approved by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2010 No. 1530]. *egov.kz*. Retrieved from egov.kz/cms/ru/law/list/P1300001002 [in Russian].
- 4 Sikhimbayv, M.R. (2012). Ekonomicheskii mekhanizm ratsionalnogo nedropolzovaniia v Respublike Kazakhstan [Economic mechanism of rational subsoil use in the Republic of Kazakhstan]. Saabruken, Deutschland / Germany: Publisher: Izdatelskoe delo Palmariuma [in Russian].
- 5 Sikhimbayv, M.R. (2016). Napravleniia ratsionalnogo ispolzovaniia prirodnykh resursov Respubliki Kazakhstan na primere uhledobvyvaiushchei promyshlennosti [Directions of rational use of natural resources of the Republic of Kazakhstan on the example of coal mining industry]. *Mezhdunarodnyi zhurnal prikladnykh i fundamentalnykh issledovaniy – International Journal of Applied and Fundamental Research*, 4(3), 620–623. Moscow: Izdatelstvo ID «Akademiia Estestvoznaniia» [in Russian].
- 6 Sikhimbayv, M.R. (2012). Harmonizatsiia ekologii i ekonomiki v usloviakh globalizatsii [Harmonization of ecology and economy in the conditions of globalization]. Karaganda: KEUK [in Russian].
- 7 Ramad, F. (1981). *Osnovy prikladnoi ekologii [Foundations of Applied Ecology]*. Leningrad: Hidrometeoizdat [in Russian].
- 8 Tietinberg, T. (2001). *Ekonomika okruzhaiushchei sredy i prirodnykh resursov [Environmental and Natural Resource Economics]*. Moscow: OLMA-LESS [in Russian].
- 9 Zakon Respubliki Kazakhstan «O nedrakh i nedropolzovaniy» ot 24 iyunia 2010 hoda № 291-IV [The Law of the Republic of Kazakhstan «On Subsoil and Subsoil Use» of June 24, 2010 No. 291-IV]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://www.online.zakon.kz> [in Russian].
- 10 Kontseptsii razvitiia heolohicheskoi otrasli Respubliki Kazakhstan do 2030 hoda. Utverzhdena postanovleniem Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 13 avhusta 2012 hoda № 1042 [Concept of development of the geological industry of the Republic of Kazakhstan until 2030 Approved by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 13, 2012 No. 1042]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from adilet.zan.kz/rus/docs/P12000010427 [in Russian].
- 11 Ekologicheskii kodeks Respubliki Kazakhstan ot 09.01.2007 N 212-3 [Ecological Code of the Republic of Kazakhstan from 09.01.2007 N 212-3]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://www.online.zakon.kz> [in Russian].

K. Zhaksybayev, Z. Yeskerova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: Kuat2009@mail.ru)*

Short-term forecasting of agricultural raw materials resources as a basis for planning the production of processing industries of the agro-industrial complex

The agricultural industry is among difficult economic systems. Expanded reproduction in agricultural industry represents interrelation of biological, engineering, organizational and economic procedures. Branches of agricultural industry are closely connected among themselves and with other branches of agro-industrial complex. The main task of forecasting and planning the development of the agroindustrial complex is to maximize the volume of the end product of the agroindustrial complex and to approximate the volume and structure of production to the volume and structure of the needs in it. The final output of the agroindustrial complex includes products used for personal consumption of the population, industrial consumption in non-agricultural sectors, increase in reserves, stocks and exports. Products are supplied to the consumer mainly through the sphere of circulation: state and cooperative trade, public catering, collective-farm market. A part of production, passing the sphere of circulation, is consumed directly by the families conducting personal subsidiary farm. Forecasting and planning of the development of agroindustrial complex is carried out on subcomplexes which are defined proceeding from technological interrelation of production of final products. An ultimate goal of agricultural industry - achievement of a steady rise of agricultural production, reliable provision of food and agricultural raw materials to the country, the unification of the efforts of all sectors to obtain high end results in accordance with the food program.

Keywords: agriculture, forecast, dynamics, growth indicators, raw materials, regional economies, asymmetry, excess, priori distribution of the system.

Short-term forecasting resources of agricultural raw materials is the basis of current and operational planning of production of processing branches of agro-industrial complex. At the same time, it is necessary to estimate not only the total amount of resources for the planned year, but also the characteristics of changes in quantitative and qualitative indicators of resources throughout the vegetative period.

Usually the expected volume, quality of raw materials and their dynamics are determined from observations of growing crops in trial plots. The indicators of the growth of agricultural crops are measured at certain points in the growing season. For example, in the sugar industry, from July 1 to September 20, annual measurements of the mass and sugar content of the beet root are carried out. The expected rate of growth beet in August and September is the basis for the adoption of the most important management decisions to optimize the timing of the harvest and the start of sugar factories.

The President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev in his address to the people of Kazakhstan, «The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness», noted that «the agro-industrial complex of Kazakhstan has a promising future. In many respects, we can be one of the world's largest producers of agricultural exports. Especially, for the production of organic food. The brand made in Kazakhstan should become the standard of such products» [1].

Usually the expected volume, quality of raw materials and their dynamics are determined from observations of growing crops in trial plots. The indicators of crop growth (ICG) are measured at some points during the vegetation period. For example, in the sugar industry are carried out annual measurements of the mass and sugar content of the beet root from July 1 to September 20. Information on the expected rate of growth beet in August and September is the basis for the adoption of the most important management decisions to optimize the timing of the harvest and the start of sugar factories.

We will call the crop growth characteristic curve showing the change ICG during the season, and the characteristics of the sections - ICG values at discrete points corresponding to the date of the measurement.

Analysis of long-term statistical data on ICG in different sections of the growth characteristic gives grounds to believe that ICG are random variables, and the growth characteristics themselves are random functions of time.

We denote by X_i the value of ICG in section i of the characteristic, $i = 1, \dots, m$. The uncertainty of X_i is a consequence of a multitude of independent random influences (seed quality, weather conditions, agrotechnical factors, ICG measurement errors, etc.).

$$\hat{E} = \begin{pmatrix} \hat{E}_{11} & \dots & \hat{E}_{1m} \\ \dots & \dots & \dots \\ K_{m1} & \dots & K_{mm} \end{pmatrix}. \tag{1}$$

Until the first measurements of ICG are received this year, these parameters serve as the only source of information on the characterization of growth. However, they have very little predictive value, since in most cases the values of X_i are strongly scattered around their averages.

With short-term forecasting, the use of a posteriori data - the measurement results at the initial segment of the growth characteristic in the current season $X_1=x_1, \dots, X_l=x_l$ allows to significantly refine the predicted values of the crop growth indices for the remainder of the vegetation period: X_{l+1}^*, \dots, X_m^* [2].

The best of the predicted growth rates of crops can be found using the apparatus of the statistical decision theory (SDT) [3].

According to SDT, the best estimates $X_{l+1}^{*(0)}, \dots, X_m^{*(0)}$ are determined from the condition for minimizing a posteriori risk

$$R(X_{l+1}^*, \dots, X_m^*) = \int_{-\infty}^{\infty} \int L(x_{l+1}, \dots, x_m; X_{l+1}^*, \dots, X_m^*) W(x_{l+1}, \dots, x_m | X_1 = x_1, \dots, X_l = x_l) dx_{l+1}, \dots, dx_m, \tag{2}$$

where $L(x_{l+1}, \dots, x_m; X_{l+1}^*, \dots, X_m^*)$ - loss function, which expresses the damage caused by the fact that as the predicted values of crop growth indicators taken as X_i , while in reality they are equal $x_i, i=l+1, \dots, m$; $W(x_{l+1}, \dots, x_m | X_1 = x_1, \dots, X_l = x_l)$ — conditional density of subsystem probability of random variables X_{l+1}, \dots, X_m , calculated on the assumption that X_1, \dots, X_l took values of x_1, \dots, x_l respectively.

Since $X_i, i=1, \dots, m$ a priori distribution system is known, and

$$R(X_{l+1}^{*(0)}, \dots, X_m^{*(0)}) = \inf_{X_{l+1}^*, \dots, X_m^*} M \{ L(X_{l+1}, \dots, X_m, X_{l+1}^*, \dots, X_m^*) | X_1 = x_1, \dots, X_l = x_l \}, \tag{3}$$

sought $X_{l+1}^{*(0)}, \dots, X_m^{*(0)}$ are bayesian estimation of the quantities X_{l+1}, \dots, X_m .

Negative economic consequences from the adoption of unreasonable planned decisions (wrong determination of the outputs, resource providing, etc.) are more weightful if the greater the error in forecasting the expected harvesting of agricultural crops is [4]. Therefore, in the role of loss function L , it is advisable to consider the sum of absolute values of prediction errors

$$L(x_{l+1}, \dots, x_m; X_{l+1}^*, \dots, X_m^*) = \sum_{i=l+1}^m |x_i - X_i^*|. \tag{4}$$

With regard to (4) economic sense of posteriori risk minimization procedure R is that the fact that any admissible set of numbers $X_{l+1}^{*(0)}, \dots, X_m^{*(0)}$ are minimizing (2) and represents a set of predicted values of crops growth parameters that meet the minimum economic losses as long as the observed values X_1, \dots, X_l are x_1, \dots, x_l .

Further, we introduce the notation

$$\begin{aligned} U &= \|X_1, \dots, X_m\|^T, \quad U_1 = \|X_1, \dots, X_l\|^T, \quad U_2 = \|X_{l+1}, \dots, X_m\|^T, \\ A_1 &= \|a_1, \dots, a_l\|^T, \quad A_2 = \|a_{l+1}, \dots, a_m\|^T, \quad \chi_1 = \|x_1, \dots, x_l\|^T, \\ \tilde{E} &= \begin{pmatrix} \hat{E}_{11} & \dots & \hat{E}_{1l} & K_{1,l+1} & \dots & K_{1m} \\ \dots & \dots & \vdots & \dots & \dots & \dots \\ K_{l1} & \dots & K_{ll} & K_{l,l+1} & \dots & K_{lm} \\ K_{l+1,1} & \dots & K_{l+1,l} & K_{l+1,l+1} & \dots & K_{l+1,m} \\ \dots & \dots & \vdots & \dots & \dots & \dots \\ K_{m1} & \dots & K_{ml} & K_{m,l+1} & \dots & K_{mm} \end{pmatrix} = \left\| \begin{matrix} \sum_{11} & \dots & \sum_{12} \\ \dots & \dots & \dots \\ \sum_{21} & \dots & \sum_{22} \end{matrix} \right\|. \end{aligned}$$

From the properties of the multidimensional normal distribution, it is known that if we fix the values of some set of random variables, then the subsystem of the remaining indicators will also be distributed according to the normal law. According to the conditional distribution of the vector U_2 at fixed U_1 (described as W density) - is a normal distribution with a mathematical expectation vector

$$\mu = \|M\{X_{l+1}|U_1 = \chi_1\}, \dots, M\{X_m|U_1 = \chi_1\}\|^T = A_2 + \sum_{21} \sum_{11}^{-1} (\chi_1 - A_1) \quad (5)$$

and covariance matrix

$$v = \sum_{22} - \sum_{21} \sum_{11}^{-1} \sum_{12}. \quad (6)$$

The values of the components of the vector μ and the elements of the matrix v completely determine the conditional probability density W in the integrand (2).

Since the absolute error (3) is used as L , the point $X^{*(0)} = \|X_{l+1}^{*(0)}, \dots, X_m^{*(0)}\|$ at which the minimum (1) is reached is the median of the conditional distribution of the vector U_2 for a fixed U_1 . Since for a normal distribution of the median coincides with the scattering center, the choice of

$$X_i = M\{X_i|U_1 = \chi_1\}, \quad i = l+1, \dots, m, \quad (7)$$

minimizes a posteriori risk R and thus solves the problem of synthesis of optimal predicted values of the indicators of crop growth $X_i^{*(0)}$, $i = l+1, \dots, m$.

It can be shown that the cumulative mean absolute error of ICG prediction by the proposed method

$$S = R(X_{l+1}^{*(0)}, \dots, X_m^{*(0)}) = \sqrt{\frac{2}{\pi} \sum_{i=l+1}^m \sqrt{D\{X_i|U_1\}}} \quad (8)$$

where $D\{X_i|U_1\}$ are the diagonal elements of the covariance matrix (6).

The algorithm for finding the optimal predicted values of the crops growth rates is based on the relationship (5) (Table 1).

Table 1

An example of calculating the predicted values of the beet root weight

№ algorithm steps	Indicators	Section number								
		1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Calendar date	1.VII	10.VII	20.VII	1.VIII	10.VIII	20.VIII	1.IX	10.IX	20.IX
	Asymmetry	0,992	0,643	0,158	-0,165	-0,148	-0,216	-0,211	-0,131	0,008
	Kurtosis	0,412	-0,615	-0,734	-1,046	-0,768	-1,004	-0,995	-0,932	-0,845
2	a_i, e	12,6	36,7	72,8	121,3	172,9	216,2	259,3	292,8	317,8
	$\sigma_i = \sqrt{K_{ii}}, e$	8,3	18,7	26,0	33,6	37,4	43,5	46,0	46,5	48,4
3	A priori covariance matrix $K = \left\ \begin{matrix} \sum_{11} & \sum_{12} \\ \sum_{21} & \sum_{22} \end{matrix} \right\ $	68	143	178	205	192	198	185	157	135
		143	350	462	547	546	563	542	487	439
		178	462	678	834	855	923	925	864	816
		205	547	834	1127	1208	1351	1368	1298	1252
		192	546	855	1208	1398	1582	1612	1556	1520
	$i, j = 1, \dots, 9, e^2$	198	563	923	1351	1582	1888	1956	1909	1885
		185	542	925	1368	1612	1956	2117	2110	2129
		157	487	864	1298	1556	1909	2110	2165	2225
		135	439	816	1252	1520	1885	2129	2225	2343

Note. Source — compiled by the author on the basis of the application of the mathematical apparatus of the statistical decision theory (SDT).

As an example, we give the results of using the algorithm in relation to statistical data on the dynamics of beet growth in the southern regions of the republic. The initial statistical mass represents ten-day changes in the mass of the beet root during the vegetative period (from July 1 to September 20). In this case, $m=9$. Define the forecasted values for the state of the raw materials base on August 10 ($i=5$) (Table 2).

Table 2

An example of calculating the predicted values of the beet root weight

№ algorithm steps	Indicators	Section number								
		1	2	3	4	5	6	7	8	9
4	\sum_{11}^{-1}, e^{-2}	0,128	-	0,025	-	-	-	-	-	-
		-	0,076	-	-0,020	0,014	-	-	-	-
		0,076	0,078	0,045	0,017	-0,007	-	-	-	-
		0,025	-	0,055	-0,034	0,010	-	-	-	-
		-	0,045	-	0,045	-0,022	-	-	-	-
		0,020	0,017	0,034	-0,022	0,015	-	-	-	-
		0,014	-	0,010	-	-	-	-	-	-
			0,007	-	-	-	-	-	-	-
5	$\begin{pmatrix} X_6^{*(0)} \\ X_7^{*(0)} \\ X_8^{*(0)} \\ X_9^{*(0)} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 216,2 \\ 259,3 \\ 292,8 \\ 317,8 \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} 0,804 \\ 0,945 \\ 0,580 \\ 0,612 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} -1,016 \\ -1,719 \\ -1,885 \\ -2,348 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0,058 \\ 0,543 \\ 0,762 \\ 1,000 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0,288 \\ 0,182 \\ -0,004 \\ -0,056 \end{pmatrix}$ $\begin{pmatrix} 1,133 \\ 1,205 \\ 1,308 \\ 1,357 \end{pmatrix} \times \begin{pmatrix} x_1 - 12,6 \\ x_2 - 36,7 \\ x_3 - 72,8 \\ x_4 - 121,3 \\ x_5 - 172,9 \end{pmatrix}$									
6	$\tilde{\delta}_1, \dots, \tilde{\delta}_5, e$	10,0	37,0	87,0	139,0	198,0				
	$\tilde{O}_6^{*(0)}, \dots, \tilde{O}_9^{*(0)}, e$						248,3	297,7	334,3	362,8
	$\sqrt{D\{X_i U_1\}}, e$						8,1	13,4	17,5	21,9
	$\tilde{\delta}_6, \dots, \tilde{\delta}_9, e$						246,0	298,0	335,0	361,0
	$\delta_i = (X_i^{*(0)} - x_i) \cdot 100 / x_i, \%$						0,94	-0,12	-0,20	0,50

Note. Source — compiled by the author on the basis of the application of the mathematical apparatus of the statistical decision theory (SDT).

1. Testing the hypothesis of the normality of the random variables distribution $X_i, i=1, \dots, 9$, by estimates of the quantities of asymmetry and kurtosis. At $n = 28$, the mean square error in the asymmetry is $\sigma_a = 0.425$, the kurtosis is $\sigma_e = 0.765$. Thus, the hypothesis of normality can be accepted.

2. Determination of the a priori numerical characteristics: $\{a_i, i=1, \dots, 9\}$ and K. It should be noted that the strong dispersion of the initial statistical data around the averages is explained by the significant differences in the agrometeorological and economic-organizational conditions of beet cultivation in different seasons.

3. The partition of the covariance matrix K into blocks and the allocation of submatrices $\sum_{11}, \sum_{12}, \sum_{21}, \sum_{22}$.

4. The inversion of the submatrix \sum_{11} .

5. Calculation $\sum_{21} \sum_{11}^{-1}$ and the formation of a decisive rule (4).

6. Determination of optimal forecast values within known $\tilde{\delta}_1, \dots, \tilde{\delta}_5$.

From (4) it is clear that the optimum predictive values consist of a priori medium and additives, which are linear combinations of the values of parameters intentional deviation crop growth from their average. The value of these additives in this example is approximately 15 %, which indicates that a priori means can not be taken as predictable values. At the same time, the relative prediction error calculated with the help of (4) is $0.2 \div 1.0$ %, and the predicted values determined in accordance with (4) have significantly smaller variances than the a priori means [5].

References

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31 января 2017 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.akorda.kz.
- 2 Жаксыбаев К.Р. Государственное регулирование и оценка эффективности использования резервов производства в аграрном секторе экономики Казахстана / К.Р. Жаксыбаев // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. — 2015. — № 11-2. — С. 61–64. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24901754>.
- 3 Хеди Э. Производственные функции в сельском хозяйстве / Э.Хеди, Д.Диллон. — М.: Прогресс, 1965. — 289 с.
- 4 Иванилов Ю.П., Лотов А.В. Математические модели в экономике / Ю.П. Иванилов, А.В. Лотов. — М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1979. — 304 с.
- 5 Кантуреев М.Т. Ауылшаруашылық бағдарламаларын іске асырудағы жобалық басқаруды қолданудың ерекшеліктері / М.Т. Кантуреев, А.С. Есенгельдина, Р.Е. Косдаулетова, А.С. Сейталинова // Қарағанды университетінің хабаршысы: Экономика сер. — 2017. — № 2(86). — 26-32-б.

К.Жаксыбаев, З.Ескерова

Агроөнеркәсіптік кешеннің өңдеуші салаларын өнеркәсіптік өндірісін жоспарлау негізі ретінде ауыл шаруашылығы шикізатын қысқамерзімдік болжау

Мақалада ауыл шаруашылығы ең күрделі экономикалық жүйелердің бірі екендігі туралы айтылған. Ауыл шаруашылығында кеңейтілген жаңғырту — биологиялық, технологиялық, ұйымдастырушылық және экономикалық процестердің өзара байланысы. Ауыл шаруашылығы салалары бір-бірімен және агроөнеркәсіптік кешеннің (АӨК) басқа салаларымен тығыз байланысты. Ауыл шаруашылығы саласының дамуын болжау және жоспарлаудың негізгі міндеті АӨК өнімдерінің көлемін және ол қажет көлемі, құрылымы өндіріс көлемі мен құрылымы соңғы көзқарас барынша қамтамасыз ету болып табылады. Соңғы ауыл шаруашылығы өнімдерінің құрамы жеке тұрмыстық тұтыну, АӨК енгізілмеген секторларында индустриялық тұтыну, қорлардың өсуі, қорлары, экспортқа пайдаланылатын өнімдер жатады. Өнім, негізінен, айналым саласы бойынша тұтынушыға кіреді: мемлекеттік және кооперативтік сауда, қоғамдық тамақтандыру жүйесі, ұжымдық шаруа қожалығы. Айналым саласын айналып өтетін өнімдердің бір бөлігі жеке қосалқы учаскелерді басқаратын отбасылармен тікелей тұтынылады. Болжау және жоспарлау АӨК арқылы жүзеге асырылады, қорытынды өнімдерін технологиялық өндіріс негізінде анықталады. Ауыл шаруашылығының түпкі мақсаты — азық-түлік бағдарламасына сәйкес жоғары өнімділікті қамтамасыз ету үшін барлық секторларының күш-жігерін біріктіріп, ауыл шаруашылығы өнімдерін орнықты өсуін, елдің азық-түлік және ауыл шаруашылығы шикізатын сенімді жабдықтауға жету.

Кілт сөздер: ауыл шаруашылығы, болжам, қарқын, өсім көрсеткіштері, шикізат, аймақтық экономика, асимметрия, жүйе артықшылығы, жүйені априориалды бөлу.

К. Жаксыбаев, З. Ескерова

Краткосрочное прогнозирование ресурсов сельскохозяйственного сырья как основа планирования производства перерабатывающих отраслей агропромышленного комплекса

В статье отмечено, что сельское хозяйство относится к числу сложных экономических систем. Расширенное воспроизводство в сельском хозяйстве представляет собой взаимосвязь биологических, технологических, организационных и экономических процессов. Отрасли сельского хозяйства тесно связаны между собой и с другими отраслями агропромышленного комплекса (АПК). Главная задача прогнозирования и планирования развития АПК — максимизация объема конечной продукции и приближение объема и структуры производства продукции к объемам и структуре потребностей в ней. Указано, что в состав конечной продукции АПК входит продукция, используемая на личное потребление населения, производственное потребление в отраслях, не входящих в АПК, прирост запасов, резервов, экспорт. Продукция поступает потребителю главным образом через сферу обращения: государственную и кооперативную торговлю, систему общественного питания, колхозный рынок. Часть продукции, минуя сферу обращения, потребляется непосредственно семьями, ведущими личное подсобное хозяйство. Авторами показано, что прогнозирование и планирование развития АПК осуществляется по подкомплексам, которые определены исходя из технологической взаимосвязи производства конечной продукции. Конечная цель сельского хозяйства — достижение устойчивого роста сельскохозяйственной продукции, надежное обеспечение страны продуктами питания и сельскохозяйственным сырьем, объединение усилий всех отраслей для получения высоких конечных результатов в соответствии с продовольственной программой.

Ключевые слова: сельское хозяйство, прогноз, динамика показателей роста, сырьё, экономика регионов, асимметрия эксцесса, априорное распределение системы.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.Nazarbayeva narodu Kazakhstana «Tretia modernizatsiia Kazakhstana: hlobalnaia konkurentosposobnost» ot 31 yanvaria 2017 hoda [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev to the people of Kazakhstan «The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness» of January 31, 2017]. *akorda.kz*. Retrieved from www.akorda.kz [in Russian].
- 2 Zhaksybaev, K.R. (2015). Hosudarstvennoe rehulirovanie i otsenka effektivnosti ispolzovaniia rezervov proizvodstva v ahrarnom sektore ekonomiki Kazakhstana [State regulation and assessment of the effectiveness of the use of production reserves in the agricultural sector of Kazakhstan's economy]. *Aktualnye problemy humanitarnykh i estestvennykh nauk – Current problems of the humanities and natural sciences*, 11-2, 61–64. Retrieved from <https://library.ru/item.asp?id=24901754> [in Russian].
- 3 Khedi, E., & Dillon, D. (1965). *Proizvodstvennye funktsii v selskom khoziaistve [Production functions in agriculture]*. Moscow: Prohress [in Russian].
- 4 Ivanilov, Yu.P., & Lotov, A.V. (1979). *Matematicheskie modeli v ekonomike [Mathematical models in economics]*. Moscow: Nauka, Hlavnaia redaktsiia fiziko-matematicheskoi literatury [in Russian].
- 5 Kanteev, M.T., Esengeldin, A.S., Kosdauletova, R.E., & Seytalinova, A.S. (2017). Auysharuashylyk bahdarlamalaryn iske asyruadahy zhobalyk baskarudy koldanudyn erekshelikteri [Peculiarities of Project Management in the Implementation of Agricultural Programs]. *Karahandy universitetinin khabarshysy. Ekonomika seritiasy – Bulletin of the Karaganda University. Series of Economics*, 2(86), 26–32 [in Kazakh].

A.S. Ahmetova

*Y.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: ahmetova.2017.86@mail.ru)*

Methodical features of functions of innovative management

The goals of the innovative activity of the enterprise are determined. Priority objectives of innovation management are the use of opportunities for further development and diversification of production to develop the organization on the basis of activation of innovative activity, the development of the organization, active promotion of new products and new technologies in the market, development of the organization, economic prosperity and access to new markets. Content of planning as a special function of innovative management will be disclosed. The main objective of the organization as a function of management is to provide all kinds of resources for the implementation of innovations, the formation of organizational structures, the implementation of the strategy of the enterprise development and the action plan. It is necessary to develop a plan for various aspects of the innovation process. Particular attention is paid to such functions as organization, control and motivation of innovative management. Controlling coordinates the actions of management and staff of the company. A structural scheme that reflects the role of controlling in the management process is considered. The science (rational) approach, which is a fundamental foundation of management, considers the adoption of managerial decisions as a whole, its content is comprehensively assessed and analyzed possible versions of the problem and allows them to choose the most effective ones.

Keywords: innovative management, organization, innovative control, controlling, decision-making, purposes, planning, business plan.

On today's in the conditions of globalization of fierce competition of competitive economy, standing before any the countries forms, innovative development at line a big task, on fight with to resist. As to them the most important factor of increase in competitiveness of national economy and innovative development. And the purpose - achievements of high-quality economic growth and innovative development on the basis of increase in competitiveness of national economy.

Now in a line of innovative development of the country in world it Kazakhstan turn of the page in economic, social, political, ecological, in general on branch for any national economy strictly competitive in fight about strong stay arise. As one of key indicators, the countries reflecting an economic situation and the prospects of development - National competitiveness.

According to requirements reasonable and increases in competitiveness of the country in industrially developed countries it is firmer in the world market, to the main sources of technologies of time to provide competitive on fight, biotechnologies, nanotechnologies, nuclear and space technologies, that is considerable to allocate finance, pay attention to dynamic development of branches in inquiry. As providing, or higher compensation innovative economic development not to find the solution of environmental problems, thinking about future generations of satisfaction of needs of world's population, the solution of questions of these branches as in achievement went, in day by day and in very important. And for Kazakhstan and also other priority directions in industrially developed countries one of the most relevant questions, an exit in called branches of economy through development. Therefore in process of globalization branches of economy is necessary to create conditions for qualitative to competitive production for export of raw materials in the world market the offer to pass servist_k-technological to economy, aimed at the development, to identify to reduce and dependences.

It is known that these results from results of scientific and technical activity in new goods, services and technologies of receiving and for receiving profit, - innovative management, directed on to turn management process [1–5].

Includes the mass of the questions considered in branches of various innovations of management science. First of all, it is to mathematics and statistics. During processing of models of separate operations rather difficult mathematical calculations are applied.

Internal requirements of the enterprise increase in production efficiency due to updating, scientific and technical, intellectual and an economic potentiality of its innovative activity of all productive systems. From the point of view of the purposes on the basis of effective use of the enterprise increase isin competitive advantages.

Increase in compensation of workers, improves conditions of their work, increase in level of social security of the social purposes.

Work, connected with licensing, a know-how, new industrial samples, commodity signs and others are the innovative purposes of patenting connected with receiving and processing, innovation.

Commercialization of innovation in the field of deep the place in the market of marketing measures includes implementation of the purposes of the firm, on the new markets, with own actively to expand intervention with creation of segments.

On the market of new goods and new technologies of development of the organization, on the basis to activate innovative activity of the priority purposes of innovative management economic prosperity and for entry into the new markets and diversifications of production actively of release, development of the organization, depending on the use of functions and specialization.

It is possible in work innovations [6; 137] of the main functions of management, it includes:

- innovative planning;
- the organizations of innovative action;
- control;
- controlling;
- motivation;
- decision-making.

Planning is internal and the analysis of factors of the external environment, achievement of goals of innovative management of the organization of planning the strategy of actions, and firm, is carried out from management special function, the system of measures for planning.

For implementation of plans for the different directions innovative process needs to be changed. In the table of classification of innovative plans with the image 1.

T a b l e

Classifications of innovative plans

Signofclassification	Plantypes
Targetorientation	Operational planning strategic, current and innovations
Subjectsign	Introduction of innovations in production, logistics, information support, finance, personnel of planning of planning, research and development
Pithinessaspect	Business planning, technical and economic and volume scheduling
Planningstagesdependence	Years, focused on medium-term and up to one year to five and above long-term, a five-years period of short-term

Note. Source [7; 137].

It even elasticity and difficulties in connection with height, planning innovative actions have a number of features. Innovative planning includes the entire periods of the innovative project. Result of such planning is the business plan. Concerning of business plans of processing and their contents are not present to strict requirements. Nevertheless, in some cases business plans procedure is partially carried out. Thus, rules of execution of processed business plan for participant organizations to take part in innovative scientific and technical program. Innovative business plan according to the rules established have to be prepared as the following (Fig. 1).

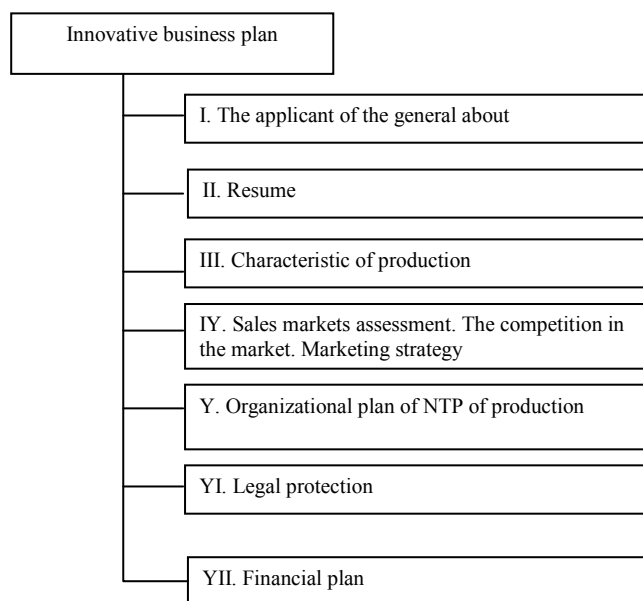

Figure 1. The list of chapters of the innovative business plan [7; 140]

In the course of planning a number of the termination carries out works of creation of the business plan. Such works includes the following:

- formations of plan assignments;
- accumulation of information;
- determination of risks;
- identification of problems and analysis;
- search of alternatives;
- creation of forecasts;
- carrying out tests.

Being the main function of innovative management, it is available in planning process consists from priorities of developmen. It is represented in Figure 2.

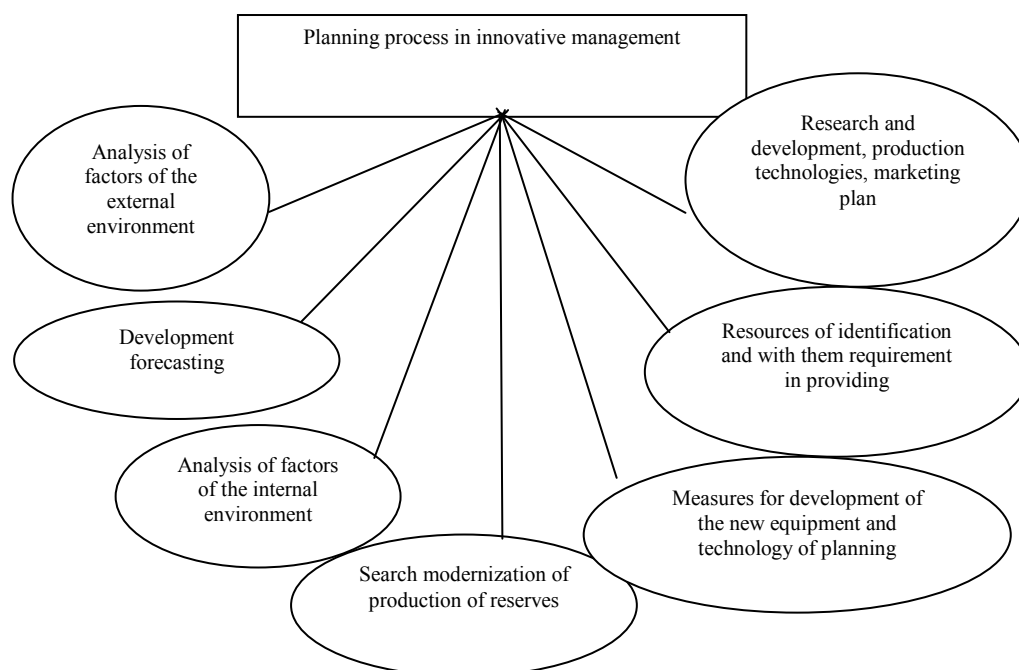

Figure 2. The process of planning in innovative management [8; 59]

The main task of the functions of management organizational structures, introduction of innovations, of management organizational structures, introduction of innovations, and measures providing resources with all types.

Complexity of development of innovation, you will feel contractors and creative the nature of innovative management of the organization and coordination, is defined as the main functions. Formation process which performers, power, information and innovative streams are included by formation of structures between management of the organization of material. In responsibility, risks and important accessories distribution of powers is a part administrative process.

Functions of the organization of management process design, procedures, methods and ways of processing, management on standardization, a measure unifikatsiyalaa information among distribution of management processes of internal systems enters. Increase in level scientific and technical, technological and organizational is to organize productions.

It is system processing of information and planned targets for check of the compliance of the project indicators obtained as a result of implementation innovative control of various stages.

During a deviation the actual sizes of planned values, the analysis for definition of reasons for rejection is carried out. And then, later it is analysed administrative impacts on model of decision-making is defined from an object.

In many cases as a result accepted, the decision about points of the plan are changed control of the plan to others will replaced. First of all, it is bad, because cultivated such changes, in connection with internal on the center depends on the plan.

Inflations as the reason of external changes, policy and taxes, changes in the legislation can be considered instability. And the applied important causes it can also be referred the new equipment and technology new results, changes.

Now in all developed countries of income of group of the experts who are engaged in its implementation of the draft of the requirement in connection with changes in work, only on the basis of active and creative actions harmonized the faces which are carried out strategic in management of successful realization. In the interests and boards of each of them and also interests and the general welfare of society have to arrive will develop corresponds to profitability of interests of the experts. The main task is to convince that in general depends on welfare of employees of board from results of the general working staff of the enterprise. Good work for the purposes, and convenient jobs and only for results of work, in conditions, only working is paid. Everything depends on results of work and work have to arrive each of them in collective. Interests and workers of board kindly considers inquiries. Creative and office conditions for education, growth are created. Also concerning HR departments and to satisfy inquiries and definition of requirements of employment and release from work of personnel carries out daily work.

On literature [6; 142] coordination of the general control system on providing target managements controlling the term «is considered in quality».

According to opinion of many experts controlling resolves the following issues [8–11]:

- 1) planning, motivation, control the works of workers formation of systems;
- 2) planning, motivation and control for coordination between them;
- 3) planning, motivation and control the coordination the organizational personnel between administrative enterprises of of work structure;
- 4) consultation to supreme managers of the enterprise.

Controlling of management coordination will execute with no function. Therefore the Coordination function in on a basis Controlling. Planning, monitoring and motivation is formed and coordinated with controlling. Where they should not become components of controlling.

At Figure 3 presented the structural drawing of reflecting controlling role in management process.

Controlling coordinates actions of the management of the enterprise and personnel. From this point of view, main objective of Controlling distribution of duties between divisions and serving in collective, correct formation of a favorable situation.

At the enterprise value of innovative management in many respects formations favorable innovative climateor to carry out concrete administrative decisions of specific innovative projects will find reflection.

Communications as decisions of all its functions will find reflection binding a component to innovative management. More general of management and the important decisions made within separate the functions are presented in the Table 2.

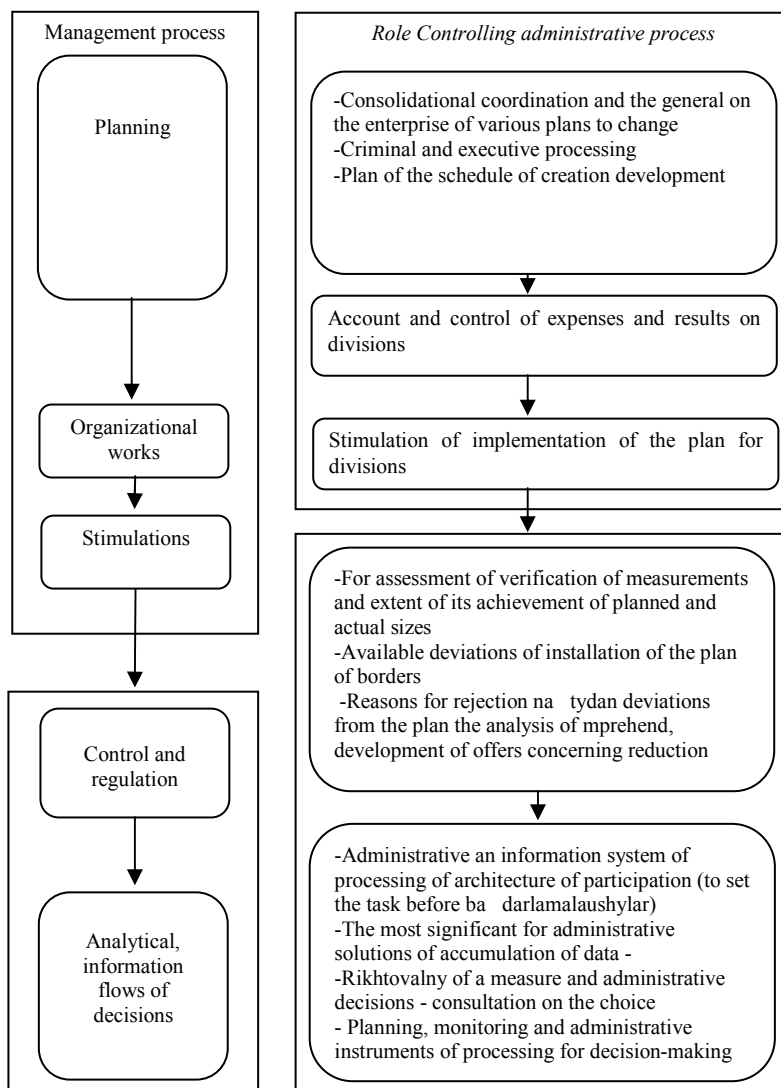

Figure 3. In process of Controlling role [11; 10, 11]

Table 2

Main decisions on functions of innovative management structure

Management functions	Administrative decisions
Formation purposes	Innovative IK missions reception (innovative enterprises, project) IK of target parameters of actions of formation IK of acceptance strategic concepts Target parameters of the innovative project statement
Planning	Formations of thematic plans of research and development Calendar the schedule of works on the project a statement The estimate of expenses on the project a statement IK of formation of the production program Statement regular the calendar on divisions Inquiry in means of an innovation credit
	Acceptance IK financial plan Approval of the plan of implementation of production Formation IK IK choice organizational and legal form IK of acceptance organizational form IK adoption of the provision on services and official instructions
Organizations	Works on the project to state assessment IK to assessment of a financial state Analysis of IK of works of services and divisions Change of terms of works on the project the order about Strategic concepts of IK to execution assessment

Note. Source [12; 32].

Administrative decisions can be accepted on the basis of innovations intuitiv in the way or scientific approach. Reception of emotionaland intuitive situation, based on existence assessment considerably of experience of professional education and the manager demands. In general process adoption of administrative solutions of management, its maintenance and fundamental, being a basis scientific (rational) approach, are considered as also the question and emergence of its permission allows to choose possible options of an outcome from the most effective analysis. Scientific approach of optimal solutionsprovides acceptance. Decisions, based on production of optimal solution of requirements formally logical intuitiv objective analytical process is known as the optimal solution.

As a rule, created on the basis of model of optimal solution are accepted after introduction to model and information processing. Such information from results are taken fromworks on planning, monitoring, motivation and controlling later.

Summing up the results, any new production or activity, new technologies and the equipment, interpretational economic concept of innovations value as for high-quality economic development, and not just their market to consider aspect as innovations, social and economic, ensuring ecological safety should be meant whenever possible. As not having analogs in the world new goods or service in damage exclusively high the purposes of receiving arrived, and lives of society, irrespective of collecting, its high-quality economic growth and to the world of the nature, providing contradicts rules to them absolutely clearly. In that case, innovations is an improvement social and economic, the solution of the environmental problems, the welfare of society allowing qualitatively, that is the high profit of the businessman of innovative activity stimulating receiving result.

As a matter of experience the new industrial countries the following measures for increase in competitiveness of Kazakhstan, realizes goes:

- legislative mechanisms of promotion;
- between the governments state and private business strengthening;
- projects from the state and private business financing;
- »institutes of development» of network strengthening;
- on improvement of the mechanism of formation to again created institutes, increases in reliability;
- achievements in innovative development is realization of the priority directions and supporting them.

Therefore to number 30 of the developed countries, the consecutive plan of connection, «the head of our country» which the 100th concrete step on» to define with the instruction from a track. Kazakhstan citizens not of concrete steps to areas together with, everyone in implementation of superfluous does not demand, the interests of other people the uopping could more speech activity. Existence in the place of unity always fertile.

References

- 1 Каренов Р.С. Инновационный менеджмент / Р.С. Каренов. — Алматы: Ғылым, 1997. — 184 с.
- 2 Каренов Р.С. Проблемы становления и развития современного менеджмента (Книга первая) / Р.С. Каренов, М.Ф. Баймухамедов. — Караганда: Издат.-полиграф. центр Казахстанско-Российского университета, 2013. — 432 с.
- 3 Ивасенко А. Г. Инновационный менеджмент: учеб. пос. / А.Г. Ивасенко, Я.И. Никонова, А.О. Сизова. — М.: КноРус, 2009. — 416 с.
- 4 Акмаева Р.И. Инновационный менеджмент: учеб. пос. / Р.И. Акмаева. — Ростов н/Д.: Феникс, 2009. — 347 с.
- 5 Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: учебник / Р.А. Фатхутдинов. — М.: ЗАО «Бизнес-школа Интел-Синтез», 1998. — 600 с.
- 6 Кузнецов Б.Т. Инновационный менеджмент: учеб. пос. / Б.Т. Кузнецов, А.Б. Кузнецов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. — 367 с.
- 7 Базилевич А.И. Инновационный менеджмент предприятия: учеб. пос. / А.И. Базилевич. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. — 231 с.
- 8 Инновационный менеджмент: учеб. пос. / Под ред. Л.Н. Оголевой. — М.: ИНФРА-М, 2002. — 238 с.
- 9 Концепция контроллинга: управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование: пер. с нем. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. — 269 с.
- 10 Анискин Ю.П., Павлова А.М. Планирование и контроллинг: учебник / Ю.П. Анискин, А.М. Павлова. — М.: Омега-Л, 2005. — 280 с.
- 11 Ананькина Е.А. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е.А. Ананькина, С.В. Данилочкин, Н.Г. Данилочкина и др. — М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. — 279 с.
- 12 Коноплев С.П. Инновационный менеджмент: учеб. пос. / С.П. Коноплев. — М.: ТК «Велби», Изд-во «Перспект», 2008. — 128 с.

Ә.С. Ахметова

Инновациялық басқару функцияларының әдіснамалық ерекшеліктері

Мақалада кәсіпорынның инновациялық қызметінің мақсаттары айқындалды. Инновациялық менеджменттің басымды мақсаттары болып инновациялық қызметті белсендіру негізінде ұйымды дамыту, нарыққа жаңа тауарлар мен жаңа технологияларды белсенді шығару, ұйымды дамыту, экономикалық гүлдену және жаңа нарықтарға шығу үшін өндірісті әрі қарай мамандандыру және әртарапандыру мүмкіндіктері пайдаланды. Инновациялық менеджменттің арнайы функциясы ретіндегі жоспарлаудың мазмұны ашылды. Басқару функциясы ретіндегі ұйымдастырудың басты міндеті болып инновацияларды енгізу үшін ұйымдық құрылымдарды қалыптастыру, кәсіпорынның даму стратегиясын жүзеге асыру және шаралар жоспарын орындау мақсатында ресурстардың барлық түрлерімен қамтамасыз етілді. Инновациялық процесті жүзеге асыру үшін түрлі бағыттар бойынша жоспар жасау қажеттілігі дәлелденді. Инновациялық менеджменттің ұйымдастыру, бақылау және мотивация сияқты функцияларына ерекше назар аударылды. Контроллинг кәсіпорын басшылығы мен персоналының іс-қимылдарын үйлестірді. Басқару процесіндегі контроллингтің ролін көрсететін құрылымдық сызба қарастырылды. Менеджменттің іргелі негізі болып табылатын ғылыми (оңтайлы) тәсілдеме басқарушылық шешімдердің қабылдануын тұтастай процесс ретінде зерттеп, оның мазмұны туындаған мәселені жан-жақты бағалап, оны шешудің мүмкін болатын нұсқаларына талдау жасап, олардың ішіндегі неғұрлым тиімділерін таңдауға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: инновациялық менеджмент, мақсаттар, жоспарлау, бизнес-жоспар, ұйымдастыру, инновациялық бақылау, контроллинг, шешім қабылдау.

А.С. Ахметова

Методологические особенности инновационных функций управления

В статье определены цели инновационной деятельности предприятия. Приоритетная задача управления инновациями — использование возможностей для дальнейшего развития и диверсификации производства на основе активизации инновационной деятельности, развития новых продуктов и новых технологий на рынке, экономического процветания и выхода на новые рынки. Раскрыто содержание планирования как особой функции инновационного менеджмента. Основные задачи организации как функции управления — предоставление всех видов ресурсов для внедрения инноваций, формирование организационных структур, реализация стратегии развития предприятия и плана действий. Подчеркнуто, что необходимо разработать план для различных аспектов инновационного процесса. Особое внимание уделено таким функциям, как организация, контроль и мотивация инновационного менеджмента, координация действий руководства и персонала компании. Рассмотрена структурная схема, отражающая роль контроля в процессе управления. Научный (рациональный) подход, который является фундаментальной основой управления, рассматривает принятие управленческих решений в целом, содержание всесторонне оценивается и анализируются возможные варианты решения проблемы, что позволяет выбрать среди них наиболее эффективные.

Ключевые слова: инновационный менеджмент, цели, планирование, бизнес-план, организация, инновационный контроль, контроллинг, принятие решения.

References

- 1 Karenov, R.S. (1997). *Innovatsionnyi menedzhment [Innovative management]*. Almaty: Hylym [in Russian].
- 2 Karenov, R.S., & Baimukhamedov, M.F. (2013). *Problemy stanovleniia i razvitiia sovremennoho menedzhmenta (Kniha pervaiia) [Problems of formation and development of modern management (Book one)]*. Karaganda: Izdatelsko-polihraficheskii tsentr Kazakhstansko-Rossiiskoho universiteta [in Russian].
- 3 Ivasenko, A.G., Nikonova, Ya.I., & Sizova, A.O. (2009). *Innovatsionnyi menedzhment [Innovative management]*. Moscow: KnoRus [in Russian].
- 4 Akmaeva, R.I. (2009). *Innovatsionnyi menedzhment [Innovative management]*. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- 5 Fatkhutdinov, R.A. (1998). *Innovatsionnyi menedzhment [Innovative Management]*. Moscow: ZAO «Biznes-shkola Intel-Sintez» [in Russian].
- 6 Kuznetsov, B.T., Kuznetsov, A.B. (2009). *Innovatsionnyi menedzhment [Innovative management]*. Moscow: IuNITI-DANA [in Russian].
- 7 Bazilevich, A.I. (2009). *Innovatsionnyi menedzhment predpriiatiia [Innovative management of the enterprise]*. Moscow: IuNITI-DANA [in Russian].
- 8 Ogoleva, L.N. (Eds.). (2002). *Innovatsionnyi menedzhment [Innovative Management]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].

9 Kontsepsiia kontroliha: upravlencheskii uchet. Sistema otchetnosti. Biudzhetrovanie [The concept of controlling: Management accounting. Reporting system. Budgeting]. (2006). Moscow: Alpina Biznes Buks [in Russian].

10 Aniskin, Yu.P., & Pavlova, A.M. (2005). *Planirovanie i kontroliha [Planning and Controlling]*. Moscow: Omega-L [in Russian].

11 Anankina, E.A., Danilochkin, S.V., & Danilochkina, N.G., et al. (1998). *Kontroliha kak instrument upravleniia predpriiatem [Controlling as an instrument of enterprise management]*. Moscow: Audit, UNITI [in Russian].

12 Konoplev, S.P. (2008). *Innovatsionnyi menedzhment [Innovative Management]*. Moscow: TK «Velbi», Izd-vo «Prospekt» [in Russian].

Ye.A. Gordeyeva

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: gordelena78@mail.ru)***World experience in effective state programming of innovation development and the possibility of its adaptation in Kazakhstan**

In the article typology, system factors and macrostructural dominants of modern state programming of innovative development in leading countries are considered. World experience shows that the program-target method is applied in the European Union, USA, Japan for the solution of strategic tasks of development, when it is necessary to concentrate resources to achieve specific goals. Based on the analysis of the world experience in the programmatic and objective regulation of innovation processes, an assessment of its effectiveness will be made, a tool range, a functional nature and macrostructural priorities identified. In addition, the article explores the institutional and economic specification of state programming of innovative development, identifies its components, and generates elements of the national innovation system, country-specific «innovation nodes», the limits of innovation adaptability, and the criteria for the effectiveness of innovative development. Taking into account foreign experience and from the position of strategic growth in the Kazakhstan economy, the accumulative picture of macroeconomic priorities in the main innovation development is revealed.

Keywords: state program, state programming, innovative development, national innovation system, state innovation policy.

The new state management, existing in different countries under different names (entrepreneurial government, managerism, new public administration), presupposes a very definite set of components, with varying completeness realized in individual countries during the reform of public administration [1].

The phenomenon of NPM arose within the broader movement for a «reinventing government», which began in the late 1970s in economically developed countries. According to many experts, this movement is one of the most significant changes in the philosophy of public administration, a kind of «paradigm shift» in public administration that occurred over the last century [2].

World experience shows that it is the program-target method that is used in the countries of the European Union, the USA, and Japan to solve strategic development problems, when it is necessary to concentrate resources to achieve specific goals. In the USA, approximately 50 % of government spending is carried out according to the program-target method, in France - up to 80 % [3].

Analyzing the elements of state programming, it is worth noting the specifics of programs for the development of innovations. After all, the evaluation of the effectiveness of innovative development programs has a number of features that are associated with specific features of innovation:

- support for innovation is multifaceted, its object can be the development of venture financing, the creation of technology parks, the formation of innovative clusters, the development of exports of high-tech products, etc. Several dozens of indicators have been developed in practice to serve as target indicators of programs. Therefore, the difficulty is in choosing the right indicators and evaluation criteria for a particular state program event;

- despite the active development of state programs in the field of innovation, there is no single definition of the term «innovation». This reduces the objectivity of the assessment;

- innovative projects are unique, experimental, and sometimes random, which makes the rigid goal setting inapplicable. In these conditions, it may be difficult to assess whether the results are consistent with the goals;

- a significant distribution of the effect over time. The effect of implementing a project to create an object of innovative infrastructure may appear in a decade after the establishment of the facility. When assessing state programs in the field of innovation development, the need to evaluate the long-term effects from their implementation, the method of studying the history of projects «historicaltracing» increases.

- in the course of innovation activity, several types of effects are formed that need to be taken into account when assessing the effectiveness of government programs: economic (including budget and commercial), social, scientific and technical, and environmental. At the heart of innovation activity lies the interac-

tion between the subjects of innovation systems, in this connection it is important to assess the effect for each participant of the program. There are difficulties in assessing the synergetic effect of their interaction.

The problem of new state management in the sphere of innovative development is relevant in the entire world economy. However, in the conditions of our country, it should be noted that it differs from the implementation of state programs and projects in developed countries. Diversification forms of business, wide development of NIOKR, long practice of using the program-target method and stable social guarantees allow developed countries to detail program-target management on current projects and objects, to systematize innovative effects in the internal and external environment. In our conditions, innovative development follows the new industrialization of the economy and therefore has an «auxiliary» character. Additional problems include the unresolved issue of the real structure of the national innovation system in the country, the institutional incompleteness of the issue of adaptive capabilities of domestic innovations in the external environment, and the low capacity of domestic business.

Analysis of significant publications. Preliminary scientific research on the subject area of this article can be conditionally divided into several blocks. The first block includes fundamental studies devoted to the general theoretical, methodological and applied foundations of both state management and the parameters of innovation in the works of foreign researchers A. Smith, J. Schumpeter, P. Drucker, N.D. Kondrateva, B. Santo, G. Becker and others. The second block of scientific research in this subject area is directly related to the issues of state programming of innovative development. This is the subject of the works of N. Manning, N. Parison, D. Okimoto, D. Sadler, G.P. Hatry, J. Blondal, J.K. Kristensen, C. Vanderwil, T. Nakahara, P.M. Sende, M. Carstedt and others. Studies of the condition of state programming of innovations in transformational economies are presented in the works by Stefanin A.L., Tambovtseva V.L., R.A. Kochkarova, G.G. Balaian, L.I. Yakobson et al. A review of previous scientific research shows that with the scientific interest in the state management of innovation processes, the analysis of the specification of state innovation development programs, as well as the modernization of programs in projects within the transformational economy, has not been properly reflected as an independent subject of scientific and practical research. In particular, the subject boundaries of the model of rational state programming of the national innovation system have not yet been determined, nor has the comparative factor algorithm of cluster and multiplication effects been revealed in the implementation of innovative development programs.

Main results of the study.

The program-target method of planning and management has been used for many years in most developed countries of the world and has already established itself as an effective tool for implementing state economic and social policies. The program-target management method in a broad sense is the development and deepening of an integrated approach to solving management problems. Its merits include the following:

- financial resources are distributed not by types of costs, but by programs or strategic goals.
- programs are formulated on the basis of common goals and strategic priorities.
- the program-target budget takes into account the long-term consequences of the decisions made, allows you to compare different ways of achieving the goals set, to choose the optimal solutions, taking into consideration the possibility of implementing different development scenarios.
- program managers have the right to independently decide on the best way to solve them within the limits of the funds allocated for this purpose. At the same time, their responsibility for the final result is strengthened and takes a specific character.
- the draft budget of the target program is presented in such a way that it makes it possible to clearly follow plans and priorities for the planned period, expressed in both financial indicators and social efficiency indicators.

The basic concept of the program-target method is the concept of a «program». Each program includes: goals and objectives of the program, services provided by the program, and a group of consumers of these services, the activities necessary to achieve the goals and objectives, indicators of program performance, the resources necessary to implement the program, the risks associated with the program [4].

State programming is the primary regulator of the parameters of innovative development of the domestic economy. Aggregate evaluation of the effectiveness of state programs of innovative development reveals both positive results of the innovation segment of the economy and reproduced anomalies and factors of the compression of innovations. In this regard, the qualitative revision of existing approaches to program-target planning and state programming, as well as a general increase in the efficiency of the implementation of state programs in the sphere of the development of the national innovation system, becomes especially topical.

The countries implementing this approach include Canada, Japan, South Korea, Austria, Germany, France, Finland, the USA, Turkey, Thailand, Hungary, Bulgaria, etc. [5-8].

The first countries that focused on effective management were the USA (in the mid-fifties of the last century), Sweden (from the beginning of the 1910s) and Great Britain (since the beginning of the 1980s). In 1990-2000 almost all developed countries created and introduced into the practice of executive power to some extent the individual elements of the results management.

Analyzing the elements of state programming, it is worth noting the specifics of programs for the development of innovations.

For effective innovative development of the country, first of all, it is necessary to analyze foreign experience with a view to its possible adaptation in the framework of domestic state programs. This analytical discourse should be built in the following coordinates:

Firstly, the definition of global trends in terms of financing innovative development within the framework of national programs. This will allow rationalizing domestic state programs in terms of budget design;

Secondly, the allocation of basic innovative angles in a particular country, which will allow in the domestic environment to identify adequate innovations that provide strategic and multiplicative effects.

Thirdly, the synthesis of country experience in its accumulated form, as ideologems for the strategic plan for the development of our economy.

Thus, the core of state innovation development programs is the system of their financing. After all, it is financing that determines the possible range of innovative abilities.

Financing of scientific programs by the state, or innovative ability, plays a decisive role in determining the circle of countries leading in the world economic process. Innovations allow creating advantages in the most competitive sectors of the economy. Their effective use is for the country the most important instrument for realizing the most important tasks of social and economic development: ensuring national security, protecting the environment, raising the level and quality of life of the population.

High-tech countries such as the USA, Japan, the UK, Germany, Singapore, China are constantly increasing their investment in NIOKR, while innovative financing in innovation countries is a program of national importance.

In the USA, the active participation of the state in investing in NIOKR is based on the triune of the following postulates:

- scientific knowledge is the key to the future;
- technology is the engine of socio-economic development;
- responsibility of the government is to promote science and technology [9].

Thus, financing of innovative development of the USA is the most wide and diversified. For all economies, this option seems to be a leader.

Noteworthy is the organization of innovation and its financing in Japan, which ranks second in the world after the USA in terms of the level of development of science and technology.

The Law on Science and Technology (1995) established fundamental provisions proceeding from the fact that stimulating science and technology is the main direction of Japan's movement in the 21st century. In development of the law and with the purpose of carrying out a comprehensive and systematic policy of stimulating science and technology in Japan, the General Plan for Science and Technology was adopted, the priorities of which are:

- implementation of research works and their improvement within the NIOKR system;
- development and improvement of NIOKR infrastructure;
- stimulation of various forms of financing;
- an increase in the number of research projects in private universities, the corporate sector;
- stimulation of international scientific and technological cooperation;
- promoting the development of NIOKR in various regions of the country;
- Encouraging interest in science and technology [10].

At present, Japan's innovation policy is formed and carried out in accordance with the State Financial Plan for Science and Technology, which provides:

- increase in public funding for NIOKR from 0.7 to 1.0 % of VVP;
- preparation of 30 Nobel laureates for 50 years;
- support of NIOKR in healthcare, information technology, environmental protection, nanotechnology;
- increasing support for young scientists;

– to enhance the competitiveness of industrial technologies through cooperation between corporations, the government and the academic sector;

– reforming the education system in the field of science and technology [11].

Thus, financing of innovative development in Japan is dominated by FPG, and state programs stimulate and coordinate innovation. This financing option can be described as «anchor».

Financing of innovative development in the European Union, which is a competitor to the United States and Japan in this field of activity, occurs within the framework of the framework programs of technological research. The European Union considers the priority areas of research as:

– life sciences, including genetics;

– biotechnology in healthcare;

– fight against serious diseases (3.4 billion euros);

– nanotechnology, «intelligent» multifunctional materials, new devices and production processes (1.3 billion euros);

– aeronautics and space (1.1 billion euros), sustainable development of the ecological system (2.1 billion euros);

– development of a number of topics on the issues of international cooperation in the field of technology and scientific cooperation [12].

Significant monetary resources of the euro are allocated for financing of information society technologies. This financing option can be described as a variant of «joint innovation design».

So, from the positions of the avant-garde of innovative development (USA, Japan and the European Union), we have identified the basic financing mechanisms. Based on the analysis of the role of innovative financing in ensuring the competitiveness and technological security of the state, the following conclusions can be drawn:

1. Innovative development of society becomes a task of national importance, in the solution of which the investment component is given the highest priority.

2. The role of economically developed countries is to regulate, stimulate and coordinate the funding of science and technology for all participants in the innovation process.

3. Providing state support and stimulating innovative financing allowed countries such as the USA and Japan to ensure competitiveness in the leading industries and take the leading positions in the world market. For example, in the aviation and rocket and space industry, the USA share now stands at 40 %, Japan - 20 %, while the UK share is 9 %, Germany - 7 %; in the telecommunications and navigation sectors, the USA share in the world market reached 20 %, Japan - 17 %, Germany - 7 %, Great Britain - 6 %; in scientific instrument making, the USA share is 27.5 %, Japan - 17.5 % Germany 14 %, Great Britain - 6 % [13].

4. In order to ensure the technological safety of the state, special attention is paid to financing high-tech areas, such as nanotechnology, genetic engineering, information technology, and biotechnology. So, for example, in the USA a special program «National initiative in the field of nanotechnologies» is developed. It provides for the coordination of efforts of a number of agencies interested in accelerating the development of various areas of nanotechnology. Among them are the National Science Foundation, the Ministry of Defense, the National Aeronautics and Space Administration, and so on. [14].

At the same time, it is necessary to find out innovative nodes that provide high competitiveness and strategic growth opportunities.

In this aspect, the absolute leader is the USA, since the entire economy of the 21st century in them is aimed at innovative breakthroughs. The USA innovation development model is a model for the formation of an open information society driven by market forces. In the 1970s, a special information program was launched in the USA to popularize the latest technologies with the help of the National Center for Scientific and Technical Information and a consortium of federal laboratories, which include about 300 state scientific departments. These funds contain records of scientific works of 200 federal organizations, 3/4 of the data falls on the Ministries of Defense, Energy and NASA. The National Center annually cooperates with 100,000 industrial firms and scientific organizations of the USA [15].

The USA economy used a mechanism for the commercialization of scientific and technical products that was owned by the state or purchased for budgetary means of transferring new technology from laboratories to the industrial sector, also including secondary use.

However, for our economy, the most popular is the experience of countries whose innovative mechanism was built on the basis of the industrial dominant. In this aspect, the USA experience seems to us to be

avant-garde, but not yet acceptable. From the point of view of strategic development, the experience of Germany is of interest in this respect.

In Germany, the highest indicator of the share of employment in the intensive sectors of the economy, as well as the share of surplus gross value. Thus, the share of employed in intensive and high technology in Germany is 27.7 % of the total number of employees in production, and the share of the surplus value of these branches in the entire production sector in Germany is 25.9 % [10]. State economic policy is based on the realization that it is public investment in scientific research that stimulates the active involvement of private investments in this sphere. It should be noted that the basis of the economic mechanism of the state scientific policy is a combination of competitive budgetary financing of innovative projects, individual researchers and infrastructure with various methods of indirect stimulation of scientific activity. Among the latter, it is necessary to identify tax mechanisms, depreciation and credit policies, effective protection of copyright, stimulation of the development of small and medium-sized businesses on an innovative trajectory. It is the experience of innovative development in the sphere of small and medium-sized business that is relevant for us in the practical aspect.

In Germany, small business is one of the most actively and steadily developing sectors of the economy. Most of the innovative developments in Germany are conducted at small enterprises. The share of small and medium-sized businesses in the total number of registered taxpayers in Germany is 99.6 %, accounting for 75 % of patents issued in the country. About 32 thousand German small and medium-sized enterprises specialize in investing in research and development. About 110,000 small and medium-sized companies are engaged in the commercialization of the results of these studies.

What are the institutional aspects of supporting this process? Three institutional channels are of interest here: federal programs of innovation activity, the creation of a federal innovation infrastructure and the activities of the Chamber of Commerce and Industry.

Thus, at the federal and regional levels, more than 500 programs are being implemented that promote investment and innovation activity. The most well-known program in the field of stimulating innovative development is the special government program «General concept of scientific and technical policy for small and medium-sized firms», which provides financing for risky activities, improving the conditions for technology transfer, providing scientific personnel [16].

At the Office of the Federal Chancellor of Germany, a Council for Innovation and Growth was established, which includes experts from the fields of science, economics and politics. The main task of the council is to improve the framework conditions for promoting scientific research in the field of high technology and innovation among small and medium-sized enterprises. Within the framework of the program «New Impulses for Innovation and Growth», networks of cooperation of small and medium-sized enterprises are organized in the following sectors: production technologies, materials technologies, healthcare and medical technology, information technology, microsystems, energy technologies, environmental protection technologies, transport technologies, optical technologies, biotechnology, security, technology, entertainment technology, services, technology, nanotechnology [9].

The federal infrastructure supporting small and medium-sized enterprises includes 374 centers for the diffusion of new technologies, 15 information centers and 115 export support centers. Approximately 25 % of small enterprises are actively involved in the production of export products. In Germany, there are more than 180 incubators and technoparks interacting with universities, research centers and large industrial companies [9].

Thus, in order to activate the innovative activity of small and medium-sized businesses in Kazakhstan, the experience of Germany can be taken into service. What innovative nodes in the world economy are also of interest?

In our opinion, in the country aspect, the following picture is formed. So, an innovative hub in the development of Japan is the creation of technology parks. In the 1980s, management has launched a global program for the production of technopolis as a balanced, organic combination of high-tech industry, science and spacious living areas. Firms operating in high-tech industries were allowed to write off in the first year up to 30 % of the cost of equipment and up to 15 % of the cost of buildings and structures, and the state paid one-third of the costs of scientific research by small firms and laboratories [17].

The diversity and flexibility of the policy of benefits for participants of production entities on the example considered is the main tool of the mechanism for improving innovation in the country.

France carries out a whole complex of activities aimed at the development of the point-clusters (budgetary financing of scientific research conducted in the past, creating a specialized structure of governance,

etc.), formed by the territorial and territorial principles. In this case, the listener represents a historically formed group of enterprises with modern technologies and industrial applications around which scientific research infrastructural organizations that promote and innovate development are grouped [17].

French innovative clusters can be conditionally divided into the following groups: «poles of competitiveness»; innovation centers and science parks; technopolises and technological parks; (Labex). French innovation policy is aimed at stimulating private investment in science, improving the interaction between all key players in the innovation process within the poles of competitiveness and supporting the development of small and medium-sized enterprises (PME) [17].

In Finland, the basis for innovative growth is also cluster development and the formation of technology parks. The impetus for development in telecommunications was the reduction of state control over the market and increased competition. The development of the cluster of communication and information technology was promoted by the research system. The cluster has become a key element of the innovation system, which includes a large network of firms and corporate cooperation in the field of training and research. A distinctive feature of the development of the structure of the Finnish economy is the low share of foreign technologies and investments, as well as the existence of domestic demand for high quality products.

Technoparks are formed not only in industrially developed departments, but also where the economy had a mono-product orientation, while high technology products accounted for less than 2-3 % of VRP. Over the past decades, NIOKR investment in Finland has increased at an accelerated pace than in the rest of the Organization for Economic Cooperation and Development. The average annual increase was about 10 %. The share of expenditure on research and development in the gross domestic product increased from 1.2 to 4 % from 1982 to 2012. In Finland, two thirds of NIOKR is paid by enterprises at their own expense [18].

Indian innovation development in general is based on information technology parks. Since the mid 80-ies in India are created technoparks. At present, the government has created several dozens of such parks, which were oriented, first of all, for export. The founders of technoparks are given serious customs and tax benefits, inexpensive offices. However, the two largest Indian IT-park were organized not by STEP agency, but by state administrations. The scientific and production territorial complex in Kerala, opened 17 years ago, currently employs 120 companies and 16,000 employees, and also includes a business incubator for start-ups and 2 universities focusing on technical education [19].

The Korean model of innovative development is of special interest for the economy of Kazakhstan. This is due to similar initial conditions-the lack of innovative structures in countries and the scientific and technical gap. Thus, in the mid-20th century, research activities were heavily dependent on technology imports and the copying of technological solutions produced in developed countries.

Then, the scientific and technical policy of the Republic of South Korea was reformatted to continue the growth of the share of high-tech industries and increase the efficiency of the Korean manufacturing complex. One of its main areas was the preparation of high-quality scientific engineers by improving the system of higher education, increasing participation in foreign educational programs and creating conditions for the return of scientific personnel from abroad. To this end, the Korean government has used mainly direct tools to promote research and industrial development, in particular: tax incentives, tax exemptions, public research programs, research grants, training programs for personnel. However, since 2000, the government has reoriented to the mutual use of direct and indirect means of support, such as: the creation of clusters, incubators and networks to promote innovation, and the improvement of internal service development (infra-service) - organization of technology intermediaries, intensification of technology certification programs, structure on copyright protection [20].

Thus, the new concept of industrial policy is directed not only to forming the basis for progressive structural changes in the country's economy, but also to removing the deep «gaps» of industrialization that restrain such. This, first of all, is about the territorial disintegration of the industrial complex and the fragmentation of the national economy.

Thus, certain elements of Korean innovation activity can be updated in our environment. In particular, this refers to the abandonment of sectoral priorities and the transition to inter-sectoral strategies, interregional innovation activation, the mechanism of outsourcing in the transfer of technology, etc.

In general, the analysis of foreign experience of innovative development of the industrial sector made it possible to reveal its modern functional nature, which is based on the following grounds:

– high-tech industrial complex is considered as the core and basis of industry and the point of growth of the country's economy;

- an increase in the innovative dynamism of the industrial sector did not take place without the support of public authorities and authorities;
- financing of innovation activities is carried out in the form of direct investment, tax incentives, grants and other subsidies (Japan, China), public procurement and orders (the USA);
- ensuring effective interaction between industrial enterprises, scientific and educational institutions (the USA, Japan);
- creation of technopolises, production clusters and technoparks as the basis for accelerating innovation processes.

At the same time, innovative development of the industrial basis of the economy takes place in various institutional and economic forms, such as:

- information programs of technological development;
- state programs of innovative activity of small and medium business, – participation of chambers of commerce and industry;
- formation and development of innovative infrastructure;
- activation of clusters.

These are the directions that are relevant for the innovative development of our economy in the industrial sphere.

These are the directions that are relevant for the innovative development of our economy in the industrial sphere.

At the same time, from the position of strategic growth in the Kazakhstan economy, it is important to keep in mind the following accumulative picture of macroeconomic priorities in the main innovation development:

1. The state programming of financial and technical support of innovative enterprises that carry out research and development NIOKR on the subject of governmental organizations (The USA, Japan, India, and China).
2. Direct financing (subsidies, loans), which reach 50 % of the cost of creating new products and technologies (France, the USA and others).
3. Provision of loans, including gratuitous loans to cover 50 % of the costs of innovation (Germany).
4. Targeted subsidies to research and development (in virtually all developed countries).
5. Establishment funds of implementation innovation taking into account possible commercial risks (EU).
6. Reduction of state duties for individual inventors and presentation of tax incentives (Germany, the USA, Japan, etc.), as well as the creation of a special infrastructure for their support and economic insurance (Japan).
7. Reduction of the level of taxation for enterprises operating in the innovation sphere, including exclusion from taxation of NIOKR expenses, tax holidays, preferential taxation of universities and research institutes and NII (the USA, Great Britain, India, China, Japan).
8. Legislative protection of intellectual property and copyrights (in all developed countries), government programs to reduce risks and recover damages (the USA, Japan).
9. Creation of a network of venture capital funds used to implement innovative projects by enterprises (in all developed countries).
10. Establishment of a network of scientific parks, business incubators and technological development zones (in all developed and developing countries).
11. Creation of state organizations (corporations, agencies) providing comprehensive scientific, technical, financial and industrial support to innovative MSP (The USA, Japan, India, China, etc.).

These are applied macro-structural guidelines that constitute the basis of modern innovation policy and state programming. At the same time, it should be kept in mind that the evaluation of the effectiveness of innovative development programs has a number of features that are associated with specific features of innovation.

Firstly, support for innovation is multifaceted, its object can be the development of venture financing, the creation of technology parks, the formation of innovative clusters, the development of exports of high-tech products, etc. Several dozens of indicators have been developed in practice to serve as target indicators of programs. Therefore, the difficulty is in choosing the right indicators and evaluation criteria for a particular state program event.

Secondly, despite the active development of state programs in the field of innovation, there is no single definition of the term «innovation». This reduces the objectivity of the assessment;

Thirdly, innovative projects are unique, experimental, and sometimes random, which makes hard target setting inapplicable. In these conditions, it may be difficult to assess whether the results are consistent with the goals;

Fourthly, a significant distribution of the effect over time. The effect of implementing a project to create an object of innovative infrastructure may appear in a decade after the establishment of the facility. When assessing state programs in the field of innovation development, the need to evaluate the long-term effects from their implementation, the method of studying the history of projects (historical tracing) increases.

Fifthly, in the course of innovation activity, several types of effects are formed, which must be taken into account when assessing the effectiveness of government programs: economic (including budget and commercial), social, scientific, technical, environmental. Therefore, there are difficulties in assessing the synergetic effect of their interaction.

The first macro-structural project for the implementation of innovative development in Kazakhstan can be considered the implementation of the State Program for Forced Industrial-Innovative Development for 2010-2014. A special feature of the implementation of this program is its industrial orientation and parallel innovative support of the macrostructure. In this aspect, the parameters of the effectiveness of innovation development in our country are incomparable with the world level.

However, from the perspective of forced industrial development, the following specifics can be noted:

– for the cultivation of innovative elements in the economy, analysis of state programming with basic criteria bases (chain: resources - immediate results - final results - impact) is needed;

– it is necessary to provide an assessment of quantitative indicators (absolute, structural and relative).

Following the global algorithm of innovation analysis, it is possible to provide a general composition of innovative elements in the structure of the economy and to identify possible factors of sustainability and animation.

So, to assess the primary level, let us consider what resources were presented in the framework of state programs for innovative development. This is, first of all, the institutional base. For the modernization of the economy and the possibility of scientific and technological breakthroughs in the RK, the following policy documents were adopted: since the beginning of the 2000s, in Kazakhstan, 25 state programs and strategies were implemented, one of which was designed for the future until 2030, five - for 10-15 years, the rest - for a period of less than 10 years. The need to form a new development model that calls for a transition from a commodity orientation to a service-technological economy has been substantiated since the late 1990s, when the initial version of the concept of innovative development of the republic was put forward. In its final form, it manifested itself in the form of the Strategy for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan, designed for 2003-2015 [21].

Along with the legislative base, the innovation impulse was laid in industrialization programs, which are industrial aggregates for innovation. In this spectrum of implementation of industrial projects represents a resource base for innovative development.

What are the results of state programming from this position?

In the accumulated form, the applied effectiveness of industrial development is expressed in the results of the state program on accelerated industrial-innovative development. The development and launch of the state program on accelerated industrial and innovative development for 2010-2014 (hereinafter referred to as GPFIIR) became the country's response to the challenges created by the economic crisis. This program laid the foundation for further industrial growth and is considered one of the examples of state system approaches for the development of its own industrial base. The main goal of the program was to ensure sustainable and balanced growth of the economy through diversification and increase of its competitiveness. The basis of the forced industrialization of the republic is the implementation of large investment projects in export-oriented traditional sectors of the economy, calculation of the multiplier effect from the introduction of new opportunities for small and medium-sized businesses through the growth of Kazakhstan content, the inclusion in subsequent production cycles and processing of products. In the state program as a basis for implementing a new strategy for the development of the economy, 13 sectoral and 10 fundamental programs were developed and adopted, including the development of Kazakhstan content, tariff policy, competition, trade, innovation, mineral resources, attracting investments, developing the electric power industry and technical regulation. There are also incentive measures for attracting investments in the form of exemption from payment of customs duties on equipment imports, tax preferences within the framework of free economic zones (SEZ). In-

novative grants for the transfer of new technologies, development and experimental development, etc. have been introduced. Five design bureaus have been created: transport engineering, oil and gas, mining and metallurgical equipment, agricultural machinery and instrument making. The program «Productivity -2020» has been adopted with the support of system-forming and other operating enterprises, as well as the development of new productions. All this encompasses a complex of state measures that allow initiating fundamentally new modernization processes in priority sectors and other important spheres of the economy and bringing the country to a new level of competitiveness. As a result, the share of manufacturing in the VVP structure by 2020 will reach 13 % with a set of new business initiatives to modernize existing and support new ones working in the development of high technology. This will ensure the conditions for freedom of entrepreneurship; diversify the structure and content of public institutions. The latter should stimulate the private sector and improve the competitive advantage; to achieve the greatest added value in competitive production; take measures to stimulate the creation of high technology and high-technology export-oriented industries; diversify the country's export potential in favor of goods and services with high added value; to activate the transition to world quality standards, etc. [22].

In general, the program of industrial-innovative development led to the following positive production results:

- institutionalization of the industrial policy base. Normative and legal acts were adopted, various tools for supporting industrial development and new policies were tested. In particular, these are mechanisms for attracting PII and supporting exports. A system of institutes for industrial development has been created;
- diversification of Kazakhstan's industry: non-primary exports, investments in the non-primary sector. In particular, the production of more than 150 new products has been mastered. These are high-tech products of machine building, pharmaceuticals, and the chemical industry;
- expansion of the industrial trajectory of the economy of Kazakhstan. About 500 new productions were introduced within the framework of the Industrialization Map, whose share in the manufacturing industry was 9.4 %;
- positive dynamics in the labor market: Employment in the industry for these 4 years increased by 9 % and exceeded 1 million people. In the framework of the industrialization map, 60.000 new jobs were created in the manufacturing industry;
- growth in labor productivity;
- growth of investments. Over \$ 90 billion of foreign direct investment was attracted, which is more than 40 % of the total volume of PII attracted during the years of independence.

During the implementation of the GPFIR, lessons were learned that should be taken into account in the second phase of the program in 2015-2019:

- a wide range of industries does not allow efficient distribution of state support;
- poor-quality monitoring of program implementation;
- insufficiently fast interaction of state, local executive bodies and development institutions, which leads to significant time costs;
- insufficiently effective system of financing and investment. In particular, the depressed state of the capital market in Kazakhstan, characterized by low liquidity, which does not allow sufficient coverage of the needs for investment capital for the purposes of innovative development.

Thus, the implementation of the industrial potential within the program in the strategic and macro-structural aspects should lead to a developed innovative mechanism. Unlike the developed countries, where innovations were built into the economic mechanism throughout the century, the innovative movement in Kazakhstan is specified by the following circumstances:

- understanding of the mechanism of catch-up development, a serious lag in scientific and technological development;
- the scale of the domestic market in the context of global competition;
- mainly industrial parameters of the domestic economy, which complicates the post-industrial prospects of domestic innovation.

Therefore, the innovative component of GPFIR was aimed primarily at creating tools for government incentives for innovation and identifying the leading areas for its investment. In this aspect, GPFIR has laid the modern industrial basis for an innovative economy in Kazakhstan. To assess the parameters of innovation development, incorporated and implemented in the framework of the state program, it should be kept in mind that the evaluation of results and effectiveness will also have specificity. Unlike the world performance indicators, the state program does not lay down direct effects from innovation, because the innovativeness of the economy is still being formed.

In other words, innovative activity has not yet become the basis of the country's socio-economic development: no significant technological breakthroughs or signs of intensive mass development of research and development results are observed in the domestic economy. Low innovation activity is characteristic for all types of economic activity, as well as for all types of innovation.

This assessment is based on two circumstances: the basic reasons for the inhibition of innovation in the domestic economy and the miscalculations of the implementation of GPFIIR.

Macroeconomic reasons for the slowdown of the general mechanism of innovative development in the country are: high monopolization of the market, unfair competition; low level of payment for scientific research; weak competitiveness of the sphere of distribution of financial resources and scientific and technical environment; lack of integrated, systematic innovation management, as a consequence of the «brain drain», a negligible share of venture capital, the lack of commercialization of innovation; bureaucracy in state structures; low patent activity on the part of scientists, inventors and rationalizers [23].

These are problems of socio-economic basis that generated the idea of economic diversification on an innovative basis within the framework of state development programs. But the implementation of the GPFIIR itself created additional problems for innovative development. Thus, failure to meet the target indicators for the implementation of the GPFIIR sectoral programs is due to the fact that there was an extremely high number of indicators with disparate directions that made it impossible to concentrate efforts on specific priorities for the development of industries. The desire for universal innovation, embedded in the program, turned out to be an impossibility of quality monitoring of actions, the absence of real breakthrough projects. After all, the planned innovation component in each industry has its negative consequence of the uncertainty of the financial costs for innovation, the lack of professional staff and competencies for modernization. In the methodical aspect, the following mistakes were made for the implementation of GPFIIR: reducing the possible effects: unsatisfactory analysis of the external environment and foreign experience, fuzzy identification of the target audience (beneficiaries) of the program; vagueness of settlement indicators of cost of realization. It is also necessary to take into account the time lag for obtaining innovative results.

This is the overall assessment of the GPFIIR program in terms of the effectiveness of its industrial and innovative component.

The dominants of the State Program for Industrial and Innovative Development of Kazakhstan (hereinafter GPIIR) for 2015-2019 are the following: increasing the importance of resources; globalization and changing the trajectory of production; strengthening the role of developing countries' markets; restrictions of an international character; the competition of countries in the development of production and its location; the growth of the importance of modern postindustrial services; the growth of the role of entrepreneurship; the third industrial revolution.

In the forecasting model of state programming of industrial and economic development of Kazakhstan, the following composition of weak and strong sides, as well as the resulting opportunities and threats to its development, is formed.

Strengths: resource base for innovative development; political and economic stability; institutionalization of existing industrial policy; supportive business environment.

Weaknesses that require growth: insufficient investment activity of the manufacturing industry; limited qualified personnel; barriers to access to world markets; problematic nodes of infrastructure (transport and logistics, energy and water supply); the shortage of small and medium-sized businesses and the dominance of state-owned enterprises; insufficiently high competitiveness of innovations (Kazakhstan occupies only 45th place in terms of competitiveness of the innovation system).

The opportunities for innovative development can be such areas as: improving the complexity of resource extraction; growth in demand for manufacturing equipment by manufacturing enterprises; access to the market of the Eurasian Economic Union; increase productivity through modern management technologies, and create domestic demand through increased public procurement.

Threats to innovative development can be: the situation in the global industrial market, price volatility, structural reformatting; low competitiveness of domestic enterprises; risk of structural inhibition of the economy and competition in the world and in the domestic market [24].

In general, the industrial and innovative development of Kazakhstan depends on two strategic factors: the situation with the global resource market and the level of integration within the region. The conjuncture of the world market influences the activity of the main enterprises of Kazakhstan's raw materials sector. Integration level for export and distribution channels.

Conclusions of the study. The analysis of foreign experience of innovative development of the industrial sector made it possible to reveal its modern functional nature, which is based on the following grounds. Firstly, a high-tech industrial complex is seen as the core and basis of industry and the point of growth of the country's economy. Secondly, the increase in the innovative dynamism of the industrial sector did not take place without the support of government. Thirdly, the financing of innovation activities is carried out in the form of direct investment, tax incentives, grants and other subsidies (Japan, China), public procurement and orders (the USA). Fourthly, ensuring effective interaction between industrial enterprises, scientific and educational institutions (the USA, Japan). Fifthly, the creation of technopolis, production clusters and technology parks as the basis for accelerating innovation processes. At the same time, the innovative development of the industrial basis of the economy takes place in various institutional and economic forms, such as: information programs for technological development, state programs for innovative activity of small and medium-sized businesses, the participation of chambers of commerce and industry, the formation and development of innovation infrastructure, the activation of clusters. The accumulation pattern of macroeconomic priorities in the mainstream innovative development is relevant for the innovative development of our economy, both in terms of industry and in terms of strategic growth.

References

- 1 Тамбовцев В.Л. Государство как инициатор развития гражданского общества / В.Л. Тамбовцев // *Общественные науки и современность*. — 2007. — № 2. — С. 69–77.
- 2 Тушов А.А. Целевая программа в системе государственного управления экономикой / А.А. Тушов // *Экономика и управление*. — 2012. — № 3(88). — С. 151–154.
- 3 Хатри Г.П. Мониторинг результативности в общественном секторе: пер. с англ. / Г.П. Хатри. — М.: Фонд «Институт экономики города», 2005. — 276 с.
- 4 Филиппова М.Ф. Сущность программно-целевого планирования и управления социально-экономическим развитием // *Государственное и муниципальное управление в XXI веке: теория, методология, практика*. — 2011. — № 2. — С. 58–63.
- 5 Балдина Н.П. Роль государства в становлении инновационной экономики (международные права) / Н.П. Балдина // *Инновационная модель бизнеса: мотивация использования инноваций и экономического роста*. — Новосибирск, 2012. — С. 187–201.
- 6 Вермель М.В. Основы типичной организации национальной инновационной экономической системы на примере развитых стран / М.В. Вермель // *Креативная экономика*. — 2013. — № 5. — С. 22–34.
- 7 Глазев С.Ю. Инновационное развитие экономики: международный опыт и проблемы России / С.Ю. Глазев, С.С. Губанов, И.А. Погосов и др.; отв. ред. А.А. Масленников. Ин-т Европы Рос. акад. наук. — СПб.: Нестор-История, 2012. — 351 с.
- 8 Ганиева А.А. Эффективность государственного управления в контексте проектного подхода. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.rusgand.ru.
- 9 Административная реформа и проблемы государственного управления / Авт. колл.: К.И. Головщинский, А.С. Данилов, Н.Е. Дмитриева, В.Ф. Елисеенко, А.Б. Жулин, М.В. Кирсанов, А.В. Клименко, В.А. Королев, М.В. Паршин, И.К. Суворова. — М.: Высш. шк. экономики, 2008. — 276 с.
- 10 Малютин Д.Л. Традиции и национальность: анализ и оценка формирования инновационной среды в Японии / Д.Л. Малютин // *Креативная экономика*. — 2013. — № 5. — С. 65–69.
- 11 Мировой опыт инновационной политики: очерки. Вып. 2 / Под ред. С.В. Вольфсон. — Томск: Томский гос. ун-т, 2013. — 288 с.
- 12 Москвин В. Планирование реализации проектов на 30-й период // *Инвестиции в России*. — 2003. — № 2. — С. 42.
- 13 Хромов Г.С. Текущее состояние научно-технических систем промышленно развитых стран // *Научные исследования*. — М., 2013. — С. 32–56.
- 14 Черкасов М.Н. Анализ мирового опыта по изучению научно-технической и инновационной деятельности / М.Н. Черкасов // *Альманах современной науки и образования*. — 2013. — № 1. — С. 161–165.
- 15 Патрих Е. Инновационная деятельность в Германии / Е. Патрих, В.В. Яшин // *Проблемы теории и практики управления*. — 2009. — № 1. — С. 62, 63.
- 16 Роль инноваций в развитии современных технологий // *Экономика и управление в зарубежных странах*. Информационный бюллетень. — 2011. — № 2.
- 17 Мовчан И. Французские направления конкурентоспособности как эффективный механизм передачи технологий / И. Мовчан, И. Смутов, Ф. Бертран. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://dialog.extech.ru/kongress2/present.php?mplevel=3>.
- 18 Innovation creates success and growth. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.tekes.fi/eng/impact.html.
- 19 Greenhalgh С.Н. Innovation, intellectual property, and economic growth. — Oxford: Princeton Univ. Press, 2010. — 366 p.
- 20 Абдурасулова Д. Промышленная политика Южной Кореи / Д. Абдурасулова. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://institutions.com>.
- 21 Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 гг. — Астана, 2003.

22 Государственная программа форсированного индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2010-2014 гг. — Астана, 2010. — 62 с.

23 Нурланова Н.К. Методика оценки экономического и инновационного потенциалов регионов Казахстана / Н.К. Нурланова. — Алматы: ИЭ КН МОН РК, 2014. — 108 с.

24 Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 гг. — Астана, 2014. — 70 с.

Е.А. Гордеева

Инновациялық дамудың тиімді мемлекеттік бағдарламаларының әлемдік тәжірибесі және оның Қазақстанда бейімделу мүмкіндіктері

Мақалада жетекші мемлекеттердегі инновациялық дамудың қазіргі мемлекеттің бағдарламауының түрлері, жүйелік факторлары және макроқұрылымдық доминанттары қарастырылды. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, нақты мақсаттарға қолжеткізу үшін ресурстарды шоғырландыру қажет болғанда, стратегиялық даму міндеттерін шешу үшін Еуропалық одақ, АҚШ және Жапония елдерінде қолданылатын бағдарлама-мақсатты әдіс екенін көрсетті. Инновациялық үрдістерді бағдарламалық-мақсатты реттеудің әлемдік тәжірибені талдау негізінде оның тиімділігі бағаланған, құрал диапазоны, функционалдық табиғаты және макроқұрылымдық басымдылықтар анықталды. Сонымен бірге мақалада инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламалаудың институционалдық-экономикалық ерекшелігі зерттелді, оның құрамдас бөлшектері, ұлттық инновациялық жүйе элементтері, мемлекеттік «инновациялық тораптар», инновацияның бейімділік шегі, инновациялық даму тиімділігінің көрсеткіштері айқындалды. Инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламаларының тиімділігін жиынтқы бағалау экономиканың инновациялық сегментінің оң нәтижелерін және жанартылған аномиялар мен инновацияларды қысу факторларын көрсетті. Осыған байланысты бағдарламалық-мақсатты жоспарлау мен мемлекеттік бағдарламалауға қолданыстағы тәсілдерді сапалы түрде қайта қарау аса өзекті болды. Шетелдік тәжірибені ескеріп, қазақстандық экономиканың стратегиялық даму тұрғысынан магистралды инновациялық дамуда макроэкономикалық басымдылықтардың аккумуляциялық сипаты келтірілді.

Кілт сөздер: мемлекеттік бағдарлама, мемлекеттік бағдарламалау, инновациялық даму, ұлттық инновациялық жүйе, мемлекеттік инновациялық саясат.

Е.А. Гордеева

Мировой опыт эффективного государственного программирования инновационного развития и возможности его адаптации в Казахстане

В статье рассматриваются типология, системные факторы и макроструктурные доминанты современного государственного программирования инновационного развития в ведущих странах. Мировой опыт свидетельствует, что именно программно-целевой метод применяется в странах Европейского союза, США, Японии для решения стратегических задач развития, когда необходимо сконцентрировать ресурсы для достижения конкретных целей. На основе анализа мирового опыта программно-целевого регулирования инновационных процессов дана оценка его эффективности, выявлены инструментальный диапазон, функциональная природа и макроструктурные приоритеты. Кроме того, в статье исследуется институционально-экономическая спецификация государственного программирования инновационного развития, выделяются его компоненты, генерирование элементов национальной инновационной системы, страновые «инновационные узлы», пределы адаптивности инноваций, критерии эффективности инновационного развития. Агрегированная оценка эффективности государственных программ инновационного развития выявляет как позитивные результирующие инновационного сегмента экономики, так и воспроизводящиеся аномии и факторы сжатия нововведений. В этой связи особую актуальность приобретает качественный пересмотр сложившихся подходов к программно-целевому планированию и государственному программированию. С учетом зарубежного опыта и с позиции стратегического роста в казахстанской экономике раскрывается аккумуляционная картина макроэкономических приоритетов в магистральном инновационном развитии.

Ключевые слова: государственная программа, государственное программирование, инновационное развитие, национальная инновационная система, государственная инновационная политика.

References

- 1 Tambovtsev, V.L. (2007). Hosudarstvo kak initsiator razvitiia hrazhdanskogo obshchestva [The state as the initiator of the development of civil society]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost – Social Sciences and Modernity*, 2, 69–77 [in Russian].
- 2 Tushov, A.A. (2012). Tselevye prohammy v sisteme hosudarstvennogo rehulirovaniia ekonomikoi [Target programs in the system of state regulation of the economy]. *Ekonomika i upravlenie – Economics and management*, 3(88), 151–154 [in Russian].
- 3 Khatri, G.P. (2005). *Monitorinh rezultativnosti v obshchestvennom sektore [Performance monitoring in the public sector]*. Moscow: Fond «Institut ekonomiki horoda» [in Russian].
- 4 Filippova, M.F. (2011). Sushchnost prohammno-tselevogo planirovaniia i upravleniia sotsialno-ekonomicheskim razvitiem [Essence of program-targeted planning and management of socio-economic development]. *Hosudarstvennoe i munitsipalnoe upravlenie v XXI veke – State and municipal governance in the 21st century*, 2, 58–63 [in Russian].
- 5 Baldina, N.P. (2012). Rol hosudarstva v stanovlenii innovatsionnoi ekonomiki (mezhdunarodnye sravneniia) [The role of the state in the formation of an innovative economy (international comparisons)]. *Innovatsionnaia model biznesa: motivatsiia ispolzovaniia innovatsii i ekonomicheskogo rosta – Innovative business model: motivation to use innovation and economic growth*, 187–201. Novosibirsk [in Russian].
- 6 Vermel, M.V. (2013). Osnovy tipichnoi orhanizatsii natsionalnoi innovatsionnoi ekonomicheskoi sistemy na primere razvitykh stran [The main types of organization of the national innovation economic system on the example of developed countries]. *Kreativnaia ekonomika – Journal of Creative Economy*, 5, 22–34 [in Russian].
- 7 Glazev, S.Yu., Gubanov, S.S., Pogosov, I.A., & et al. (2012). Innovatsionnoe razvitie ekonomiki: mezhdunarodnyi opyt i problemy Rossii [Innovative development of the economy: international experience and problems of Russia]. A.A. Maslennikov (Ed.). Internet of Europe Ros. acad. sciences. Saint Petersburg: Nestor-History [in Russian].
- 8 Ganieva, A.A. Effektivnost hosudarstvennogo upravleniia v kontekste proektnogo podkhoda [The effectiveness of public administration in the context of the project approach]. *rusrand.ru*. Retrieved from www.rusrand.ru [in Russian].
- 9 Golovshchinsky, K.I., Danilov, A.S., Dmitrieva, N.E., Eliseenko, V.F., Zhulin, A.B., Kirsanov, M.V., Klimenko, A.V., Korolev, V.A., Parshin, M.V., & Suvorova, I.K. (2008). *Administrativnaia reforma i problemy hosudarstvennogo upravleniia [Administrative Reform and Public Administration Problems]*. Moscow: Vysshiaia shkola ekonomiki [in Russian].
- 10 Malyutin, D.L. (2013). Traditsii i ratsionalnost: analiz i otsenka formirovaniia innovatsionnoi sredy v Yaponii [Traditions and rationality: analysis and assessment of the formation of innovation environment in Japan]. *Kreativnaia ekonomika – Creative economics*, 5, 65–69 [in Russian].
- 11 Volfson, S.V. (Eds.). (2013). *Mirovoi opyt innovatsionnoi politiki [World experience of innovation policy]*. Issue. 2. Tomsk: Tomskii hosudarstvennyi universitet [in Russian].
- 12 Moskvina, V. (2003). Planirovaniie realizatsii proektov na 30-letnii period [Planning of the implementation of projects for a 30-year period]. *Investitsii v Rossii – Investments in Russia*, No. 2, 42 [in Russian].
- 13 Khromov, G.S. (2013). Tekushchee sostoianie nauchno-tekhnicheskikh sistem promyshlenno razvitykh stran [Current state of scientific and technical systems of industrially developed countries]. *Nauchnye issledovaniia – Scientific research*, 32–56. Moscow [in Russian].
- 14 Cherkasov, M.N. (2013). Analiz mirovogo opyta po stimulirovaniu nauchno tekhnicheskoi i innovatsionnoi deiatelnosti [Analysis of world experience in stimulating scientific, technical and innovative activity]. *Almanakh sovremennoi nauki i obrazovaniia – Almanac of modern science and education*, 1, 161–165 [in Russian].
- 15 Patrikh, E., & Yashin, V. (2009). Innovatsionnaia deiatelnost v Germanii [Innovative activity in Germany]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia – Problems of theory and practice of management*, 1, 62, 63 [in Russian].
- 16 Rol innovatsii v razvitiu sovremennykh tekhnolohii [The role of innovations in the development of modern technologies]. *Ekonomika i upravlenie v zarubezhnykh stranakh. Informatsionnyi Biulleten – Economics and management in foreign countries. Information Bulletin*, 2 [in Russian].
- 17 Movchan, I., Smurov, I., & Bertrand, F. Frantsuzskie tsentry konkurentosposobnosti kak effektivnyi mekhanizm peredachi tekhnolohii [French Competitiveness Centers as an Effective Mechanism of Technology Transfer]. *dialog.extech.ru*. Retrieved from <http://dialog.extech.ru/kongress2/present.php?Mplevel=3> [in Russian].
- 18 Innovationcreates success and growth. *tekes.fi*. Retrieved from www.tekes.fi/eng/impact.html.
- 19 Greenhalgh, C.H. (2010). *Innovation, intellectual property, and economic growth*. Oxford: Princeton University Press.
- 20 Abdurasulova, D. Promyshlennaia politika Yuzhnoi Korei [Industrial Policy of South Korea]. *institutiones.com*. Retrieved from <http://institutiones.com> [in Russian].
- 21 Stratehiia industrialno-innovatsionnogo razvitiia Respubliki Kazakhstan na 2003-2015 hody. [Strategy of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2003-2015]. (2003). Astana [in Russian].
- 22 Hosudarstvennaia prohamma forsirovannogo industrialno-innovatsionnogo razvitiia Respubliki Kazakhstan na 2010-2014 hody [State program of accelerated industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2010-2014]. (2010). Astana [in Russian].
- 23 Nurlanova, N.K. (2014). Metodika otsenki ekonomicheskogo i innovatsionnogo potentsialov rehionov Kazakhstana [Methodology for assessing the economic and innovative potential of the regions of Kazakhstan]. Almaty: IE KN MON RK [in Russian].
- 24 Hosudarstvennaia prohamma industrialno-innovatsionnogo razvitiia Respubliki Kazakhstan na 2015-2019 hody [State program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019]. (2014). Astana [in Russian].

A.S. Zharkeshova

*Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan
(E-mail: ainursj@yahoo.com)*

Grounded theory method application in exploration of organizational culture in a state agency

The article explores organisational culture of a public agency in the Republic of Kazakhstan. The study looks at the nature of work; it attempts to explain behaviour and the attitudes of employees towards norms and values in the public agency. Since ethnography is a significant tool to uncover values and underlying assumptions in culture, ethnographic anonymous interviews were conducted. For data analysis, method of Grounded theory was applied. This allowed gaining comprehensive data from informants. Uncovered characteristics of the culture within the agency and personnel attitudes deserve management attention. Within the staff, three subcultures with dissimilar values and attitudes are identified. They share the same concerns such as overtime work and reorganisation policy, however, with dissimilar attitudes to ongoing situation. These two features of current organizational culture caused unhealthy atmosphere in the organization. The study presents essential information on dynamics within the state organization. The research provides the information basis for employers, HR managers to understand the importance of working with organizational culture during organizational change.

Keywords: grounded theory method, organizational culture, civil service, Kazakhstan, overwork issue.

Introduction. While experiencing organizational changes, many organizations including public service need to think over their culture for a number of grounds. Organizational culture may well become a powerful tool to overcome internal issues to make improvements to the organization, influence personnel behavior, and finally, achieve better performance and new set goals.

As is known, the civil service in the Republic of Kazakhstan is experiencing further development and organizational changes. Smooth restructuring and reorganization ongoing during recent years in different state agencies may lead to ambiguous behavior of civil service personnel. Certainly, the Agency for civil service affairs and anti-corruption has been undertaking measures to improve the personnel management system of civil service. However, organizational culture and psychological motives to contribute to work in times of significant changes within organizations, when encountering reorganization, seem to be worth taking into consideration.

The purpose of this article is to explore organizational culture in one of Kazakhstani state agencies with application of the Grounded theory as a qualitative research method. The paper explains why organizational culture matter and attempts providing results of empirical research. The state body under investigation runs public service in the sphere of state revenue. Due to ethical issues to consider, the name of the organization is under pseudonym «Organization N». The results of the study may become contributive in civil service personnel management.

Before discussing the topic, it is meaningful addressing literature first.

Defining organizational culture. Organizational culture as a concept is considered to be difficult to understand. Edgar Schein gives a clear definition widely used in the academic literature. Schein [1] argues that since any social group shares a history, it has culture that may have subcultures. Schein [2] defines organizational culture as:

A pattern of basic assumptions, invented, discovered, or developed by a given group, as it learns to cope with its problems of external adaptation and internal integration, that has worked well enough to be considered valid and, therefore, is to be taught to new members as the correct way to perceive, think, and feel in relation to those problems [2; 18].

The given definition may mean that it is people within a group, who build culture, reacting to internal and external variables, developing and keeping certain values and traditions to survive as a group. A number of authors like Kunda [3], Deal and Kennedy [4], Peters and Waterman [5], Awal et al. [6] understand culture as a notion to depict an organization, reasons for behaviour exhibited by organization members. They claim that organizational culture is the set of norms, beliefs, postulates and indications that shape the habitual way an organization may operate.

A bulk of academic literature suggests that understanding culture may lead an organization to a competitive advantage [7-10]. This opinion seems resisting a skeptical view of economists towards the relevance of organizational culture to organizational performance [11]. Success or failure, however, depends on what variables and features a culture has [12]. In other words, the theory is hardly suggesting that organizational culture always leads to better performance. Conversely, it proposes opposite. For instance, Barney [7], referring to study carried out by earlier researchers like Martin and Tichy, argues that a few cultures may be a source of competitive advantage, providing that they have definite features. Deal and Kennedy [13], Ouchi [14], Kunda [3] support this opinion. They conclude that successful organizations tend to have distinctive features, which make their culture strong, thus, leading to achievements.

Deal and Kennedy [4] advocate proposition made by Ouchi [14]. The authors postulate the strategic value of a strong organizational culture, particularly, when values are shared [15, 2]. Being concordant with Deal and Kennedy [4], Peters and Waterman [5], in their management book 'In search for excellence', state that successful organizations tend to have a strong culture as a result of the history of success, common objectives and shared values, unifying stakeholders. The same time, organizational culture is 'an explicitly broad and inclusive phenomenon' [9; 628]. It means that identification of bounds and points where culture starts and ends seems equivocal.

Review of literature shows that core researchers in organizational culture, for example, Van Maanen [16], Kunda [3] and Schein [1, 2] have a qualitative approach to study. While the authors justify this method for an ability to discover roots of social construction, opponents state that the interpretation of data may hardly be independent from subjective view. Therefore, considering the split view of academics on a more appropriate way to measure culture, this study strives for the interpretation of empirical data from different angles to avoid one-sided view. This can be done by analysis of data provided by participants on diverse positions in the organization.

Since there is no shared opinion on the distinct identification of variables forming organizational culture, this research attempts to apply Grounded theory method as a qualitative approach to explore organizational culture in a context of one of Kazakhstani state agencies – the Organization N, which experienced organizational changes as a result of reorganization.

Methodology of the research. It was expected, that applied method might give insights of inner world of the Organization N. Epistemological foundation for this research is interpretivism. Epistemology defines the nature knowledge [17] and the way 'we come to know the world of things' Burr [18; 92]. Interpretivism is a tradition mostly correlated to social science, which aims at understanding social actions, human behaviour, leading a researcher to perceive the subjective meaning of those objects of study [17]. To address criticism of qualitative research because of its subjective character, Daymon and Holloway [19], Bryman and Bell [17] elucidate that subjectivity is the aim of qualitative study targeting to discern participants' opinion.

Ontological position in the paper is social constructionism. This social paradigm refers to development of reality that is socially constructed [18]. As Daymon and Holloway [19] explain, constructionism enables a researcher to discover social reality, values and attitudes towards the object of the research from the standpoint of people involved in a study. Moreover, as Burr maintains, 'social constructionism cautions us to be ever suspicious of our assumptions about how the world appears to be' [18; 3]. It means that the purpose of social constructionism is to challenge taken-for-granted ways of consideration the reality, which was based on neutral examination of nature.

Due to the nature of the research question and time limits, semi-structured interviews are applied in this research. This type of interview is considered as 'conversation with the purpose', when both, an interviewer and participant, become 'conversational partners' as Bingham and Moore are cited in Daymon and Holloway [19; 167]. Moreover, an ethnographic approach in interviewing is applied to collect data for this research. This is because ethnography may become a tool to uncover 'very heart of social life', demanding scrupulous and long examination though [16]. In order to apply an ethnographic approach, types of questions such as open-ended, descriptive, example and experience questions are used. This helps the researcher to pay due attention to issues and areas emphasized by research participants [20]. In other words, responses of participants may well provide plentiful data to develop a theory about the organizational culture within the organization.

Grounded theory as a method of data analysis. Grounded theory is chosen as an appropriate framework for data analysis in this research. This methodology is widely applied in qualitative study [17, 21]. Grounded theory was proposed by Glaser and Strauss in 1967 [17]. Initially, the approach had quantitative roots. However, the theory has experienced modification and is widely used in qualitative studies [17].

Moreover, the grounded theory method can work within opposite each other traditions: positivism and interpretivism, primarily it aims at generating theory or assumptions to explain the object of examination [22]. Where the traditional grounded theory method seems more appropriate to apply is where difficult social relations are understood inadequately and insufficient theory is developed [23]. Examination of organizational culture at Organization N, therefore, might be suitable field to apply grounded theory with the aim to conceptualize the world within the state agency.

In order to make the process of data analysis more organized and simplified, few interview questions are generated under a 'hierarchy' topic. This could make it easier to discover categories and concepts grounded within the 'hierarchy' topic.

Considering time constraints, for this article little emphasis is placed on open and axial coding. Instead, the focus is made on the next stage in the coding process - a selective method. As a rule, codes are selected; they grow into meaningful categories, which consequently form concepts [21]. The selective coding process requires from a researcher to recognize core themes, where the theory derives from [17]. Moreover, as Bryman and Bell state, core themes may require gaining additional information until no new categories emerge from data [17]. Importantly, as O'Reilly [21] contends, a researcher should regularly relate other categories to the core category placed in data.

Since, coding has been done and principal concepts and key categories are identified, the final stage of the method is to make a parallel between the theory grounded in data and existing academic theories [21, 23]. This procedure goes till a single story emerges, where there is a certain theme promoting the story [17]. Therefore, the discussion chapter of this dissertation attempts to elucidate the story and assumptions in regards to the culture existing in the Organization N.

Study location and sample size. As mentioned before, the civil service system in Kazakhstan has been experiencing changes; measure such as to change the image of civil service, to make the staff more professional and competitive, to improve motivation system have been undertaking. While the staff of one governmental agency shrinks, another agency may face reorganization because of passing governmental functions and duties to another state agency. The Organization N is a case in point. The personnel of the organization accounts for about 50 people.

In order to do examine organizational culture as an inner world of the organization initially interviews with 10 participants from different departments were planned. The work experience of targeted participants ranges from 3 to 12 years. Due to different circumstances, few interviews were planned to conduct face to face; two civil servants preferred answering the interview questions in written form by email. The questionnaire was sent to them 2 weeks prior to a data collection deadline. Surprisingly, few persons in managerial positions never gave responses. For this reason, in order to gain more comprehensive data, it was decided to get more informants involved in the study. Thus, the number of participants expanded from 10 to 12. Employees on different positions from finance, law, and HR departments were interviewed.

Prior to conducting interviews for this study, ethical considerations to be taken into account in regards to privacy, anonymity and confidentiality for participants have been discussed. Questions are generated with the aim to gain voluntary and independent answers.

Findings and analysis. It is worth reminding, that the aim in this article is an attempt using the Grounded theory method in *exploration of organizational culture in a state agency - Organization N*. The nature of the research question did not require the precise focus in examination of culture from the beginning. This helped the author of this research to be flexible when looking for more exciting and contrasting elements in culture. In consequence, at the stage of selective coding in the grounded theory method, responses to questions, which were generated originally, caused the need to conduct additional interviews. When first round interviews lasted between 30 to 40 minutes each, additional conversations with informants lasted for 30 minutes. This second round of interviews was designed to gain more detailed data on the issues, which seemed more significant to participants.

When themes about *dress code, code of conduct, rules and hierarchy, and feeling of belongingness to the organization* became insignificant; more impressive and emotional topics covered *overtime work, work-life imbalance, cost cutting, and motives for employees to retain*. These themes helped to identify core categories 'people' and 'overwork', which facilitate developing a theory about culture of the Organization N. While the Organization N is civil service organization, the nature of the work is rules and task-oriented. This aspect seems significantly affecting the culture within the organization, establishing rules and norms that members of this society unreservedly obey. While, employees execute tasks, as norms require, however, they have personal opinion. In regards to extreme commitment to tasks and indicators to achieve, one of informants stated:

'You wake up with a thought to complete the appointed tasks on time ... you wear office clothes to look professional, and you sweat, but do your job – everything to fulfill the number of tasks in limited time and papers ... management knows that you will do it' (senior expert, aged 28, male, single).

The expressed answer appears to point to employee's unhealthy attitude to work, while bearing grunge against excessive focus on accomplishing tasks on time. This might mean that the organization leaves little attention to employees, who is struggling with time constraints and the latter experience significant stress at work. Nursing a grievance against how work is organized can be justified. As interviewees insist, it is employees, i.e. human resources, who should be the center of attention since they are the key instruments to retain those clients. Although hidden, strained relation of employees towards the management, which sets priorities, can be noticed in this episode.

Remarkably, employees tend to work in teams in order to carry out tasks allocated to professionals in senior positions. Nevertheless, teamwork hardly seems to have a family shade when it concerns a task. Quotations below explain this:

'There are colleagues I love to work with ... They ensure secure and competent work, while providing professional and less stressful atmosphere. But in case such people are unavailable, then better to choose at least two proficient guys, and any other, providing that the latter are not trouble makers' (senior expert, aged 32, female, single).

The opinion of *ansenior expert, male, aged 30*, coincides with the view of a previous informant in the following:

'... In worst situations, you have to do loafer's job because it is you, who is responsible for all this... As for him, there is no boardroom to give him a lesson'

Rather than the significance of teamwork, the quotes imply the importance of project execution in spite of an unforeseen contingency. The prime target hardly seems causing enthusiasm of senior colleagues to shield the flaws of team members.

Another cultural peculiarity in the Organization N is that a regime is systematized to that extent that it significantly absorbs employees. They deliberately accept career promotion scenario, providing that these employees fit the nature of the Organization N, which is highly task oriented.

To sum up, this section highlighted *visible characteristics* depicting everyday routine and traditions set in the state agency. Next section provides further findings describing values and assumptions in the culture.

Category 1 – 'People'. While mentioned above visible symbols and artefacts give an idea how culture looks like [2], people living in that environment might be the key elements carrying underlying assumptions. Therefore, *'people'*, i.e. employees, in this study are considered as the core category emerging from experimental data.

Data collection was accompanied by explication of responses. Thanks to the answers, it was possible to separate employees into three groups:

Group 1 – associating the organization with a good workplace;

Group 2 – dissatisfied, however, accepting the situation and retain;

Group 3 – dissatisfied, with a 'wait-and-see attitude'.

The groups have contrasting views towards the nature of work, agency strategies, values and norms. Figure 1 presented in a discussion part mentions differences between the three groups.

Group 1: Good workplace. A distinctive feature of people from *Group 1* is that they consider the Organization N a *'good workplace'*. As a rule, employees from this category are without prior work experience; civil service was their target since university study. Having spent from 2-5 years with the Organization N, these young civil servants justify their employment choice with advantages of the state agency.

Group 2: Conscious awareness (Stabilizing force). Results show that *Group 2* is unique due to rational attitude to life within the organization. Representatives of this category have 5-7 years of work experience in civil service senior positions. It means that they had career advancement, while making efforts to meet job requirements. There is an example from a number of comments.

'Yes, we work so hard that it finishes with annoying back pain. We devote our personal time to work, because everybody does it here. We just have to face the reality and try not to give up and stick to this job... these days nobody can secure your future'. As for changes and reforms, it is we, who accomplish these changes and plans (expert, aged 30, female, married).

This episode demonstrates taken for granted workload feature of the work. While it seems an abnormal condition leading to health problems, the interviewee defends this aspect covering it with economic instability in the labour market. Nevertheless, *Group 2* representatives admitted that nature of work and values changed compared to earlier years.

The quote below demonstrates the mood of the staff in regards to 'better time' and fluctuations taken part in the civil service:

'... It is inappropriate time to try your fortune now. It is better to retain in the same place. I am sure the situation will improve soon. We will definitely pass all attestations and other things ... it is time of changes, but with same people' (senior expert, aged 32, female, married).

One might argue that these participants have an indifferent feeling about an ongoing changes in the civil service. However, it is worth noting that their behaviour has rationale. First, they accept the reality as it is; they became docile because they need job security. Secondly, such employees may be afraid to challenge new work place. Thirdly, they seem hoping for improvements within the civil service. This might be due to the feeling of commitment and belongingness to this organization and its people they used to work shoulder to shoulder.

Group 3: 'Wait-and-see attitude'. The third type of employees provided a significantly contrasting and emotional viewpoint, which to a certain extent helped to uncover hidden assumptions towards key issues in the organization. The data the *Group 3* provided is mainly less positive.

The *Group 3* employees are in senior expert positions. They either have worked in different organizations, well educated. Apart from ambitious plans they have towards the future, this category tends to invest in own education, thus, attaining a Master degree from local and foreign universities. They maintain that one of the weaknesses of work at the Organization N is making specialists functionally restricted. For example, a senior expert, who gained expertise in finance auditing during 5 years, told one episode when she tried to find 'a betterplace' last year. She failed job interviews because of skills mismatch.

'To be honest, some employers are not eager to recruit people from civil service. May be because our thinking is somewhat different, it means we can see only what we used to do at civil service. However, they expected from candidates, for example, skills or knowledge on where and how to make profit ... It is funny, I cannot do anything but doing a job in finance control. I need some skills refreshing and leave room to develop new skills just in case.' (senior expert, aged 26, female, single).

This story shows that the state agency under examination tends to allocate monotonous job in one particular sphere to specialists, thus, leaving neither chance, nor time to employees to develop other skills.

Category II – 'Overwork'. The application of the grounded theory method in data analysis led to identification of the second core category 'overwork'. The category is closely related to the first core theme discussed in the previous section. Overwork became the key determinant of the state agency, being linked to subcategories and codes identified in the empirical data. As mentioned earlier, this theme became the source of dissatisfaction and the lost of enthusiasm from participants' perspective.

Interestingly, findings suggest that *overwork* chiefly became taken for granted tradition in the organization for all types of employees, whose standpoints were examined in the preceding part. A good example is the fact that, instead of a standard 8-hour workday, recruits normally accept a 10-hour workday. Participants, who are more committed to the organization, support the idea of overwork. An HR specialist, aged 26, stated that overtime work ingrained in the culture of civil service.

However, other interviewees associate overwork with health problems. It is worth presenting again the following quote:

'Yes, we work so hard that it finishes with annoying back pain' (senior expert, aged 30, female, married).

Another outcome overwork caused is work-life imbalance. When some participants told about overtime work with irony, one informant gave a fairly clear and honest response:

'Oh, I'd be happy to work 10 hours a day. But the matter is that we often exceed this time, and we spend weekends working. I'm not complaining, it was my choice ... but it [work] takes all my time. May be that is why there are many single people. (expert, aged 27, female, single).

This episode from the interview indicates that *overwork* leaves employees little space for rehabilitation before a new week and causes obstacles to balance life and work.

In order to explain basic reasons for overwork, an assumption is made on the basis of provided data. From one hand, as Hubner [24], Schwab [25] and Mirola [26] note, the national culture of Kazakhstan is characterised by bureaucratic incompetence. In spite of fear to sound unsubstantiated, organizations in the country are affected by such tradition, consequently, making the work more complicating. Such a conclusion results from opinion given by one of informants:

'We become overcautious people. You have to make additional bureaucratic records just in case, ... an automatic habit to secure yourself against control from the top. But at the end of the day, that case and a request about those unnecessary details never emerge' (senior expert, aged 26, male).

As a result, there is a firm assumption among employees that it is the Organization N managers and the civil service system in Kazakhstan that is responsible for low job satisfaction, overtime work, which is never compensated. Overall these circumstances lead members of staff to 'a wait-and-see attitude' with the aim to find a better place in the future.

Discussion of findings. Characteristics of the culture discussed in the findings section seem establishing norms and rules within the organization, inevitably putting on employees the label of task-oriented, disciplined, automatic, and docile people.

When discussing the people under examination, identification of three groups of civil servants within the state agency is supportive to the theory developed by Schein [1]. As he contends, subcultures with contrasting values can exist inside one society. Three subcultures, namely, Groups 1, 2 and 3, are identified. These micro cultures have different values and attitudes towards the environment they used to work in everyday, thus, exhibiting behaviours dissimilar to each other.

Another aspect of the culture is teamwork. It is considered as the instrument to meet the organization objectives. However, despite joint efforts of colleagues, one could hardly argue that employees in the Organization N are committed to each other. Conversely, they are individualistic willing to show personal results, rather than covering one's incompetence.

When examining the causes of *overwork*, bureaucracy was identified as one of the factors of superfluous work. Bureaucracy tends to be a traditional description of Kazakhstani culture, which is confirmed by Hubner [24], Schwab [25] and Mirola [26].

In addition to the *overwork* issue, a cost cutting policy complicates the situation in the organization. Participants try to meet high expectation of management, although sharing with complaints about overload and cost cutting only among colleagues. Thus, members of the state agency tend to bear implicit resentment towards the attitude of management.

From one hand, such measure of the Organization N can be seen as rational within the frame of ongoing civil service development steps. However, constant *overwork* can hardly be justified. From the other hand, it is worth mentioning findings presented by Cseh [27] and Muratbekova-Touron [28]. They characterize Kazakhstani organizations as paternalistic. Findings of this research, and conclusions made by these two researchers are partially consistent. As in their studies Cseh [27] and Muratbekova-Touron [28] identify paternalistic attitude of Kazakh managers towards subordinates, in the case of Organization N the situation seems likewise. Since civil servants are committed to work, they expect the same attitude to themselves from management of their organization. However, management seems to disappoint employees, concentrating more on tasks and goals in plans. For this reason, some specialists appear to harbour resentment against the management. Such employees consequently form *Group 3*, while others submissively accept conditions.

Interestingly, neither young, nor senior colleagues are passionate to openly claim better conditions at work. Instead, a part of employees prefer retaining. Perhaps, they favour job security and accept the current situation within civil service, which strengthens requirements to employees. The other part, however, bears a thought to leave, when there is a better opportunity.

In regards to formed three divisions, the interpretation of findings may imply a subsequent theory. Formed categories in the organization might be advantageous for administration. Having fully utilized employees' resources, the Organization N can experience employees' turnover without pain. This is because an exceptional category of civil servants from *Group 2*, may always remain resistant in the organization. *Group 2* appears to form the backbone of the collective carrying established rules and norms within the organization. This conforms proposition made by Wilson [12]. She insists that there should be 'a stabilizing force' [12: 218] resistant against fluctuations able to undermine conventional culture (*see Figure 1*). Moreover, results show there is a resistant *Group 2*, which seems reflecting the hypothesis proposed by Schein [2]. He states that it is people within a society, who build culture, reacting to inner and outside world, generating and retaining values and norms with the aim to survive as a group.

Taking into account categorization of the staff into three groups with dissimilar beliefs and values, it can be suggested that presented findings imply a traditional scenario, when the state agency staff gradually passes evolutionary stages. Figure 1 clearly demonstrates it.

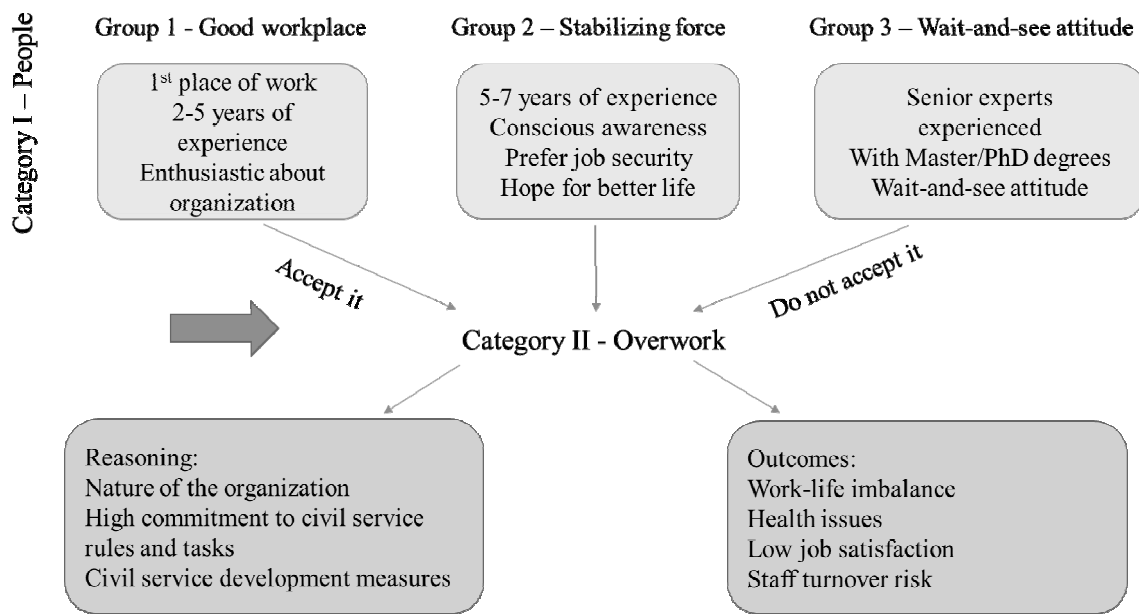

Figure. Grounded theory application results (made by the author)

In other words, the state agency image of a good place to work makes younger civil servants (Group 1) to be passionate about gaining experience at the beginning. However, they may inevitably be disillusioned. Later, due to gained experience, a part of them, who see the rationale to retain, tends to become the part of the resistant Group 2 (see Fig.). The remaining employees, who are more ambitious, might make plans to quit in order not to price them out of the market. Traditionally, the scenario repeats because recruitment process gives a start to a new selection cycle. Within this cycle, the culture of the Organization N might check whether employees fit it or not.

The presented concept implies that the Organization N has established culture, which is preserved due to management and resistant Group 2 employees. In the Figure 1 this group is indicated as a stabilizing force. One might argue that it can hardly be called successful culture, since there are employees with low job satisfaction. However, it can be concluded again that the Organization N may have firmly established culture, which makes employees to choose: either to fit or quit.

Conclusion. As the ontological position of this research is social constructionism, the purpose was to determine social reality, values and attitudes towards the culture within the Organization N. The author of this paper also attempted to examine how members of this society shape the reality, and how they perceive it. Therefore, the culture under investigation is defined as a social phenomenon, which established firmly in the state agency.

Moreover, there is an assumption that psychological conflict of minds between management and employees is intentionally left without attention. Perhaps, employees' hidden resentment towards insufficient care from administration remains unexpressed because employees are aware of insignificance of their power to affect the nature of the organization. If so, it is management who benefits from such an indifferent position, which helps the state agency to follow a so-called 'fit or quit' policy in regards to its members. This is how the culture within Organization N is conceptualized.

Kunda [3] and Denison [9] argue that studying organizational culture is a complex task due to the fact that culture is a quite broad concept. Nevertheless, highlighted key findings emerging from core themes in the data more likely addressed the research question of this paper. Linking these findings to previous research on organizational culture of civil service in Kazakhstan points to problematic areas lacking empirical research and theory development.

Discussed findings may contribute to the research on organizational culture in civil service. As can be seen from findings, the culture consists of vulnerable and compliant employees. In respect of this, Heidrich and Alt [29] elucidate that national culture can cause issues when working in period of changes to adapt to new rules of the game of the civil service. Nevertheless, to understand organizational culture within state organizations in the Republic of Kazakhstan, further empirical research needs to be conducted. Moreover, application of other research methods, in addition to grounded theory method, might be contributive to further research.

To conclude, application of the grounded theory method helped to examine organizational culture of the state agency. Since some peculiarities of culture of the Organization N are identified, results can be valuable for HR specialists to understand its nature. Perhaps, this will lead to improvements in both management and the policy of the organization. Finally, the situation demonstrates the complexity of the working environment and conditions Kazakhstani civil servants encounter.

References

- 1 Schein, E. (1990). Organizational culture. *American Psychologist*, 45(2): 109–119.
- 2 Schein, E. (2010). *Organizational culture and leadership*. 4th edition. San-Francisco: John Wiley & Sons. Jossey-Bass.
- 3 Kunda, G., 2006. *Engineering culture: Control and commitment in a high-tech corporation*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- 4 Deal, T.E., & Kennedy, A.A. (1982). *Corporate cultures*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- 5 Peters, T.J., & Waterman, R.H. (2004). *In search of excellence: Lessons from America's best-run companies*. New York: Harper and Row. London: Profile Books LTD.
- 6 Awal, D. et al. (2006). Issues in organizational culture change: A case study. *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict*, 10(1): 79–97.
- 7 Barney, J.B. (1986). Organizational culture: Can it be a source of sustained competitive advantage? *Academy of Management Review*, 11(3): 656–665.
- 8 Hampden-Turner, Ch. (1994). *Corporate culture: How to generate organizational strength and lasting commercial advantage*. London: Piatkus.
- 9 Denison, D.R. (1996). What is the difference between organizational culture and organizational climate? A native's point of view on a decade of paradigm wars. *Academy of Management Review*, 21(3): 619–654.
- 10 Cunliffe, A.L. (2008). *Organization theory*. LA: Sage Publications.
- 11 Wilkins, A.L., & Ouchi, W.G. (1983). Efficient cultures: Exploring the relationship between culture and organizational performance. *Administrative Science Quarterly*, 28: 468–481.
- 12 Wilson, F.M. (2010). *Organizational behaviour and work*. (3rd ed.). Oxford University Press.
- 13 Deal, T.E. & Kennedy, A.A. (1983). Culture: A new look through old lenses. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 19(4): 498–505.
- 14 Ouchi, W.G. (1981). *Theory Z*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- 15 Lim, B. (1995). Examining the organizational culture and organizational performance link. *Leadership & Organization Development Journal*, 16(5): 16–21.
- 16 Van Maanen, J. (1988). *Tales of the field: On writing ethnography*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- 17 Bryman, A., & Bell, E. (2007). *Business research methods* (2 ed.). Oxford: Oxford University Press.
- 18 Burr, V. (2003). *Social constructionism* (2 ed.). London; NY: Routledge.
- 19 Daymon, Ch., & Holloway, I. (2004). *Qualitative research methods in public relations and marketing communications*. London; NY: Routledge.
- 20 Keegan, Sh. (2009). *Qualitative research: Good decision making through understanding people, cultures and markets*. London & Philadelphia: Kogan Page.
- 21 O'Reilly, K. (2009). *Key concepts in ethnography*. London: Sage.
- 22 McQueen, R., & Knussen, Ch. (2002). *Research methods for social science*. London: Pearson Education.
- 23 Fendt, J., Sachs, W. (2008). Grounded Theory Method in Management Research: Users' Perspectives. *Organizational Research Methods*, 11(3): 430–455.
- 24 Hubner, W. (2000). *SME Development in Countries of Central Asia (Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan): Constraints, Cultural Aspects and Role of International Assistance*. UN Industrial Development Organization, Vienna, 2000.
- 25 Schwab, K. (2010). *The Global Competitiveness Report 2010-2011*. World Economic Forum. Geneva.
- 26 Mirola, T. (2007). *Kazakhstan – business environment in a booming economy*. Lappeenranta University of Technology. Northern Dimension Research Centre Publication 47. *doria.fi*. Retrieved from <https://www.doria.fi/xmlui/bitstream/handle/10024/36629/isbn9789522145147.pdf?sequence=1> pdf.
- 27 Cseh, M. et al. (2004). Organizational Culture and Socio-cultural Values: Perceptions of Managers and Employees in Five Economies in Transition. *Performance Improvement Quarterly*, 17(2): 5–27.
- 28 Muratbekova-Touron, M. (2002). Working in Kazakhstan and Russia: perception of French managers. *The International Journal of Human Resource Management*, 13(2): 213–231.
- 29 Heidrich, B., & Alt, M. (2009). Godfather Management? The Role of Leaders in Changing Organizational Culture in Transition Economies: A Hungarian-Romanian Comparison. *Management*, 4 (4): 309–327.

А.С. Жаркешова

Мемлекеттік органның ұйымдық мәдениетін зерттеуде негіздеу теориясы әдісін қолдану

Мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік органның ұйымдық мәдениеті зерттелді. Зерттеуде жұмыстың сипаты қарастырылды, қызметкерлердің мемлекеттік органның нормалар мен құндылықтарға сипатын және көзқарасын түсіндіруге талпыныс жасалды. Этнография құндылықтары мен мәдениет саласындағы негізгі ұғымдарды анықтау үшін маңызды құрал болып табылғандықтан, этнографиялық анонимдік сұхбаттар жүргізілді. Деректерді талдау үшін негіздеу теориясы әдісі пайдаланылды. Бұл әдіс респонденттерден егжей-тегжейлі ақпаратты алуға мүмкіндік берді. Мемлекеттік органның ұйымдық мәдениет сипаттамалары және персоналдың көзқарасын ашуы басшылардың назарына лайық. Ұжымда түрлі құндылықтар мен қарым-қатынасы бар үш субкультура анықталды. Алайда оларға үстеме жұмыс және қайта құру сияқты проблемалар ортақ, бірақ осы құбылыстарға деген көзқарас әртүрлі. Бұл екі қалыптасқан ұйымдық мәдениетінің ерекшеліктері ұйымда салауатсыз атмосфера тудырған. Зерттеу мемлекеттік органның ішінде не болып жатқанын туралы маңызды ақпарат берді. Өз кезегінде, ол ұйымдастырушылық өзгерістер уақытында ұйымдық мәдениетінің маңыздылығын түсіну үшін жұмыс берушілер, HR-менеджерлер үшін ақпараттық база ретінде есептеуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: негіздеу теориясы әдісі, ұйымдық мәдениет, мемлекеттік қызмет, Қазақстан, шаршау/жалығу мәселелері.

А.С. Жаркешова

Применение метода обоснованной теории в исследовании организационной культуры в государственном органе

В статье исследуется организационная культура государственного органа в Республике Казахстан; рассматривается характер работы; делается попытка объяснить поведение и их отношение сотрудников к нормам и ценностям в государственном органе. Поскольку этнография является важным инструментом для выявления ценностей и базовых представлений в культуре, были проведены этнографические анонимные интервью. Для анализа данных применен метод обоснованной теории. Это позволило получить обстоятельные данные от респондентов. Раскрытие характеристик культуры в государственном органе и отношение персонала заслуживают внимания руководства. Внутри коллектива определены три субкультуры с разными ценностями и отношениями. Вместе с тем они имеют одни и те же проблемы — сверхурочная работа и реорганизация, однако с разным отношением к этим явлениям. Отмечено, что эти две особенности сложившейся организационной культуры вызвали нездоровую атмосферу в организации. В исследовании представлена важная информация о происходящем внутри государственного органа. Предоставлена информационная основа для работодателей, HR-менеджеров, чтобы понять важность работы с организационной культурой во время организационных изменений.

Ключевые слова: метод обоснованной теории, организационная культура, государственная служба, Казахстан, проблема переутомления.

Г.М. Мухамедиева

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: gm_mu@mail.ru)*

Қазіргі жағдайдағы моноқалалар дамуының теориялық негіздері

Мақалада моноқалалардың қазіргі уақытта дамуының теориялық жақтары басты назарға алына отырып, қарастырылған. «Моноқала» ұғымының анықтамасына қатысты әртүрлі елдердің ғылыми көзқарастары кеңінен зерттелген және барлық мемлекеттердің бұл түсінікті қалада шоғырланған ірі кәсіпорындармен байланыстыратыны ерекше анықталған. «Моноқала» ұғымы салалық сипатына ғана қарай емес, қаланың өмірлік цикліне байланысты болатындығын ғалымдардың тұжырымдары негізге алына отырып, талданған. Мақалада кеңінен қолданылатын «моноөндірістік» және «моноөнеркәсіптік» қала сияқты ұғымдарға қатысты қалалардың жіктелуі сипатталған. Қазақстан Республикасы моноқалаларының қалыптасу мен даму мәселелері экономиканы әртараптандырудағы «Өңірлерді дамытудың 2020 жылға дейін бағдарламасында» көрсетілген шараларға сәйкес қарастырылған. Авторлар Қазақстанның моноқалаларын макроөңірлер бойынша төрт бағытта топтастырған: Солтүстік, Орталық Шығыс, Оңтүстік және Батыс. Қазақстан Республикасының моноқалалары салалық ерекшеліктеріне орай сыныпталған: халықтың басым көпшілігі жұмыс істейтін салалар және қала экономикасында ең басты үлесті алатын салалар. Қазақстан Республикасының моноқалаларының дамуы «Өңірлерді дамытудың 2020 жылға дейін бағдарламасы» шеңберінде атқарылып жатқан шаралардың қазіргі таңдағы іске асырылуы талданған. Әлеуметтік-экономикалық факторларды ескере отырып, Қазақстан Республикасының моноқалаларының тұрақты дамуы бойынша нақты ұсыныстар берілген.

Кілт сөздер: моноқала, кәсіпорын, сала, тұрғындар, макроөңір, тұрақты даму, бағдарлама, әлеуметтік-экономикалық факторлар.

Моноқалалардың жұмыс істеуінің қазіргі жағдайында мәселелердің ауқымы, моноқалалардың генезисі, аймақтық жағдайлары және халықтың өмірлік мүдделері ескеріліп, олардың дамуының одан арғы жолдарын айқындайтын негізгі тәсілдер, механизмдер мен құралдар әзірленді. Біртұтас моноқалаларды басқарудың дәстүрлі әдістері өздерінің әлеуетін толығымен тауысты, олардың тиімді дамуы жаңа теориялық әзірлемелерді және оларға негізделген практикалық әрекеттерді іздейді. Бұдан басқа, инновацияның қарқындылығын анықтау, қызмет көрсету секторын кеңейту, қала тұрғындарының жаңа рөлі өсіп келе жатқан бәсекелестікке байланысты қаланың жұмыс істеуінің өзгеретін факторлары қызметті жоғарылату және моноқаланы басқаруға аумақтық әлеуметтік қоғамдастық мүшелерінің әртүрлі қатысу нысандарын құруға бағытталған басқару қызметкерлерінің инновациялық және интеллектуалдық әлеуетін қалыптастыруды қажет етеді.

Сонымен қатар елдегі реформалар барысында қалыптасқан моноқалалардың мәселелерін шешудің әлеуметтік тәжірибесі мен тетіктері негізінен олардың экономикаларын әртараптандыруына бағытталған. Ғалымдар мен практик-мамандар пікірталас барысында моноқалалардың әлеуметтік мәселелерін қалай жеңу және дамуын қамтамасыз ету туралы мәселеге біржақты жауап бермеді. Алайда мемлекеттік органдардың, бизнес және аумақтық қауымдастық өкілдерінің күш-жігерлерін біріктіру қажет деп танылды.

Тұрақты қарқынды өзгеріс үдерістері зерттеушілерді қалалар ретінде қоғамның аумақтық ұйымдастыруының осындай феноменіне назар аударуға мәжбүр етеді. Тарихи құбылыс ретінде моноқала өркениеттік үдерістер кезінде өзін өзгертіп, бір мезгілде олардың динамикасына және әлеуметтік-мәдени мазмұнына әсер етеді. Бүгінгі таңда моноқала қазақстандық қоғамның аумақтық ұйымының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық бірлік ретінде ол әлеуметтік өмірдің қарқындылығы, әлеуметтік қоғамдастық мүшелерінің өзара әрекеттесуінің әртүрлі формалары, нақты демографиялық, кәсіби және ұйымдастырушылық құрылымы арқылы сипатталады. Бұл қаланың табиғаты мен қоғамның дамуындағы рөлі, қалалардың қалыптасуы мен жұмыс істеуін зерттеу мәселесі түрлі ғылымдардың іргелі бағыттарының бірі болып табылады.

Моноқала бұл қала мен кәсіпорын бір-бірімен тығыз байланысты болатын күрделі құрылым болып есептеледі. Сонымен бірге кәсіпорын өз аумағында тұрмыс жағдайын қамтамасыз ететін экономикалық қана емес, сонымен қатар әлеуметтік қызметті жүзеге асырады. Бұл жағдайда әлеуметтік инфрақұрылымды ұстауға жұмсалатын шығындар өндірістің өзіндік құнына кіреді, бұл

көптеген жағдайларда бәсекеге қабілетсіз. Моноқалалардың көпшілігі теріс салыстырмалы құндылыққа ие және ертеректегі қайта құрылымдауды қажет етеді, себебі олардың экономикалық мәселелері қалада қиындықтар мен әлеуметтік шиеленістерді туғызуы мүмкін.

Халықаралық тәжірибеде «моноқалалардың» тұжырымдамасын анықтауға бірыңғай ғылыми көзқарас жоқ. Шетел әдебиетінде әртүрлі ұғымдар осындай қалаларды белгілеу үшін бір мезгілде қолданыла алады. Атап айтқанда, «моноқала» түсінігі АҚШ-та және Ұлыбританияда «One-Industry Town» және «Single-Industry Town» ұғымдары ретінде кеңінен қолданылады, ал Жапонияда және Үндістанда «Company Town» ұғымы пайданылады. Шетелде қолданылатын ұғымдардың сипаттамалық көрінісі 1-кестеде келтірілген.

1 - к е с т е

«Моноқала» ұғымының анықтамасына көзқарастар

Ұғым	Ел	Ұғым мағынасы
Моноқала	Ресей	Бір немесе одан да көп ірі қала құрылатын кәсіпорындар сол салаға жататын қала
One-Industry Town, Single-Industry Town	АҚШ, Ұлыбритания	Қала, бір салаға тиесілі өнеркәсіптік кәсіпорындар
Factory Town, Mill Town	АҚШ, Ұлыбритания, Еуропа	Өндірістік кәсіпорындағы қала
Company Town	Жапония, Үндістан	Бір компанияға толығымен тиесілі қала (инфрақұрылым, құрылыстар және т.б.)
Mining Town	Австралия	Шахта қызметін қамтамасыз ететін елді мекен
Resource Town	Канада	Тау-кен кәсіпорынындағы елді мекен
Моноқала	Қазақстан	Өнеркәсіп өндірісінің және еңбекке жарамды халықтың негізгі бөлігі (20 % және одан астамы) бір немесе бірнеше (көп емес) қала құраушы, бір бейінді және шикізаттық бағыттағы (мономамандандырылу) әрі қалада болып жатқан барлық экономикалық және әлеуметтік үдерістерді айқындайтын кәсіпорындарда шоғырланған қала

Ескерту. Автормен [1, 2] негізінде әзірленген.

Кестеде келтірілген ақпарат қазіргі уақытта «моноқалалардың» анық анықтамасы жоқ екенін көрсетеді. Барлық елдер негізінен бұл тұжырымдаманы қалада жұмыс істейтін ірі кәсіпорындармен байланыстырады.

Бұл анықтаманың бір бағыты өте тар мазмұнға ие, сондықтан ол моноқаланың жұмыс істеу ерекшеліктерін толық ашпайды. Бірқатар ғалымдардың айтуына [3, 4] сәйкес, моноқаланың біржақты индустриалды дамуы болып табылады. Бұл «моносалалық» деп аталатын тәсіл. Оның мазмұны еңбек бөлінісінің аумақтық бөлінісі мен экономиканың тарихи қалыптасқан құрылымына қатысты болмайды. Осылайша, «моноқалалардың» анықтамасын қалыптастырудағы барлық зерттеушілер елді мекенді қалалық өндірістің жұмыс істеуіне тәуелділікті ерекше атап өтті. Сонымен қатар салалық ерекшеліктер негізінде ғана емес, қаланың өмірлік цикліне байланысты анықтамалар тұрғысынан анықтау қажет. Әлеуметтік-экономикалық үдерістердің күрделі жүйелері ретінде барлық моноқалалар тиісті өмірлік циклдерге сәйкес дамиды және әрбір моноқалада оның ең маңызды ерекшелігі халықтың өмір сүру деңгейі болып табылады.

Алайда қаланы қалыптастыратын кәсіпорынды әрқашан монотондылықты анықтайтын негізгі өлшем ретінде қарау мүмкін емес. Қаланы қалыптастыратын кәсіпорын үшін мономәртебесін анықтау осы құбылыстың күрделілігін көрсетпейді, себебі моноқалалардың мысалдары бар, онда бірыңғай қалалық кәсіпорын жоқ, орнына бірдей технологиялық тізбекте жұмыс істейтін немесе бір-

бірімен бәсекелесетін бірнеше кәсіпорын бар. Бұл жағдайда қала халқын жұмыспен қамту саласына қатысты «моно» деп сипаттауға болады.

Сол көзқарасты И.В. Манаева «Моноқаланың жұмыспен қамтудың басым саласына, жұмысқа қабілетті халықтың қызмет саласына қатысты моноорталықтық қала» екенін айтады [5]. Бірақ бұл ұғымды барлық моноқоныстарға қолдану толықтай дұрыс болмайды. «Моноқала» ұғымы ресми қалалық мәртебесі бар елді мекендер үшін ғана қолданылуы тиіс.

Ғалым-сарапшылар Н.С. Ивашкина, Н.А. Улякина «моноқала» ұғымына келесідей анықтама келтірген: «Моноқала — орнықтыру мүмкіндігін қоспағанда, сыртқы экономикалық ортаға тән тәуекелдерін өтей алмайтын есеп айырысу орны, ұйымы немесе тұрғындары» [6].

Экономикалық құрамдас бөлігіндегі «моноқала» ұғымының мағынасын ашуға басқа да әрекеттер жүргізілуде. Нормативтік құжаттар мен ғылыми әдебиеттерге талдау «моноөндіріс» және «моноөнеркәсіп» бағытындағы қалалар кеңінен қолданылғанын көрсетті. Осы ұғымдардың ұқсастығына қарамастан, И.В. Манаеваның [5] пікірінше, олар екі түрлі құбылыстарды сипаттайды: біріншісі — моноқаланы қалада құрылатын кәсіпорынның жұмыс істеуіне немесе технологиялық тұрғыдан байланысты кәсіпорындар тізбегіне тәуелділігін көрсетеді; екіншісі — экономиканың бастапқы және қайталама секторларындағы басымдықты үшінші жоғары оқу орындарының әлсіз дамуымен сипаттайды.

Сонымен қатар іс жүзінде қалалық экономиканың мамандануы өндірістік және өндірістік емес салалардағы кәсіпорындарға бағдарланған болуы мүмкін. Ұсынылған анықтамалар сондай-ақ «моноқалалардың» тұжырымдамасын толығымен ашпайды, себебі Қазақстанда және әлемде өнеркәсіптік өндіріс үшін емес, ғылыми қызмет үшін құрылған моноқалалардың мысалдары бар. Мәселен, Шығыс Қазақстан облысында орналасқан Курчатов қаласының ғылыми-өндірістік орталығы мысал бола алады.

Е.Г. Анимица және Н.В. Новикова моноқалалардың заманауи дамуының екі негізгі ерекшелігін атап өтті [7]: «Біртұтас мәселелерді сақтау мен көбейтудің себептері (қаланың әлеуметтік-экономикалық дамуының қалалық қалыптастырушы кәсіпорын иесінің саясатына тәуелділігінің жоғары дәрежесі) және қазіргі моноқала моделінің икемділігі мен бейімделуінің болмауы бюджет, сондай-ақ отбасылық бюджеттер қаланың қалыптасқан кәсіпорындағы жағдайдан экономикалық жағдайға байланысты. Егер кәсіпорын тоқтап қалса, онда жұмыссыздықтың өсуі, жергілікті бюджет пен азаматтардың кірістерінің төмендеуі, қала экономикасының қалыпты жұмыс істеуі үшін мүмкіндіктерді шектеуі сөзсіз».

Моноқалалардың жалпы сипаттамасы олардың тұрғындары мен шаруашылық субъектілері үшін экономикалық мүмкіндіктерді шектеу болып табылады. Академик А.И. Татаркиннің пікірінше, шағын кәсіпкерліктің дамуы есебінен моноқалалардың мәселелерін шешу әрекеті тек осы мәселенің шиеленісін азайта алады [8].

Жоғарыда аталған ғалымдар монобейінге жатқызылуы мүмкін қалалардың келесі белгілерін ажыратады:

- сол салаға жататын немесе өнеркәсіптік нарықтың бір тар сегментіне қызмет көрсететін бір немесе бірнеше ұқсас кәсіпорындардың жұмыс істеуі;
- соңғы нарықта жұмыс істейтін бір технологиялық байланысты кәсіпорын тізбегінің болуы;
- қалалық бюджеттің кіріс бөлігінің бір немесе бірнеше ірі кәсіпорындардың қызметіне елеулі тәуелділігі;
- қалалық жоспарлауды бас кәсіпорынның өндірістік қызметінің ерекшеліктеріне бағынуы;
- экологиялық ластанудың жоғарғы қауіпі;
- жұмыспен қамтудың қарапайым құрылымы;
- қаланың экономикасын әртараптандырудың әлсіз деңгейі.

Моноқалаларда туындайтын мәселелерді шешудің күрделілігі олардың орналасқан жерінен бөлек және ондағы тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын есепке алмай отырып, қала құрылатын кәсіпорындардың саналуы мүмкін емес кезде айқындалады. Сондықтан мұндай кәсіпорындардың қайта құру мәселесі туралы айта отырып, тұтастай алғанда моноқала және қайта құру мүмкіндігін талдау қажет.

Нәтижесінде, билік тек қана экономикалық емес, әлеуметтік-психологиялық, заңды және кейбір дәрежеде саяси мәселелерді шешудің күрделі міндетіне тап болады. Мұнда қайта құру кәсіпорындарының кідіртiлу себептерін түсiну керек, мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру және жетілдірудің мүмкін жолдарын белгілеу, қалалық деңгейде муниципалды және әлеуметтік

қызметтерді қаржыландыруға жағдай жасау, қаланы қалыптастырушы кәсіпорындарды трансформациялаудың ықтимал стратегиясы мен экономикалық қызметтің және монобейіндік қалалар баламалы жұмыс орындарын дамытуды жеделдету қажет.

Моноқалаларды дамыту экономиканы әртараптандыру, оның ішінде шикізаттық емес секторда инвестициялық жобаларды іске асыру және жаңа өндірістерді орналастыру, сондай-ақ кәсіпкерлік бағдарламалардың шеңберінде шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдауды қамтамасыз ету, сонымен бірге моноқалалардың инфрақұрылымын дамыту арқылы «Өңірлерді дамытудың 2020 жылға дейін бағдарламасының» алдына қойылған міндеттеріне сәйкес жүзеге асырылады. Бағдарламаны іске асыру шеңберінде моноқалаларды дамыту бойынша міндеттерді шешу екі бағытта жүзеге асырылады:

- 1) экономиканы әртараптандыру және моноқалаларда шағын және орта бизнесті дамыту;
- 2) моноқалалардың инфрақұрылымдарын дамыту [2].

«Өңірлерді дамытудың 2020 жылға дейінгі бағдарламасына» сәйкес, Қазақстан Республикасының өңірлері төрт макроөңірге бөлінген — Солтүстік, Орталық Шығыс, Оңтүстік және Батыс. Осы жіктемеге сүйене отырып, біз Қазақстанның моноқалаларын макроөңірлер бойынша бөлдік (2-кесте).

2 - к е с т е

Қазақстанның макроөңірлері бойынша моноқалаларды топтастыру

Р/с №	Өңірлер	Моноқалалар саны
1	Солтүстік макроөңірі	5
	Ақмола облысы	1
	Қостанай облысы	4
	Солтүстік Қазақстан облысы	-
2	Орталық Шығыс макроөңірі	14
	Шығыс Қазақстан облысы	4
	Қарағанды облысы	8
	Павлодар облысы	2
3	Оңтүстік макроөңірі	4
	Алматы облысы	1
	Жамбыл облысы	2
	Қызылорда облысы	-
4	Оңтүстік Қазақстан облысы	1
	Батыс макроөңірі	4
	Ақтөбе облысы	1
	Атырау облысы	1
	Батыс Қазақстан облысы	1
	Маңғыстау облысы	1
	Барлығы	27

Ескерту. Автормен [2, 9] негізінде әзірленген.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің (2016) деректері бойынша, халықтың жалпы санының 1,542 млн тұрғыны бар 27 қала, немесе республика бойынша жалпы қалалық тұрғындардың 16,8%-ы, моноқалалар ретінде саналады. Моноқалалардың жартысынан көбі негізінен Орталық Шығыс макроөңірінде орналасқан, себебі бұл қалаларда Қазақстанның өндірістік әлеуетінің басым бөлігі шоғырланған. Қызылорда және Солтүстік Қазақстан облыстарында моноқалалар болмаған болса, ал Қарағанды облысында 8 моноқалалар қалыптасқан.

Қазіргі уақытта ұлттық холдингтер, компаниялар, қала құрылтайшылары кәсіпорындардың ерекшеліктеріне, жобаның қаржылық, экономикалық және өндірістік мүмкіндігіне негізделген моноқалаларда инвестициялық жобаларды іске асыру бойынша шаралар қабылданды. Өнеркәсіптік ерекшеліктері бойынша Қазақстан Республикасының моноқалалардың жіктелуі төмендегі суретте келтірілген.

Ескерту. Автормен [2, 9] негізінде әзірленген.

Сурет. Салалық бағдар бойынша моноқалаларды жіктеу

Қазақстан Республикасының моноқалаларында экономиканың өндіруші секторының негізгі кәсіпорындары шоғырланған (көмір, мұнай және газ, metallургиялық кен және басқа шикізат).

2017 жылы барлық 27 моноқалада 60 кәсіпорын жұмыс істейді, оның ішінде 31 кәсіпорын пайдалы қазбаларды өндіруге және қайта өңдеуге, 6 — құрылыс материалдарын өндіруге, 7 — өнеркәсіп өнімдерін өндіруге және 16 — өндірістік қоймаға (вагон жөндеу депосы, гидролиз зауыты, трансформатор зауыты және және т.б.) бағытталған. Бүгінгі таңда осы бағыт бойынша 14 моноқалаларда (Степногорск, Рудный, Ақсу, Екібастұз, Текелі, Риддер, Қаратау, Ақсай, Теміртау, Жезқазған, Арқалық, Жітіқара, Жаңаөзен, Кентау) 8 мың жұмыс орны, соның ішінде 5 жоба — ұлттық компаниялар (1,0 мыңнан астам жұмыс орны), қала құрылатын кәсіпорындардың 64 жобасы (5,8 мыңнан астам жұмыс орны) қосалқы өндірістерді орналастыру бойынша 69 жоба жүзеге асырылуда [10].

Өңірлерде жаңа өндірістерді жасау, жаңғырту немесе жаңа мамандандыруды құру, сондай-ақ стратегиялық инвесторларды тарту арқылы бұрынғы мамандандыруды қалпына келтіру үшін мүдделі мемлекеттік органдар нақты жұмыс жүргізеді. Биылғы жылы бизнес-форумдар, экономикалық форумдар, іскерлік кеңестер және Ресей, Беларусь, Қытай, Германия, Түркия, Өзбекстан және тағы басқа шет елдермен кездесулер өткізілді. Жоғарыда аталған кездесулердің аясында тараптар геологиялық барлау және мұнай-газ саласы, атом энергетикасы, химия, фармацевтика, агроөнеркәсіптік кешен және басқа да ынтымақтастықтың негізгі перспективалық бағыттарын талқылады. Инвестициялық ахуал бойынша презентациялар өткізілді, оның ішінде Қазақстанда мемлекеттік қолдау шаралары туралы.

Қаланы қалыптастыратын кәсіпорындар тоқтатылған немесе олардың жағдайы едәуір нашарлаған моноқалаларда, кәсіпкерлікті ынталандыруға, бизнес-инкубаторларды ұйымдастыруға, кәсіпкерлікті қолдау орталықтарының құрылуына және қала құрылатын кәсіпорындар үшін жаңа кәсіпорындар құруға бағытталған негізгі бағыттар қарастырылған.

Осылайша, Қазақстан Республикасындағы моноқалалардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуы көптеген факторларға байланысты. Оларға мыналар жатады:

– шағын және орта бизнестің дамуы, жаңа жұмыс орындарын құру және халықты жұмыспен қамтудың артуы;

– қаланың көпфункционалды экономикасын құру, оның монобейінін жеңу, қайта өңдеу салаларын дамыту;

– қаланың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамыту;

– жоғары білікті жұмысшыларды сақтау, «алмаспайтын» мамандықтарды құру, біліктілігі төмен мамандарды босату, ерте зейнеткерлікке шығу, олардың кейінгі түрленуі және басқа қызмет түрлерінде жұмыс істеу;

– қаланың және облыстың позицияларынан ең тиімді болып табылатын негізгі инвестициялық жобаларды іске асыру үшін ресурстарды шоғырландыру;

– ішінара салық ресурстарын қайта бөлу есебінен қаланың және облыстың шығындарын қайта бөлу;

– мемлекеттік-жеке серіктестік негізінде жобаларды іске асыру үшін жағдай жасау.

Жалпы атап өтсек, моноқалаларды жаңғыртуға мемлекеттік қолдау көрсету моноқалалардың инвестициялық тартымдылығын арттыруға, инвестициялық жобаларды басқару, орта және шағын бизнесті дамытуға, бәсекелестікті арттыруға және қала құрылатын кәсіпорындардың жұмысына тәуелділігін төмендетуге бағытталған іс-шаралар кешенін білдіреді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Развитие моногородов России: монография / Под ред. И.Н. Ильиной. — М.: Финансовый ун-т, 2013. — 168 с.
- 2 Өңірлерді дамытудың 2020 жылға дейінгі бағдарламасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 маусымдағы № 728 Қаулысы. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400000728>.
- 3 Пыткин А.Н. Постановка проблемы моногородов: поиск решений органами власти и корпоративным сообществом / А.Н. Пыткин, И.Ю. Загоруйко // Российское предпринимательство. — 2010. — № 8(2). — С. 154–158.
- 4 Fishback P. The Quality of Services in Company Towns: Sanitation in Coal Towns during the 1920s / P.Fishback, D.Lauszus // Journal of Economic History. — 1989. — Vol. 49. — No. 1. — P. 125–144.
- 5 Манаева И.В. Моногорода: вопросы терминологии // Современные проблемы социально-экономического развития России: материалы науч.-практ. конф.: [в 2-х т.] / И.В. Манаева; под ред. Е.Н. Камышанченко, С.Н. Растворцевой. — Белгород: Изд-во Белгород. ун-та, 2011. — Т. 2. — С. 140–143.
- 6 Ивашкина Н.С. Развитие монопрофильных городов регионов России / Н.С. Ивашкина, Н.А. Улякина // Экономика и управление. — 2011. — № 4(7). — С. 31–33.
- 7 Анимица Е.Г. Проблемы и перспективы развития моногородов России / Е.Г. Анимица, Н.В. Новикова // Управление. — 2009. — № 1, 2. — С. 46–53.
- 8 Татаркин А.И. Проблема моногородов должна решаться на государственном уровне / А.И. Татаркин // Управление. — 2009. — № 1, 2. — С. 45.
- 9 Регионы Казахстана. Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан. — 2016. — 30 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsCompilations?_afzLoop=9713740891393549#%40%3F_afzLoop%3D9713740891393549%26_adf.ctrl-state%3D19favud3d_54.
- 10 Информация о ходе реализации мероприятий по развитию моногородов «Программы развития регионов до 2020 года» по итогам I полугодия 2017 года. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: economy.gov.kz/sites/default/files/pages/otchet_po_monogorodam_rus.docx.

Г.М. Мухамедиева

Теоретические аспекты развития моногородов в современных условиях

В статье исследованы научные подходы разных стран к определению понятия «моногород» и выявлено, что все страны данное понятие в основном связывают с крупными предприятиями, которые функционируют в городе. Проанализированы мнения ученых в части уточнения понятия «моногород» не только по отраслевому признаку, а в увязке с жизненным циклом города. В статье выделены признаки городов, по которым широкое распространение получили термины «монопроизводственный» и «монопромышленный» город. Затронуты проблемы формирования и развития моногородов Республики Казахстан в соответствии с предусмотренными задачами Программы развития регионов до 2020 г. путем диверсификации экономики. Автором сгруппированы моногорода Казахстана по макрорегионам: Северный, Центрально-Восточный, Южный и Западный. Классифицированы моногорода Республики Казахстан по отраслевым признакам: отрасль, в которой занята наибольшая часть населения, и доля экономики города наиболее существенна. Проанализирован ход реализации мероприятий по развитию моногородов Республики Казахстан согласно Программе развития регионов до 2020 г. Предложены рекомендации по устойчивому развитию моногородов Республики Казахстан в зависимости от социально-экономических факторов.

Ключевые слова: моногород, предприятие, отрасль, население, макрорегион, устойчивое развитие, программа, социально-экономические факторы.

G.M. Mukhamediyeva

Theoretical aspects of the development of single-industry towns in modern conditions

The article deals with theoretical aspects of the development of single-industry towns in modern conditions. The scientific approaches of different countries to the definition of the concept of «single-industry towns»

have been investigated and it is revealed that all countries associate this concept mainly with large enterprises that operate in the town. The opinions of scientists in the part of clarifying the concept of «single-industry towns» are analyzed not only on the basis of a branch line, but in connection with the life cycle of the town. In the article, the features of towns are singled out, according to which the terms «mono-productive» and «single-industrial» are widely used. The problems of formation and development of single-industry towns of the Republic of Kazakhstan in accordance with the envisaged tasks of the Program for the Development of the Regions until 2020 through the diversification of the economy were discussed. The author grouped single-industry towns of Kazakhstan by macroregions: North, Central-Eastern, Southern and Western. The single-industry towns of the Republic of Kazakhstan are classified according to their industry characteristics: the sector in which the largest part of the population is engaged and the share of the town's economy is the most significant. The implementation of measures to develop single-industry towns of the Republic of Kazakhstan according to the Program for the Development of Regions to 2020 is analyzed. Recommendations for sustainable development of single-industry towns of the Republic of Kazakhstan are proposed depending on socio-economic factors.

Keywords: single-industry town, enterprise, industry, population, macro-region, sustainable development, program, socio-economic factors.

References

- 1 П'ина, I.N. (Eds.). (2013). *Razvitie monohorodov Rossii [Development of single-industry cities in Russia]*. Moscow: Finansovyi universitet [in Russian].
- 2 Onirlerdi damytudyn 2020 zhylyha deinihi bahdarlamasyn bekitu turaly. Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2014 zhylyhy 28 mausymdahy No. 728 Kaulysy [On Approval of Regional Development Program till 2020. Resolution by Government of the Republic of Kazakhstan No. 728 of 28 June 2014]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400000728> [in Kazakh].
- 3 Pitkin, A.N., & Zagoruiko, I.Yu. (2010). Postanovka problemy monohorodov: poisk reshenii orhanami vlasti i korporativnym soobshchestvom [Statement of the problem of single-industry towns: the search for solutions by authorities and the corporate community]. *Rossiiskoe predprinimatelstvo – Russian Entrepreneurship*, 8(2), 154–158 [in Russian].
- 4 Fishback, P., & Lauszus, D. (1989). The Quality of Services in Company Towns: Sanitation in Coal Towns during the 1920 s. *Journal of Economic History*, 49, 1, 125–144.
- 5 Manaeva, I.V. (2011). Monohoroda: voprosy terminologii [Monotowns: Issues of Terminology]. Proceedings from Modern problems of socio-economic development of Russia: *nauchnaia-prakticheskaia konferentsiia – International Scientific and Practical Conference* (pp. 140–143). (Vol. 1, 2). E.N. Kamishanchenko, S.N. Rastvorceva (Eds.). Belgorod: Izdatelstvo Belhorodskoho universiteta [in Russian].
- 6 Ivashkina, N.S., & Ulyakina, N.A. (2011). Razvitie monoprofilnykh horodov rehiionov Rossii [Development of mono-profile cities in Russian regions]. *Ekonomika i upravlenie – Economics and Management*, 4(7), 31–33 [in Russian].
- 7 Animica, E.G., & Novikova, N.V. (2009). Problemy i perspektivy razvitiia monohorodov Rossii [Problems and prospects of Russian single-industry towns development]. *Upravlenets – Manager*, 1, 2, 46–53 [in Russian].
- 8 Tatarin, A.I. (2009). Problema monohorodov dolzhna reshatsia na hosudarstvennom urovne [The problem of single-industry towns should be solved at the state level]. *Upravlenets – Manager*, 1, 2, 45 [in Russian].
- 9 Rehiony Kazakhstana (2016). Komitet statistiki Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Regions of Kazakhstan (2016). Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publications_Compilations?_afLoop=9713740891393549#%40%3F_afLoop%3D9713740891393549%26_adf.ctrl-state%3D19favud3d_54 [in Russian].
- 10 Informatsiia o khode realizatsii meropriatii po razvitiuu monohorodov «Prohrammy razvitiia rehiionov do 2020 hoda» po itoham I poluhodiia 2017 hoda [Information on the implementation of measures for the development of single-industry towns of the «Program for the Development of the Regions until 2020» based on the results of the first half of 2017]. *economy.gov.kz*. Retrieved from economy.gov.kz/sites/default/files/pages/otchet_po_monogorodam_rus.docx [in Russian].

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

ӘОЖ 338.1

С.К. Базарова, Е.Н. Нәбиев

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: saulegul@bk.ru)*

Өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуына аумақтық маркетингтік зерттеу

Мақалада Қарағанды өңірінің әлеуметтік-экономикалық дамуына аумақтық маркетингтік зерттеу жүргізілген. Ресей ғалымдарының өңірлік маркетинг түсінігіне берген анықтамалары ұсынылып, аумақ маркетингі түсінігі, оның функциялары мен ерекшеліктері қарастырылған. Аумақтық маркетинг субъектілерінің ішкі және сыртқы деңгейлеріне сипаттама берілген. Жалпы маркетинг құралдарының құрамы және аумақтық маркетинг құралдары анықталған. Аумақтық маркетингтің құралдары – индикаторлар, индекстер, рейтингтер талданған. Аумақтардың экономикалық дамуы және экономикалық реформаларды жүзеге асыру ерекшеліктерін ескере отырып, Қазақстан аумақтарына қысқаша сипаттама берілген. Қазақстанның әрбір өңірі өзіне тән табиғи ресурстарға, олардың қалыптасу ерекшеліктеріне, ұлттық немесе табиғи белгілеріне, өзінің шаруашылық құрылымына, экономикалық дамуы мен мамандандыру деңгейіне ие. Әрбір өңір, біріншіден, мемлекеттің шаруашылық кешендерінің белгілі бір орнын алса, екіншіден, басқа айналыммен бірігіп, бүтін экономикалық бірлік құрайтындықтан, аудандарға жалпы өңірлік өнім бойынша талдау жасалған. Қалыптасқан көрсеткіштер негізінде Қарағанды өңірінің дамуының оң және теріс тараптары, оның даму үрдістері анықталған. Аумақтық маркетингтік зерттеу өңірлердің даму үрдістері туралы индикаторларды, индекстерді және рейтингтерді талдауды көздейді. Солардың негізінде өңірлердің дамуындағы оң және теріс үрдістерді анықтап, оның даму бағыттарын зерттеуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: аумақ маркетингі, интеграция, өңірлік маркетинг, индикатор, ішкі маркетинг, сыртқы маркетинг, мемлекеттер маркетингі, аудандар маркетингі.

Ресей ғалымдары А.М.Лавров пен В.С.Сурнин өңірлік маркетингтің келесідей анықтамасын ұсынады. Муниципалды маркетинг сияқты, бұл – жаңа қызмет түрі; мезодеңгейге бағытталған нарықтық қатынастар жүйесінің элементі. Ол нарықты, сұранысты жиынтық өңірлік өнімге бағаны зерттеуді, оның барлық әлеуетін ішкі (өңірлік) және сыртқы (өңірдің сыртындағы) қажеттіліктер тұрғысынан іске асыруды жорамалдайды [1].

Мезодеңгейдегі маркетинг ретіндегі, өңірлік маркетингке әртүрлі деңгейлік, макро- (ел) және микро- (жеке фирмалар) деңгейлеріндегі әлеуметтік-экономикалық мүдделерді келістіру функциялары тән. Бұл қолдану, тағайындау, орындау деңгейлері, магистралды жұмыс бағыттары, мақсаттық маркетинг топтары, қоғам жағдайын және оның мәселелерін анықтау және алдын алу, олардың пайда болу себептері; қоғам құндылықтары мен оның қорлары есебімен осы мәселелердің шешілу жолдарын анықтау; қоғамның кезеңдік ұзақмерзімдік инвестициялау және өзгеріске ұшырау жоспарларын әзірлеу, өңірлік маркетинг және өңір маркетингі, ішкі және сыртқы маркетинг, мемлекеттік, аумақтық және муниципалдық маркетинг, мемлекеттер, аудандар, жергілікті орындар маркетингі.

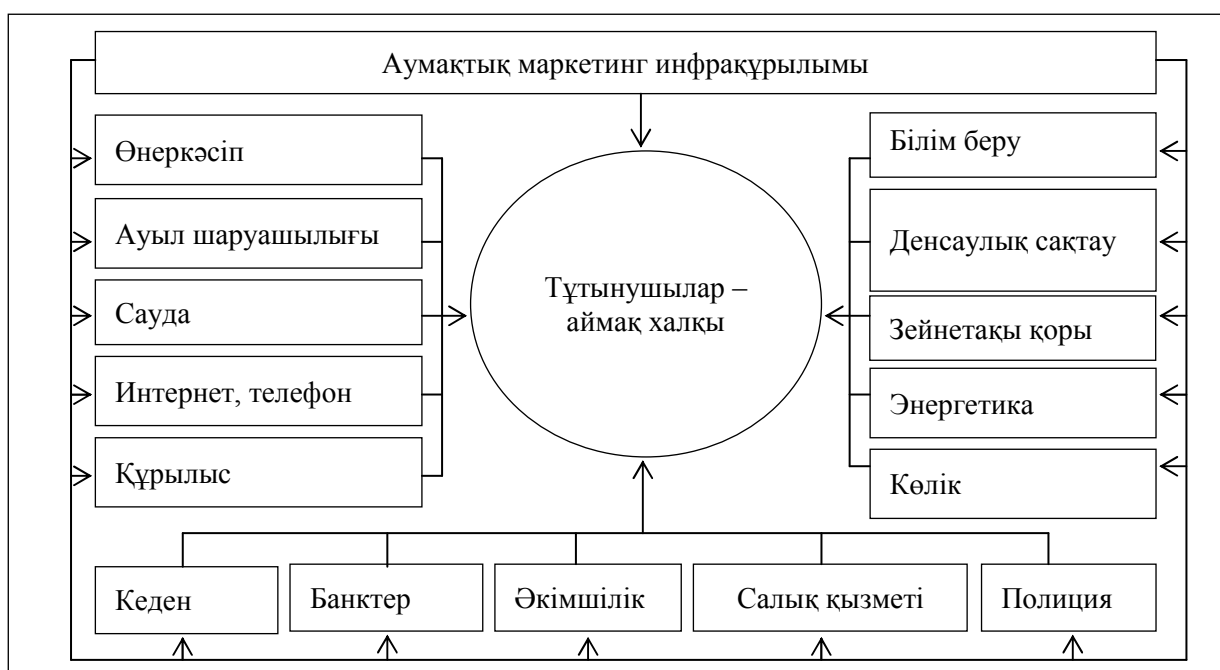
Лавров және Сурниннің пікірлері бойынша, өңір деңгейінде іске асырылатын маркетинг қандай да болмасын өңірдің айрықшылықтары мен ерекшеліктерін көрсетеді және бойына сіңіреді. Оның

негізгі мақсаты максималды пайда алу емес, белгілі өңірдің тұрғындарының өмір сүруінің жоғары деңгейі мен сапасын қамтамасыз ету болып табылады. Өңірлік маркетингтің басты ерекшелігі келесіде, ол өз міндеттерін шешуде, ең алдымен, өңірдің ерекшеліктерін — экономикалық, әлеуметтік, мәдени және т.б. ескеруі қажет.

Аумақ маркетингі – бұл ішкі және сыртқы аудитория қызығушылығында нақты қалыптасқан жағдайда аумақ тұтынушыларын қанағаттандыруға бағытталған, нарықтық экономика құралы. Аумақ маркетингі аумақты және бәсекелестік ортаны зерттеу мен талдау; аумақ өнімдері мен қызметтерін қалыптастыру; жүйе құру мен оны таныстыру; оның құндылығын қалыптастыру; коммуникативті саясат құру мен оны жылжыту; стратегия құру сияқты түсініктерден тұрады.

Аумақтық маркетинг – бұл аумақ, оның ішкі субъектілері, сонымен қатар аумақ назарларына қызығушылық танытатын сыртқы субъектілер мүддесіндегі маркетинг.

Аумақтар деңгейінде өңірдің экономикалық әлеуетін, жергілікті социумның ұлттық, тарихи-мәдени, рухани және басқа да ерекшеліктерін ескере отырып, әлеуметтік-экономикалық дамудың нақтылы тұжырымдамалары жүзеге асырылады және жасалады. Осындай тұжырымдамалардың қалыптасу үдерісінің кезеңдері 1-суретте келтірілген.

Ағымдағы үрдісті сақтау экологиялық сезімталдықтың артуымен ғана ерекшеленетінін ескере

1-сурет. Аумақтық маркетинг субъектілерінің жіктелуі

Аумақтардың өз бетінше дамуын жоспарлап, ресурстарын пайдалануын ескере отырып, мемлекетіміз аймақтардың даму ерекшеліктерін түсінеді және нақтылы түрде интеграция мақсаттарын әлемдік экономикалық кеңістікте анықтайды.

Аумақтар маркетинг мәнін, өңірге қызығушылық танытатын субъектілердің, оның ішінде немесе одан тыс орналасу өлшемдері бойынша жүргізген аса тиімді болмақ. Сыртқы субъектілердің өңірдің жақсы болуына қызығушылық танытатын себебі, олар осы жақсылықтардың бір бөлігін (жеке ресурстарды, өнім көздерін, арзан жұмыс күшінің, еңбек өнімдерін, қаржы құралдарын іске асыру мүмкіндіктерін және т.б.) өздерінің жеке және өз аумағының үлесіне айналдырып, бұл өңірден тыс шығарып алғылары келеді. Ал ішкі субъектілер өздерінің сәттіліктерін өз туған аумағының, өз «отанының» сәттілігімен байланыстырады. Осы екі ұстанымның әрқайсысы аймақ үшін қызықты болуы мүмкін, алайда осы екі тұтынушы санатына қатысты беталыстар әр түрлі болғандықтан, ұстанымдар да әртүрлі болады.

Кез келген қызмет саласындағы негізгі маркетинг субъектілерінің қатарына қандай да бір өнім (тауар, қызмет және т.б.) өндірушілері, оның тұтынушылары (сатып алушылар, пайдаланушылар) және делдалдар жатады. Маркетингтік қарым-қатынастарға басқару органдары, тұтастай экономика салалары (мысалы, сауда), бұқаралық ақпарат құралдары, оқу және ғылыми мекемелер, ұйымдар және олардың жүйелері қатыса алады. Маркетингтік қарым-қатынастардың аса белсенді қатысушылары болып, өнім және қызметті өндірушілер дәстүрлі түрде шыға алады, ал өздеріне деген ерекше ықыласқа ие субъектілер – бұл тұтынушылар.

В.А.Гончаруктің пікірі бойынша, маркетингтің құралы «ол факторды сыртқы қоршаған ортаға әрекет ету үшін өзгертуге мақсатты түрде мүмкін болған жағдайда сыртқы ортада көрініс табатын, ұйымның қызметінің қандай да болмасын факторы бола алады» [2].

Жалпы маркетинг құралдарына келесілер жатады: а) зерттеулер (оның ішінде маркетингтік талдау); ә) әрекеттің стратегиясы және тактикасын әзірлеу; б) оларды іске асыру.

Аумақтың жағдайы және серпіні, даму үрдістері туралы алғашқы деректерді индикаторлар, индекстер, рейтингтер көмегімен алуға болады.

Аумақ маркетингінің маңызды индикаторлары болып елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының көрсеткіштері болып табылады: жалпы ішкі өнім (ЖІӨ), жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім (ЖІӨ), жалпы ұлттық өнім (ЖҰӨ), ЖІӨ салалық құрылымы, экономикалық тиімділік көрсеткіштері.

Кешенді интегративті сипаттағы ақпараттарға индекстер, мысалы, тұтынушылық баға индексі, адами даму деңгейі индексі жатады. Индикаторлармен қатар, солардың негізінде қалыптасатын ақпараттар қабатына рейтингтерді жатқызуға болады. Рейтингтерді қоғамдық танымалдыққа ие, сарапшы, әлеуметтік институттар құрастырады және олар тұрақты жарияланады және жаңартылады.

Маркетингтік талдаудың құралдарының ішінде маңыздылары болып маркетинг үшін дәстүрлі әдістер – SWOT-талдау, мақсатты нарықты талдау және өңірді жайғастыру болып табылады. Аумақтардың экономикалық дамуы және экономикалық реформаларды жүзеге асыру ерекшеліктерін ескере отырып, Қазақстан аумақтары беске бөлінеді: Батыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан және Орталық Қазақстан.

Аумақтардың қысқаша түсініктемесі 1-кестеде көрсетілген.

1 - кесте

Қазақстандағы аумақтардың қысқаша сипаттамасы

Аумақтар	Аумақ, мың шаршы шақырым	Сипаттамасы
1	2	3
Орталық Қазақстан	398,8	Құрылыс индустриясының, қара және түсті металлургияның, химия өнеркәсібінің және көмір өнеркәсібінің өндірістік-өнеркәсіптік орталықтары
Шығыс Қазақстан	277	Түсті металлургия, электрэнергетика, химия және ағаш өңдеу өнеркәсібі
Солтүстік Қазақстан	600,9	Жылу-энергетика, кен өндіру салалары, алюминий және феррокорытпа өндірісі, агроөнеркәсіптік кешен және тамақ өнеркәсібі
Батыс Қазақстан	728,5	Мұнай және газдың бай кен орындары, хромит, марганец, никель, фосфорит, феррокорытпа, минералды тыңайтқыштар, мұнай-газ химиясы, балық өнеркәсібі

1 - кестенің жалғасы

1	2	3
Оңтүстік Қазақстан	712,2	Бақшагерлік, жүзім, мақта, қантқызылшасы, күріш шаруашылықтары, фосфорит, фосфорлы тыңайтқыштар, тұз өндірудің әлемдегі ірі кешендері

Ескерту. Авторлармен [3] дереккөзі мәліметтері бойынша құрастырылды.

Қазақстан әлемде мұнай қоры бойынша – 7-орын, газ қоры бойынша – 6, уран қоры бойынша 2-орын иеленеді. 2017 жылы Қазақстан әлемдегі ірі мұнай және газ өндірушілері мен экспортқа шығарушыларының одағына кірмек. Сонымен бірге Қазақстандағы тау-кен саласы, түсті және қара металлургия, машина жасау, құрылыс индустриясы, шағын және орта бизнес және басқа да көптеген салалар серпінді дамуда.

Қазақстанның әрбір өңірі өзіне тән табиғи ресурстарға, олардың қалыптасу ерекшеліктеріне, ұлттық немесе табиғи белгілеріне, өзінің шаруашылық құрылымына, экономикалық дамуы мен мамандандыру деңгейіне ие.

Әрбір өңір, біріншіден, мемлекеттің шаруашылық кешендерінің белгілі бір орнын алса, екіншіден, басқа айналыммен бірігіп, бүтін экономикалық бірлік құрайды.

Қазақстанның экономикалық жағдайында макроэкономикалық мәселелерді шешуде негізінен өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуының біркелкі еместігі шиеленістіреді. Сонымен қатар өңірлердің әлеуметтік-экономикалық жағдайын тиімді реформалау мемлекеттің және оның ішіндегі жеке-жеке өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуына маңызды әсерін тигізеді.

Еліміздің ЖІӨ Қарағанды облысының үлес салмағының көрсеткіші жыл сайын 8-9 % ретінде байқалады. 2015 ж. – еліміздің ЖІӨ көлемінен – 8,7 %, 2015 ж. – 8,2 % құрады, ал 2017 ж. – 7,5 %, 2018 ж. 7,7 % болады деп болжануда (2-кесте). Облыстың экономикалық саласының қарқынды дамуы ел экономикасының да дамуына үлкен үлес қосып отырғанын айта кеткен жөн.

2 - кесте

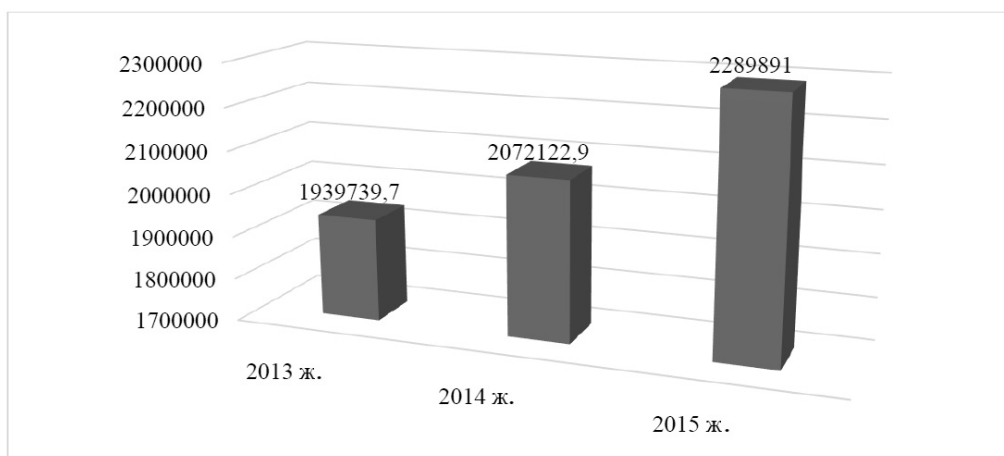
Қазақстан аумақтарының 2015 ж. жалпы өңірлік өнімі

Аймақтар	Жалпы өңірлік өнім				
	Млн теңге	Өңірлердің ЖӨӨ-дегі үлес салмағы, пайызбен	Нақты көлем индексі, өткен жылдың тиісті кезеңіне пайызбен	Жан басына шаққандағы ЖӨӨ, АҚШ долл.	Млн теңге
Қазақстан Республикасы	27 819 297,2	100,0	101,2	1 588,5	X
Ақмола	825 220,7	3,0	101,6	1 115,9	11
Ақтөбе	1 216 654,1	4,4	98,4	1 471,3	8
Алматы	1 488 159,7	5,3	104,5	770,3	14
Атырау	2 776 186,3	10,0	101,6	4 733,6	1
Батыс Қазақстан	1 237 035,7	4,4	98,9	1 957,2	5
Жамбыл	698 240,7	2,5	99,2	632,9	15
Қарағанды	2 289 891,0	8,2	104,0	1 658,6	6
Қостанай	964 218,7	3,5	98,3	1 093,0	12
Қызылорда	908 374,6	3,3	98,9	1 198,8	9
Маңғыстау	1 569 916,6	5,6	99,8	2 555,4	4
Оңтүстік Қазақстан	1 715 296,1	6,2	100,9	610,7	16
Павлодар	1 254 847,3	4,5	100,9	1 658,2	7
Солтүстік Қазақстан	581 231,9	2,1	100,7	1 018,4	13
Шығыс Қазақстан	1 669 845,1	6,0	99,4	1 196,5	10
Астана қ.	2 951 411,1	10,6	104,9	3 428,0	2
Алматы қ.	5 672 767,6	20,4	105,1	3 406,6	3

Ескерту. Авторлармен [4] дереккөзі мәліметтері бойынша құрастырылды.

Қарағанды облысының жалпы өңірлік өнімі (ЖӨӨ) 2013 жылдан 2016 жылға дейін номиналдық индекс көрсеткішінде (НИК) 120 %-ға, немесе 570,6 млрд теңгеге, өсті. Оның ішінде жылдар бойынша: 2013 ж. – 1939739,7 млн теңге (НИК – 106,1 %), 2014 ж. – 2072122,9 млн тг (НИК ЖӨӨ – 101,2 %) және 2016 ж. – 2289891 млн тг (НИК ЖӨӨ – 107,6 %). 2016 жылы ЖӨӨ 2968,5 млрд теңге көлемінде болды, нақты НИК өсім 2,3 % құрайды (2-сур.).

Қазақстан Республикасы өңірлерінің рейтингінде жалпы өңірлік өнім көлемі бойынша Қарағанды облысы 4 орынды алады. Орталық Қазақстан өнеркәсіптік даму деңгейі тұрғысында республика өңірлері арасында бірінші орын алады. Онда қуатты екі өнеркәсіптік торап құрылған. Бірі — Қарағанды-Теміртау көмір-металлургиялық кешені, оған Қарағанды, Теміртау, Саран, Абай, Шахтинск, Ақтау, Жезқазған қалаларындағы электр энергетикасы, машина жасау, металл өңдеу, химия, жеңіл, азық-түлік өнеркәсібінің көптеген кәсіпорындары кіреді, екіншісі — Балқаш түсті-металлургия өнеркәсіптік кешені, ол негізінен мыс кендерін өндіру және өндеуге, тазартылмаған және тазартылған мысты, түсті прокатты, сондай-ақ марганец, қорғасын, мырыш және басқа полиметалл концентраттарын шығаруға маманданған. Осынау кәсіпорындар торап Жезқазған, Балқаш, Сәтпаев, Қаражал қалаларының, Жәйрем, Жезді, Қоңырат, Саяк, Ақшатау кенттер кеніштері мең шахталарын, байыту фабрикаларын, мыс-қорыту зауыттарын, өнеркәсіптің химия, азық-түлік және басқа салаларын біріктірген.

Ескерту. Авторлармен [5] дереккөзі мәліметтері бойынша құрастырылды.

2-сурет. Қарағанды облысының жалпы өңірлік өнімінің динамикасы, млн тг

2016 жылы Қарағанды облысының кәсіпорындары мен ұйымдары әлемнің 100-ден аса елдерімен сыртқы экономикалық байланыстар жасады, оның ішінде өнімдер 44 елге экспортқа шығарылды және 77 елден импорт әкелінді [5]. Экспортқа негізінен қара және түсті металлургия өнімдері, көмір, ауыр машина станоктары, ауыл шаруашылығы саласынан ұн және ұн өнімдері, кондитерлік өнімдер және тағы басқа жеңіл және ауыр өнеркәсіп өнімдері шығарылса, импортталған өнімдерге негізінен фармацевтикалық өнімдер мен медициналық құрылғылар, құрылыс материалдары және де азық-түлік өнімдері жатады.

Экономикалық басым бағыттарының анықтап, аумақ экономикасының алдағы он жылдықтағы экономикалық дамуына үлкен әсер ететін келесі бағыттары 3-кестеде көрсетілген.

Облыс бойынша ЖӨӨ жалпы көлеміндегі өңдеу өнеркәсібінің үлесі – 28,8 %, тау-кен өндіру өнеркәсібі – 10,8 %, электрмен жабдықтау, газ, бу жіберу және ауаны тазарту – 3,7 %, сумен қамтамасыз ету; кәріз жүйелері, қалдықтарды жинақтау және оларды үлестіруді бақылау үлесі 0,8 %-ды құрайды [5].

SWOT-талдау әдісі бойынша жүргізілген аймақтардың ішкі ортасын зерттеу индустриалды-инновациялық даму көрсеткіштерінің келесідей топтамасының сәйкестігін табуға мүмкіндік береді (4-кесте).

Қарағанды облысының экономикасының басым салалары

Р/с №	Басым салалар	Дамудың негізгі ғылыми-техникалық бағыттары – инновациялық кластерлер
1	Көмір өнеркәсібі	- көмірді байыту және жоғары сапалы энергетикалық көмір концентратын өндіру; - көмірді іріктемелі жағу технологиясы; - метан газын өнеркәсіптік өндіру және қайта өңдеу
2	Қара металлургия	- қорытпалардың жаңа түрлерін өндіру; - металлургиялық өндірістің қайта өңделуін арттыру
3	Түсті металлургия	- құрамында металл бар кенді және пайда болған техногенді минералдарды байыту және синергобелсенді ұсақтау
4	Химиялық өнеркәсіп	- жұқа органикалық синтез бен полимер химиясы; - өнеркәсіптік химия; - фармацевтика
5	Машина жасау	- тау-шахталық және байыту жабдықтарының жаңа түрлерін құру; - сандық технология мен жоғары дәлді құйманы дамыту; - аса қатты ыстыққа төзімді материалдар жасау
6	Құрылыс материалдар өндірісі	- металлургиялық техногенді қалдықтардан клинкерсіз тұтқыр және құрғақ қоспа алу, оларды азаматтық және жол құрылысында пайдалану
7	Ауыл шаруашылығы	- астықты терең қайта өңдеу және өнім алу; - барлық ауыл шаруашылық жануралар мен балықтар үшін азық пен азық қоспаларын өндіру
8	Энергетика	- энергияның балама көздерін дамыту

Ескерту. Авторлармен [6] дереккөзі мәліметтері бойынша құрастырылды.

Қазақстан аймақтарының инновациялық даму факторлары

Жағымды жақтары	Әлсіз жақтары
Табиғи шикізаттардың бар болуы	Ғылым мен өндіріс арасындағы үйлеспеушілік
Халықтың жоғарғы білім деңгейі	Инновацияның ұлттық, аймақтық және салалық деңгейлерін бағыттаушы жүйенің жоқтығы
Саяси тұрақтылық	Мемлекеттік инновациялық саясатты жүзеге асыру бірізділіктің жетіспеуі
Елдің индустриалды-инновациялық жүйесін дамытуды мемлекеттік қолдау және ынталандыру	Технология трансферттері ортасында нашар инновациялық мәдениет және мамандандырылған қызметкерлердің жетіспеушілігі
Мүмкіндіктер	Қауіп-қатер
Ғылым мен өндіріс арасындағы қарым-қатынастың өсуі	Дамыған мемлекеттерде ғылыми-технологиялық және өндірістік деңгейлердің алшақтығы
Жаңа технологиялар есебінен еңбек өнімділігін көтеру	Экономиканың шикізатты бағыттылығын бекіту
Бәсекелестік басымдылық есебінен болашақтағы жоғары технологиялық салада көшбасшылық	Инженерлі-техникалық мамандықтардың және интеллектуалды ресурстардың шетелге ағылуы төмен мәлімділігі
Интеграциялық үдерістер есебінен жоғары технологиялық өнімді сату нарығының өсуі	Шетелдік жоғары технологиялы компаниялар жағынан бәсекелестіктің өсуі. Мемлекеттік саясатта басымдылықтардың ауысуы

Ескерту. Авторлардың [6] дерек көзі мәліметтері бойынша құрастырылды.

Сонымен, аумақтық маркетингтік зерттеу өңірлердің даму үрдістері туралы индикаторларды, индекстерді және рейтингтерді талдауды көздейді. Солардың негізінде өңірлердің дамуындағы оң және теріс үрдістерді анықтап, оның даму бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Панкрухин А.П. Маркетинг территорий / А.П. Панкрухин. — 2-е изд., доп. — СПб.: Питер, 2006. — 416 с.
- 2 Гончарук В.А. Маркетинговое консультирование в решении социально-управленческих проблем российских коммерческих предприятий: дис. ... канд. соц. наук: 22.00.08 / В.А. Гончарук. — 1998. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.goncharuk.ru>.
- 3 Айтаханов Е. Региональная политика: основные ориентиры реализации в Республике Казахстан: науч. изд. / Е. Айтаханов // Саясат = Policy. — 2004. — № 4. — С. 56–58.
- 4 Қазақстан Республикасының Статистика жөніндегі комитетінің ресми сайты. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.stat.gov.kz>.
- 5 Қарағанды облысының Статистика жөніндегі комитетінің ресми сайты. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://karaganda.stat.gov.kz>.
- 6 «Қазақстан Республикасының 2016-2019 жылға дейінгі аумақтық даму стратегиясы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің № 167 Жарлығы 2013 ж. тамызы. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.resurs.kz>.

С.К. Базарова, Е.Н. Набиев

Территориально-маркетинговое исследование социально-экономического развития региона

В статье проведено территориально-маркетинговое исследование социально-экономического развития Карагандинской области. Представлены определения российских ученых по концепции регионального маркетинга и определены концепция маркетинга территории, ее функции и особенности. Проведено описание внутреннего и внешнего уровней субъектов территориального маркетинга. Выделены общие маркетинговые инструменты и инструменты территориального маркетинга. Анализируются инструменты территориального маркетинга — индексы, рейтинги. С учетом особенностей экономического развития территорий и проведения экономических реформ предоставляется краткое описание регионов Казахстана. В каждом регионе Казахстана есть свои природные ресурсы, особенности формирования, национальные или природные отличия, своя экономическая структура, свой уровень экономического развития и свой уровень специализации. Были проанализированы региональный валовой региональный продукт каждого региона, определенные части хозяйственных комплексов государства. На основе разработанных показателей, положительных и отрицательных сторон развития Карагандинской области определены направления развития. Территориальное маркетинговое исследование включает анализ тенденций развития регионов, индексов и рейтингов. Это позволит выявить позитивные и негативные тенденции в развитии регионов.

Ключевые слова: территориальный маркетинг, интеграция, региональный маркетинг, индикатор, внутренний маркетинг, внешний маркетинг, маркетинг стран, маркетинг областей.

S.K. Bazarova, E.N. Nabiev

Territorial marketing research of social and economic development of the region

The article is devoted to territorial marketing research of social and economic development of the Karaganda region. The definitions of Russian scientists on the concept of regional marketing are presented and the concept of marketing of the territory, its functions and features is defined. The description of internal and external levels of subjects of territorial marketing is carried out. Defined common marketing tools and tools of territorial marketing. Analyzed instruments of territorial marketing - indices, indices, ratings. Taking into account the peculiarities of the economic development of the territories and the implementation of economic reforms, a brief description of the regions of Kazakhstan is provided. Each region of Kazakhstan has its own natural resources, features of its formation, its national or natural features, its economic structure, economic development and level of specialization. The regional gross regional product of each region, certain parts of the state economic complexes were analyzed. Based on the developed indicators, positive and negative as-

pects of the development of the Karaganda region, the directions of its development have been determined. Territorial marketing research includes analysis of regional development trends, indices and ratings. This will allow us to identify positive and negative trends in the development of regions and identify trends in their development.

Keywords: territorial marketing, integration, regional marketing, indicator, internal marketing, external marketing, marketing of countries, marketing areas.

References

- 1 Pankrukhin, A.P. (2006). *Marketing territorii* [Marketing of territories]. (2d ed.). Saint Petersburg: Piter [in Russian].
- 2 Goncharuk, V.A. (1998). *Marketinghovie konsultirovanie v reshenii sotsialno-upravlencheskikh problem rossiiskikh kommercheskikh predpriatii* [Marketing consulting in solving social and managerial problems of Russian commercial enterprises]. *Candidate's thesis*. Retrieved from <http://www.goncharuk.ru> [in Russian].
- 3 Aytakhanov, E. (2004). *Rehionalnaia politika: osnovnye orientiry realizatsii v Respublike Kazakhstan* [Regional policy: the main implementation guidelines in the Republic of Kazakhstan]. *Saiasat – Policy*, 4, 56–58 [in Russian].
- 4 *Kazakstan Respublikasynyn Statistika zhonindehi komitetinin resmi saity* [Official site of the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz* Retrieved from <http://www.stat.gov.kz> [in Kazakh].
- 5 *Karahandy oblysynyn Statistika zhonindehi komitetinin resmi saity* [Official site of the Committee on Statistics of the Karaganda area]. *karaganda.stat.gov.kz*. Retrieved from <http://karaganda.stat.gov.kz> [in Kazakh].
- 6 «Kazakstan Respublikasynyn 2016-2019 zhylha deiinhi aumaktyk damu stratehiiasy turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentinin № 167 Zharlyhy, tamyz 2013 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan № 167 «On the Territorial Development Strategy of the Republic of Kazakhstan till 2016-2019», August 2013]. *resurs.kz*. Retrieved from <http://www.resurs.kz> [in Kazakh].

Bulcsú Remenyik¹, Csilla Molnár²

¹*Budapest Business School, Budapest, Hungary;*

²*Szent István University, Gödöllő, Hungary
(E-mail: remenyik.bulcsu@uni-bge.hu)*

Dental tourism in Hungary

In dental tourism, the cost of treatment in the country of departure and the total budget (travel, accommodation, catering, further travel expenses) in the host country have the most important role to make the decision. In general, people can save 40-70 % of their money, depending on the nature and the location of the treatment. However, it is also a fact that under a certain threshold, below the savings amount, it is not «worth it» for the patient to travel. The geographic distance of the healthcare provider plays an important role in different types of treatment. For «minor interventions», such as dental care, it is not worth for health tourists to travel to other continents; Western European dental tourists typically travel to Eastern Europe. In case of larger, life-threatening surgeries, the necessity of intercontinental treatment is questionable firstly due to the long flight and, secondly, to the continuous post-treatment and possible complications. In scientific literature it is difficult to find accurate statistics about the relationship between the nature of treatments and the geographical distance of the sending/receiving country. Another aspect of decision-making is whether a relative or friend of the health tourist can accompany them to the treatment, and if it is possible, how big the total will be including the costs of the accompanying person. Generally speaking, the patients arrive with an escort to the destination country who can provide spiritual support and also nurse them.

Keywords: dental tourism, health tourism, marketing trends, a provider of medical services, intercontinental treatment.

1. Introduction

According to the extent and structure of demand and supply European countries can be divided into 4 groups. Germany, Austria, and Switzerland have been significant destinations and source countries of health tourism for a long time. Germany utilizing its wide selection of thermal baths has specialized in spa tourism, while in Austria and Switzerland the so-called mountain wellness, anti-aging treatments, and clinical health tourism are considered significant. According to data by Euromonitor International (2015) the increase of this sector's share is 11,1 % in Austria, while the same rate is 2,8 % in Germany. Wealthy, affluent and quality-oriented guests from United Arab Emirates, Russia, Romania, Switzerland and Kazakhstan often visit Austria for health care purposes and it is estimated that 10 % of the clientele of Austria's private clinics is made up by foreign patients. The reasons for such self-financed visits are primarily preventive medicine, the reevaluation of diagnoses received at home, post-operative rehabilitation and the treatment of cancerous tumours. While Austrian health care is considered excellent, the performance of its health sector is still behind that of Germany and Switzerland. Consequently, the country emphasizing wellness demonstrated by the «Austria the Well-being destination of Europe» motto, and lacking a relevant marketing strategy responding to current needs still has a tremendous unexploited potential in health tourism. Naturally, Austrians do not have to give up this type of product or option, as health and wellness tourism presents an alternative for those enjoying winter vacations. Winter resorts counteracted or offset the declining visitor numbers due to the lack or unreliability of snow with the building of wellness hotels and other resorts. The most successful spa-providers combine the classic spa options with innovative health treatments, fitness programs, exclusive lifestyle programs, culinary offers, and other cultural or leisure time attractions. Germany's aging, yet affluent population represents a significant internal demand for traditional spas and clinical tourism, while less well-off Germans seek cure for their illnesses in Asian countries. Since the German health care system is considered the best not only in Europe but globally as well, German hospitals and clinics among them Heidelberg, Hamburg, and Stuttgart have been leading players in this sector. The high quality care, the highly trained doctors along with the short waiting lists attract wealthy patients from Eastern Europe, primarily, Romania, Bulgaria, and Russia, but also from the UK, North America, and the Arabian countries. The most often sought treatments are neuro and orthopedic surgery and cardiology. Furthermore, Switzerland's famed mountain resorts and therapeutic baths including Leukenbad in the Alps and the more than 2000 year old Baden are favored locations for post-operative rehabilitation. At the same time more and more upper middle class guests arriving from Saudi Arabia and Eastern Europe take advantage of the innovative services

combining traditional treatments with anti-aging and holistic programs. Swiss health tourism providers assign a high priority to healthy diets containing natural and organic ingredients provided by ecology-conscious farms meeting rigorous quality requirements. It is noteworthy to mention that due to the country's traditionally high esteem of the private sphere, a certain controversial and rather macabre type of health related tourism developed in Switzerland, namely euthanasia tourism. Besides Switzerland this practice is only allowed in the Benelux countries and said service is mostly used by clients from Germany and Great Britain.

Mediterranean countries (France, Italy, Spain, and Greece) have also recognized the advantages of health tourism and they aim to reduce the negative consequences of mass tourism by the development of wellness resorts and Thalasso therapy centres. While Great Britain and the countries of Northern Europe primarily participate in therapy-oriented medical or health tourism on the sender side, countries of Central and Eastern Europe take advantage of the available therapeutic and natural cure factors to present curative or medical tourism options [1]. Hungary is the leader in the dental and cosmetic surgery tourism market. Privately owned dental and cosmetic surgery clinics are significant and well-performing actors in the Hungarian health tourism sector. Yet, cardiovascular surgery, orthopedic surgery, ophthalmology, oncology, gynecology, and urology present promising potential as well. Internationally acclaimed physicians, the cost effective application of innovative medical technology by famous surgeons (Hangody knee mosaic surgery method, Papp heart surgery approach) the continuous training, the increased size of the medical staff, the great Hungarian medical advances including the Biopton lamp, Avemar, Béres drops, Taxalbin, deuterium-free water along with the internationally famous medical training institutions (Pethő Institute, medical universities) function as guarantees for the success of the Hungarian health tourism sector. As the private dental clinics in Budapest [2], and such towns at the country's western border as Sopron, Mosonmagyaróvár, and the vicinity of Győr are frequented by British, Irish, French, Scandinavian, and naturally, Austrian patients, Hungary is often referred to as the Mecca of dental care tourism. Dental tourism to Hungary makes up more than 40 % of the European market while its 21 % global share ranks it above Mexico (20 %) and India (15 %). According to a 2017 report of the Central Bureau of Statistics visitors from Slovakia and Austria representing 50 and 20 % of daily border crossing traffic respectively took advantage of the health, primarily dental care services in addition to VFR and shopping options. More than half of the aggregate day-based tourism receipts (87 billion HUF) were provided by Austrians, and one third came from Slovakian visitors. Dental care related expenditures are significant in both cases, with almost 50 % represented by Austrians.

2. Changing demands in health tourism, the emergence of new target groups

Market research focuses on the tourist or guest personifying demand and acting as a subject of the system. His or her needs, motivations and consumption habits provide the foundation for the development of a satisfactory supply.

While researchers tend to assign a crucial role to motivation, leisure time, and discretionary income in impacting demand, the concept of socialization [3], manifested in such impulses as treatment or prevention of disease, acquisition of medicine, or undergoing medical intervention along with seeking natural healing factors [4] should be focused upon as well. Unlike one's general health or susceptibility to diseases health consciousness or the willingness to participate in health-related travel is not genetically coded but results from a learning process. The role or significance of the family and later as a result of the broadening social context that of the school, peer groups and work place demonstrated among others by on the job health programs is undebatable. Last but not least as in consumer societies overall, prestige and the respective fashion trends can determine the demand for health-oriented travel as well [3].

The main features and motivations of the participants of health tourism have been only sporadically researched. Until now research programs focused on the typization of consumers based upon age and the utilization of the respective services [5]. While these factors play a definitive role, we must consider the significance of motivation since previously medical tourism was associated with older age groups and wellness with the younger generations. However, today, all age groups are represented in all product categories. Regardless of age group these customers spend a longer time at the locations where they receive the intended treatment, thus they demand comfortable, friendly atmosphere, personal touch, and special experience-based programs.

The increasingly *health conscious middle aged and senior population* includes relatively healthy, high spending customers emphasizing the preservation of beauty, healthy diets, and age-specific exercise. Treating health as a value and striving for the long term maintenance of a high quality of life these people are will-

ing to pay for the pleasant environment, the special relaxation experiences, and top quality services. They prefer resort spas providing all inclusive wellness and fitness services and thalasso therapy centres. The rising prevalence of anti-aging medicine, originating from the USA in the 1980s and appearing in Hungary in 2001 under the name of age-control provided by the Quintess Healthy Aging Club, is a recent development of Western medical science impacting the health tourism sector as well. The system oriented, preventive, evidence-based life-style medicine offers special opportunities for the preservation of physical and intellectual strength and sexual attraction guaranteeing high quality of life in the Third Age or third stage of life both for the individual and society. Researchers revealed increasing interest towards these services among younger age groups as well. A survey launched in the spring of 2007 by the author of this essay questioned a sample of 284 university students. It can be concluded that 62 % of the respondents assign a high priority to prevention and want to lead a more health conscious life than their parents did

Those in need of rehabilitation primarily come from the middle or older age groups, but primarily seeking treatment for sports-related injuries, the younger population is represented as well. Guests requiring post-operative treatment prefer quite, tranquil surroundings not frequented by tourists and seek facilities offering wellness and spa options with special hospital, sanatorium or therapeutic hotel atmosphere.

Members of the health conscious Y generation, that is those in the early middle aged groups primarily arrive without children and desire regeneration. A large proportion of this clientele is made up by professional, highly qualified women, mostly singles. Such high paying guests seeking physical, psychological and mental, regeneration insist on facilities with a tranquil atmosphere while spiritual and creative programs enjoy growing popularity as well. Such customers favour medical-wellness facilities, holistic and yoga centres and represent a special type of health tourism, namely the selfness movement gaining popularity in Hungary as well. Visitors don't insist on thermal or therapeutic baths but prefer institutions with special activity swimming pools and such wellness services as sauna, indoor, outdoor sports facilities, and beauty treatment services. These groups seek the so-called contrast therapies combining adrenalin increasing activities with relaxation or frequent festivals focusing on health and well-being, such as the Wanderlust. Furthermore, workplace wellness programs could be specially offered to them as well. In a 2010 research program Smith and Puczko identified 450 tour operators targeting this segment in the United Kingdom, Spain, Greece, Turkey, and in such emerging Asian markets as Thailand and India [5].

An increasingly high number of *middle aged* patients from Western Europe and the United States travel to countries and health centres providing *medical treatment* combined with tourism options. Depending on the given treatment they require leisure time services and programs. As it was mentioned earlier they arrive with their families and frequently more members of the family seek medical treatment, thus there is a great need for human resources with appropriate professional and personal competence in such areas as treatment coordination and activity arrangement.

Young and middle aged *families* seek services simultaneously providing rest and relaxation opportunities both for parents and children. Consequently, they place a special emphasis on recreational spas offering entertainment, physical and general relaxation opportunities with unique experiences in a family-friendly atmosphere.

Furthermore, the members of the Z and Alpha generation, those born between 1996-2009 and after 2010 respectively, deserve mention as well. In the health tourism sector a younger segment emerged in the past 15 years prioritising wellness tourism options. Hungarian young adults assign high prestige to wellness tourism services [3], thus offering a potential continuation of the wellness tourism client group. Unfortunately, unhealthy diets, childhood stress, and a sedentary lifestyle have become prevalent among children and adolescents too. In Spafinder Magazine under the title «Serious Spa & Wellness for Kids» such programs are offered as meditation for children, child-oriented yoga and fitness, massages, sports camps, and organic diets. Furthermore, «Wellness and Health for Teens» [6] programs emphasize healthy lifestyles, including diets, fitness, and elimination of harmful passions or addictions along with beauty treatments and counseling on personal relationships, sexuality, and issues related to approaching adulthood. A 2017 questionnaire-based survey administered to a sample of 268 young adults in Hungary between age 14-28 concluded that despite being familiar with the requirements of a healthy lifestyle and the preservation of health, not enough attention is paid to such concerns. However, the special emphasis assigned to psychological well-being, happiness, and a balanced life can justify the development of programs emphasizing spirituality. Since these people specialize in festival attendance life-style related events to be discussed later can be of interest for them. It was also revealed that this age group makes travel decisions after carefully considering the web-

sites of the respective destinations and service providers instead of word of mouth on social media. This target group prefers cultural and gastronomical programs along with excursions and trips, thus nature and ecotourism or gastrotourism could be a potential cross-selling product.

At the same time new segments and new concepts have appeared on the health tourism market as well.

Smith-Puczko [5] defines *holistic tourists* as those who possess certain experience regarding the selected activity such as yoga, pilates, or reiki and they pursue it regularly, but they do not travel to wellness centers for improving their skills, but to find attractive and pleasant environments for their exercises. At the same time there are guests who have little knowledge about the given sessions, but they are eager to participate in such workouts. The holistic health perspective emphasizes the whole lifespan and combines the mind, the body, the emotions and all aspects of spiritual life. Providers of this type of product aimed at the achievement of physical, psychological, intellectual, and mental health offer personalized, integrated therapies promoting the appropriate life style including diet, exercise and the elimination of stress. The largest sending market is the Americans whose increasing belief in and support of alternative and holistic medicine is substantiated by the studies of Harvard Medical School and the American Holistic Health Association (AHHA).

The so-called *New Age* tourists traveling to locations or events connected with cultural attractions or religious significance journey for spiritual reasons. Spiritual tourists' belief in a supernatural force is coupled with a search for tranquility and internal peace. Consequently, they tend to participate in rituals striving to achieve the balance of body, spirit, and soul. They require «slow down» programs at so-called «anthropological» wellness resorts such as Temas'kal and attempt to increase their knowledge of themselves along with the resolution of internal conflicts.

In addition to segmenting the health tourism market according to age and life stages researchers place an increasing emphasis on consumer behaviour, socialization, lifestyle [7], and the correlation between living conditions [3] and personal interests towards health-oriented travel [5]. The significance and role of lifestyle in consumer decisions have already been investigated in the 1960s. The respective models AIO - Activities, Interest, Opinion – and VALS - Values, Attitudes, Life-style explore, explain and analyze consumer behaviour by the help of sociological models.

Regarding the representation of health tourism's target groups, we can conclude that while in medical or curative or therapeutic tourism both sexes are represented, the wellness sector is dominated by women over 30. Thus during marketing both product development and communication efforts have to take their needs into consideration. Although fundamental social changes including female emancipation and the decline of the traditional family model contributed to the increasing role of women and has influenced tourism, men as new consumers of health tourism can be reached as well. As a result of «masculine emancipation» [8] today's men are not expected to act continuously tough and display strength and masculinity towards women and other men. Men are increasingly conscious of their appearance and their health. Male clientele can be reached via female readers. Moreover, this target group can be addressed with such call words as «stress relief, rest and relaxation, adventure, and sport» and via the combination of such activities as golf and skiing and wellness. The Spa Europa Luxury Spa & Anti-Aging Center in Calgary [9], the Nickel Spa in New York [10] or the Refinery of London (the-refinery.com/) offer exclusively «Only Man» programs via selling «For Him» packages. It must be admitted that the young age group, although presently at a small number but becoming an important potential market, cannot be attracted with any reference to diseases as they are interested in entertainment, rest and relaxation, and gaining experience and adventure as reported by The Global Spa & Wellness Summit's «SPA4U» concept [11].

Since all age groups can be targeted by service providers motivation becomes the most important criterion of marketing segmentation.

3. Research in dental tourism

It is interesting to note that on the diagram of Dental Tourists' Distribution of the World, there are more European countries than other countries, which also shows that Europe is the world's number one recipient of dental tourism.

But it is also worth mentioning that countries outside Europe are developing fast, such as India and Thailand, and with this the status of Europe and our country is getting difficult. Many will not travel this far if there are other non-European countries nearby which can provide services of similarly high quality.

As it is shown in Figure 1, Hungary is the top destination for European dental tourism among European countries.

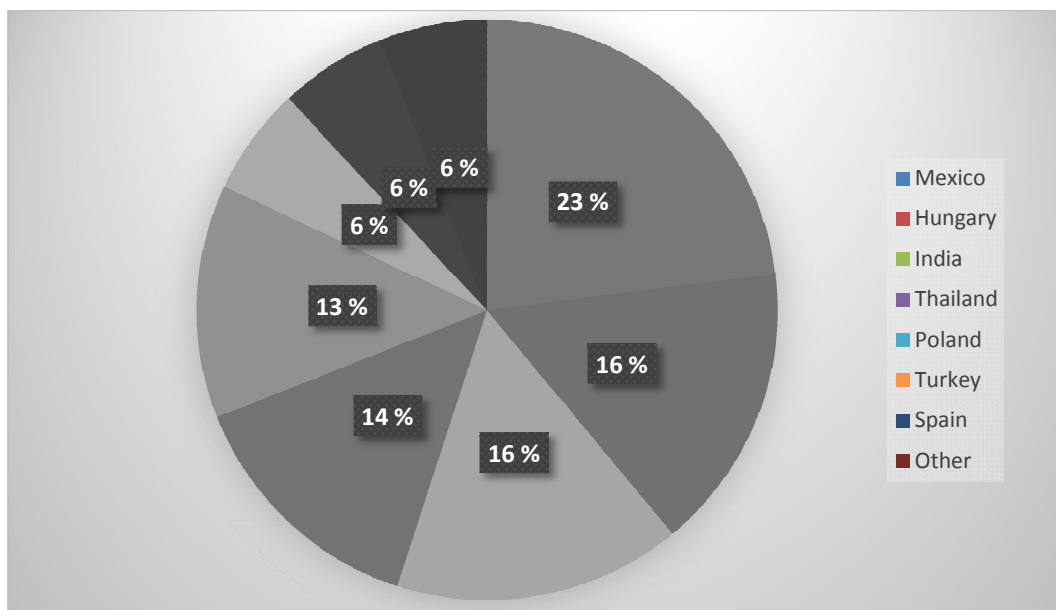

Figure 1. Countries participating in dental tourism in the world (source: Reva Health 2017)

Hungary is closely followed by Poland, which is also a significant competitor to Hungary. According to the figure above, Spain, Bulgaria and Turkey are also chosen for dental purposes in Europe, but not as much as our country. Figure 1 also shows that it is not enough to stop where we are, but we need to develop constantly, and for that the support of the state is essential and dental offices need to join with each other. If we want to keep our leading position, we must monitor our prices and services, and we cannot afford anything less. Several offices are specialized in the sale of dental treatments in Hungary, such as the Switzerland-based Dental Travel GmbH. The company offers actual tours to Hungary for the patients with a one-week dental treatment. On their website, they show how many percent patients from Switzerland or Germany can save compared to their own prices, or those of Bulgaria and Poland [12]. The long-term guarantee (up to 5 years) contributes to winning German patients. Primarily they are not interested in the prices, but the quality of the service that they get from excellent specialists in Hungary.

Based on the calculations of Vezető Magyar Fogászati Rendelők Egyesülete, Hungary's main sending area is the United Kingdom and Ireland, which is due to the high prices there (Fig. 2).

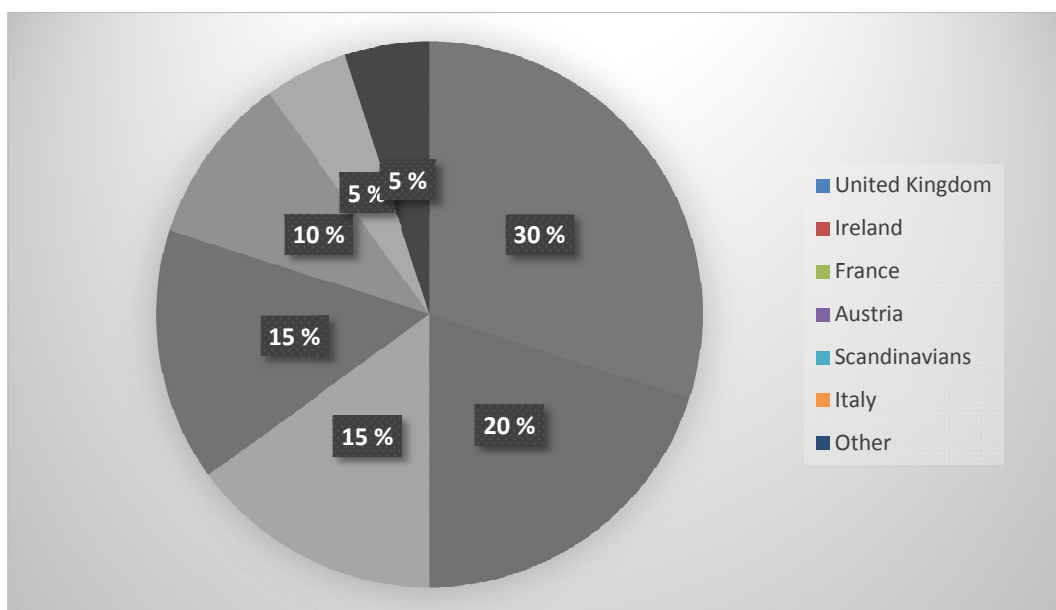

Figure 2. Distribution of dental tourists visiting Hungary (source: [13])

They are followed by Austria and France, because we have many returning guests from those countries, too. The number of tourists from Scandinavian countries is growing which has a positive impact on the balance of domestic tourism.

Many tourists from Europe come to Hungary to use dental services. The diagram about the distribution of dental tourists visiting Hungary shows that the largest percentage come from the United Kingdom to our country. They are followed by Ireland, which is surprising, as dentistry is also well developed in Ireland, and even dental tourism is characteristic there from the surrounding countries. France and Austria do not belong to the main sending countries, but the distribution of the tourists they send is still high in the average. Dental tourists from Austria are concentrated mainly in the Western part of the country.

In the first table, in the comparison of Oxygen Medical Center, we can see why it is worth to visit Hungary from Scandinavian countries. We can see from the table that while the health check and counselling is free in our country, in Norway, doctors ask for at least 350 euros just to look at the patient and give them advice, not to mention any further treatment. There is also a significant difference in the prices of more serious treatments, for example an implant in Norway costs more than three times of the Hungarian price, which can be a major reason for traveling. There is no significant difference between the prices of simple treatments, but also, we have to take notice of the quality. Last, but not least, the price of the flight ticket. Based on the prices listed on the Norwegian Airlines website, a return ticket between Oslo and Budapest costs a minimum of €300. So, if a patient would like to get an implant, it does not cost much more than €1000 including travel. It is not even the half of what the guest would pay just for the implant in Norway.

Table

Dental charge (Oxygen Medical Center 2017), euro

Item	Norway	Hungary
Dental fillings	75	61
Crown	650	260
Implant	2500	753
Condition survey	150	-
Guidance	200	-

Patients can choose housing on their own, but many clinics offer accommodation in their own facility or they have contract with another accommodation company with discounts.

According to our survey, the number of sending countries has widened in recent years. Currently, for example Britain, Denmark and Germany are the main sending countries, but Italian, Dutch, Russian and overseas patients are also becoming more common in Hungarian dental offices. In the following diagram we can see the distribution of tourists who arrive to Hungary broken down by the sending countries. The number of guest nights what dental tourists spend in Hungary is gradually increasing, however different sources give us different data. According to the number of foreign guest nights registered by the Hungarian Central Statistical Office, the number of guest nights associated with dental treatment is estimated at 3.5 by various professional organizations. According to sources, the number of guest nights spent by dental tourists give the 5-6 % of all guest nights [13], while in Budapest, more than 10 % of the guests are dental tourists according to Visi [14].

The second figure illustrates how much demand and from which sending countries show up in Budapest and in the Western Hungarian region. One fifth of the total Budapest traffic is given by British patients and only a small percentage (2.5 %) travel to the Western border where 83.6 % of Austrian patients and 8.7 % of Swiss citizens are considered to be traditional. Guests who arrive for dental treatment spend 5-8 days on average for the first time in Hungary, but due to the nature of the treatment, a second, or more trips may take place, too.

According to our research, a patient pays an average of 500 pounds per day, and in one week a patient pays an average of 4,000 pounds for all the services they use in Hungary. In the patients' expenditure the largest item is the amount spent on dental treatment. The fourth chart shows the distribution of dental charges. The diagram shows that typically «large volume» interventions or more expensive routine interventions in the UK account for half of all spending. It is important to note that under a certain treatment threshold, travel is no longer worth it because the additional costs will cost the patients more than at home.

Touristic revenue opportunities from other services generated by patients arriving at dental tourism include travel agents, ticket sales and airport services, spas/wellness centres, hotel service/apartments, cultural services, sightseeing, taxi service/other means of transport, restaurants, beauty services, shopping opportunities and other health services.

4. Summary

In general, market competition is constant, and ultimately that country will be in the lead that can deliver quality services at the best price in the widest possible range. Dental tourism is also becoming popular in neighbouring countries, such as Poland, Croatia, Slovenia, Romania, while the Czech Republic and Turkey are also among the competitors of Hungary. Hungary may have a single advantage over other countries that dental tourism has begun to develop for almost 40 years in our country, so we can say that we have a great past in this area. As we have been in the market sooner than our neighbours, we have gained a better position. We have the opportunity to retain existing patients and involve new sales areas. In the market competition, that country will win which will be able to provide dental services that meet the expectations at more favourable prices.

According to the website of Reva Health, Hungary is preceded by Mexico as an active participant in dentistry, and India is also a major competitor who also receives a significant number of dental tourists annually. Considering the data of Hungary and India, Thailand and Poland are not far behind, which are also dental destinations worldwide.

In case of dental tourists, the following motivation wheel was outlined which illustrates the main factors of the patients' decision making. Generally, there is not one, but a combination of the following factors play part in making the decision [15] № According to the NHS (Dental statistics) research on the motivation of patients, the material ones are not the main factors, but rather the dissatisfaction of the local supply. However, 20 % of patients do not go for regular dental checkings because of unforeseen costs, they visit the general practitioner instead [16]. The lack of availability of the NHS and the previous negative experience in many cases would be solved by private treatment, but ultimately the price and quality of the care provided by the private sector were defined as the most motivating factor for the use of foreign treatment. Family or cultural ties also play a role in choosing a destination country. In many cases, patients, even if they are able to and willing to sacrifice money for the health of their teeth, above a certain threshold limit they are already looking for a way to save, or trying to link treatment with tourism.

References

- 1 *intermedline.com*. Retrieved from intermedline.com/blog/medical-tourism-in-romania-medical-tourism-in-slovakia/.
- 2 Huszti, Zs., Fresli, M. Информационные службы в Дунауйвароше и в окружении города. in (szerk. Dr. Buza Antal) Dunaújvárosi Főiskola Közleményei XXVI., 2004, Dunaújváros, pp. 183–187.
- 3 Molnár, Cs. (2001). Az egészségturisztikai fejlesztések hatásai különös tekintettel Kelet-Magyarországra. (The impact of health tourism developments especially in Eastern Hungary) Doktori (Ph.D) értekezés, Győr: SZIE-RGTDI.
- 4 Molnár, Cs. (2015). In vino sanitas» avagy a borturizmus egy kicsit másképpen. A bor és egészségturizmus kapcsolata, helyzete és fejlesztési lehetőségei. («In vino sanitas» A different approach to wine tourism, The correlation, present conditions and development options of wine and health tourism) szakdolgozat. Eger, Eszterházy Károly Főiskola.
- 5 Smith, M., & Puczkó, L. (2010). Egészségturizmus: gyógyászat, wellness, holisztika. (Health tourism, medical treatments, wellness, and the holistic perspective) Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 6 *teenhealthandwellness.com*. Retrieved from teenhealthandwellness.com/.
- 7 Michalkó, G., Rátz, T., & Bakucz, M. (2009). A jólét és a jóllét viszonyáról a turizmustudomány kontextusában. In: Hanusz, Á (szerk.): (The correlation between affluence and well-being in the context of tourism science) Turisztikai desztináció, desztinációs menedzsment. (Tourism destination, destination management) Konferencia kötet. (Conference proceedings). Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola. pp. 95–110.
- 8 Boros, Sz., Mondok, A., & Várhelyi, T. (2012). Az egészségturizmus szolgáltatásai és menedzsmentje. (Health tourism services and management). Szolnoki Főiskola, Szolnok.
- 9 *spa-europa.com*. Retrieved from spa-europa.com/men/index.html.
- 10 *nickelspanyc.com*. Retrieved from nickelspanyc.com/newyorkspa/.
- 11 *globalspaandwellnesssummit.org*. Retrieved from globalspaandwellnesssummit.org/2009/postsummit/files/pdf/Sunday/Student%20Strategy%20Competition/Ecole.Hoteliere.De.Lausanne.Student.Strategy_Report.pdf.
- 12 *dentaltravel.ch*. Retrieved from <http://www.dentaltravel.ch/preisliste/preisliste.php>.
- 13 Kámán, A. (2010). Fogászati Turizmus, mint az egészségügyi turizmus húzóága. *meme.hu*. Retrieved from http://www.meme.hu/memedok/Kaman_Attila.pdf.
- 14 Visi, J. (2010). Egészségföldrajz. Eszterházy Károly Főiskola. Eger.

15 Lunt, N. et al., n.d. (2015). Medical Tourism: Treatments, Markets and Health System Implications: A scoping review. oecd.org. Retrieved from <http://www.oecd.org/els/health-systems/48723982.pdf>.

16 BDA. Are NHS charges masking cuts and driving patients to GPs? bda.org. Retrieved from <https://bda.org/news-centre/press-releases/Pages/NHS-charges-masking-cuts-and-driving-patients-to-GPs.aspx>. 2016.

Булсу Ременюк, Ксилла Молнар

Венгриядағы стоматологиялық туризм

Стоматологиялық туризмде қабылдаушы елде емделу шығындары және жалпы бюджет (тұру, тамақтану, жол жүру шығындары) шешімді қабылдауда маңызды рөл атқарады. Жалпы, емдеудің сипаты мен орналасуына байланысты адамдар ақшасының 40–70 %-ын үнемдей алады. Дегенмен, белгілі бір шегіне жеткенде жинақ ақшасынан төмен, науқастың жол жүруіне «тұрмайды». Медициналық қамтамасыз етудің географиялық қашықтығы түрлі емдеу түрлерінде маңызды рөл атқарады. «Кішігірім араласулар» үшін, мысалы, стоматологиялық күтім, денсаулық туристерінің басқа континенттерге баруына тұрарлық емес. Батыс еуропалық стоматологтар әдетте Шығыс Еуропаға сапар шегеді. Өмірге қауіп төндіретін хирургиялық операциялар кезінде континентаралық емдеудің қажеттілігі, біріншіден, ұзақ ұшу салдарынан және, екіншіден, емделуден кейінгі және ықтимал асқынуларға байланысты. Ғылыми әдебиетте емдеу сипаты мен жіберуші/қабылдаушы елдің географиялық қашықтығы арасындағы байланыс туралы нақты статистиканы табу қиын. Шешім қабылдаудың тағы бір аспектісі — денсаулық туристің туысканы немесе досы оларды емдеуге қосуы мүмкін бе, егер мүмкін болса, жалпы сомасы еріп жүретін адамның шығынын қоса алғанда қаншалықты үлкен болады. Жалпы айтқанда, науқастар рухани қолдауды қамтамасыз ете алатын және оларға күтім жасайтын елге бара алады.

Кілт сөздер: стоматология, туризм, маркетингтік үрдістер, жол жүру шығындары, медициналық қамтамасыз ету, маркетингтің заңдылықтары, континенталды емдеу.

Булсу Ременюк, Ксилла Молнар

Стоматологический туризм в Венгрии

В статье отмечено, что в стоматологическом туризме важную роль в принятии решения играют стоимость лечения в стране отправления и общий бюджет (поездка, проживание, питание, дальнейшие командировочные расходы) в принимающей стране. В общем люди могут сэкономить 40-70 % своих денег, в зависимости от характера и места лечения. Тем не менее (это также факт), при определенном пороге, ниже суммы экономии для пациента, не стоит путешествовать. Подчеркнуто, что географическая дистанция поставщика медицинских услуг играет важную роль в различных видах лечения. Для «незначительных вмешательств», таких как стоматологическая помощь, туристам не стоит путешествовать на другие континенты. Западноевропейские стоматологические туристы обычно путешествуют по Восточной Европе. В случае более крупных, угрожающих жизни операций необходимость межконтинентального лечения вызывает сомнения, во-первых, из-за длительного полета и, во-вторых, из-за непрерывного последующего лечения и возможных осложнений. Авторы отмечают, что в научной литературе трудно найти точные статистические данные о взаимосвязи между характером лечения и географическим расстоянием отправляющей / принимающей страны. Другой аспект принятия решений заключается в том, может ли родственник или знакомый медицинского туриста сопровождать его к месту лечения и насколько велика сумма, включая расходы на сопровождающее лицо. Вообще говоря, пациенты прибывают в страну назначения, с сопровождающим, который может оказывать духовную поддержку, а также содержать их.

Ключевые слова: стоматологический туризм, оздоровительный туризм, маркетинговые тенденции, поставщик медицинских услуг, межконтинентальное лечение.

M.F. Grelo¹, B.T. Beysengaliyev², G.K. Baybasheva², A.B. Imashev², M.A. Amirova³

¹University of Santiago de Compostela, Spain;

²Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan;

³Innovative University of Eurasia, Astana, Kazakhstan

(E-mail: ainuraphd@mail.ru)

Management of the agro-industrial complex in the Republic of Kazakhstan

This article deals with the problems of financial regulation of the agro industrial complex of the Republic of Kazakhstan in recent years. It is noted that the strategic importance and specific features of agriculture require the development of special approaches to the management of this industry, its investment at the regional level. The main task of state regulation of the economic development of the industry is the investment development of agricultural production, as investment growth is one of the main factors contributing to the recovery of agro-industrial production, solving the problems of updating the regional technical and technological base, deterioration of fixed assets in agriculture, ensuring sustainable development of the agricultural sector of the economy. The analysis of the financing of the agrarian sector in the conditions of a market economy has been carried out; attention has been paid to the budgetary and credit levers of the impact on the development of the subjects of agricultural production. Proposals on further improvement of the state financial regulation of the republic's agro industrial complex are given.

Keywords: management, budget, economy, credit, investments, agro industrial complex, mechanism, regulation, food production.

Awareness of the importance of the agrarian sector in the modern economy led to the fact that in the Address of President N.A. Nazarbayev from January 31, 2017 «The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness» noted that agriculture should become a driver of economic development [1].

The agricultural production of the country remains small-scale and needs the fastest update of the main means of production, and first of all, of the technical park. In rural areas, the entrepreneurial activity of the population is low, as a result, gross output per capita in the village is five times lower than in the city. Partly this is due to undeveloped production infrastructure and inaccessibility of financial resources. All this becomes an obstacle to increasing labor productivity, profitability and quality of agricultural products. It is possible to single out the main factors constraining extended reproduction in the agrarian sphere: economic character, social, technological and organizational.

Kazakhstan positions itself as a country that produces competitive agricultural products for export niches in the international market. In this regard, the close attention of economists, practitioners, representatives of official structures to attempts to more clearly and clearly define the essence and content of the notion of «competitiveness», to reveal factors and indicators, indicators and other characteristics that contribute to the establishment of a given state of the functioning of the system. In this regard, an objective study of the problems associated with the development of new mechanisms for financial support of the activities of agricultural enterprises and the creation of the necessary conditions for attracting investors to this sphere is becoming an urgent problem.

Today the challenge is to improve the quality of the products so that it can compete with imported products that enter our markets. From this point of view, the President sets the task of developing the processing industry, emphasizing a great deal of attention to the deep processing of agricultural raw materials. To achieve this goal, investments are needed in this sphere of production, aimed at improving the technology of food production, replacing old equipment with new equipment, allowing production of products meeting international standards. Domestic scientists note that the increase in competitiveness should be primarily ensured by increasing labor productivity, reducing the material consumption and energy intensity of production of goods and services [2]. Competitiveness of economic entities is the ability to actively use the competitive mechanism, which opens the way for enterprises, companies, industry, and the country to increase their share in the segments of the world market, providing additional income and realizing the main goal of society [3]. The company's financial competitiveness is a qualitative characteristic determined by the financially stable position of the enterprise, a company that allows them to effectively operate on the stock market, attract investments for development, and provide high liquidity and profitability of securities that exceed the similar level of competitors. «Increasing the competitiveness of the Kazakh economy is the creation of a

highly technological and developed economy» [4]. In this connection, an infusion of financial resources into the industry is required.

In order to improve the quality and competitiveness of agricultural products, additional investments are needed to improve the old equipment, technologies used, etc.

Problems of state regulation of the food sector are widely reflected in the studies of representatives of various economic schools. There is a wide range of concepts of the organization of state regulation of the production of agricultural raw materials, their processing and realization of food products. Among the various conceptual frameworks we can distinguish three significantly different positions on the definition of the role and place of state regulation in the food sector.

The first position reflects the views of supporters of the liberal market model. Recognizing the particular importance of the food sector for socio-economic development and socio-political sustainability of the national economy, proponents of the liberal model do not make exceptions for the food market. They strongly advocate the minimization of government intervention in reproductive processes in agricultural sphere. For example, M. Grifenson, directly declares that «the state should refrain from direct intervention in the functioning of the food market, with the exception of the purchase of foodstuffs for the state needs» [4]. Leading direction of activity of state bodies, according to supporters of the liberal model, should be removing obstacles to create a full-fledged competitive environment in the food market [5].

At first glance, the liberal development model of agro-industrial complex opens up scope for action is quite effective the market mechanisms that stimulate increased productivity in the agricultural sector and the high efficiency of the functioning of food markets. However, the use of many components of the liberal model in the first years of market reforms in most CIS countries has led to a sharp decline in production in the agricultural sector of the economy, increased price of imbalance between wholesale prices for agricultural products and the prices of machinery, equipment, appliances, fuel, chemical fertilizers. Low wholesale prices for agricultural products have not led to moderate retail prices for food due to extreme inefficiency or a deliberate monopolization of the mediatory activities in the food sector. In General, even relatively short-term use of the elements of the liberal model in the CIS countries has led to significant negative results.

The second item expresses the views of supporters of the state paternalism in the food sector. They are characterized by an expanded vision of the role and place of state in the functioning of the food complex. They advocate active state intervention in the functioning of the food market, up to the regulation of prices for basic foodstuffs. Quite extensively the idea of paternalism in relation to the food sector developed in the works of K. Morrow and T. Adams. In their joint monograph written: «Market mechanisms in the agricultural sector are not effective, therefore, the state should use all available levers to stimulate agricultural production and to protect the domestic market from the influx of imported food» [6]. The recommendations of the supporters of paternalism is clearly a departure from free market relations, and in some cases outright lobbying of economic interests of producers engaged in the agricultural sector. In General, the paternalistic model of state regulation in the food sector is in conflict with the basic principles of a modern market economy.

In our opinion, evaluating the advantages and disadvantages of the model of state paternalism in the food sector, it can be stated that the active state guardianship agribusiness has mixed results. On the one hand, concern about the country's food security, promoting the economic interests of domestic producers, and resistance to imported foods available at low wholesale prices and many other protective measures, of course, leads to greater sustainability of the agricultural sector and the whole food complex. On the other hand, artificial fencing off from foreign competitors, creating to a certain extent, «hothouse» conditions for domestic agricultural producers and other participants in the food complex in the long run leads to lower efficiency and even provoke monopolistic tendencies leading to excessive growth of retail prices for food. In addition, the state protectionism in the food sector inevitably causes a reaction of other countries, which greatly hampers or in some cases, blocks exports of domestic food producers. The negative consequences of the model of state paternalism in the food sector can exceed the positive effect of protecting domestic food producers.

The third position reflects the scientific views of economists defending the idea of social market economy [7]. In condensed form, this position may be characterized as the concept of balance of economic interests: on the one hand, food producers, and on the other hand, all consumers of food. The state acts as a kind of arbitrator establishes the «rules of the market game», and also monitors strict compliance with the rules. Proponents of the theory of social market economy the special attention is paid to the role of the state in the

implementation of control functions at all stages of functioning of the food complex, as well as control over the quality of imported food products. The government's active participation in the development of transport, telecommunications, social and environmental infrastructure in the agricultural sector to ensure sustainable growth in food production contributes to food quality. However, intensive public funding of the food complex in the framework of the model of social market economy reduces the role of healthy competition among producers and calls for strengthening of customs barriers to reduce food imports [8].

Along with the following main positions in respect of state regulation of the food sector, in the economic literature one can find a more specific point of view. Some authors focus on tax levers for state regulation in the food sector. Others concentrate their research around the issues of Antimonopoly activities of relevant state bodies. Third had specialized on international aspects of food market regulation. Analysis of these studies shows that specialization typically leads to the exaggeration of the role of certain aspects of state regulation of the food complex, which inevitably reduces the level of objectivity, specialized approaches or even leads to a distorted understanding of the functioning of the system of state regulation of the food sector as a whole. In this context it is more clearly visible advantages of the application of factor-targeted approach to state regulation of the food sector in modern conditions of globalization and increasing competition on the markets for food products.

Original position when using the factor-oriented approach is the dialectical Trinity of shared, private and individual in the study of complex socio-economic problems. This means that the issues of state regulation should be considered in three concentric scales. The larger scale reflects the fundamental processes that are General in nature and are used in state regulation in the food sector in most countries with a market economy. A more detailed scale is required for consideration of the specifics of state regulation of the agricultural sector in post-socialist countries. Third, the most detailed scale is needed to identify unique characteristics of the system of state regulation of the food sector of a particular country.

Block of permanent goals reflects the development issues of the food complex at the largest temporal scale. Economic theory identifies two main directions of state regulation of market economy: maintaining the sustainable functioning of available factors of production and stimulation of expanded reproduction. Sustainable operation in respect of food complex of Kazakhstan includes:

- first, the gradual saturation of the market increasingly valuable for nutritional value, organic food;
- secondly, improving the country's food security using a variety of factor-targeted instruments from the establishment of a system of strategic stocks of food in case of emergency rational to reduce dependence on food imports, as well as equipment for various types of industrial and commercial activities in the framework AIC and the ultimate realization of food products.

Given the processes of globalization and the steady growth of the population in the global scale, Kazakhstan can realize continuous extended reproduction of foodstuffs in scale, far exceeding the requirements of the national food market.

The second temporal scale of state regulation of development of the food complex is associated with the implementation of long-term strategic goals. It primarily targets set in the Strategy «Kazakhstan-2030». So, in relation to the food sector, this means moving from a predominantly extensive model of the functioning of the AIC to the introduction of intensive technologies in all sectors of the food complex. Highly industrialized model of a market economy involves advanced development engineering. For Kazakhstan it is quite logical to restore agricultural engineering in the modern technical and technological basis with attraction of the latest achievements in the world of engineering.

Production of environmentally friendly products to date has not received an adequate resolution. In numerous publications environmental professionals are given extensive factual material about the gross violations of environmental standards at all stages of food production. To retailers often sold the products that are labelled as environmentally friendly are in fact manufactured with the use of artificial flavor enhancers or chemical preservatives, etc. In this context it is expedient to radically improve the entire system of state control over the quality of food products, in strict compliance with state standards. In this context, a comprehensive greening of the food complex of Kazakhstan is absolutely necessary for entering the food markets of developed countries.

The third temporal scale includes the tactical objectives of state regulation of food complex of Kazakhstan, which by their nature are permanent and specification of strategic targets. Priority objective ensure deep modernization of agriculture is logically connected with the implementation of an intensive model of the functioning of the food complex. Modernization involves bringing all the subsystems of the food complex in

line with modern standards of conducting agribusiness. This does not mean the one-time upgrade of the entire material-technical base in the agricultural sector. A realistic upgrade scenario is based on the evolutionary path gradual dismantling of obsolete equipment, the introduction of more intensive technologies in crop and animal production, technical re-equipment of processing enterprises, improved quality of food products and expanding their range, etc.

Medium-term objectives of state regulation are closely interrelated. Deep modernization of the food complex directly corresponds to the aim of increasing the competitiveness of domestic producers of food. In the food sector will significantly improve the competitiveness of most enterprises. The forthcoming accession to the WTO will inevitably increase the influx of foreign products into the domestic market of Kazakhstan, but at the same time will significantly reduce customs barriers to entry of local producers on food markets in other countries. Competitiveness covers a wide range of problems from reducing the cost of production to conduct effective campaigns is domestic food. However, the main argument in the competition is the quality of food products, including basic characteristics of ecological purity. Attempts to implement low-quality products at low prices can only bring short-term commercial success in some food markets. Sustainable competitiveness is achieved by a combination of high quality characteristics of food products with deep knowledge of requirements for wholesale, the wholesale and retail markets for operational monitoring of all changes in market conditions.

Every year the sustainable growth of the agricultural business in Kazakhstan the urgency of expansion on world food markets. As the steady growth of population in the globe are growing the number of units required in food products. At the same time in many countries, the growing purchasing power that determines the increase in the consumption of high quality foods, including organic meats. Additional opportunities for producers of food products in connection with the introduction in European countries, mandatory labeling of genetically modified foods. It is well known that the main suppliers of meat (USA, Australia, Canada, Mexico, Argentina) is a widely used genetic engineering in livestock. Therefore, such labeling would dramatically reduce the attractiveness of food products imported from these countries, at least among the affluent sections of the European population [9].

Food market of the European Union is the most promising for expansion of Kazakh producers of food products with high added value. However, we cannot ignore the rapidly growing demand for gourmet products in the neighboring large countries [10]. In China and Russia is an active process of formation of the middle class, which has a sufficiently high purchasing power for consumption of high-quality meat and dairy products. In Russia gourmet products are mainly imported from EU countries, which heavily subsidize agricultural production. However, it has already begun the process a substantial reduction in the size of the subsidy, which will significantly increase food prices. China basically self-sufficient in high quality food products through domestic production. However, a sharp deterioration of the environmental parameters associated with heavy industrialization limits the production of organic food. In addition, the rapid growth of the middle class increase demand for high quality food products, which leads to the need to import gourmet products. The expansion in foreign food markets should become one of priorities of state regulation of foreign economic activity. It is obvious that the promotion to external markets will require much more effort than the agricultural exports and, especially, primary energy carriers, metals etc.

Despite the existing increase in the incomes of the population, there is no improvement in the dietary structure of Kazakhstani people. First, in the consumer budget of the bulk of the people of Kazakhstan, food expenditure is about 60 %, and in the budget of the poorly-paid segments of the population, up to 70 %. Secondly, basically the grocery set falls either on bakery products and cereals, or on low-quality food products. In this regard, we propose, as one of the directions for strengthening the country's food security, a gradual transition to the formation of a new nutrition paradigm corresponding to the realities of the information society.

The concept of a new nutrition paradigm is still at the stage of embryonic development. However, this problem is already being discussed in highly developed countries. Many researchers criticize the organization of public catering and food producers for ignoring the principles of healthy eating, imposing heavy food for consumers, which contain a disproportionately large number of animal fats, cholesterol, etc. Let's give only some arguments in favor of the formation and development of this paradigm of nutrition. First, rational nutrition is an integral part of the concept of healthy lifestyles, which is actively promoted and implemented in Kazakhstan as part of an overall HDI strategy, especially with regard to extending the average life expectancy to 72-77 by 2016. Secondly, the introduction of a new paradigm of nutrition makes it possible to increase labor productivity, especially highly skilled workers primarily engaged in intensive intellectual work.

Thirdly, the participation of Kazakhstan in the development of a new nutrition paradigm in conjunction with highly developed countries will allow us to take a proactive position that ensures timely adaptation of domestic food producers to new demands of foreign consumers for food quality and assortment. Moreover, Kazakhstan can directly participate in the development of new food value standards for food products and implement these standards simultaneously with highly developed countries.

The old paradigm of nutrition reflects the needs of an economy based primarily on physical labor, which naturally requires a high-calorie diet that contains a fairly large amount of fats, including saturated fats of animal origin. Such nutrition is aimed at reimbursement of energy costs with prolonged physical activity. In modern conditions of active informatization, the sphere of predominantly intellectual work is rapidly expanding, including within the framework of working professions (drivers, crane operators, operators of technological complexes [11]. Consequently, the old nutritional paradigm is in clear contradiction with the real needs in the rational nutrition of mental workers. Excess caloric content of the traditional diet causes numerous negative consequences from elementary drowsiness and low tone to atherosclerosis, which drastically reduces the productivity of intellectual labor or even leads to disability. In addition, excess caloric intake directly leads to a decrease in the average life expectancy of the population, as it contributes to obesity and more intensive wear of the vital systems of the body.

Thus, a rational nutrition organization within the framework of a new paradigm will be a powerful factor in increasing labor productivity in the country. Domestic food producers will be interested in expanding the production of food products that meet the needs of supporters of the new food paradigm. All this, in turn, will have a beneficial effect on the strengthening of the state's food security.

One of the sources of financial support for agricultural enterprises is credit resources. Budgetary crediting in 2015 was implemented through four administrators of republican budget programs through 8 budget programs. At the same time, in the context of administrators, the Ministry of Agriculture accounts for 31.5 % of the total amount (carrying out measures to support the subjects of the agro-industrial complex).

According to the evaluation of the Accounts Committee for Control over the Execution of the Republican Budget, 60 bln tenge (in 2014 - 40 bln tenge) was allocated to support the subjects of the agro-industrial complex in 2015. At the same time, a formal approach to the planning of direct and final results is established with an underestimation of their quantitative indicators. So, in 2015, 2,249 agricultural producers were credited with a 2.5 times increase in the planned figure.

As for bank lending, according to the National Bank of the Republic of Kazakhstan, second-tier banks' loans by sectors of the economy from 2012 to 2015 are characterized as follows: second-tier banks' credit investments in the economy in 2015 totaled 12674.2 bln tenge and increased by Compared with 2012 by 127.3 % or by 2716.2 bln tenge. The largest shares of the total volume of loans are concentrated on average in trade — 20.1 %, industry — 12.0 %, the smallest share in agriculture — 4.0 %

The GDP growth of the Republic of Kazakhstan testifies to the opportunities for a greater direction of investments in the economic development of the agricultural sector of Kazakhstan. In the basic capital of agriculture for the period of 2011-2015, 720.2 bln tenge was invested, which on average is 2.4 % of the total investment volume. However, the general increase in investments in fixed assets is formed because of only a significant contribution of own funds, as well as state budget funds, while the contribution of borrowed funds has practically lost its significance.

Proceeding from the conducted research, it is possible to draw the following conclusions. The financial and investment policy should be implemented in the following areas:

- adoption of legislation regulating the investment process in the AIC;
- increase in budgetary financing and as a result of this, strengthening of state control over targeted and effective expenditure of funds of the republican and local budgets, sent in the form of irretrievable and refundable financing;
 - expansion of the practice of guaranteeing state support of investment agricultural projects;
 - creation of an enabling environment for attracting domestic and foreign investments;
 - strengthening control over the efficiency of the tax administration mechanism, since the fiscal characteristics of the tax system are inextricably linked with the volume of public expenditure. The higher the tax revenues to the economy of the regions and the republic as a whole, the greater are the opportunities for their further «reinvestment» and, ultimately, the use of opportunities for their self-development;
- the financing system should contribute to their real strengthening and be a stimulus to increase efficiency, increase the output of agricultural products and reduce the cost of production.

Summarizing the author's vision to the regulation of food complex of Kazakhstan, it should be noted that the allocation three-factor trust scale reflects not only the dialectic of General, private and individual in the state regulation of the market economy, but also covers the temporal incision, that is, the ratio of long-term (20-30 years), medium term (5-15 years) and tactical goals (less than 5 years). These time intervals significantly longer than generally accepted in the temporal splitting of the business cycles on strategic, tactical and operational time periods. This is especially true when the public administration in the agricultural sector. Thus, the improvement of soil fertility for crop intensification requires the development and implementation of long-term state program. The breeding of more productive varieties or more productive breeds is impossible without long-term breeding programmes. Investment projects on creation of new enterprises of agricultural engineering and the larger inter-industry complex, requires a strategic approach involving long-term cycle from market research to the completion of the feasibility study construction and installation, commissioning and phased implementation and development of production capacity. In connection with this conversion cycles and the development of state regulation should be longer than the traditionally adopted in the preparation of business development plans of specific enterprises, firms and corporations.

References

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаев народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана»: глобальная конкурентоспособность. — 2017. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.esep.kz.
- 2 Кучукова Н.К. Финансово-экономические аспекты модернизации казахстанской экономики // Проблемы экономической, социальной и политической модернизации Республики Казахстан: материалы Междунар. науч.-практ. конф. — Астана: КазЭУ им.Т.Рыскулова, 2006. — С. 18–28.
- 3 Исакова З.Д. Устойчивое развитие финансовой и кредитной системы в Казахстане и ее детерминантов // Устойчивое стратегическое развитие в регионе: материалы Междунар. науч.-практ. конф. — Караганда: Караганд. эконом. ун-та 2005. — С. 98–101.
- 4 Токсанова А.Н. Увеличение конкурентоспособности экономики в Республике Казахстан // Экономические, социальные и политические проблемы модернизации в Республике Казахстан: материалы Междунар. науч.-практ. конф. — Астана: КазЭУ им. Т.Рыскулова, 2006. — С. 32–42.
- 5 Гриффенсон М. Государство и бизнес: принципы взаимодействия / М. Гриффенсон. — М., 2006. — С. 98–106.
- 6 Тарануха Ю. Предприятие и предпринимательство в трансформировании экономики / Ю. Тарануха. — М., 2003. — С. 299–309.
- 7 Adams T. Government Regulation of Agribusiness / T. Adams, K. Morrow. — London, 2005. — P. 124–137.
- 8 Смыслов А. Теория и практика в социальной рыночной экономике / А. Смыслов, Ю. Лавриков. — Минск, 2006. — С. 147–154.
- 9 Branson L. Principles of Welfare State / L. Branson. — Boston: MacGregfield Publishing House, 2005. — P. 91–109.
- 10 Collins K. Government Support of Food Exporters: principles and practice / K. Collins. — Sydney, 2006. — P. 122–138.
- 11 Lindelson G. Holding Structures in Agrobusiness: principles of sustainable performance / G.Lindelson. — London: HDP Press, 2006. — P. 97–109.

М.Ф. Грело, Б.Т. Бейсенғалиев, Г.К. Байбашева, А.Б. Имашев, М.А. Амирова

Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіп кешенді басқару

Мақалада соңғы жылдар ішінде Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешенін (АӨК) мемлекеттік қаржылық реттеу проблемалары туралы сөз қозғалды. Ауыл шаруашылығының стратегиялық мәні мен өзіне тән ерекшеліктері осы саланы басқаруда, аймақтық деңгейлерде оны инвестициялауға айрықша тәсілдерді әзірлеуді қажет етеді. Саланың экономикалық дамуын мемлекеттік реттеудің басты міндеті болып ауыл шаруашылығы өндірісін инвестициялық дамыту алдыңғы кезекте тұрады, себебі инвестициялардың артуы агроөнеркәсіп өндірісінің көтерілуіне, аймақтың техникалық және технологиялық базаларын, ауыл шаруашылығында негізгі қорлардың тозуын жанарту проблемаларының шешілуіне, экономиканың аграрлық секторын тұрақты дамытуды қамтамасыз етуге ықпал ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Қазақстанның 2010-2015 жылдар ішіндегі ауыл, орман және балық шаруашылығы кәсіпорындарының бастапқы табысын қалыптастыратын негізгі көздерге талдау жасалды. Республиканың АӨК мемлекеттік қаржылық реттеуді бұдан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар берілді. Мақалада Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ) жағдайларында саланың экономикалық дамуын мемлекеттік реттеудің басты міндеті болып нәтижеге бағдарланған бюджеттеу қағидасын іске асыруды талап ететін тура бюджеттік қолдау бағдарламаларын қысқарту есебінен түрлі деңгейдегі бюджет шығындарының құрылымын оңтайландыруды қамтитын ДСҰ қағидаларымен шешілетін шаралардың пайдасына аграрлық

секторды қолдауды қайта бағдарлау шығады. Республикалық бюджеттен аграрлық секторды қаржыландыруға талдау жасалған, ауыл шаруашылығы өндірісінің субъектілерін дамытуға бөлінетін несиелік ресурстарға назар аударылған.

Кілт сөздер: мемлекеттік реттеу, табыс, лизинг, несие, инвестициялар, агроөнеркәсіп кешені, республикалық бюджет, экономика, субсидиялар.

М.Ф. Грело, Б.Т. Бейсенғалиев, Г.К. Байбашева, А.Б. Имашев, М.А. Амирова

Управление агропромышленным комплексом в Республике Казахстан

В статье рассматриваются проблемы государственного финансового регулирования агропромышленного комплекса (АПК) Республики Казахстан за последние годы. Отмечается, что стратегическая значимость и специфические особенности сельского хозяйства требуют разработки особых подходов к управлению данной отраслью, её инвестированию на региональном уровне. Главной задачей государственного регулирования экономического развития отрасли выступает инвестиционное развитие сельскохозяйственного производства, так как рост инвестиций является одним из основных факторов, способствующих подъему агропромышленного производства, решению проблем обновления региональной технической и технологической базы, изношенности основных фондов в сельском хозяйстве, обеспечению устойчивого развития аграрного сектора экономики. Проведен анализ основных источников формирования первичных доходов предприятий сельского, лесного и рыбного хозяйства Казахстана за 2010–2015 гг. Даны предложения по дальнейшему совершенствованию государственного финансового регулирования АПК республики. Авторами отмечается, что главной задачей государственного регулирования экономического развития отрасли в условиях ВТО выступает переориентация поддержки аграрного сектора в пользу мер, разрешаемых правилами ВТО. Включена оптимизация структуры расходов бюджетов различных уровней за счет сокращения программ прямой бюджетной поддержки, что требует реализации принципа бюджетирования, ориентированного на результат. Проведен анализ финансирования аграрного сектора из республиканского бюджета, уделено внимание кредитным ресурсам, выделяемым на развитие субъектов сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: управление, налоговые системы, реформирование налоговых систем, регрессионный анализ, фискальные инструменты, экономический рост, налоговые льготы, налоговые скидки, налоговые каникулы, прогноз.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.A. Nazarbayeva narodu Kazakhstana «Tretia modernizatsiia Kazakhstana»: hlobalnaia konkurentosposobnost (2017) [Message of the President of the Republic of N.A. Kazakhstan Nazarbayev the people of Kazakhstan «Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness»]. *esep.kz*. Retrieved from www.esep.kz [in Russian].
- 2 Kuchukova, N. (2006). Finansovo-ekonomicheskie aspekty modernizatsii kazakhstanskoi ekonomiki [Financial and economic aspects of modernization of Kazakhstan's economy]. Proceedings from Problems of Economic, Social and Political Modernization of the Republic of Kazakhstan: *Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia – International Scientific and Practical Conference International Scientific and Practical Conference*. (pp. 18–28). Astana: KazEU imeni T.Ryskulova [in Russian].
- 3 Iskakova, Z.D. (2005). Ustoichivoe razvitie finansovoi i kreditnoi sistemy v Kazakhstane i ee determinantov [Sustainability of the financial and credit system of Kazakhstan and its determinants]. Proceedings from Sustainable Development Strategy of the Region: *Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia – International Scientific and Practical Conference*. (pp. 98–101). Karaganda: Karahandinski Ekonomicheski Universitet [in Russian].
- 4 Toxanova, A.N. (2006). Uvelichenie konkurentosposobnosti ekonomiki v Respublike Kazakhstan [Increase of competitiveness of the economy of Kazakhstan]. Proceedings from Problems of economic, social and political modernization of the Republic of Kazakhstan: *Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia – International Scientific and Practical Conference*. (pp. 32–42). Astana: KazEU imeni T.Ryskulova [in Russian].
- 5 Grifenson, M. (2006). Hosudarstvo i biznes [Government and business]. Moscow [in Russian].
- 6 Taranukha, Y. (2003). Predpriatie i predprinimatelstvo v transformirovanii ekonomiki [Enterprise and entrepreneurship in transformed economy]. Moscow [in Russian].
- 7 Adams, T., & Morrow, K. (2005). Government Regulation of Agribusiness. London.
- 8 Smyslov, A., & Lavrikov, Y. (2006). Teoriia i praktika v sotsialnoi rynochnoi ekonomike [Theory and practice of social market economy]. Minsk [in Russian].
- 9 Branson, L. (2005). Principles of Welfare State. Boston: MacGregfield Publishing House.
- 10 Collins, K. (2006). Government Support of Food Exporters: Principles and Practice. Sydney.
- 11 Lindelson, G. (2006). Holding Structures in Agribusiness: Principles of Sustainable Performance. London: HDP Press.

Zh.S. Khussainova¹, Zh. Zhartay², E.A. Semak², Ye.A. Gordeyeva¹

¹Ye.A. Karaganda State University, Kazakhstan;

²Belarusian State University, Minsk

(E-mail: zhibekh11@mail.ru)

The features of «productive» function of the state as economic subject

In article are considered features of «productive» function of the state as economic subject. Need and expediency of the state production of the net public benefits is most obvious. Not excludability is absolutely insuperable to them, and obviously there is no opportunity to replace expenses of the state coercion, if they are rather high, expenses on creation of a market mechanism of restriction of access to this benefit for «hare». When consumption is absolutely noncompetitive, price quotation of public goods or service in Pareto principle is inefficient as consumption of additional unit of the benefit brings benefit to the consumer without any expenses. Price quotation will reduce consumption, having caused under exploitation of the public benefits and a dead loss of usefulness. When the supply of net public goods through the market is possible, it won't provide achievement of the best (optimum) level of production. Result of research of authors is detection of features of «productive» function of the state on the example of the Republic of Kazakhstan, and also the problems which arose recently connected with the researched subject.

Keywords: «productive» function, public benefits, state expenditures, social production, social aid, social security.

I. Statement of a problem. The condition and dynamics of the sphere of production as initial stage of a reproduction cycle predetermines proportions and development of its other phases. It demands active economic participation of the state in this sphere, in particular, through realization of a «productive» component of production function.

Productive function is a form of manifestation of economic behavior of the state in the production sphere for the purpose of ensuring its balance. Allocate two effects of this function: first, productive function in pure form, being shown in direct state production of the public and private benefits; secondly, the mediated productive function consisting in indirect impact on motivation and behavior of private producers.

Net productive function of the state is realized through production of the public benefits in state sector of economy. It is possible to prove need of the state production of the public benefits through detection of their specifics.

II. Analysis of the last researches and publications

The theoretical bases of analysis of production of the public benefits was laid within the neoclassical theory of welfare. Theoretical bases of production of the public benefits and positive outer effects were created in works of representatives of the theory of welfare, such as N.Kaldor, E. Lindal, A. Marshall, V. Pareto, A. Pigou, P. Samuelson, T. Scitovsky, J. Hicks, H. Hotelling.

The theory of the public benefits is connected with the theory of public sector of economy in which the state is researched as the specific subject of modern economy. Questions of the theory of the public benefits were taken up by such authors as E. Atkinson, J. Stiglitz, J. Buchanan, J. Dupuy, R. Musgrave, M. Olson, K. Arrow. Bases of the theory of a budget federalism as systems of differentiation of powers on provision of the public benefits are pledged in works of D. Kings, R. Musgrave, W. Oates.

III. Article purpose

Many theoretical and practical questions of the public benefits, including problem of increase of efficiency of their production is one of the most perspective directions of modern economic science as many theoretical and applied aspects didn't gain due development yet. In particular, in case of all importance of the conducted researches there is no constructive classification of the public benefits. The theoretical and practical importance of studying of these problems, need of application of new approaches also determined a choice of a subject of research, the purposes and tasks of work.

IV. Main results of research

The concept of the public benefits was put forward by P. Samuelson in 1954 and further is developed by R. Musgrave in the theory of socially significant (deserved) benefit in the late fifties [1, 2]. P. Samuelson marked out two main properties of the public benefit – non-competitiveness in consumption and non excludability.

Criteria of competition and non-competition, excludability and non excludability allow drawing a clear line between the net private and net public benefit. The first represents a competition and excludability combination, and the second is characterized at the same time by two properties – absolute non-competitiveness and not excludability. Considered polar situations can be described as follows: for net private goods equality takes place:

$$\sum_{h=1}^n X_i^h = X_i, \quad (1)$$

where X_i^h — consumption of i-goods by h-household; X_i — aggregate supply of i-good.

Contrary to it for net public goods

$$X_i^h = X_i, \text{ at any } h. \quad (2)$$

The net public benefit and the net private benefit are extreme points of a scale of the economic benefits. Between them there are much more often the mixed different benefits meeting in reality which proximity to this or that pole is defined by prevalence of properties of private or public goods. The mixed public benefit unlike pure is the excluded benefit of joint consumption with selectivity, alternativeness of its use, with decrease of its consumption.

The following group of the public benefits is also possible taking into account a set of the corresponding parameters (Table 1).

Specifics of the public benefits (pure and mixed) consist in the following: the external effect has impact not only on the direct participants of activity connected with this benefit, but also extends on foreign faces, generating a so-called problem of «free rider». The market mechanism effectively works to the economic benefits only on condition that their external effect can be controlled by participants of the transaction connected with this benefit.

In a situation with the public benefits ways and methods of internalization of external effects, solutions of the problem of «free riders» are defined by the volume and intensity of external influence, its positive or negative character, possibility of divisibility of these or those public benefits, degree of their excludability and alternativeness in consumption, and also possibility of quantitative change of an external effect. If scales of external effect are insignificant and a circle of subjects is small, and production of this public benefit and its collateral external action can be taken without participation of the state under control by direct participants of the economic transaction or self-governed public organization. If the problem of «hare» gains wide scope, systematic underproduction of the public benefits is formed, and there is a situation at which delivery of the benefit has to be carried out by the state.

Providing adequate output of the pure public benefits possibly only at public and obligatory approach to formation of funds for their creation by means of the compulsory state taxation. At domination of free business the market economy isn't democratic. The state independently defines standard item of the public benefits and appoints taxes, without reckoning with, whether individuals want to have these goods and services in such quantities or not. Therefore it is necessary to aspire that all pure public benefits delivered to the individual, corresponded to his compelled contribution.

Problem in that: the state has to define output of the pure public benefits, and also quantitative range of the specific taxpayers bringing means for consumption. «Therefore the political mechanism steps on the stage as substitute of the market and determinant of the directions of action of the state coercion» [3].

Taxpayers at the same time are also voters; the effective instrument of tax regulation of production of the pure public benefits is the electoral system by means of which society expresses the preferences to elected representatives in authorities depending on their positions. Decision-making by vote replaces detection of preferences through a market mechanism that is the public choice in public sector carries out a certain self-correcting function, as a consumer choice – in the private sector. The self-correcting effect of a public choice of subjects is stronger, than the level of development of political democracy is higher. Then at the certain individual is reduced the gap distance between its role of the taxpayer and a role of the consumer of the net public benefit.

Table 1

Classification of Public Benefits with Combination of Its Criteria (properties)

Criteria	Net public benefit		Mixed public benefit					benefit of limited access (the club benefit)	usual type (with prevalence of private properties)
	national level	regional, local level	social benefit (deserved benefit)	quasipublic benefit (service of branches of natural monopoly)	the overloaded benefit of joint consumption	benefit of limited access (the club benefit)	benefit of limited access (the club benefit)		
Level of competition and decrease in consumption	Sharing with complete non-competitive and non-decrease	Sharing with complete non-competitive and non-decrease	Joint nature of consumption with high level of non-decrease of volume and quality of consumption	Joint nature of consumption of services of a network type of production and high decreasing of network production	Joint nature of the consumption in the non-competitive and nondecrease to a certain threshold level of consumption and reducing its then level	Joint nature of consumption at stable level and quality of consumption for a certain structure of users	Joint nature of consumption pattern with a high level of competition and decreasing	Joint nature of consumption pattern with a high level of competition and decreasing	
Excludability level	Full non-excludability	Full non-excludability	The high level of excludability	The high level of excludability	Non-excludability to some consumption level	Application of the principle of excludability not to the certain person, and to group of people	The high level of excludability	The high level of excludability	
Existence of a specific external effect	The external effect has national and world value	Regional and local external effect	Huge scale of an external effect and its long-term character	Generation is social losses, and social benefits	The external effect can be localized and is under control of owners of these benefits	The external effect is internalized through public coercion (membership dues)	Positive or negative orientation of an external effect	Positive or negative orientation of an external effect	
Nature of production	State production	State production	Production of the benefits by the state, public and private structures	Production of the benefits by the government and private monopolistic institutions	Production of the benefits by the government and private institutions	Production of the benefits by public structures	Production of the benefits by private structures	Production of the benefits by private structures	
Typical examples	National defense, fundamental science, satellite communication, etc.	Municipal police, fire protection, vacation spots etc.	Services of health care, education, culture etc.	Railway transport, telecommunication, municipal services of the population by electric power, water, gas, heat, etc.	Bridges, tunnels, highways, locks, etc.	Services of sports clubs, beaches, parks, etc.	Medicines and medical equipment, tobacco, alcohol, ecologically harmful technologies, etc.	Medicines and medical equipment, tobacco, alcohol, ecologically harmful technologies, etc.	

Note. Source: It is made by the authors.

The market mechanism isn't capable to function effectively in the sphere of production of the mixed public benefits, as socially significant benefit (the deserved benefit) and the quasi public benefit.

Socially significant benefit synthesizes properties of the private excluded benefit and property of the public benefit through considerable positive external effect. Such benefits consist from education, health care, culture, services of other branches of the welfare sphere.

The specific nature of the deserved benefit, multi composite character of an external effect, long term of its influence and lack of accurate contours of influence create an objective basis for emergence of contradictions between the current individual and long-term public preferences in consumption of such benefits. It is necessary a certain state intervention for permission of this collision in favor of public preferences and introduction of obligation of consumption of socially significant goods and services. Otherwise at freedom of a consumer choice there are no guarantees that citizens won't prefer to spend funds for the current consumption, but they don't spend funds for the deserved benefits [4].

The most serious insolvency of the market causing emergence of the state production of the mixed benefits arises when the markets aren't competitive. The main reason acts existence of growing economy at production scales. In this situation economic efficiency demands limited number of producers. The branch in which economy growth at scales is so considerable, functions only one firm, is natural monopoly.

The benefits made in branches of natural monopoly, are the quasi public benefits. In the excluded benefits of joint consumption there are more than properties of private goods and much less characteristic properties of the public benefit. Specifics of these branches are in large scale of production and a considerable capital intensity that makes high demands of the volume of the initial capital for the accession to these branches of new competitors. The characteristic transmission of technologies for branches of natural monopoly (network type of production) excludes infrastructure duplication on providing the population with this production, doing technically impossible existence of the competitive environment.

The state intervention to the sphere of production of the quasi public benefits consists that private firms pursue the aim of maximizing own profit, instead of welfare of the nation that conducts to inefficient distribution of resources. The state chooses one of two possible options of behavior without having opportunity to eliminate zones of natural monopoly without efficiency loss: or to fill these zones with the enterprises of public sector, or to use measures of indirect regulation of activity of the monopolist [5].

The state, functioning as the producer in the natural and monopoly environment, is guided by other principles of managing, than private firms. It allows to use the sphere of the state delivered quasi public benefits for the solution of strategic economic tasks, increases of profitability of private enterprise. The monopoly profit isn't the paramount purpose of activity of the state as producer of the quasi public benefits. It became the supplier of cheap services (in particular, transport, post and cable), energy resources (coal -, gas -, oil production, electricity generation), reducing expenditures in the private sector.

If scales of external effect are insignificant also the range of market agents is small, other kinds of the mixed public benefits it isn't required direct state intervention. Collateral external influence can be without state participation, is internalized by self-governed public organization or direct participants of the transaction on mixed the benefits.

Approximate idea of the high possible scales of implementation by the state of direct productive function can be received on the basis of data on specific expenditures on production of the public benefits in gross domestic product of the developed countries given in Table 2.

Table 2 shows the considered period in the USA where the share of the public expenditures in gross domestic product for the net public benefits averages 16,1%; for socially significant benefits with inclusion of social transfer payments – 17,9%; for the quasi-public benefits – 5,5%. In Germany during the same period for the pure public benefits was spent 15,1% of gross domestic product; for socially significant benefits (including social transfers) – 25,1%; for actually socially significant benefits – 13,3%; for the quasi-public benefits – 5,8 percent. The similar picture was observed in other industrial countries. These data allow to reveal priorities in realization by the state of productive function in net form: on the first place are socially significant benefits, on the second are net public goods and services, on the third place are quasi-public and other types of the public benefits.

Table 2

**The Share of the Public Expenditures on Production of the Public Benefits
in Gross Domestic Product of the Developed Countries from 1950 to 2015, %**

Country	Years	Total	Net public benefits			Social benefits				Quasipublic benefits
			Man-agement	Defense	Order protection	Total	Education	Health care	Social transfers	
USA	1950	24,9	0,8	13,1	0,5	7,0	3,2	0,5	3,2	3,5
	1980	33,5	1,5	8,5	1,3	18,2	6,6	1,5	10,1	4,0
	1990	35,0	1,6	6,9	1,5	19,0	6,9	1,6	10,5	6,0
	2000	35,7	1,7	4,7	1,6	20,8	7,2	1,9	10,7	6,9
	2015	36,5	1,0	2,6	1,4	24,6	7,7	2,3	14,6	6,9
Germany	1950	28,4	1,9	4,3	1,4	18,4	2,7	3,5	12,2	2,4
	1980	42,4	3,2	4,4	2,4	25,6	4,8	6,8	14,0	6,8
	1990	42,9	3,2	4,2	2,6	26,5	5,1	7,1	14,1	6,7
	2000	42,9	3,5	4,0	2,7	27,1	5,4	7,2	14,5	5,6
	2015	42,8	2,6	2,5	2,5	27,7	5,7	7,5	14,5	7,5
France	1950	31,4	2,0	7,8	0,8	19,6	4,7	2,4	12,5	1,2
	1980	45,3	2,8	5,0	1,7	32,6	8,3	4,4	19,9	3,3
	1990	47,2	3,5	5,7	1,3	33,5	8,7	4,8	20,0	3,3
	2000	47,5	3,3	4,7	1,4	34,3	8,7	5,1	20,5	3,8
	2015	45,5	2,5	3,0	1,3	34,8	8,8	5,6	20,5	3,8
Great Britain	1950	32,1	1,5	4,6	1,5	17,9	5,1	5,1	7,7	6,4
	1980	40,6	1,9	6,9	2,5	22,5	6,9	6,9	8,8	6,9
	1990	42,9	1,9	6,7	2,4	25,6	6,9	6,9	11,9	6,3
	2000	43,1	2,0	5,7	2,4	26,8	7,0	7,3	12,5	6,1
	2015	43,4	1,7	3,5	2,3	29,8	7,2	8,1	14,5	6,1
Italy	1950	22,5	1,5	3,0	1,5	14,5	3,5	3,0	8,0	2,0
	1980	38,1	2,8	3,2	2,8	24,7	6,3	5,1	13,3	4,5
	1990	47,9	3,7	3,7	3,2	31,8	7,4	6,5	18,0	5,5
	2000	49,0	3,6	3,2	3,2	34,3	7,2	6,5	20,6	4,8
	2015	45,5	2,8	2,0	2,8	33,1	6,7	6,5	19,8	4,8
Japan	1950	13,2	1,6	1,1	1,6	6,8	3,2	0,5	3,2	2,1
	1980	25,0	1,9	1,0	1,9	16,2	5,4	0,6	10,3	3,9
	1990	26,9	2,1	1,0	2,1	18,4	5,6	0,7	12,0	3,4
	2000	27,2	2,0	1,0	2,0	18,8	5,6	0,8	12,4	3,3
	2015	29,7	1,4	0,9	2,0	21,8	5,7	1,2	14,9	3,7

Note. Source: It is made by the author on a source [6].

For the Kazakhstan economy are characteristic the same tendencies concerning the directions of realization by the state of direct productive function, as for the countries with normally functioning mixed economy (it is visible from Table 3).

Table 3

Dynamics of Expenditures of the State Budget of the Republic of Kazakhstan, in 2010-2016, billion tenge

Expenditures	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Deflection, 2016 \ 2015	
								Billion tenge	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
The state services of general character	225	296	326	382	484	697	419	-278	60,1
Defense	221	265	241	397	432	454	453	-1	99,8

Continuation of Table 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Public order, safety, legal, judicial, criminal and executive activity	369	448	558	608	601	557	455	-102	81,7
Education	769	987	1210	1237	1359	1365	531	-834	38,9
Health care	551	626	731	795	856	864	790	-74	91,4
Social aid and social security	905	1134	1239	1360	1549	1713	1896	183	110,7
Housing and communal services	334	389	439	472	555	443	158	-285	35,7
Culture, sport, tourism and information environment	228	202	223	258	298	294	116	-178	39,5
Fuel and energy complex and subsurface use	80	112	127	120	129	112	63	-49	56,25
Agriculture, water, forest, the fishery, especially protected natural territories, environmental protection and fauna, the land relations	207	271	293	259	349	376	192	-184	51,1
Industry, architectural, town-planning and construction activity	28	25	26	32	43	62	10	-52	16,1
Transport and communication	391	449	482	511	614	682	560	-122	82,1
Other	68	97	144	243	292	310	1015	705	327,4
Debt services	95	122	131	178	233	297	551	254	185,5
Total	4471	5423	6269	6853	7792	8227	8045	-182	97,8

Note. Source: It is made by the author on a source [6, 7].

So, priorities are placed as follows in implementation of pure productive function by the domestic state: other expenditures is on the first place - on the average 13% of gross domestic product. Debt services averaging 6,8 percent from gross domestic product is on the second place. At last, the social aid and social security by the state, averaging 2,3 percent from gross domestic product is on the third place.

The sphere of the pure public benefits approximately corresponds to minimum possible scales of implementation of direct productive function by the state, and the sphere of the mixed public benefits gives an idea of admissible limits of its interventionism, being the arena of cooperation and the competition to the private sector [8]. In the second situation is admissible and expedient statement of a question of minimization of the state participation in creation and financing of the mixed public benefits. If property of non excludability is shown, it makes sense to consider possibilities of use of market mechanisms and a private initiative. If borders of not rivalry are rather narrow, the state production of the mixed public benefits should be focused mainly on local levels and to use mechanisms of voluntary collective actions.

V. Conclusions

In all countries the public sector is a dual, inconsistent institutional formation. It personifies two beginnings: the market – based on equivalence of an exchange, onerousness, property right alienation, purchase and sale, and non-market – based on nonequivalence, gratuitousness, the uncertain specification of the property rights, non-market mechanisms of distribution of resources. The duality of the economic nature of public sector is a source of inefficient use of economic resources. This dualism in production of the public benefits causes the necessity of effective legislative regulation of this sector for the purpose of providing conditions for rationalization of use of economic resources in creation of such benefits.

The state carries out productive function in the pure and mediated forms. Dominating economic effect in its realization is direct production of net public, socially significant, quasi public and private benefits within public sector of economy.

As a whole, productive function of the state is aimed at providing balance of a social production. Influence on its qualitative and proliferation is carried out through an investment component of production function of the state.

References

- 1 Samuelson P.A. The pure theory of public expenditure / P.A. Samuelson // Review of Economics and Statistics. — Vol. 36. — No. 4. (Nov., 1954). — P. 387–389. — Cambridge: The MIT Press: National Bureau of Economic Research, 1954. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://links.jstor.org/sici?sici=0034-6535%28195411%2936%3A4%3C387%3AТРОРЕ%3Е2.0.СО%3В2-А>.
- 2 Musgrave R.A. Classics in the Theory of Public Finance / R.A. Musgrave // The American Economic Review. — Vol. 49. — No. 5 (Dec., 1959). — P. 1018–1029. — Harvard University: American Economic Association, 1959. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.jstor.org/stable/1813080>.
- 3 Olson M. The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups / M. Olson. — Cambridge: Harvard University Press, 1971 (1964). — Harvard Economic Studies 124. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://sisphd.wikispaces.com/file/view/Olson+COLLECTIVE-ACTION+1A.PDF>.
- 4 Коуз Р.Н. Фирма, рынок и право / Р.Н. Коуз; пер. с англ. — Нью-Йорк: Телетекст, 1991. — 190 с.
- 5 Ахинов Г.А. Экономика общественного сектора / Г.А. Ахинов, Е.Н. Жильцов. — М.: Изд-во МГУ, 2008. — 184 с.
- 6 Кудров В. Государство и экономика: меняющееся равновесие / В. Кудров // Проблемы теории и практики управления. — 2002. — № 3. — С. 8–13.
- 7 The budget for all. Report. — Astana, January 2016. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.minfin.gov.kz:81/BOE/OpenDocument/1507271855/OpenDocument/opendoc/openDocument.faces?logonSuccessful=true&shareId=0&btToken=MDAwREo5UGdeOzlFUFZWZzFcPjtYT29aZkdKY2tRNzAEQ&iDocID=AWw85R9HEAIHiPPN4ipp0lg&token=STANDBO.emf.minfin.kz%3A6400%40826265JN3ssuibliUZZgdRqEduvsv826264JjgJ6cllvbqzFuGD0Tyc1FM&sIDType=CUID&isApplication=true&appKind=OpenDocument>.
- 8 Marshall A. The principles of Economics / A. Marshall. — London: Macmillan and Co., Ltd., 1890. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>.

Ж.С. Хусаинова, Ж.М. Жартай, Е.А. Семак, Е.А. Гордеева

Экономикалық субъект ретінде мемлекеттің «өндірістік» функцияларының ерекшеліктері

Мақалада экономикалық субъект ретінде мемлекеттің «өндірістік» функцияларының ерекшеліктері қарастырылды. Мақала таза қоғамдық игіліктерді мемлекеттік өндірісінің қажеттілігі мен айқындылығын ашады. Бір жағынан, олар үшін сатуға келмейтіндікке қарсы тұра алмайды, яғни шығындары жоғары болса да, мемлекеттік мәжбүрлеу шығындарын «қоян» үшін бұл игілікке қолжетімділікті шектеудің нарықтық тетіктерін құру бойынша шығындармен ауыстыру мүмкіндігін жоққа шығарды. Басқа жағынан қарасақ, тұтыну мүлдем бәсекеге қабілетсіз болатын болса, Парето принципі бойынша, қоғамдық тауарға немесе қызметке бағаны тағайындау тиімсіз болып табылады, себебі игіліктің қосымша бірлігін тұтыну тұтынушыға ешқандай шығындарсыз пайда алып келеді. Бағаны тағайындау тұтынуды қысқартады, яғни ол қоғамдық игіліктерді қолданбауға және қасиеттерді таза пайдасын жоғалтуға алып келеді. Қоғамдық таза тауарды нарық арқылы ұсыну мүмкін болған жағдайда да бұл өндірістің тиімді деңгейіне жетуді қамтамасыз етпейді. Авторлар зерттеуінің нәтижесі ретінде Қазақстан Республикасының мысалында мемлекеттің «өндірістік» функцияларының ерекшеліктерін айқындау, сонымен қатар зерттеліп отырған тақырыпқа байланысты соңғы кездері туындаған мәселелер есептеледі.

Кілт сөздер: «өндірістік» функция, қоғамдық игіліктер, мемлекеттік шығындар, әлеуметтік өндіріс, әлеуметтік көмек, әлеуметтік қамсыздандыру.

Ж.С. Хусаинова, Ж.М. Жартай, Е.А. Семак, Е.А. Гордеева

Особенности «производственной» функции государства как экономического субъекта

В статье рассмотрены особенности «производственной» функции государства как экономического субъекта, а именно наиболее очевидна необходимость и целесообразность государственного производства чистых общественных благ. С одной стороны, для них абсолютно непреодолима неисключаемость, а следовательно, заведомо отсутствует возможность заменить издержки государственного принуждения,

даже если они достаточно высоки, затратами по созданию рыночного механизма ограничения доступа к данному благу для «зайца». С другой стороны, когда потребление абсолютно неконкурентно, назначение цены общественного товара или услуги с точки зрения принципа Парето является неэффективным, поскольку потребление дополнительной единицы блага приносит выгоду потребителю без всяких затрат. Назначение же цены сократит потребление, вызвав, таким образом, недоиспользование общественных благ и чистую потерю полезности. Из этого следует, что даже тогда, когда возможно предложение чистого общественного товара через рынок, это не обеспечит достижения наилучшего (оптимального) уровня производства. Результатом исследования авторов является выявление особенностей «производительной» функции государства на примере Республики Казахстан, а также возникшие в последнее время проблемы, связанные с исследуемой темой.

Ключевые слова: «производственная» функция; общественные блага; государственные расходы; социальное производство; социальная помощь; социальное обеспечение.

References

- 1 Samuelson, P.A. (1954). The pure theory of public expenditure. *Review of Economics and Statistics*, Vol. 36, 4, 387–389. (Nov., 1954). Cambridge: The MIT Press: National Bureau of Economic Research. Retrieved from <http://links.jstor.org/sici?sici=0034-6535%28195411%2936%3A4%3C387%3ATPTOPE%3E2.0.CO%3B2-A>.
- 2 Musgrave, R.A. (1959). Classics in the Theory of Public Finance. *The American Economic Review*, Vol. 49, 5 (Dec., 1959), 1018–1029. Harvard University: American Economic Association. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1813080>.
- 3 Olson, M. (1964) The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups (Harvard Economic Studies 124). Cambridge: Harvard University Press. *sisphd.wikispaces.com*. Retrieved from <http://sisphd.wikispaces.com/file/view/Olson+COLLECTIVE-ACTION+1A.PDF>.
- 4 Coase, R. H. (1991). *Firma, rynek i pravo [The Firm, the Market and the Law]*. New-York: Teletext [in Russian].
- 5 Akhinov, G.A., & Zhiltsov, E.N. (2008). *Ekonomika obshchestvennogo sektora [Economy of public sector]*. Moscow: Izdatelstvo MHU [in Russian].
- 6 Kudrov, V. (2002). Hosudarstvo i ekonomika: meniaiushcheesia ravnovesie [State and economy: changing balance]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia – Problems of the theory and practice of management*, 3, 8–13 [in Russian].
- 7 The budget for all. Report. (2016, January). Astana. *minfin.gov.kz*. Retrieved from <http://www.minfin.gov.kz:81/BOE/OpenDocument/1507271855/OpenDocument/opendoc/openDocument.faces?logonSuccessful=true&shareId=0&bttoken=MDAwREo5UGdeOzIFUFZWZzFcPjtYT29aZkdKY2tRNzAEQ&iDocID=AWw85R9HEAIHiPPN4ipp0lg&token=STANDBO.emf.minfin.kz%3A6400%40826265JN3ssuibliUZZgdRqEduvsv826264JjgJ6cllvbqzFuGD0Tyc1FM&sIDType=CUID&isApplication=true&appKind=OpenDocument>.
- 8 Marshall, A. (1890). The principles of Economics (Macmillan and Co., Ltd.). London: Macmillan and Co., Ltd. *econlib.org*. Retrieved from <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>.

Н.А. Умбеталиев¹, К.Р. Жаксыбаев²

¹Шымкентский университет. Институт экономики, Казахстан;

²Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Казахстан
(E-mail: rsaliev_beibut@mail.ru, Kuat2009@mail.ru)

Организация и функционирование логистических систем зарубежных стран

Рассмотрена логистическая система зарубежных стран как сложная система из интегрированных элементов. В современных условиях логистика является направлением транспортного обслуживания в сфере производства, распределения и потребления продукции. Выделены региональные логистические системы США, Японии, стран Западной Европы, развивающиеся в важных направлениях, адаптация которых позволит Казахстану иметь развитую логистическую систему для участия страны на мировых товарных рынках. Рассмотрена транспортная логистическая система США по доставке зерна на внутренние и внешние рынки, в которой транспортировка зерна осуществляется средствами по сети автомобильных, железных дорог, речных каналов, портов. Инфраструктура позволяет компаниям и корпорациям значительно снизить издержки в логистических звеньях. Выделена система международных транспортных путей России, формирующаяся на основе евроазиатского коридора магистрали «Транссиб», разветвленная система морских портов, железнодорожные и автодорожные сети, судоходные пути, международные аэропорты, которые позволили выделить отраслевой базис, давший возможность РФ осуществить транзитные перевозки с обеспечением конкурентоспособности логистических систем. Процесс формирования крупных логистических холдингов в РФ интенсивно продолжается расширением спектра транспортных услуг и объемов операций, и главным фактором роста рынка логистических услуг перевозки зерна является выход крупных логистических провайдеров в регионы и реализация крупных сетевых проектов на рынке складских услуг.

Ключевые слова: логистика, система, транспортное обслуживание, рынок, каналы, перевозки, услуги, потоки, развитие, схемы, хранение, транспорт, магистраль, пути.

В настоящее время в мире на основе развитых национальных систем логистики сформирован глобальный рынок логистических услуг, прошедший в своем развитии ряд этапов: от формирования рынков отдельных услуг до уровня предоставления многофункциональными логистическими посредниками широкого спектра технологически сложных услуг, таких как комплексные услуги 3PL-операторов и пр.

Глобальный опыт ведения хозяйств доказал высокую прибыльность логистических направлений экономической деятельности. В настоящее время годовой объем выручки мирового рынка транспортной логистики оценивается экспертами в 2,7 трлн долларов США, что составляет около 1 % мирового ВВП. В развитых странах доля транспортной логистики достигает 13-14 % внутреннего валового продукта [1].

Транспортная логистическая система США, ориентированная, в частности, на доставку зерна на внутренние и внешние рынки, представляет собой сложную систему взаимосвязанных интегрированных элементов. Транспортировка зерна осуществляется различными средствами по разветвленной сети автомобильных и железных дорог, речных каналов, портов и т.п. Высокоразвитая транспортная инфраструктура, являющаяся важным фактором эффективного развития внутреннего рынка, позволяет компаниям и продовольственным корпорациям существенно снижать издержки (в т.ч. операционные) в логистических звеньях.

В системе логистики США выделяют 4 вида перевозок: воздушные, железнодорожные, морские, автотранспортные. В 2013 г. структура объемов экспортируемой страной пшеницы распределялась по следующим направлениям: Северо-Запад Тихого Океана — 36 % экспортируемого объема; зона Мексиканского залива (штат Техас) — 27 %; Мексиканский залив, штат Миссисипи — 29 %. Необходимо отметить, что объем грузоперевозок в США составляет 8,5 % внутреннего валового продукта страны (для сравнения: в Ирландии — 14,2 % ВВП, в Сингапуре — 13,9 %, Гонконге — 13,7 %, в Германии — 13,0 %). В Казахстане объем логистических услуг составляет 8 % внутреннего валового продукта. Статистические данные зарубежных стран доказывают, что развитый рынок логистики является одним из важнейших источников формирования национального дохода [2].

Логистическая (транспортная) система представляет собой систему взаимоотношений между участниками процесса использования соответствующих каналов обеспечения движения материаль-

ных потоков. Составной частью данной системы являются цепи поставок (логистические цепочки), действующие внутри логистических систем в границах регионов, стран, континентов. Система логистических связей охватывает все аспекты деятельности по организации и обеспечению движения объектов, начиная от сырья и материалов в подсистемах материально-технического обеспечения производств до подсистем конечных этапов производств (сбыт готовой продукции потребителю и т.п.).

Логистика является ведущим направлением развития и совершенствования транспортного обслуживания в сфере производства, распределения и потребления продукции. В мировой практике хозяйствования накоплен большой опыт разработки и внедрения (на базах различных программ и проектов, а также на различных уровнях внедрения — город, территория, регион, страна) эффективных макроэкономических транспортно-логистических систем. С логистическими системами управления товароматериальными, финансовыми и информационными потоками связано 25-30 % валового национального продукта ведущих зарубежных стран, таких как США, Япония, Великобритания, Франция и Германия.

Одной из стран Европы, характеризующейся высоким уровнем развития транспортно-логистических систем, является Германия, транспортный комплекс которой, условно подразделяемый на узловую и терминальную, позволяет стране выступать в качестве крупнейшего центра распределения грузопотоков. В частности, географическое расположение узла Фридевальд дает возможности объединять внешние и внутренние транспортные потоки страны в единую управляемую систему, что способствует росту эффективности логистических услуг и сфер логистической деятельности.

Развитие транспортно-логистической системы Германии определяется следующими миссиями: экономическое развитие транспортно-логистической системы должно содействовать росту благосостояния граждан и конкурентоспособности страны в целом; развитие транспортно-логистической системы ориентировано на требования экологической безопасности; развитие транспортно-логистической системы должно приобретать социальную значимость за счет повышения мобильности граждан, ликвидации безработицы, обеспечения безопасности и достойных условий жизни и труда населения.

Не менее важен и опыт Нидерландов, где логистика, являясь одной из высокоразвитых сфер деятельности, относится к лучшим в Европе. Вследствие расположения страны на побережье Северного моря, наличия оборудованных портов Нидерланды являются транспортным «окном» в Европу. Количество компаний, оказывающих различные логистические услуги, в Нидерландах одно из самых высоких в мире и превышает в настоящий момент 12000.

Доля стран-участников логистических систем в Европе распределяется в следующем соотношении: до 40 % объемов всех перевозок обслуживает Германия; 20 % — Бельгия; 11 % приходится на Францию, 2 % — на Италию и т.д. Большинство компаний предоставляют широкий диапазон логистических услуг, в том числе мультимодальных (с задействованием различных видов транспорта, предоставлением услуг хранения, комплектования, подработки, расфасовки, переупаковки, таможенного оформления и т.д.). Процессы обработки грузов осуществляются с минимальным участием персонала, за счет полной автоматизации и механизации технологических процессов. Следует отметить, что, как и любые транснациональные компании, логистические международные компании имеют широко разветвленную сеть, объединяющую различные регионы мира.

Одними из важнейших структур транспортной логистики Нидерландов являются морской порт и железнодорожный терминал в Роттердаме, грузовой терминал аэропорта «Схипхол». Сфера логистики в Нидерландах курируется Министерством транспорта и водного хозяйства с участием национальной ассоциация транспорта и логистики «TLN». В стране создан институт перспективной логистики «DIALOG».

История мировой экономики доказывает, что стремительный экономический рост ряда развивающихся стран достигался на основе наличия развитых логистических систем. Ярким примером может служить индустриально-инновационное развитие Сингапура, впечатляющие экономические результаты которого были достигнуты в относительно короткое время. Выгодное географическое положение Сингапура усилила эффективная логистика. Создание эффективной таможни за счет осуществления принципа одного окна, внедрение процессов электронного декларирования товаров позволили увеличить конкурентоспособность данной сферы деятельности и вывести страну на уровень мирового торгового узла, с существенным сокращением сроков прохождения таможенных процедур, времени простоев и т.п.

Логистический подход к работе транспорта оправдал усилия по формированию систем управления, окупил затраты на их внедрение в большинстве стран за счет оптимизации как количественных (повышение пропускной способности магистральных узлов), так и качественных (рост уровня жизни населения и т. п.) показателей [3].

Мегарегиональные логистические системы США, Японии, стран Западной Европы в настоящее время развиваются в следующих направлениях:

- создание крупных региональных оптовых торговых посредников и логистических центров физического распределения продукции;
- формирование складов общего пользования (складов межотраслевого назначения) на территории регионов;
- создание посреднических логистических компаний, способных осуществлять логистические функции на основе контрактного взаимодействия с промышленными фирмами регионов;
- расширение функций логистических посредников (подчинение контролю возможно больших звеньев логистической цепи производителей продукции; оптимизация физического распределения объектов; планирование, финансовое и информационное обеспечение товародвижения и т.п.).

Уникальное географическое и экономическое положение большинства сопредельных стран, граничащих с РФ, обуславливает её значительный логистический потенциал, реализуемый в настоящее время в недостаточном объеме. Россия в настоящее время перераспределяет не менее 220 млн тонн перевозимых грузов. К 2020 г. ожидается увеличение объемов перевозимых грузов по территории РФ до 400 млн тонн, 290 млн тонн из которых будет приходиться на транзит из государств ЕАЭС. По данным исследований Евразийского банка развития, до 50 % возможного объема грузопотоков в настоящее время обслуживают страны ЕАЭС, при этом 1 % от общего объема грузоперевозок между Европейским союзом и странами Азиатско-Тихоокеанского региона приходится на международные транспортные пути Сообщества.

Система международных транспортных путей России формируется на основе евроазиатского коридора направления «Север — Юг», магистрали «Транссиб» и Северного морского пути с учетом коридоров регионального значения (паневропейские транспортные коридоры № 1 и 9) и коридоров, объединяющих северо-восточные провинции Китая, а также Приморский край с портами стран Азиатско-Тихоокеанского региона.

Разветвленная система морских портов в Балтийском, Азовско-Черноморском, Каспийском, Северном и Дальневосточном бассейнах, железнодорожные и автодорожные сети, судоходные пути, комплекс международных аэропортов создают в настоящее время отраслевой базис, на основе которого РФ способна осуществлять эффективные транзитные перевозки и обеспечивать высокую конкурентоспособность логистических систем.

В настоящее время емкость рынка транспортно-складской и управленческой логистики России составляет не менее 48 млрд долларов США, что значительно превышает показатели предыдущих лет. Продолжается процесс формирования крупных логистических холдингов со значительным расширением спектра транспортных услуг и объемов осуществляемых операций. Важнейшим фактором роста рынка логистических услуг перевозки зерна, по мнению специалистов, является выход ведущих логистических провайдеров в российские регионы, наращивание логистическими компаниями собственных активов и инициирование крупных сетевых проектов на рынках складских услуг.

Вместе с тем Россия остро нуждается в модернизации транспортной инфраструктуры (в первую очередь портовой, входящей в систему международных транспортных коридоров), которая позволила бы обеспечить беспрепятственное движение грузопотоков [4].

Представляет интерес и опыт Республики Беларусь в формировании транзитного потенциала стран, характеризующихся благоприятными геоэкономическими условиями и возможностями реализации имеющихся преимуществ для развития логистических сфер деятельности (диапазон преимуществ, по нашему мнению, может варьироваться от «естественных», или преимуществ нижнего уровня, к числу которых, в первую очередь, относятся географические положения, до преимуществ высшего уровня, таких как уровень управления трудовыми и интеллектуальными ресурсами в исследуемом регионе).

Логистическая значимость Республики Беларусь обусловлена её территориальным расположением в зоне 2-го и 9-го международных транспортных коридоров, охватывающих звенья: *Берлин — Варшава — Минск — Москва — Нижний Новгород; Хельсинки — Санкт-Петербург — Киев — Кишинев — Бухарест — Дмитровград — Александрополис.*

Большая часть транзитных перевозок осуществляется в направлениях: Германия — Россия — Германия, а также Польша — Россия — Польша. Ежегодно через территорию Беларуси перемещается 170 млн тн транзитных грузов, а объем внешнеторговых операций в Республике Беларусь только в 2010 г. составлял 60 млрд долларов США, что сопоставимо с объемом ВВП страны. *Железнодорожный транспорт* и сети страны являются значимыми элементами логистических транспортных систем, обслуживающих экспортное направление поставок. Концентрация регионов республики в зонах пересечения транспортных магистралей позволит Беларуси стать в перспективе крупным центром международного перемещения грузов, в частности зерна пшеницы.

К факторам, способствующим расширению сети международных транспортных услуг на территории Республики Беларусь, относятся:

- планирование, организация и осуществление рациональной и недорогой доставки грузов от мест их производства до мест потребления;
- контроль над всеми транспортными операциями, возникающими в пути следования грузов, с использованием современных средств телекоммуникации, информатики;
- информационное обеспечение грузовладельцев.

На основании обобщения результатов действий по созданию и совершенствованию функционирования глобальных и региональных транспортных систем можно сделать следующие выводы:

- при формировании транспортно-логистических центров необходимо использовать концепции их размещения с учетом опыта зарубежных стран-лидеров в сфере логистики;
- для решения задач развития морского торгового флота в Республике Казахстан (порт Актау) необходимо использовать опыт создания внутренних портовых терминалов для оптимальной организации взаимодействия различных видов транспорта;
- расширение диапазона логистического обслуживания, совершенствование систем экономических расчетов позволят сформировать комплекс качественных законченных транспортных услуг, предоставляемых пользователям магистральных сетей в рамках системы транспортной логистики.

Осознание взаимной зависимости является главной побудительной силой укрепления сплоченности в логистической системе. Взаимозависимость субъектов логистической деятельности способствует поиску компромиссов на этапах переговоров об условиях сделок, налаживанию информационного обмена, совместному планированию. Каждая компания, функционирующая в границах логистических систем, выполняет собственную роль, специализируясь на определенной деятельности или функции, которая формирует её ключевую компетенцию. Каждая подобная функция становится интегрированной частью системы. Оптимизация взаимных действий элементов системы осуществляется наиболее влиятельным субъектом логистического производства, выступающим в качестве функционального лидера. Лидер в логистической системе сводит функции и индивидуальные соглашения между отдельными участниками в единую организационную структуру. Как правило, лидером является наиболее крупная, экономически мощная компания, при этом не существует общих требований, предъявляемых к подобному предприятию. Часто в практической деятельности роль лидера занимает компания, положившая начало сотрудничеству.

В середине 90-х годов в США консалтинговой компанией Andersen Consulting было проведено исследование с целью выявления факторов, определяющих успех построения и эксплуатации логистических систем, и препятствий, возникающих на пути их формирования. Как и предсказывалось ранее, к числу факторов, способствующих росту конкурентоспособности данных систем, были отнесены: возможности расширения кооперации, установления прочных союзов и хозяйственных связей в рамках систем — тенденция, возникшая в конце прошлого века, все более укрепляется в настоящее время, затрагивая, в том числе, и отечественный рынок.

Важным явлением в современной мировой экономике стало формирование международных (глобальных) логистических систем. К международным логистическим системам относят межгосударственные системы, формируемые на уровне нескольких стран или континентов. Данные системы относятся к макрологистическим. В большинстве случаев в основе создания предприятий международных логистических систем закладываются те же принципы, которые используются при формировании элементов систем на национальных уровнях.

При построении международной логистической системы решаются задачи:

- гармонизации технических и технологических систем в сфере перевозок;
- создания свободного рынка логистических услуг;
- разработки юридических норм, правил и процедур;

- размещения складских и терминальных мощностей;
- оптимизации дистрибьюторских сетей и пр.

К международным логистическим системам относят системы, сформированные транснациональными корпорациями или финансово-промышленными группами. Исследование статистических данных показывает, что более 50 % торгового оборота между развитыми странами осуществляется в границах одних и тех же подразделений транснациональных компаний [5].

Международные логистические системы используют средства мировых инфраструктур, которые можно классифицировать как:

- инфраструктуры, являющиеся международными по своему назначению. В основном это сооружения, выступающие в качестве связующих звеньев между национальными дорожными системами (дороги, туннели, мосты и пр.);

- объекты инфраструктуры, пересекающие территории двух и более стран, а также любая транспортная инфраструктура, используемая для местных и международных перевозок. Финансирование сооружений подобных инфраструктур осуществляется на основе специально разработанных проектов;

- объекты международной инфраструктуры, расположенные на территории одного государства и обеспечивающие значительный объем международных перевозок. В частности, любой аэропорт, используемый в качестве промежуточного пункта, в условиях дальних перелетов является объектом инфраструктуры, представляющим интерес на международном уровне. Строительство подобных объектов, как правило, осуществляется на основе международных проектов.

Некоторые объекты инфраструктуры могут считаться международными не только по своей функциональной роли, но и в связи с придаваемым им политическим значением, даже если объекты служат для обеспечения лишь незначительной части международных перевозок. К этой категории можно отнести внутренние автомагистрали (Панамериканская, Трансевропейская, Транссахарская и т.д.).

Как показывает опыт, логистические системы легче и проще сформировать в странах с развитой экономикой, благодаря широко развитой инфраструктуре, надежной правовой базе, информационным технологиям и пр. Чем более развита экономика страны, тем больший вклад в ее развитие могут принести логистические системы. Аргументом здесь служит тот факт, что чем меньше издержки логистики, тем дешевле доставка продукции, проще осваиваются новые рынки, активизируется конкуренция и т.д.

Глобализация мировой экономики выдвигает новые требования к формированию мировых стандартов функционирования логистических систем, соответствующих кругу решаемых проблем, в перечень которых входят: организационное обеспечение, стандарты обслуживания и функционирования логистических систем для достижения необходимого уровня следующих показателей:

- надежности — как способности логистической системы обеспечить движение материального потока, исходя из показателей соблюдения сроков доставки, обеспечения сохранности и приемлемости цены;

- функциональности — как возможности обеспечения бесперебойной работы при заданных условиях или наличествующих факторах;

- доступности — как способности обеспечить потребности клиентов в материальных ресурсах, одинаково доступных для всех.

Все три базовых показателя являются неотъемлемой частью единого целого и, функционируя совместно, способны удовлетворить запросы логистического сервиса на мировой уровне.

На реализацию функционирования логистической системы с точки зрения обеспечения базовых показателей влияют различные факторы, условно подразделяемые на социально-политические, экономические (в том числе действующие на глобальном мировом уровне), юридические.

Основными инструментами построения логистических систем являются различные методы, в частности: экономико-математические, управленческие, психологические, организационные. В рамках оптимально организованной и функционирующей логистической системы строятся конкретные логистические цепи поставок, которые могут носить кратковременный (разовая поставка) и долговременный характер; осуществляться на основании прямых связей; носить эшелонированный или гибкий характер.

Немаловажную роль в установлении высоких качественных характеристик логистического сервиса играет и конкурентная борьба, характерная для большинства сфер мировой экономики, в том

числе и для логистики. Многие крупные провайдеры логистики пришли в Казахстан и РФ. Выход данных провайдеров на российские рынки, а также активизация включения Казахстана в систему функционирования международных логистических систем являются знаковыми проявлениями глобализации мировой торговли и вовлечения стран в мировой рынок.

Для разработки и эксплуатации логистических систем на международном уровне, в первую очередь, необходимо установить уровень ожиданий заказчика от логистического сервиса, определить критерии оценки эффективности.

Далее определяются ключевые показатели функционирования и возможности их качественного обеспечения. Наиболее критичными в данном контексте являются показатели скорости, сохранности и полноты обеспечения доставки товара, что, безусловно, необходимо для поддержания необходимого запаса продукции и обеспечения функциональных циклов в рамках каналов распределения, обеспечиваемых данными логистической системы. Для обеспечения мирового качества логистического обслуживания также требуется, чтобы логистическая система обладала максимальной гибкостью. Под гибкостью мы понимаем возможность исполнения пожеланий клиента.

Определить четкий круг базовых элементов стандартов логистического обслуживания достаточно сложно, особенно если речь идет о международной торговле. К основным очевидным базовым элементам обслуживания тут следует добавить специфику страны или региона, делать поправки на традиции, обычаи, правовые и социальные особенности и т.д.

Фактически для каждой страны или региона необходимо установить конкретные параметры, сформулировать базовые стандарты обслуживания в показателях доступности, функциональности и надежности.

Следует отметить, что на мировом уровне стандарты базового уровня логистического обслуживания установлены и обеспечиваются для всех потребителей логистической системы. В условиях глобализации мировой экономики и обострения конкурентной борьбы обеспечение эффективной работы логистической системы является необходимым условием, и провайдеры логистики никак не вправе нарушать базовые стандарты, распространяя их только, например, на узкий круг клиентуры.

В то время как базовый стандарт обеспечения логистического сервиса устанавливается и должен быть обеспечен для всех потребителей, в мире, в некоторых его частях (в основном речь идет о странах с нарождающейся рыночной экономикой), имеет место занижение стандартов приемлемого сервиса [6]. В некоторых странах во многих отраслях под воздействием самых разных факторов снижился уровень логистического обслуживания, который в целом и в общем расценивается как удовлетворительный и приемлемый. Так что большинству компаний данной отрасли, чтобы находиться на общем конкурентоспособном уровне, достаточно отвечать минимальным ожиданиям в отношении функционирования логистической системы. Подобное в полной мере относится и к России. Многие российские предприятия довольны результатами работы провайдеров логистики в случае, если их устраивает ценовой диапазон предоставления логистических услуг, а товары доставляются, в общем-то, в надлежащем виде [6].

Поскольку казахстанская экономика продолжает активно интегрироваться в общемировую систему международных экономических отношений, проблемы установления базового стандартного уровня качества функционирования логистических систем актуальны и для неё, тем более что продолжается процесс внедрения на российский рынок логистических услуг известных провайдеров логистики, для которых соблюдение своеобразного «кодекса чести» обслуживания клиентуры является краеугольным камнем корпоративной стратегии.

Следует подчеркнуть, что несмотря на то, что в настоящих условиях глобализации мировой экономики базовые стандарты функционирования логистических систем находятся на достаточно высоком уровне, проблема их дальнейшего совершенствования стоит практически во всех странах. Особый вклад в повышение требований и ожиданий клиентуры к базовым стандартам вносит научно-технический прогресс и множественность внедряемых инноваций, особенно это касается информационных технологий. Это, в свою очередь, ведет к изменениям, которые происходят в организационной системе осуществления логистических операций. Анализ показал, что можно отметить три основные тенденции в формировании логистических цепей, как на национальном, так и на международном уровнях [7].

Одна из них такова, что при организации и осуществлении логистических операций основной упор делается на совершенствование процесса управления материальными потоками в логистических

системах. Так, в западных источниках появился подход, который получил название «неизбыточная логистика» — lean logistics. В некоторых работах термин «lean logistics» переводится как «тощая логистика». Смысл данного подхода в том, что:

- используются короткие циклы планирования;
- сокращается время пополнения запасов;
- товарные запасы располагаются ближе к потребителям, тем самым появляется возможность быстрой их реализации;
- создаются специальные центры дистрибуции;
- сокращаются размеры партий производимых и, соответственно, поставляемых товаров;
- создаются запасы только самой ходовой продукции, запасы комплектующих и сборочных узлов. Эта тенденция называется также «операционным подходом», направленным на совершенствование отдельных операций в логистических системах, из которых как бы устраняется весь «мусор». Все последовательно задействованные операции как бы просвечиваются и устраняются все погрешности и недостатки.

Другой подход заключается в том, что логистика должна быть гибкой и способной к быстрому реагированию на запросы потребителей. Логистика должна быть ориентирована на индивидуальное обслуживание клиентуры и быстро реагировать на внешние изменения ее потребностей. Этот подход можно назвать «гибким» и суть его в гибком и быстром удовлетворении клиентуры.

Третий подход концентрирует внимание на интеграции и синхронизации работы в рамках действующих на национальном или международном уровне логистических систем. Этот подход можно назвать интегрированным. Он предполагает тесную координацию всех участников логистических систем с целью достижения его максимальной эффективности. Компании-участницы данного процесса не могут быть конкурентами внутри цепи, а конкурируют только с участниками других цепей.

Таким образом, стандарты базового логистического обслуживания сложились благодаря глобализации мировой экономики, выходу на международные рынки крупнейших провайдеров логистики, способных обеспечить обслуживание пользователей доступным, надежным и функциональным сервисом, построивших логистические системы, охватывающие большое количество направлений и маршрутов международной торговли.

Список литературы

- 1 Темирбеков Ж. Транспортно-логистические системы управления грузовыми потоками / Ж. Темирбеков, У.Р. Давлятов, А.Ш. Алымкулов, У.Э. Курманов // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. — 2017. — № 7-2. — С. 318–321.
- 2 Сарбаев С.Ш. Развитие международных мультимодальных перевозок с использованием транзитного потенциала РК / С.Ш. Сарбаев, Н.Д. Адилова // Вестн. КазАТК. — Алматы, 2016. — № 3(98). — С. 123–130.
- 3 Балгабеков Т.К., Малыбаев С.К., Фролова С.О. Проблемы промышленного транспорта Казахстана / Т.К. Балгабеков, С.К. Малыбаев, С.О. Фролова // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. — 2015. — № 6-3. — С. 392–394.
- 4 Трансграничная логистика в Таможенном союзе России, Белоруссии и Казахстана: учеб. пос.: Гриф УМО по образованию в области менеджмента для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению «Менеджмент» - 080200 / Государственный университет управления, Институт управления на транспорте, в индустрии туризма и международного бизнеса ГУУ. — М.: ГУУ, 2013. — 173 с.
- 5 Олимова Т. О. Специфика логистической деятельности в агропромышленном комплексе (на примере экспорта зерна) / Т.О. Олимова // Молодой ученый. — 2017. — № 3. — С. 380–385.
- 6 Мумладзе Р.Г. Основы логистики в АПК: учебник / Р.Г. Мумладзе, А.А. Гайдаенко, О.В. Гайдаенко. — М.: РУСАЙНС, 2016. — С. 328.
- 7 Ермаков И. Постановка проблемы развития национальной логистической системы / И. Ермаков, Д. Петухов // Логистика. — 2014. — № 11(96). — С. 56–59.

Н.А. Умбеталиев, К.Р. Жаксыбаев

Шет елдердің логистикалық жүйелерінің қызметі және оны ұйымдастыру

Шет елдердің логистикалық жүйесі интеграцияланған элементтердің күрделі жүйесі ретінде қарастырылған. Қазіргі жағдайда логистика көліктік қызмет көрсетуді өндіру, бөлу және тұтыну саласының бағыты болып табылады. Маңызды бағыттарда дамитын елдердің әлемдік тауар нарығына

катысу үшін дамыған логистикалық жүйесі бар Қазақстанға бейімделуге мүмкіндік беретін АҚШ, Жапония, Батыс Еуропа елдерінің аймақтық логистикалық жүйелері көрсетілген. Шет елдердің логистикалық жүйесі интеграцияланған элементтердің күрделі жүйесі ретінде қарастырылған. Қазіргі жағдайда логистика көліктік қызмет көрсету өндіру, бөлу және тұтыну саласының бағыттар болып табылады. Маңызды бағыттарда дамитын елдердің әлемдік тауар нарығына қатысу үшін дамыған логистикалық жүйесі бар Қазақстанға бейімделуге мүмкіндік беретін АҚШ, Жапония, Батыс Еуропа елдерінің аймақтық логистикалық жүйелері көрсетілген. Америка Құрама Штаттарының астықты автомобиль жолдары, темір жолдар, өзен арналары, порттар арқылы тасымалдауының және астықты ішкі, сыртқы нарықтарға жеткізуінің көліктік-логистикалық жүйесі зерттелді. Бұл инфрақұрылымның компанияларға және корпорацияларға логистикалық байланыстағы шығындарды елеулі түрде азайтуға мүмкіндік беретіні анықталды. Ресей Федерациясына логистикалық жүйелердің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін транзиттік тасымалдарды жүзеге асыратын Транссібірлік магистраль желісінің еуразиялық дәлізі теңіз порттарының, теміржол және автомобиль желілерінің, кеме қатынасы бағыттарының, халықаралық әуежайлардың жүйеленген жүйесі негізінде қалыптасқан Ресейдің халықаралық көлік маршруттарының жүйесі белгіленді. Ресейде ірі логистикалық холдингтер құру процесі көлік қызметтерінің ауқымын кеңейту және астық тасымалдау бойынша логистикалық қызметтер нарығының өсуінің негізгі факторы болып табылады, бұл ірі логистикалық провайдерлердің өңірлерге қолжетімділігінің және қойма қызметтері нарығында кең ауқымды желілік жобаларды іске асыру мүмкіндігі болып табылады.

Кілт сөздер: логистика, жүйе, көлік қызметі, нарық, арналар, тасымалдау, қызметтер, ағымдар, даму, схемалар, сақтау, тасымалдау, магистральдар, жолдар.

N.A. Umbetaliev, K.R. Zhaksybaev

Organization and functioning of logistics system of foreign countries

The logistical system of foreign countries is considered as a complex system of integrated elements. In modern conditions, logistics is the direction of transport services in the production, distribution and consumption of products. Highlighted regional logistics systems of the USA, Japan, and Western European countries are developing in important directions, the adaptation of which will allow to Kazakhstan to have a developed logistic system for the country's participation in world commodity markets. The US transport logistics system for the delivery of grain to the domestic and foreign markets is considered. In this system, grain is transported through networks of roads, railways, river channels, ports. It is determined that the infrastructure allows companies and corporations to significantly reduce costs in logistics. The system of international transport routes of Russia, formed on the basis of the Eurasian corridor of the «Transsib» highway, a ramified system of sea-ports, railways and road networks, navigable routes, international airports, has been singled out. This all made it possible to single out an industry basis that allowed the Russian Federation to carry out transit transportations ensuring the competitiveness of logistics systems. The process of formation of large logistics holdings in the Russian Federation is intensively continuing with the expansion of the range of transportation services and the volume of operations. And the main factor in the growth of the market of logistic services for grain transportation is the access of large logistics providers to the regions and the implementation of large-scale network projects in the warehouse services market.

Keywords: logistics, system, transport services, market, channels, transportation, services, flows, development, schemes, storage, transport, highway.

References

- 1 Temirbekov, Zh., Davliatov, U.R., Alymkulov, A.Sh., & Kurmanov, U.Je. (2017). Transportno-lohisticheskie sistemy upravleniia hruzovymi potokami [Transport and logistics systems for managing cargo flows]. *Mezhdunarodnyi zhurnal prikladnykh i fundamentalnykh issledovanii – International Journal of Applied and Fundamental Research*, 7-2, 318–321 [in Russian].
- 2 Sarbaev, S.Sh., & Adilova, N.D. (2016). Razvitiye mezhdunarodnykh multimodalnykh perevozok s ispolzovaniem tranzitnoho potentsiala RK [Development of international multimodal transport using the transit potential of Kazakhstan]. *Vestnik KazATK – Bulletin of the KazATC*, 3(98), 123–130. Almaty [in Russian].
- 3 Balgabekov, T.K., Malybaev, S.K., & Frolova, S.O. (2015). Problemy promyshlennogo transporta Kazakhstana [Problems of industrial transport in Kazakhstan]. *Mezhdunarodnyi zhurnal prikladnykh i fundamentalnykh issledovanii – International Journal of Applied and Fundamental Research*, 6-3, 392–394 [in Russian].
- 4 Transhranichnaia lohistika v Tamozhennom soiuzе Rossii, Belorussii i Kazakhstana [Cross-border logistics in the Customs Union of Russia, Belarus and Kazakhstan]. (2013). Moscow: HUU [in Russian].
- 5 Olimova, T.O. (2017). Spetsifika lohisticheskoi deiatelnosti v ahropromyshlennom komplekse (na primere eksporta zerna) [Specificity of logistical activity in the agro-industrial complex (on the example of grain export)]. *Molodoi uchenyi – Young Scientist*, 3, 380–385 [in Russian].

6 Mumladze, R.G., Gajdaenko, A.A., Gajdaenko, O.V. (2016). *Osnovy lohistiki v APK* [Basics of logistics in the agroindustrial complex]. Moscow: RUSAJNS [in Russian].

7 Ermakov, I., Petuhov, D. (2014). *Postanovka problemy razvitiia natsionalnoi lohisticheskoi sistemy* [Statement of the problem of development of the national logistics system]. *Lohistika – Logistics, No. 11(96)*, 56–59. [in Russian].

K.P. Anguelov¹, A.S. Kernebaev²¹Technical University, Sofia, Bulgaria;²Karaganda Economic University of Kazpotreboyz, Kazakhstan

(E-mail: aidyn.kernebaev@gmail.com)

Global experience of development of quasi-public sector of the economy and country wise peculiarities of strategic management

The article examines the world experience of development and country specific features of strategic management of various forms of corporate governance with state participation in the quasi-public sector of the economy (state holdings, state corporations, state enterprises and state commercial enterprises), which are legal entities created by the state to conduct business or business activity on behalf of the state. In many countries of the world, a great deal of experience in the successful strategic management of state corporations has been accumulated as a kind of a «financial and economic framework» of national economies, ensuring their accelerated development, including post-crisis and post-war modernization or the first industrialization and modernization. The authors emphasized that in all countries where the experience of successful use of state corporations for development and modernization has been accumulated, the strategic goals of their activities are clearly fixed at the legislative level, and the results of the strategic development activity are tightly controlled by administrative bodies and legislators. Indeed, the inability of governments to strictly follow one policy can significantly reduce the efficiency of the state company's operations and its strategic management. It was also noted that it is necessary to establish all state corporations only under specific national target priorities for the period of their implementation.

Keywords: quasi-public sector, state holdings, government owned corporations, state owned enterprises, governmental business enterprises, strategic management.

According to global practice, there are following forms of governmental management with state participation: «state holdings» (SH), «government owned corporations» (GOC), «state owned enterprises» (SOE) and «governmental business enterprises» (GBE) – they are legal bodies, incorporated by government for execution of commercial or business activity on behalf of the state. In Kazakhstan all the abovementioned forms of corporate management are included into the quasi-public sector of the economy. In this connection, we will consider the strategic development and management of these forms in different countries.

In the countries with market economies, state corporations were incorporated together with private capital and the sector of state enterprises was for some reason unable to solve the strategic issues of economic development. This was the moment when there appeared a need for such organizations, flexible and proactive as a private enterprise.

USA. In the USA, public corporations are legally non-profit organizations established by the federal or state governments on the basis of a property or financial contribution from the relevant authority. However, in the USA they can also be incorporated on the basis of a mixed state property contribution. Their goal is the implementation of social, managerial or other socially useful functions. Each of them is incorporated on the basis of a separate special enacted law, and it can conduct commercial activities in the relevant markets, directing profits to the implementation of its statutory goals. In the USA, corporation that has completed its statutory functions is reorganized or liquidated.

The main difference between American state corporations and other countries is that the creation of each of them – and the preparation of the corresponding normative act – is preceded by a detailed discussion by state or congressional legislators with the involvement of broad professional expertise. The law on them regulates the following detailed and specifically:

- statutory goals, with the list of «permitted» areas of activity, as well as indicators in development strategies, which determine the degree and quality of achieving statutory goals;
- volumes and nature of use of production and financial assets allocated by the state for the implementation of statutory goals;
- the procedure for reporting in created corporation on its activities and the order of their operation within the framework of strategic development;
- the criteria on the basis of which a decision is made to implement the state corporation's statutory goals and, if these goals are recognized as achieved, the decision on its liquidation [1].

In accordance with the law, state corporations must submit annual budgets, which, after consideration by the President of the USA, are sent for approval to Congress - along with the budgets of government authorities. Some of them are selectively checked additionally by the Congress or its relevant committee.

Thus, in the USA such state corporations were created solely for the purpose of achieving specific, special goals of state policy, supported by the corresponding state financing and property.

A special place is taken by state corporations at the stage of forced development and modernization of the economies of a number of Asian countries. In Japan, since the World War II, in South Korea since the late 1950s, in the PRC since the early 1980s, state corporations have become the main agents of the new industrialization (including the creation from scratch of such industries as machine tools, shipbuilding, automobile manufacturing, electronics) and technological modernization.

In the course of the formation of state corporations in the United States, which took a long time, there was an expansion of the spheres of activity - from insurance of bank deposits (the federal corporation for deposit insurance) to the crisis restructuring of the banking system (corporation for financial reorganization) from the creation of the largest production and technological complexes (the administration of the Tennessee valley) to large-scale road construction (the corporation for the development of the road network in Pennsylvania) from the promotion of small and medium business ENA (National Corporation for the development of business veterans) to the public service broadcasting organization (Corporation for Public Broadcasting) and assist in the provision of affordable legal services to the public (Corporation for the provision of legal services). At the same time, there was a clarification of the legislation providing for improving the definition of the target functions of state corporations, as well as a stable and reliable control over their activities. This institution, despite the presence in the government authorities of influential opinions about it as ineffective and excessive, reproduces and resolves at the level of the federation and individual states of the set of tasks that the state authorities consider priority and with which for one reason or another private business does not cope.

Japan. In Japan, for example, keiretsu corporations, which were created almost entirely by state funds in the 1950s, were actively used as the main tool for the development and implementation of national indicative plans. At that, their planned targets included such concrete indicators as achievement of a certain share of sales in the core global markets in 7,10,15 years. Later, despite the high efficiency of keiretsu, the government of Japan created state corporations both in various sectors of the economy, and in the financial sphere. Although some of the previously established corporations were liquidated after solving of issues, set for them (in particular, some of the largest in 2005), in Japan there are more than 70 large non-profit organizations that have the status of governmental ones [2].

Japan's experience in creating such corporations as an instrument of industrialization and modernization of the national economy was widely used in Taiwan, Singapore, Indonesia, Malaysia and South Korea. Thus, the «chaebolization» of the South Korean economy in the 1970s and 1980s actually took place in the format of state corporations under strict governmental guidance and control and almost entirely on the basis of public funds.

South Korea. In South Korea, the formation of modern industry-specific corporate modules for the automobile manufacturing, shipbuilding, chemical industry, electronics relies on such state corporations-chaebols as «Hyundai», «Samsung» and «Daewoo».

South Korea is one of the best in the world practice subject to the development and strategic management of state-owned companies. There, the Ministry of Strategy and Finances annually establishes a group of appraisers consisting of about 130 civilian professors, consultants and accountants who meet every February to conduct an estimation in the period from March till June, which is reviewed and approved by the Public Administration Committee.

The amount of remuneration is determined based upon the results of the evaluation. For state corporations, the remuneration amount on the basis of the evaluation results varies from 250 to 500 percent of the basic salary. At the same time, the assessment system is very exact itself, clear and very brief. There are only 3 categories and 20 indicators [3].

Until recently, there were more than 130 state corporations operating in the PRC, which became a kind of «modernization framework» of the national economy. Now the country's leadership reduces their number, but not by liquidation, but by merging into super-large financial and industrial conglomerates that can implement strategic modernization programs in key economic sectors and increase the competitive ability of products in global markets.

China. Post-reform China is characterized by a number of sustainable signs of socio-economic and political development. Among these signs, of course, it is worth noting the creation of a socialist market econ-

omy with Chinese specificity. An important role in these processes is played by the activities of state-owned enterprises, which, along with non-state ones, remain an important stabilizing factor for the country's sustainable industrial and agricultural growth. 2002 was the last year in the implementation of the course of «liberation of state enterprises from difficulties in the period of three years» and, of course, was a turning point. So called course of «elimination of difficulties», of course, is inseparable from the reform of state enterprises in general, and from a formal point of view, almost all state owned enterprises have basically completed the restructuring. «Everywhere the degree of completeness of the restructuring of state enterprises has become a political task, which was placed on the first place among all economic tasks».

State enterprises have not only a commercial but also a non-profit goal: employment of the population, financing of the social sphere, activities in low-profitable, and then obviously unprofitable industries, etc.

In terms of profit, state enterprises do not differ from the preacceptance of other forms of ownership. For a long time in China, the definitions of the state enterprise used the concepts of the planned economy period, that is, «the state enterprise is the organizational form of an enterprise of public property, the means of production of which belong to the public property and which the state owns. The state manages state enterprises at both levels - both in the center and in the field. «The well-known Chinese economist Shi Jin believes that» it is necessary to define the state enterprise based on the management and control over it. The government must have control over the state enterprise, and to exercise this right legally and effectively it is necessary that it, this right of control by the state, be present in the rights of the owner of an enterprise having commercial or non-commercial goals, including holdings and state corporations».

So did the efficiency and effectiveness of enterprises increase after the restructuring? What else should the reform of state owned enterprises change? At the moment, the situation is not so simple. After reformation of state-owned enterprises, their position has certainly been facilitated, the structure and environment have improved, technology has increased, and so on. However, reformed and restructured state owned enterprises have not been able to get rid completely of the anachronism of the times of «cultural revolution» - «eat from one iron caldron» - which means egalitarianism.

Clearly realizing all these moments, the Chinese government will be able to develop and implement the correct policy in relation to state and other enterprises. Apparently, it is necessary to distinguish clearly the enterprises that remain state, and all other manufactures with different composition of the incorporators. Regardless of whether a state is developed or developing one, the state economy in it plays a dominant role. And in some industries, the state economy just has no alternative. After the World War II, many western countries experienced a wave of nationalization, and this circumstance primarily contributed to overcoming the decline and economic growth [4].

This is currently the real state of affairs in China, including among companies that have entered the stock market. Hence, we can conclude that the advantages of SOEs are the advantage of their property, namely in a special form existence, a special distribution of property rights. In terms of form of existence, the biggest advantage is that the SOE is a «normal government body» and enjoys the privilege of implementing government policies that ordinary companies do not have. The state-owned enterprise also has the most favored nation's rights, which is not the case with an ordinary company: additional government investment, preferential rent for land, exchange of debts for shares, debt cancellation, support of all government ministries and departments; therefore, state enterprises reform is from the beginning to end of the central link of economic system reform. In addition, the relatively stable rights of shareholders of the state enterprise create a good organizational base for medium-term and long-term consistent development. The nature of the enterprise to some extent establishes its functions, and the functions of the enterprise are mainly to minimize the cost of production and trade costs.

The distinctive features of state enterprises from economic entities of other forms of ownership shall be emphasized.

From the point of view of control over rights, all state owned enterprises are controlled to some extent by the government.

Russia. In Russia, the problem of state corporations both at the time of their incorporation and later caused heated disputes. The main argument of the supporters was as follows:

- significant number of enterprises in these industries are in a state of debtors, corporatization and privatization actually mean their inevitable liquidation (on the basis of existing Russian legislation);
- without active state support of the relevant industries, the risks of their complete loss are increasing, with disastrous consequences for the country's development potential;

– preservation of these enterprises in the current state being state-owned means not only a growing burden on the budget, but also the development of tendencies for their degradation;

– in the country there is a gradual degradation of large strategically important segments of the national economic system. And neither Russian nor foreign private business shows interest in investing in these segments, as well as in the development or at least in preserving their production apparatus, technological level and human resources;

– in most sectors of the domestic economy that opened up to the global world, there is no corporation that by capitalization, scale of production and technological level is able to ensure the competitiveness of its products in global markets, and in many cases even on the domestic market;

In the course of economy marketization in a number of critically important industries, no private entities have emerged that are able to take on the solution of the problems of preserving, developing and modernizing the production potential [5].

The laws on the establishment of state corporations in Russia were adopted hastily and without extensive professional discussion, as a result, they include extremely vague target functions of newly established structures and mechanisms for monitoring the achievement of strategic goals, including the justification for the use of production assets and financial assets received from the government.

Most of these corporations in their field of activity are actual monopolists. As a result, their wider and free access to financial resources, priority inclusion into the state order system, customs preferences and other benefits, as well as the impact on prices sharply limit the effectiveness of competition in the relevant domestic markets.

The contradiction, included initially into the laws on state corporations, between their non-commercial status and the right to conduct commercial activities creates a permanent situation of conflict of interest. In particular, the board of directors of corporations may be tempted to invest not to core activities, but to increasing the market capitalization of assets received from the state that are recognized as «non-core» for the state corporation, with their subsequent sale. Another temptation is to send the money received from the state not to profile production investments, purchase of new technologies and innovative developments, but to a speculative game in financial markets that brings quick and steady income.

Countries of Europe. In the largest countries of Europe, a huge role in post-war reconstruction and modernization of industry was played by such state corporations as the Italian Finmeccanica, the British BAESystems, the French Thales and KEA.

In other countries, governmental participation in economics of the country amounts in average 20-40 % (Italy, Germany, France), which, according to the nature of management, are subdivided into the following:

– state-owned enterprises under direct government control;
 – joint-stock companies with mixed state-private capital, controlled indirectly by the state, through relevant bodies, institutions and holding [6].

In turn, the system of holding companies consists of diversified holdings and branch-wise joint-stock companies operating in the market in accordance with the same legislative norms as private companies.

Together with abovementioned, foreign countries have the following trends:

– tightening of control and responsibilities of member of board of directors;
 – strengthening of requirements to internal and external audit;
 – strengthening of requirements to reporting and transparency of public companies (as well, due to strengthening of requirements of exchanges).

At the same time, the board of directors bears collective responsibility for the administration, management and control of the company's activities, the objectivity of decisions made in the interests of the company, shareholders and other concerned parties, and guarantees the implementation of effective management in the company.

Bulgaria. In Bulgaria, all companies are private. In addition to the energy sector, since Bulgaria is a net exporter of electricity, the public interest in this sector is very high. Today, the Bulgarian Energy Holding (BEH) is the only state agent in the energy sector and operates as a department of the Ministry of Energy. The holding exists as 100 % state-owned. BEH is 100% owned by the state through the Ministry of Energy BEH owns 100 % of all subsidiaries. BEH is the successor of the state-owned company Neft i Gas (Oil and Gas), established in 1973. Strategic management of state property – BEH subsidiaries are identified as critical energy infrastructure facilities whose depreciation or destruction will have significant consequences for the vital social functions, health, safety, security, economic or social well-being of the population of Bulgaria [7].

Strong operational communication with the state - BEH is an instrument of the Ministry of Energy for the implementation of policy in the energy sector. Thus, the company is authorized to manage all important public projects in this sector, including cooperation with the World Bank and the Bulgarian Academy of Sciences to develop recommendations in the sphere of policy, roadmaps and energy sector reform strategies.

Singapore. The laws of Singapore (Companies Act) and New Zealand (Companies Act 1993), in addition to distinguishing the functions, powers and responsibilities of the board of directors and the executive body of the company (corporation), also provides fiduciary responsibility of each member of the board of directors to the company and shareholders, including possible measures punishments (types, sizes of fines) for an action (inaction) of an official, which caused damage (harm) to the interests of the company and its shareholders.

The Harvard Business School «SingaporeInc» in August 2005 gave the following data: «In the first years of independence, Singapore was a country with an underdeveloped private sector. Under these conditions, the government established state-related companies and official boards of directors whose task was to create the infrastructure necessary both for improvement of the living standards of the population and for increasing the country's attractiveness for foreign investment. Taking the original responsibility for the basic public services (Public Utilities Board), the banking sector (Development Bank of Singapore), ports (Port of Singapore Authority), construction (Jurong Town Corporation), public housing (HDB), air transport (Singapore Airlines) and defense industry (Singapore Technologies), the state soon provided its presence in almost all sectors of the economy, including such sectors as food industry and tourism.

The supervision of the activities of many of the state-related companies was carried out by Temasek Holdings, the state investment structure. In 2002, Temasek owned more than 40 companies, taking 20% of the market capitalization in Singapore and 13% of the country's annual GDP. Despite the fact that Temasek owned large blocks of shares in companies, each company was managed independently [8].

Singapore Airlines (SIA), one example of the success of state companies, has evolved from a small regional airline to one of the world's leading passenger carriers. Having emerged from the joint venture of Malaysian-Singapore Airlines in 1972, SIA set a priority task to ensure the highest standards of quality and service.

Thus, in many countries of the world there is a great experience of successful strategic management of state corporations entering the quasigovernmental sector as a kind of «financial and economic framework» of national economies that ensures their accelerated development.

In all countries where the experience of successful use of public corporations for development and modernization has been accumulated, the strategic objectives of their activities are clearly fixed at the legislative level, and the results of the strategic development activity are tightly controlled by the administrative bodies and legislators.

The above examples show that the opinion widely held among Kazakhstan's government and business about the fundamental inefficiency of state corporations in comparison with private corporations has no serious grounds. And the absence of visible large results of activity of a number of Kazakhstan corporations is directly related to specific miscalculations during their establishment, as well as when drawing up a strategic development plan. In the course of their establishment, there was no broad professional discussion of the question of which sectors of the economy and for what reasons exactly such an institutional form is required. Accordingly, the adopted laws on their establishment did not clearly regulate their goals, criteria and mechanisms for monitoring the achievement of goals, nor ways of monitoring the effectiveness of their activities by the executive, legislative and judicial authorities.

But if the goals are blurred, there are no clear criteria for their achievement and control in the strategic development plans, under these conditions, the activity of state corporations can not fail to cause serious negative effects.

First, in this case, their activities are deprived of guarantees of strategic target orientation. It may exist, but it may be absent – it all depends on the professional quality and motivation of the corporation management. If so, then it can not be ruled out that its activities will at best be ineffective, and at worst – just destructive (including misuse of funds, corruption, «dead projects»).

Second, there appears a temptation to judge the effectiveness of public corporations, since there are no other criteria, for purely market indicators of capitalization and profitability.

However, this does not take into account the most important fact that the criterion of the effectiveness of the activities of the state and shareholders of private corporations is often fundamentally different.

Targeted priorities and efficiency criteria for shareholders are in increase of the current value of shares and the amount of dividends distributed. And not always, which is especially peculiar for the modern market economy of public corporations, they plan to ensure high capitalization and profitability for the long term.

Here is what the professor of the Swiss University of Sant Gellen, F.Malic, writes about this: «The achievements of any company are evaluated only by financial indicators. Getting quick profits is easy, if you do not have to think about the future. It is enough to reduce the costs of innovation, marketing and training, and the stock exchange rate is skyrocketing. The shareholder in the classic sense of the word is no longer today, only the jugglers remain shares (shareturner). Most of them do not interest the company at all. They come to the general meeting of shareholders and vote for their kind. After a couple of weeks they sell their paper».

The state can have completely different target priorities and efficiency criteria, for which, in fact, state corporations are being established: accelerated development of infrastructure, social needs, creation of new industries or modernization of old ones.

It is imagined, that subject to incorporated and prospectively incorporating Kazakhstan governmental corporations in the limits of strategic management, the following shall be done:

- articulate the target priorities, including the exact ones, subject to stages and directions of activity, criteria of priorities implementation;
- develop the implementation programs of high quality for these priorities;
- select the skilled managerial staff;
- create and adjust, including the legislative level, strict system of reporting and control of activity of state owned corporations.

This is the only chance for their main, successfully tested in global practice, role of the most important elements of «structure framework» of native corporate system and key subjects of quasigovernmental economic sector.

References

- 1 De Alessi L. On the Nature and Consequences of Private and Public Enterprises / L.De Alessi // *Minnesota Law Review*. 2002. — Vol. 1,4. — P. 18–24.
- 2 Зельднер А.Г. Концептуальные подходы к стратегии и тактике государственного регулирования экономики / А.Г. Зельднер. — М.: ИЭ РАН, 2007. — С. 33–34.
- 3 Shirley M.M. Improving Public Enterprise Performance: Lessons from South Korea / M.M. Shirley // *Annals of Public and Cooperative Economics*. — 2001. — Vol. 1, 3. — С. 44–48.
- 4 Mallon R.D. State-Owned Enterprise Reform through Performance Contracts: The Bolivian Experiment / R.D. Mallon // *World Development*. — 2003. — Vol. 6, 1. — P. 25–33.
- 5 Черной Л. Нужна ли государственным корпорациям в России экономика? / Л. Черной // *Экономист*. — 2011. — № 3. — С. 94–95.
- 6 Eichhorn P. Public Enterprises in Germany: Definition, Ownership, Objectives and Control / P. Eichhorn // *Annals of Public and Cooperative Economics*. — 2001. — Vol. 1, 6. — P. 56–81.
- 7 Grossman G.M. Promoting Industrial Activities: A Survey of Recent Arguments and Evidence/ G.M. Grossman // *OECD Economic Studies*. — 2000. — Vol. 14, 2. — P. 10–17.
- 8 Singapore Ministry of Finance. Interim Report of the Committee to Promote Enterprise Overseas. — 2013. — P. 15–16.

К.П. Ангелов, А.С. Кернебаев

Экономиканың квазимемлекеттік секторын дамытудың әлемдік тәжірибесі мен стратегиялық басқарудың мемлекетаралық ерекшеліктері

Мақалада квазимемлекеттік секторға жататын, қатысушысы мемлекет болып табылатын корпоративтік басқару формаларын (мемлекеттік холдингтер, мемлекеттік корпорациялар, мемлекеттік кәсіпорындар) дамытудың әлемдік тәжірибесі мен стратегиялық басқарудың мемлекетаралық ерекшеліктері қарастырылған. Көптеген елдерде ұлттық экономиканың «қаржы-экономикалық негіздері» ретінде қалыптасқан мемлекеттік корпорацияларды табысты стратегиялық басқарудың үлкен тәжірибесі жинақталып, оларды дағдарыстан және соғыстан кейінгі қайта қалпына келтіруде немесе бірінші индустрияландыруды, модернизацияны қоса алғанда жедел дамытуды қамтамасыз етті. Авторлармен табысқа жеткен елдердің жинақталған тәжірибесі бойынша мемлекеттік корпорацияларды жаңғырту мен дамыту үшін, олардың стратегиялық мақсаттары мен

қызметтерінің заңнамалық деңгейде айқын тіркелуі, ал стратегиялық даму бойынша қызмет нәтижесі әкімшілік және заң шығарушы органдармен қатаң бақылану қажеттілігі негізделген. Себебі үкімет тарапынан бір саясатты қатаң сақтау қабілетсіздігі мемлекеттік компания қызметінің тиімділігін және оның стратегиялық басқарылуын елеулі түрде төмендетуі мүмкін. Сондай-ақ барлық мемлекеттік корпорацияларды олардың іске асыру кезеңіндегі нақты ұлттық мақсаттық басымдықтар негізінде ғана құру қажет екендігі атап өтілді.

Кілт сөздер: квазимемлекеттік сектор, мемлекеттік холдингтер, мемлекеттік корпорациялар, мемлекеттік компаниялар, мемлекеттік кәсіпорындар, стратегиялық басқару.

К.П. Ангелов, А.С. Кернебаев

Мировой опыт развития квазигосударственного сектора экономики и страновые особенности стратегического управления

В статье рассмотрены мировой опыт развития и страновые особенности стратегического управления различных форм корпоративного управления с государственным участием, входящих в состав квазигосударственного сектора экономики (государственные холдинги, государственные корпорации, государственные предприятия и государственные коммерческие предприятия), являющиеся юридическими лицами, созданными государством для ведения коммерческой или бизнес-деятельности от лица государства. Во многих странах мира накоплен большой опыт успешного стратегического управления государственными корпорациями в качестве своего рода «финансово-экономического каркаса» национальных экономик, обеспечивающего их форсированное развитие, включая послекризисную и послевоенную модернизацию или первую индустриализацию и модернизацию. Авторами подчеркнуто, что во всех странах, где накоплен опыт успешного использования государственных корпораций для развития и модернизации, стратегические цели их деятельности ясно фиксируются на законодательном уровне, а результаты деятельности по стратегическому развитию жестко контролируются административными органами и законодателями. Ведь неспособность правительств строго следовать одной политике может значительно снизить эффективность деятельности госкомпаний и стратегического управления ею. Также отмечено, что необходимо все госкорпорации учреждать только под конкретные национальные целевые приоритеты на период их реализации.

Ключевые слова: квазигосударственный сектор, государственные холдинги, государственные корпорации, государственные компании, государственные предприятия, стратегическое управление.

References

- 1 De Alessi, L. (2002). On the Nature and Consequences of Private and Public Enterprises. *Minnesota Law Review*. Vol. 1, 4, 18–24.
- 2 Zeldner, A.G. (2007). *Kontseptualnye podkhody k stratehii i taktike hosudarstvennoho rehulirovaniia ekonomiki [Conceptual approaches to the strategy and tactics of state regulation of the economy]*. Moscow: IE RAN [in Russian].
- 3 Shirley, M.M. (2001). Improving Public Enterprise Performance: Lessons from South Korea. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 1, 3, 44–48.
- 4 Mallon, R.D. (2003). State-Owned Enterprise Reform through Performance Contracts: The Bolivian Experiment. *World Development*, Vol. 6, 1, 25–33.
- 5 Chernoy, L. (2011). Nuzhna li hosudarstvennym korporatsiiam v Rossii ekonomika? [Do state corporations in Russia need economics?]. *Ekonomist – Economist*, 3, 94–95 [in Russian].
- 6 Eichhorn, P. (2001). Public Enterprises in Germany: Definition, Ownership, Objectives and Control. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 1, 6, 56–81.
- 7 Grossman, G.M. (2000). Promoting Industrial Activities: A Survey of Recent Arguments and Evidence. *OECD Economic Studies*, Vol. 14, 2, 10–17.
- 8 Singapore Ministry of Finance. (2013). Interim Report of the Committee to Promote Enterprise Overseas, 15–16.

Н.Ж. Курманкулова¹, З.Р. Карбетова¹, Ш.Р. Карбетова²

¹Казахский университет технологии и бизнеса, Астана, Казахстан;

²Каспийский университет, Алматы, Казахстан
(E-mail: nurgik-7@mail.ru)

Разработка приоритетных направлений стратегии развития персонала на примере АО «НК «Казахстан темир жолы»

В статье рассмотрена возможность применения зарубежного опыта по развитию персонала в Казахстане. Исследованы современные методы для развития профессиональных и личностных качеств работников, которые были сформированы за последнее время. Умение анализировать, изучать преимущества и недостатки самых популярных методов развития персонала в зарубежных компаниях поможет Казахстану стать в ближайшее время одной из самых конкурентоспособных стран в области управления персоналом. В статье рассмотрены на примере АО «НК «Казахстан темир жолы» риски финансового состояния, управления персоналом. Разработана система поощрения работников, занимающихся самообразованием по дисциплинам, имеющим отношение к их должностным обязанностям, а также дисциплинам финансового, технического, управленческого характера, например, изучающих экономику, бюджетирование и планирование, расширенные программы по технике безопасности и охране труда, тайм-менеджмент, управление рисками, проектный менеджмент и т.п. Используются схемы по основным направлениям развития инновационного потенциала персонала западных компаний, которые далее рассмотрены каждая отдельно. Сформированы рекомендации по повышению эффективности системы обучения и развития персонала в АО «НК «Казахстан темир жолы» для развития стабильной, устойчивой и активной деятельности компании.

Ключевые слова: применение, развитие, исследование, управление, персонал, методы развития, работники, тренинги, инновационный потенциал, творческий потенциал.

АО НК «Казахстан темир жолы» является полноценным рыночным игроком [1], однако в отношении его сохраняется существенное регулирующее воздействие государства. Это даёт дополнительный импульс к поиску путей достижения большей эффективности деятельности компании. Для повышения уровней клиентоориентированности и конкурентоспособности необходимо внедрять современные инструменты управления и развивать кадровый и инновационный потенциал.

Инновационный потенциал персонала представляет собой способность работников генерировать собственные и осваивать заимствованные инновации, постоянно развиваться и совершенствовать свои знания и навыки, несмотря на внутренние потребности и внешние вызовы, и осуществлять такое управление имеющейся совокупностью материальных и нематериальных ресурсов предприятия, которое бы обеспечило максимизацию эффективности инновационной деятельности предприятия при прочих равных условиях.

С целью создания концепции развития инновационного потенциала персонала АО «НК «Казахстан темир жолы» проанализирован опыт иностранных компаний. Следует отметить, что в последние годы в организационных механизмах стимулирования и использования творческой активности сотрудников на западных предприятиях происходят кардинальные трансформации, которые можно свести к пяти основным направлениям (рис. 1).

1. Современный менеджмент обращает все большее внимание на конкретного работника и его интеллектуально-творческий потенциал; разрабатывает принципы и механизмы стимулирования творческого потенциала предприятия через активизацию творческого потенциала каждого работника. Не использует жесткое планирование, а предоставляет большую творческую и финансовую свободу инноваторам, что позволяет им максимально раскрыть свой творческий потенциал, создать условия для сосредоточения на наиболее перспективных вопросах и направлениях.

2. Во многих компаниях твердая административная централизация управления в значительной степени заменяется или дополняется новым инновационным стилем, который характеризуется стимулированием рабочих посредством неформальных контактов между сотрудниками «по горизонтали», в результате чего могут возникнуть нестандартные идеи. Инновационный стиль организации управления способствует диверсификации распространения информации и источников финансирования инновационных проектов. Это означает, что инноватор может обращаться за поддержкой проекта не только к руководству своего подразделения, но и в другие подразделения предприятия. Нефор-

мальный обмен информацией дает возможность посмотреть на проблему со многих сторон, изучить различные мнения и подходы и выбрать из них наиболее оптимальные. Неформальный обмен информацией — это, фактически, основа для мутации и синтеза технологий.

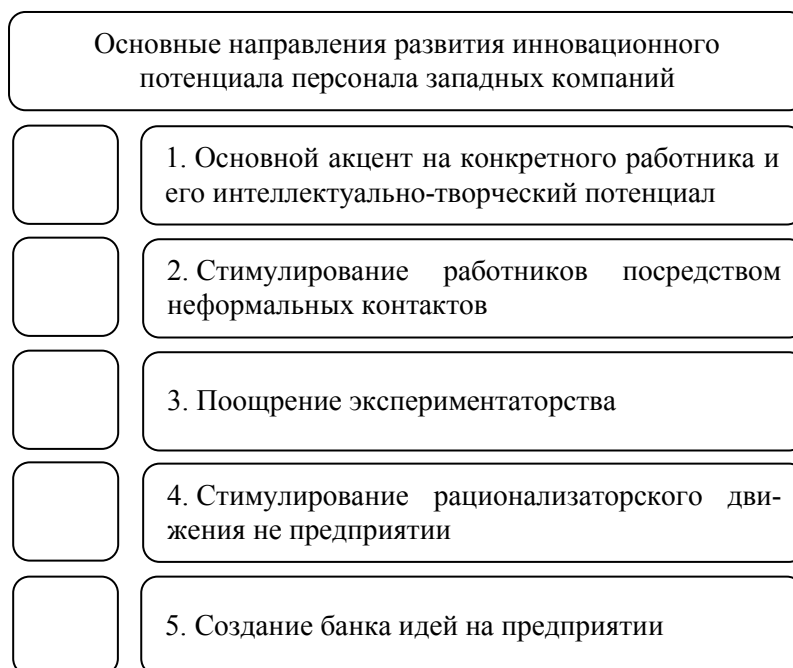

Рисунок 1. Основные направления развития инновационного потенциала персонала западных компаний (составлено авторами по данным [2])

3. Важное значение для стимулирования инновационного потенциала фирмы имеет поощрение экспериментаторства, которое является одной из основных форм инновационной деятельности. В передовых фирмах создаются небольшие новаторские группы. Кроме того, что они приносят значительный коммерческий эффект и дают возможность инноваторам реализовать свой творческий потенциал, формирование и поддержка духа экспериментаторства создают основу для постоянного генерирования инноваций в рамках той или иной предпринимательской структуры.

4. В развитых странах творческий потенциал сотрудников предприятий используется в основном с помощью рационализаторского движения. Так, в Германии в течение последних десяти лет ежегодный эффект от использования предложений сотрудников фирм составлял в среднем более чем полмиллиарда долларов. Рационализаторское движение — важный фактор активизации инновационного процесса на предприятиях. Он позволяет существенно повысить его эффективность.

5. Создание банка идей на предприятии — один из важнейших организационно-экономических механизмов инновационного процесса и фактор обеспечения конкурентоспособности предприятия. Это связано с тем, что указанный механизм позволяет сфокусировать творческий потенциал сотрудников предприятия и направить его на повышение уровня конкурентоспособности.

Необходимо подчеркнуть, что организационно-экономический механизм создания банка идей позволяет сформировать, структурировать и направить в нужное русло поток идей и разработок сотрудников. Он превращает идеи с хаотичной информации в один из постоянно действующих факторов повышения конкурентоспособности предприятия. Причем это не только тактический, но и стратегический фактор повышения конкурентоспособности, поскольку среди всей совокупности идей есть такие, которые направлены на решение как текущих проблем, так и предложений долгосрочного характера.

Практика менеджмента показывает, что иногда спонтанные идеи, которые произошли почти случайно, могут сыграть значительную роль. При этом в процессе воспроизведения интеллектуальной составляющей трудового потенциала работника происходят интеллектуализация персонала и формирование интеллектуального капитала предприятия, который является фундаментом развития капитала в современной экономике. Показателем эффективности интеллектуализации персонала может быть чистая прибыль, полученная предприятием за определенный период времени, определяе-

мый уровнем и эффективностью использования интеллектуальной составляющей трудового потенциала персонала.

Таким образом, интеллектуальная составляющая трудового потенциала совокупности профессиональных знаний, навыков, творческих способностей, объектов интеллектуальной собственности, которые используются во всех видах экономической деятельности и становятся источником дополнительных доходов, обеспечивает устойчивые рыночные перспективы и конкурентные преимущества предприятию. В процессе воспроизведения интеллектуальной составляющей трудового потенциала АО НК «Казахстан темир жолы» формируется интеллектуальный капитал предприятия.

В настоящее время работники компании понимают тесную взаимосвязь между непрерывающимся обучением и продвижением по карьере, вознаграждением и повышением производительности труда. Происходит трансформация от труда исполнительного к труду осознанному и умному, что требует соответствующей квалификации работников и высокого уровня организации системы профессионального развития.

Как показал анализ, организация профессионального развития в компаниях-лидерах отрасли заключается в следующем:

- наличие собственных учебных заведений: корпоративные университеты, колледжи;
- наличие собственных образовательных программ, включающих как обучение специфического характера, так и общие для всех работников дисциплины;
- различные обучающие программы для менеджмента;
- значительное количество часов обучения, увеличение среднего количества часов обучения в год на одного работника;
- разнообразные инструменты обучения, обучение онлайн;
- обучение местного персонала, в том числе в образовательных учреждениях за пределами страны дислокации предприятий компании, обучение за счет средств работодателя, с учетом всех затрат;
- сотрудничество с вузами, осуществляющими подготовку специалистов в горнодобывающей и металлургической отраслях;
- профессиональное развитие как часть социальных программ;
- обязательное обучение согласно требованию законодательства РК, дополнительное обучение в соответствии с программами развития, учебными планами;
- передаваемые знания: от руководителя — к подчиненному, от наставника — к стажеру, от старшего — к младшему.

Управление рисками заключается в выявлении причин их возникновения, разработке методов по их предупреждению и/или минимизации последствий наступивших рисков. В процессе работы были отмечены некоторые угрозы, при которых существующая система обучения и развития не сможет функционировать. Нами разработаны и представлены рекомендации, которые позволят устранить или минимизировать эти угрозы.

Неправильное планирование процесса обучения обусловлено отсутствием взаимосвязи программ обучения с производственной необходимостью, недостаточной компетентностью работников HR, ответственных за формирование годовых учебных планов, низкой заинтересованностью линейных и функциональных руководителей, ответственных за формирование заявок на обучение. Необходимо четко формировать цели обучения, предварительно оценив уровень персонала. Устранение этих рисков основано на обучении самих работников служб HR, усилении вовлеченности линейных и функциональных руководителей в процесс планирования обучения, а также на постоянном мониторинге со стороны топ-менеджмента программ, бюджетов и графиков обучения (т.е. не только утверждать, но и контролировать исполнение и качество процесса) [3].

Риски организационного характера могут быть связаны с неправильным выбором обучающей компании. При выборе обучающей компании необходимо следовать таким критериям оценки обучающей компании, как:

- известность компании/тренера;
- разносторонность и качество программ обучения;
- уровень дополнительного сервисного обслуживания;
- стаж работы на рынке образовательных услуг;
- положительные отзывы компаний-заказчиков;
- стоимость раздаточных материалов.

Кроме того, для более эффективного обучения необходимо проводить тендер и выбирать из нескольких компаний, отдавать предпочтение компаниям, преподаватели которых имеют сертификаты и дипломы, разрабатывать техническое задание для обучающей компании. Правильное формирование групп обучающихся работников также важно, так как работники с разным уровнем подготовки требуют разных программ и тематик обучения, поэтому предварительно необходимо оценить уровень знаний и навыков работников, либо проводить обучение по результатам аттестаций и оценки персонала. Также необходимо согласование программ обучения с линейными и функциональными руководителями, что поможет избежать риска неактуального обучения, устаревших программ и тематик.

Одним из ключевых рисков является финансовое состояние в АО «НК «Казахстан темир жолы», так как при снижении стоимости меди на рынках цветных металлов, спроса на нее, уменьшении выручки и объемов производства, при оптимизации затрат зачастую начинают урезать бюджеты непромышленного характера, и профессиональное обучение подвергается такому процессу. Поэтому при формировании программ обучения и выборе поставщиков услуг необходимо предусмотреть альтернативные варианты.

Достаточно серьезен риск, связанный с отношением работников к обучению. Принимая обучение и развитие как необходимость, менеджмент АО «НК «Казахстан темир жолы» уделяет большое внимание этому процессу. Но бывает, что из-за слабой коммуникации и разъяснительной работы сами работники воспринимают профессиональное обучение как «повинность», потерю времени и фактор стресса. Уйти от этого позволят целенаправленное изменение в психологии труда (переход от исполнительного труда к «умному труду») и жесткая взаимосвязь материального поощрения и карьерной ротации с ростом профессиональных компетенций. Необходимо в ключевых показателях эффективности предусмотреть количество часов пройденного. Следует также учитывать изменения в культуре труда и культуре взаимоотношений между разными возрастными категориями работников.

Так как идет естественный процесс восполнения и замещения кадров молодым поколением, то следует отметить, что новое поколение Y, в отличие от поколения 30-40-летних (поколения X), являясь категорией работников с сильной профессиональной мотивацией, отдает предпочтение таким инструментам мотивации, как:

- регулярное повышение квалификации;
- перспектива быстрого карьерного роста;
- расширение спектра профессиональных навыков за счет горизонтальной ротации;
- наличие выбора (возможность менять рабочее место, работать удаленно и т.п.).

При формировании обучающих программ и групп обучаемых необходимо учитывать целевую аудиторию в возрастном разрезе, т.е. для разных поколений требуется разный подход. В целом же требуются более динамичные обучающие программы с доступом в Интернет, интерактивное и дистанционное обучение, а также формирование системы передачи знаний, в которой работник, прошедший обучение, сам обучает своих коллег (либо подчиненных в случае руководителей). Актуально и создание электронной базы знаний в локальной сети компании, с возможностью любому работнику найти интересующий его материал и информацию.

Рассмотрим возможные модели профессионального развития на примере АО «НК «Казахстан темир жолы» [1]. Ввиду удаленности производственных площадок от поставщиков образовательных услуг наиболее перспективным будет развитие электронного обучения посредством организации Единого информационного обучающего пространства в рамках ИТ системы АО «НК «Казахстан темир жолы». Обучение организовано в режиме 24/7 (24 часа, 7 дней в неделю) с возможностью доступа в обучающую систему любого зарегистрированного работника в АО «НК «Казахстан темир жолы». За информационное наполнение обучающей системы ответственность несет служба HR. В качестве экспертов будут привлекаться ведущие специалисты производственных площадок и структурных подразделений.

Непосредственно на предприятиях необходимо наладить дифференцированную систему наставничества, а именно разделить наставников по целям, срокам и контингенту обучаемых:

- наставники для вновь принятых работников, не имеющих достаточного опыта работы;
- наставники для работников, осваивающих вторую и смежную профессию;
- наставники для студентов, проходящих производственную практику на предприятиях АО «НК «Казахстан темир жолы».

Необходимо разработать систему поощрения работников, занимающихся самообразованием по дисциплинам, имеющим отношение к их должностным обязанностям, а также дисциплинам финансового, технического, управленческого характера, например, изучающих экономику, бюджетирование и планирование, расширенные программы по технике безопасности и охране труда, тайм-менеджмент, управление рисками, проектный менеджмент и т.п.

Одним из важных звеньев в профессиональном развитии является линейный руководитель, который на текущий момент недостаточно вовлечен в процесс профессионального развития подчиненных ему работников, так как в большинстве случаев основная масса функций, связанных с планированием обучения, разработкой программ, оценкой эффективности обучения и о другими организационными моментами, выполняется специалистами (инженерами) по профобучению. Для усиления заинтересованности как работников, так и линейных руководителей необходимо включить в годовые ключевые показатели эффективности такие показатели, как количество часов пройденного обучения, для наставников — количество часов предоставленного обучения. Это повысит заинтересованность работников в получении дополнительного обучения, в развитии, а со стороны линейных руководителей будет заинтересованность в организации возможности для своих подчиненных получать такое развитие. Линейный руководитель должен создать в коллективе социально положительную установку на обучение, поддерживать стремление работника получить дополнительные знания, не видеть в развивающемся работнике конкурента.

Также нужно более четко определить зависимость инвестиций в обучение работников различных категорий от тактических и стратегических планов:

– если решается задача стабилизации кадрового состава, то необходимо делать инвестиции в обучение работников всех категорий и уровней. Профессиональное развитие работников является выгодным для работодателя как инструмент снижения текучести персонала, так как возможность получать дополнительное образование и совершенствовать свои профессиональные навыки поддерживает привлекательность компании и снижает стремление работника покинуть компанию;

– при реорганизации, крупных организационных изменениях возрастают требования именно к квалификации руководящего состава, их умению принимать решения в ситуациях неопределенности или лимита времени и ресурсов, просчитывать риски и т.п. В данном случае требуется увеличивать затраты на обучение руководящего состава;

– при необходимости повышения качества работы, продукции, услуг целесообразно увеличивать долю инвестиций в обучение рабочих и специалистов, а также руководителей нижнего и среднего звена.

Еще одним из возможных вариантов развития системы профессионального обучения является организация обучения обученным работником необученного, т.е. работник, прошедший обучение, тем более, если он прошел затратное обучение в специализированном центре, может и должен в течение короткого времени после обучения провести подобие курсов для своих коллег — для передачи основных и базовых моментов по пройденному им обучению. Крайне важно организовать такую систему передачи знаний от руководителей — подчиненным, где топ-менеджмент обучает менеджмент среднего звена, а те, в свою очередь, — менеджеров и руководителей линейного звена. Такая передача знания позволит экономить как время, так и деньги. Необходимо, кроме традиционных методов обучения и передачи знаний, использовать и нетрадиционные методы, такие как коучинг, кейсовое и ситуациативное обучение. Нами разработаны рекомендации по повышению эффективности системы обучения и развития персонала в АО «НК «Казахстан темир жолы».

Как показало проведенное исследование, сформированная к настоящему времени организационная структура холдинга отвечает потребностям как клиентов, которые заинтересованы в доступности, качестве и приемлемой цене железнодорожных услуг, так и общества в целом, которое нуждается в обеспечении стабильности, мобильности и защищенности.

Обобщим существующие проблемы в подготовке специалистов и меры, принимаемые АО «НК «Казахстан темир жолы» для их решения (см. рис. 2).

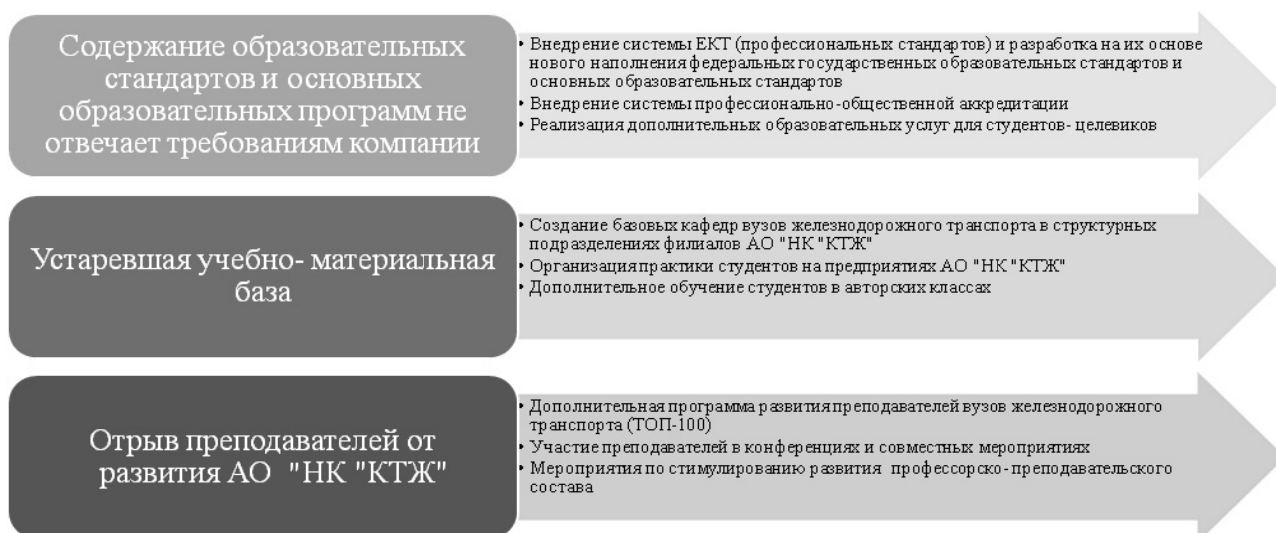

Рисунок 2. Существующие проблемы в подготовке специалистов и меры, принимаемые АО «НК «Казахстан темир жолы» для их решения (составлено авторами по данным [4])

В целях повышения эффективности системы управления персоналом в компании необходимо внедрить систему единых корпоративных требований к персоналу — система ЕКТ, которая представляет собой оценку уровня профессиональных и управленческих навыков работников компании [4]. По результатам оценки будет осуществляться планирование обучения, формирование кадрового резерва, подбор персонала. Внедрение системы ЕКТ позволит обеспечить целенаправленное профессиональное и личностное развитие работников, максимальную объективность принятия кадровых решений.

Предлагаемая нами система ЕКТ состоит из четырех блоков: профессиональные и корпоративные компетенции, потенциал и мобильность, результативность и опыт работы.

Профессиональные компетенции — это знания и навыки, которыми должны обладать работники одной группы должностей или профессий для эффективного выполнения своих функциональных обязанностей; например: что должны знать машинисты, инструкторы об эксплуатации тягового подвижного состава.

Корпоративные компетенции отвечают на вопрос: «Как должны действовать сотрудники компании, чтобы достичь высокого результата в работе?». Профессиональные компетенции отвечают на вопрос: «Что работник должен знать и уметь, чтобы успешно выполнять свои функциональные обязанности?».

Модели профессиональных компетенций разрабатываются отдельно для каждого направления деятельности компании. Направление объединяет сотрудников одной профессиональной группы, которым для выполнения работы требуются схожие знания и навыки (например, эксплуатация тягового подвижного состава, электроснабжение, управление персоналом и др.).

Таким образом, модель охватывает все ключевые профессии, участвующие в производственном процессе, например: машиниста, нарядчика, техника эксплуатационного локомотивного депо, инженера и др. Экономисты, специалисты по управлению персоналом и другие работники, «обслуживающие» производственный процесс, оцениваются в рамках других моделей профессиональных компетенций.

При оценке профессиональных компетенций работника его показатели сравниваются с профилем, требуемым для работы по соответствующей должности или профессии. При выявлении областей, требующих развития (когда показатели сотрудника по тем или иным компетенциям отстают от норматива), может быть принято решение о дополнительном обучении работника.

Основная задача оценки профессиональных компетенций — определение текущего уровня знаний и навыков у сотрудника, а также потенциала для их развития. Модель позволит определить, в каких областях работнику необходимо дальнейшее обучение для своего профессионального развития и карьерного продвижения.

Достижение высоких производственных и финансовых результатов напрямую зависит от вовлеченности в этот процесс всего коллектива — от рядовых работников до руководителей. Любая ком-

пания нуждается в руководителях, обладающих знаниями, умениями и навыками в сфере ведения бизнеса. Это необходимо для выдвижения и реализации инициатив по повышению эффективности деятельности холдинга и наращиванию доходов.

В созданных условиях в АО «НК «Казахстан темир жолы» выделены три наиболее важных направления работ по развитию кадрового потенциала: обеспечение высокого уровня компетенций управленцев; мотивирование их на достижение стратегических, тактических и индивидуальных целей, а также достижение высокого уровня общей и управленческой культуры, единства ценностей и морально-этических норм.

Важно учитывать, что качественное обучение занимает значительное время. При этом результативно учить можно только тех, кто этого хочет, и только тому, что воспринимается как часть собственной профессии и соответствует жизненной позиции обучаемого. Значимую роль в этом процессе обучения играют непосредственные руководители, которые должны обладать высокими профессиональными качествами и готовностью делиться своим опытом с подчинёнными. В то же время вышестоящий руководитель может передать нижестоящему только те знания и навыки, которыми надёжно владеет сам, и транслировать только те ценности, приверженность которым он подтверждает личным примером. Кроме того, нельзя забывать, что руководители несут колоссальную ответственность за точность передачи знаний и ценностей своим подчинённым.

Говоря о мотивации руководителей на всех уровнях управления, не надо забывать, что они должны чётко понимать поставленные перед ними задачи и решать их, обеспечивая строгую логическую связь результатов с достижением стратегических целей компании. Для получения ожидаемого эффекта руководители должны быть наделены достаточными полномочиями, а также иметь в своём распоряжении соответствующие ресурсы и другие средства решения поставленных перед ними задач и устранения возможных рисков. Вместо практики чрезмерных проверок и ревизий деятельности подчинённых предполагается сконцентрировать усилия на организации работы по формированию полноценной системы управленческого учёта и отчётности, основанной на единой методологии и охватывающей все уровни управления холдинга. Именно методы и инструменты управленческого учёта способны обеспечить заметный прогресс в таких вопросах, как анализ деятельности подразделений холдинга в регионе, выявление «узких» мест и выработка плана действий.

Понимание ими факторов индивидуального успеха создаст надёжную основу для формирования системы непрерывных улучшений. Кроме того, чёткие ориентиры позволяют работнику совместно с его руководителем заниматься обоснованным планированием карьеры. В качестве же инструмента контроля за выполнением работ и достижением результатов предлагается всё шире использовать инструменты аудиторского контроля, целью которых являются выявление причин нарушения и выработка конкретных мер по их устранению, а не поиск виновного.

Основной точкой приложения усилий должно стать безусловное выполнение стратегических и операционных целей компании. Соответственно, приоритетом в работе руководителей всех уровней должны быть планомерное и настойчивое претворение в жизнь обоснованных теоретических установок, постоянное самообучение и всестороннее развитие возможностей своих подчинённых.

Предложения по дальнейшей организации работы в области разработки и внедрения профессиональных стандартов представлены на рисунке 3.

Таким образом, проводимые преобразования и новые подходы к работе, нацеленные на совершенствование системы управления, важны и найдут отражение в соответствующем выстраивании процессов по направлениям деятельности, а также будут способствовать формированию современной корпоративной культуры.

Основным источником формирования финансовых ресурсов предприятия является увеличение доли собственных средств в структуре капитала АО «НК «Казахстан темир жолы», что свидетельствует об относительном повышении финансовой независимости предприятия и, следовательно, о снижении финансовых рисков, так как основным источником формирования имущества являются собственные, а не заемные средства. Учитывая масштаб деятельности АО «НК «Казахстан темир жолы», географическую разбросанность ее подразделений, стратегические задачи по развитию бизнеса, руководство АО «НК «Казахстан темир жолы» уделяет большое внимание профессиональным и иным качествам персонала, его профессиональной подготовке и развитию человеческого капитала в целом.

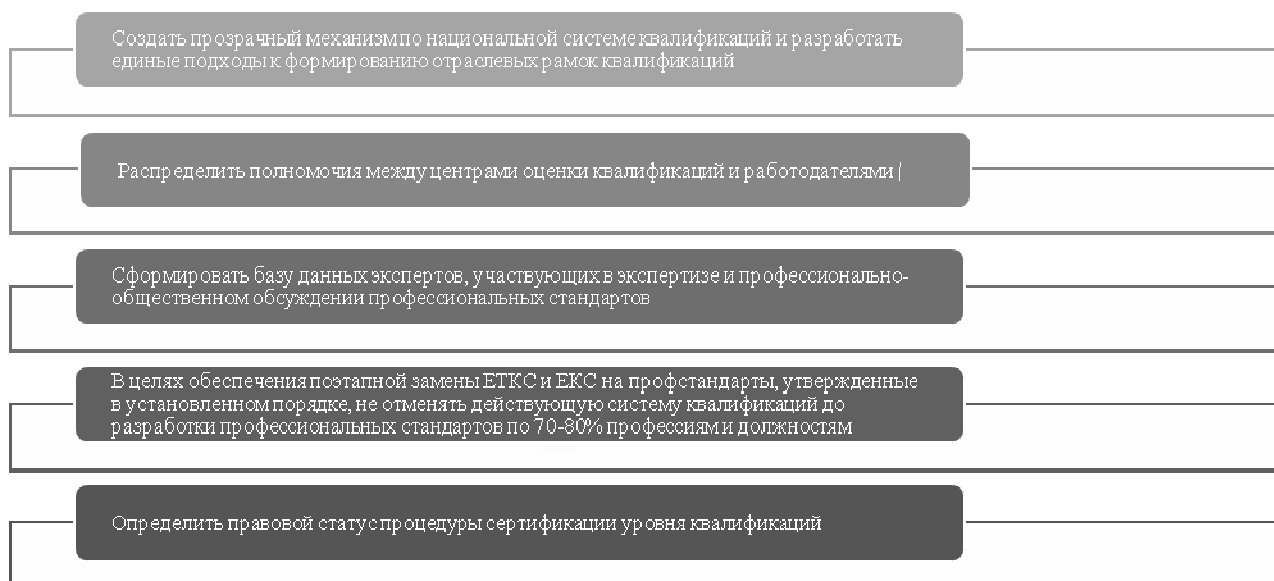

Рисунок 3. Предложения по дальнейшей организации работы в области разработки и внедрения профессиональных стандартов (составлено авторами)

На сегодняшний день в корпорации действует интегрированная программа профессионального развития и логически понятная организационная структура службы по управлению персоналом. Для оценки сильных и слабых сторон действующей системы развития персонала АО «НК «Казахстан темир жолы» нами разработан SWOT-анализ. В организационной структуре создан Филиал «Центр оценки и развития персонала железнодорожного транспорта», осуществляющий стратегическое управление процессами профессионального развития.

В АО «НК «Казахстан темир жолы» применяется дуальная система обучения и развития персонала, с обучением теоретическим модулям и практическими занятиями на рабочих местах либо на учебном полигоне. Принципами организации обучения и развития персонала в этой организации являются непрерывность, системный подход, целесообразность, преемственность.

Сформированы рекомендации по повышению эффективности системы обучения и развития персонала в АО «НК «Казахстан темир жолы»:

- необходимо четко определить цели обучения, предварительно оценив уровень персонала;
- нужно проводить тендер, выбирать из нескольких компаний, отдавать предпочтение компаниям, преподаватели которых имеют необходимые сертификаты и дипломы, разрабатывать техническое задание для обучающей компании;
- следует правильно формировать группы обучающихся работников с разным уровнем подготовки, с обучением по разным программам и тематикам обучения;
- обязательно, с учетом бюджета на обучение и развитие, необходимо включать статьи затрат, связанные с техническим и документационным обеспечением процессов обучения;
- при формировании обучающих программ и групп обучаемых следует учитывать целевую аудиторию в возрастном разрезе, т.е. для разных поколений требуется разный подход;
- нужно использовать более динамичные обучающие программы с доступом в Интернет, интерактивное и дистанционное обучение, а также формирование системы передачи знаний, в которой работник, прошедший обучение, сам обучает своих коллег (либо подчиненных, в случае руководителей);
- следует разделить наставников по целям, срокам и контингенту обучаемых, а именно непосредственно на предприятиях наладить дифференцированную систему наставничества;
- необходимо разработать систему поощрения работников, занимающихся самообразованием по дисциплинам, имеющим отношение к их должностным обязанностям, а также дисциплинам финансового, технического, управленческого характера;
- кроме традиционных методов обучения и передачи знаний, следует использовать и нетрадиционные методы, такие как коучинг, кейсовое и ситуативное обучение.

Данные рекомендации обусловлены тем, что система обучения и развития персонала частично влияет на результаты деятельности компании при сохранении компанией положительной финансовой динамики функционирования, поэтому в рамках рекомендаций по совершенствованию данной системы будут предложены такие мероприятия, которые подразумевают, что компания финансово стабильна, устойчива и ее деловая активность улучшается.

Таким образом, реализация предложенных рекомендаций позволит повысить эффективность системы развития персонала и способствовать дальнейшему развитию компании. Как показало проведенное исследование, организационная структура холдинга отвечает потребностям как клиентов, которые заинтересованы в доступности, качестве и приемлемой цене железнодорожных услуг, так и общества в целом, которое нуждается в обеспечении стабильности, мобильности и защищенности.

Список литературы

- 1 Данные сайта АО «НК «Казакстан темір жолы». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://railways.kz/ru>.
- 2 Василенко И. Управление персоналом в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия / И. Василенко. — М.: Логос, 2011. — С. 38. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.gumer.info>.
- 3 Корнелиус Н. HR-менеджмент. Поиск, подбор, тренинг, адаптация, мотивация, дисциплина, этика / Н. Корнелиус. — М.: Баланс Бизнес Букс, 2013. — С. 7.
- 4 Моргунов Е.Б. Управление персоналом: исследование, оценка, обучение / Е.Б. Моргунов. — М.: Юрайт, 2011. — С. 17.

Н.Ж. Курманкулова, З.Р. Карбетова, Ш.Р. Карбетова

«Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ мысалында персоналды дамыту стратегиясының басым бағыттарын әзірлеу

Мақалада Қазақстанда қызметкерлерді дамыту бойынша шетелдік тәжірибені қолдану мүмкіндігі қарастырылған. Соңғы уақытта қалыптасқан қызметкерлердің кәсіби және жеке қасиеттерін дамыту үшін заманауи әдістер зерттелген. Алдағы уақытта Қазақстан қызметкерлерді басқару саласында шетелдік компанияларының қызметкерлерін дамытудағы ең танымал әдістерінің артықшылықтары мен кемшіліктерін талдап, зерттеп білу арқылы бәсекеге қабілетті елдердің бірі болуға ықпалын тигізеді. Өздерінің лауазымдық міндеттеріне сай және қаржылық, техникалық, басқарушылық сипаттағы пәндер, мысалы, экономика, бюджеттендіру және жоспарлау, қауіпсіздік техникасы және еңбекті қорғау бойынша бағдарламалар, тайм-менеджмент, тәуекелдерді басқару, жобаларды басқару пәндері бойынша өз бетінше білім алумен айналысатын қызметкерлерді ынталандыру жүйесін жасау. Шетелдік кәсіпорындардың қызметкерлерінің инновациялық әлеуетін дамытудың негізгі бағыттары бойынша жеке сызбалар қарастырылған. Кәсіпорынның тұрақты сенімді және мықты қызметін дамыту үшін «Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ персоналын оқыту және дамыту жүйесінің тиімділігін арттыру үшін ұсыныстар құрастырылған.

Кілт сөздер: зерттеу, әдістер, қызметкерлер, тренингтер, басқару, персонал, инновациялық әлеует, шығармашылық әлеует.

N.Zh. Kurmankulova, Z.R. Karbetova, Sh.R. Karbetova

The development of priority directions of personnel development strategy on the example of JSC «NC «Kazakhstan temir zholy»

The article discusses the possibility of using foreign experience in the development of personnel in Kazakhstan. Modern methods for the development of professional and personal qualities of employees were studied that have been formed in recent years. Ability to analyze and study the advantages and disadvantages of the most popular methods of personnel development in foreign companies will help Kazakhstan to become one of the most competitive countries in the field of personnel management. To develop a system of encouraging workers engaged in self-education in disciplines related to their job duties, as well as financial, technical and management disciplines, for example, studying economics, budgeting and planning, extended safety and health programs, time management, risk management, project management, etc. The schemes used in the main areas of development of the innovative potential of Western companies personnel, which are further discussed separately. In order to determine the active, stable and sustainable activities of the company in this

article were developed the recommendations to improve the efficiency of the system of training and personnel development in JSC «NC «Kazakhstan temir zholy».

Keywords: application, development, research, management, personnel, methods, personnel, training, innovative potential, creative potential.

References

- 1 Dannye сайта AO «NK «Kazakhstan temir zholy» [Data from the site of JSC «NC «Kazakhstan temir zholy»]. *railways.kz/en*. Retrieved from <http://railways.kz/en> [in Russian].
- 2 Vasilenko, I. (2011). Upravlenie personalom v stranakh Zapada: SShA, Velikobritaniia, Frantsiia, Hermaniia [Personnel management in Western countries: USA, Great Britain, France, Germany]. Moscow: Logos. *gumer.info*. Retrieved from <http://www.gumer.info> [in Russian].
- 3 Cornelius, N. (2013). HR-menedzhment. Poisk, podbor, treninh, adaptatsiia, motivatsiia, distsiplina, etika [HR-management. Search, selection, training, adaptation, motivation, discipline, ethics]. Moscow: Balans Biznes Buks [in Russian].
- 4 Morgunov, Ye.B. (2011). Upravlenie personalom: issledovanie, otsenka, obuchenie [Personnel management: research, evaluation, training]. Moscow: Yurait [in Russian].

А.М. Бакирбекова, К.А. Кулиманова

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: aigul_bakirbek@mail.ru)*

Применение передового зарубежного опыта управления человеческими ресурсами в международных компаниях Казахстана

В статье рассмотрены вопросы управления человеческими ресурсами, которые являются основными, приоритетными направлениями кадровой политики компаний экономически развитых стран. В зарубежных странах эффективное управление человеческими ресурсами осуществляется в крупных разветвленных компаниях, имеющих международный статус и работающих в большинстве случаев за пределами страны. Международный опыт показывает, что уровень производительности в международных компаниях в большей степени зависит от потенциала человеческого ресурса и от грамотно выстроенной системы управления персоналом, так как человеческий капитал является одним из важных компонентов производства. Для применения зарубежного опыта в системе управления человеческими ресурсами в отечественных предприятиях необходимо учесть культурные отличия и особенности страны, так как стиль управления в разных странах во многом зависит от культуры. Приведены сравнительные культурные особенности России, США, Японии, Великобритании и Казахстана. Выявлена схожесть параметров этих стран. Для анализа использована таблица Хофстеде. По результатам анализа выявлено, что некоторые методы американского и японского менеджмента по управлению персоналом можно перенять казахстанским компаниям, с соблюдением национальных особенностей. Однако из-за различия культур и системы управления персоналом в США, Японии и Казахстане необходимо, чтобы интеграция приемлемых подходов этих стран в казахстанскую управленческую культуру осуществлялась постепенно.

Ключевые слова: человеческий капитал, управление персоналом, управление человеческими ресурсами, система управления человеческими ресурсами, ротация кадров, кадровая политика, концепции управления персоналом, зарубежный опыт в системе управления человеческими ресурсами, организационная культура, модели управления персоналом разных стран.

В последние годы в Казахстане проблеме качественного человеческого капитала и управления человеческими ресурсами уделяется все больше и больше внимания. Республика Казахстан, как страна постсоветского пространства, остро нуждается в стабильно развивающейся экономике, в том числе и в хорошо подготовленных высококвалифицированных кадрах. Обеспечение совершенной работы персонала и эффективное управление человеческими ресурсами — стратегическая задача, решение которой возможно, на наш взгляд, на основе изучения опыта экономически развитых стран.

В зарубежных странах эффективное управление человеческими ресурсами осуществляется в крупных разветвленных компаниях, имеющих международный статус и работающих в большинстве случаев за пределами страны. При этом эффективное управление человеческими ресурсами является основным, приоритетным направлением кадровой политики крупных компаний экономически развитых стран. Одним из ключевых моментов в поддержании конкурентоспособности в мировом масштабе является способность международных компаний применять свои организационные потенциалы по всему миру. Поэтому международные компании стремятся балансировать организационные практики, в том числе в сфере управления персоналом по всему миру [1]. Международный опыт показывает, что уровень производительности в международных компаниях в большей степени зависит от потенциала его человеческого ресурса и от грамотно выстроенной системы управления персоналом, так как человеческий капитал является одним из важных компонентов производства [2].

Практика ведения бизнеса международных компаний в зарубежных странах свидетельствует, что особенности человеческих ресурсов, которые делают их преимущественным конкурентом в одной стране, могут быть трудно передаваемыми другому филиалу или дочерней компании в другой стране. Тем не менее, если есть преимущество человеческих ресурсов в одном подразделении международной компании — материнской компании или компании в другой стране, организация может использовать это преимущество, дублируя его, если не во всех, то в некоторых странах. Распространение знаний в международных компаниях зависит от трех факторов. Это признание формы обучения, которая требуется, международная структура и социальные и секторальные контексты. Отдельные лица и группы могут обучаться на практике изо дня в день, но организационное обучение требует передачи

знания таким образом, чтобы колесо не останавливалось. Мартин Хильб определил ряд методов, которые международные компании могли бы использовать для передачи передовой практики в их деятельности [2].

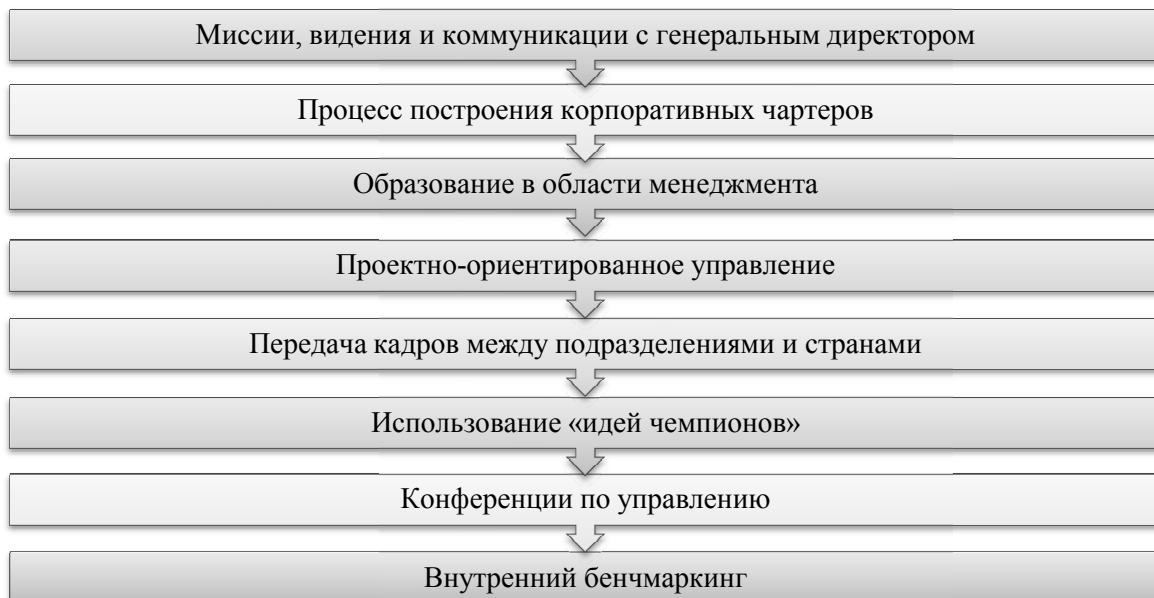

Рисунок 1. Методы передачи передовой практики (составлено на основе источника [2])

Считается, что существует национальная концепция в управлении человеческими ресурсами [3]. Поэтому, для того чтобы применить зарубежный опыт в системе управления человеческими ресурсами в отечественных предприятиях, нужно учесть культурные отличия и особенности страны, так как стиль управления в разных странах во многом зависит от культуры. Для начала сравнили культурные особенности России, США, Японии, Великобритании и Казахстана и выявили схожесть параметров этих стран с параметрами нашей страны. Для анализа использовали таблицу Хофстеде.

Т а б л и ц а 1

Анализ Хофстеде для определения культурных различий между национальными группами, %

Культурные параметры					
Страны	Распределение власти, PDI	Избегание неопределенности, UAI	Индивидуализм и коллективизм, IDV	Мужественность и Женственность, MAS	Долгосрочная и краткосрочная ориентация, LTO
Россия	93	95	39*	36	81
США	40	46	91	62	29
Япония	54	92	46	95	80
Великобритания	35	35	89	66	25
Казахстан	31 56	88 67	69 66	59 65	47 54
Примечание	$(93+40+54+35)/4 = 56$	$(95+46+92+35)/4 = 67$	$(39+91+46+89)/4 = 66$	$(36+62+95+66)/4 = 65$	$(81+29+80+25)/4 = 54$

Примечание. Составлено на основе данных [4] и анализа авторов.

Поскольку для Казахстана нет официально рассчитанных оценок Хофстеде, то и о культурных различиях населения можно судить лишь предположительно. Таким образом, наша первая выдвигаемая гипотеза в данном исследовании: казахстанская культура является более восточной, чем российская, но в то же время, из-за того что Казахстан долгие годы был в составе СССР, есть признаки постсоветской, а также азиатской культуры и наблюдается влияние «вестернизации». Исходя из этих факторов мы рассчитали предположительные средние показатели оценок Хофстеде для Казахстана и сравнили с расчетами исследования Н.В. Латовой «Хофстедовы показатели студенчества для Казахстана» [4]. Надо отметить, что в таблице мы также основывались на схожести в культурах тех или

иных стран для Казахстана. Расчет данных показателей в нашем исследовании демонстрирует очень интересную картину (см. табл. 1).

Во-первых, разброс между показателями разных стран наблюдается по показателю избегания неопределенности (UAI). Согласно исследованиям Россия и Япония — страны, где люди в максимальной степени стремятся сделать любую ситуацию определенной и предсказуемой. В США и Великобритании, наоборот, отличаются терпимостью и не стремятся заранее четко определить вероятность того или иного события. Согласно определению Хофстеде, Казахстан больше схож с Россией и Японией по данному параметру, т.е. отличается высоким избеганием неопределенности. Это подтверждают результаты исследования Н.В. Латовой и наши расчеты, где показатель выше среднего.

Схожая ситуация с дифференциацией по маскулинности (MAS): самыми «мужественными» оказались японцы, американцы и англичане — менее маскулинными. И Россия и Казахстан, по нашим расчетам и по результатам исследования, получили показатели выше среднего.

Определенный разброс в показателях наблюдается и по дистанции власти (PDI): самый низкий показатель — в Великобритании и США, самый высокий — в России. Казахстан по данному показателю получил оценку выше среднего, и мы наблюдаем схожесть с Японией.

Индивидуализм (IDV) заметно сильнее выражен у американцев и англичан, в то время как для других стран образует довольно компактную группу с более низкими показателями. Казахстан по данному параметру получил оценку выше среднего. По ориентации на будущее (LTO): в Японии и в России высокие показатели, а в западных странах и в Америке — низкие. А для Казахстана расчеты и результаты исследования показывают средний балл.

Анализируя таблицу, мы видим, что результаты наших расчетов схожи с показателями исследований Н.В. Латовой. Таким образом, главную нашу гипотезу о том, что казахстанская культура состоит из западных, постсоветских и восточных ментальных ценностей, можно считать подтвердившейся. Справедливо предполагать, что стиль управления во многом зависит от культурных отличий страны и есть последствия влияния различий национальных культур на управление персоналом. Следовательно, в целях применения передового зарубежного опыта для Казахстана будем выбирать самые лучшие практики из разных стран, которые подходят нашей стране.

Далее, представим модели управления персоналом разных стран и выявим методы управления, которые наиболее подходят для Казахстана (см. табл. 2).

Таблица 2

Анализ применения базовых моделей управления персоналом США, Японии, России в Казахстане

Объект сопоставления	1 США / Европа	2 Япония	3 Россия	Казахстан	
				5	6
1	2	3	4	5	6
Характер принимаемых решений	Индивидуальный	Коллективный	Индивидуальный	1	3
Разграничение полномочий и обязанностей	Четкое	Расплывчатое	Четкое	2	
Специализация работников	Узкая	Широкая	Узкая	2	
К чему привержен работник?	К профессии	К фирме	К профессии	1	3
Скорость карьерного роста	Быстрый	Медленный	Медленный	1	3 2
На кого направлено руководство?	На человека	На коллектив		2	3
Идеал менеджера	Сильная личность	Мозговой центр	Сильная личность	1	3
Метод контроля	По индивидуальным показателям	По коллективным показателям		1	
Характер субординации	Формальный	Неформальный	Формальный	1	3

1	2	3	4	5	6
От чего зависит карьера?	Личные достижения	Возрастной стаж, коллективные достижения		1	2
Характер структуры управления	Жесткая	Гибкая	Жесткая	1	3
От чего зависит оплата труда?	От индивидуальных результатов	От коллективных результатов, от возраста и стажа		1	2
Объем расходов на обучение	Низкие	Высокие		1	2 3
Срок найма на работу	Краткосрочный	Пожизненный найм	Краткосрочный	3	1

Примечание. Составлено на основе данных [5, 6] и анализа авторов.

Как видим из таблицы 2, в разных странах используются разные модели управления. Например, в Соединенных Штатах человеческий ресурс рассматривается прагматическим способом: людей набирают на работу очень тщательно — в качестве ресурса, который способен в полной мере вернуть потраченные средства на него. В то же время в Японии персонал рассматривается не только как ресурс, а в качестве ценности компании; роль корпоративной и организационной культуры здесь очень высокая [7]. Данные таблицы 2 в отношении Казахстана также свидетельствуют о том, что в казахстанской управленческой деятельности можно применить методы японской и американской моделей. Несмотря на то, что некоторые черты модели нашей страны являются пережитками старой системы СССР, на новых предприятиях нашей страны используются иные принципы менеджмента, заимствованные из Западной Европы и США. Управление персоналом в Западной Европе практически идентично управлению персоналом в США, но диаметрально противоположно методам управления персоналом в Японии. Определим наиболее специфичные и полезные концепции управления персоналом в США и Японии [5, 7], в частности особенные методы и техники этих стран, и проверим их приспособляемость к нашим национальным особенностям, сохраняя и усиливая тем самым свои ценности и способствуя установлению особого стиля мышления и методов, присущих только нам.

1. Специфичные методы и техники в японской системе управления персоналом и анализ применимости японских методов управления персоналом в международных компаниях Казахстана.

При наборе сотрудников учитывается их психологическая и социальная совместимость [7].

Преимущества: данная техника полезна для избежания споров, конфликтов и обеспечения сплоченности в трудовом коллективе.

Недостатки: в Японии легче проводить такие практики, так как Япония не многонациональная страна, и подавляющую часть населения составляет коренной народ, связанный историческими условиями (99 % населения — японцы).

Выводы: казахстанская действительность отличается от японской, так как у нас страна многонациональная и молодая. Поэтому, даже если данный метод эффективен, в Казахстане применить его будет сложнее и затратней.

При приеме на работу выпускников в Японии поощряется создание рабочих династий — прием на работу детей или близких родственников сотрудников компании. Широко практикуется отбор по рекомендации сотрудника фирмы, который в дальнейшем несет ответственность за свою рекомендацию [7].

Преимущества: можно значительно сократить затраты на поиски подходящего сотрудника. Также повысится успешность прохождения его испытательного срока, так как приняли на работу по рекомендации, и порекомендовавший сотрудник несет ответственность за свою рекомендацию.

Недостатки: данная практика в Казахстане практикуется и принимается негативно, так как приводит к коррупции.

Выводы: можно усовершенствовать данную практику и совместить с американской моделью, т.е. отбирать по рекомендациям, но прежде чем нанять, обязать кандидата пройти стандартную трехступенчатую процедуру отбора (тесты и интервью).

Пожизненный найм. Данная практика гарантирует, что компания обязуется заботиться о своем сотруднике до выхода на пенсию. Лояльность ценится больше, чем компетентность. К каждому рабочему относятся как к члену семьи. Если возникают финансовые трудности, все вместе переносят сокращение доходов [7].

Преимущества: данная практика хороша тем, что инвестиции в развитие персонала не теряются в связи с текучестью кадров, и в результате повышается заинтересованность компании в обучении и развитии сотрудников.

Недостатки: специалисты предполагают, что современный научно-технический прогресс, который привел к изменению характера труда, делает систему «пожизненного найма» экономически все более нерентабельной, даже для сверхконкурентных компаний в Японии, и в будущем пожизненные наймы исчезнут.

Выводы: данный метод в Казахстане тяжело внедрить. Проблемы связаны с условиями труда и кадровой политикой и с тем, что очень трудно решить эти проблемы.

В Японии каждый сотрудник приобретает 5—6 специальностей и становится профессионалом широкого профиля. Частота ротации зависит от ряда обстоятельств (возраст, стаж, специальность и др.) и может колебаться от 4 до 7 лет [5].

Преимущества: как мы знаем, длительное пребывание персонала в одной должности приводит к потере его интереса к работе, снижению уровня мотивации. Поэтому трудовая ротация является нормой и часто совмещается с продвижением по службе. Еще одним преимуществом такого метода является понимание сотрудниками друг друга с полуслова, что особенно важно при необходимости скоординировать деятельность различных отделов для достижения поставленной цели.

Недостатки: считается, что смена деятельности является слабым местом японского менеджмента из-за того, что ни один сотрудник детально не знает свою работу.

Выводы: если сравнивать все преимущества и недостатки системы ротации кадров, то её плюсы перевесят недостатки, тем более что в Казахстане разграничение полномочий и обязанностей в трудовой деятельности размытое. Исходя из данных такая практика будет эффективной, и ее легче будет внедрить в нашу систему.

В японских корпорациях применяется целая система нематериального (морального) стимулирования своих сотрудников: продвижение по службе; выдача авторских свидетельств; проведение специальных заседаний, на которых отмечаются достижения сотрудника; покупка акций компании; поездки на фирмы заказчика (в том числе и в другие страны); публикация специальных статей во внутрифирменной прессе; организация совместных поездок для сотрудников за счет фирмы; организация совместных обедов работников с руководством фирмы и др. [5].

Преимущества: такие методы стимулирования, как коллективные поездки за город на отдых (team-building), организация совместных обедов работников с руководством фирмы в значительной степени могут повысить мотивацию сотрудников и улучшить атмосферу в коллективе.

Недостатки: эти методы весьма затратные для компании, поэтому стоит отбирать пакет материального стимулирования исходя из бюджета компании.

Выводы: данная техника частично уже используется в отечественных компаниях. В целом применение отмеченных выше практик считается эффективным в казахстанских компаниях и рекомендуется к применению.

В последнее время на многих фирмах Японии получили распространение так называемые «кружки качества». Общественные кружки, состоящие из маленькой группы людей, призваны добровольно осуществлять контроль за качеством труда в их компании. Участники кружков должны помогать развитию инициативы работников, создавать на предприятии обстановку творческого поиска. Член кружка обязан не менее одного раза в месяц приходить с конкретным предложением по совершенствованию производства. Между «кружками качества» в масштабе фирмы организуется соревнование с ежемесячным подведением итогов и награждением победителей: например, правом маркировки продукции или правом участия в сетевых, региональных и международных конференциях по качеству [7].

Преимущества: данная практика — яркий пример морального стимулирования сотрудников, т.е. вовлеченности сотрудников в процесс управления. Особенно полезно и эффективно использовать его в производственных компаниях.

Недостатки: программа «Кружки качества» требует времени, чтобы адаптировать к отечественным фирмам. Также в связи с тем, что наши соотечественники не склонны проявлять инициативу, как мы выявили ранее в данной работе, могут возникнуть сложности с созданием групп по контролю качества.

Выводы: в целом, если получится создать такие группы, то это повысит производительность и качество трудовой деятельности в компании, поэтому авторами рекомендуется применение данной программы.

2. Специфичные методы и техники в американской системе управления персоналом и применимость американских методов управления персоналом в международных компаниях Казахстана.

В американских компаниях делают акцент на узкую специализацию сотрудников [6].

Преимущества: готовят высококвалифицированных специалистов, знающих свою профессию до мельчайших подробностей. Такой подход обеспечивает низкую текучесть кадров.

Недостатки: следствием применения подобного подхода является то, что работающие специалисты-руководители имеют достаточную компетенцию лишь в узкой области познаний и могут продвигаться по карьерной лестнице лишь в определенной области.

Выводы: на сегодняшний день наши соотечественники стараются усвоить несколько специальностей сразу, так как границы между обязанностями в трудовой деятельности размыты. Таким образом, для Казахстана больше близка японская система широких профилей, нежели американская модель узких специализаций.

В большинстве американских организаций отмечается повышенная мобильность персонала [5].

Преимущества: хороший пример стимулирования. Сотрудники повышают свои знания и получают дополнительную мотивацию.

Недостатки: считается затратной для компании, и есть риск потерять сотрудника.

Выводы: в целом у нас все больше набирает популярность данная методика. Сотрудников отправляют в зарубежные или внутренние поездки. Также обмен опытом происходит между отделами, что повышает эффективность деятельности сотрудников. Следовательно, данная практика рекомендуется для отечественных компаний.

Проблемы многонациональности персонала американских организаций решаются путем применения индивидуального подхода к каждому работнику, создания приемлемой для всех культур организации, что является особенно актуальным для транснациональных компаний [5].

Преимущества: для многонационального Казахстана подходит такой метод. Появляется здоровая конкуренция между сотрудниками.

Недостатки: теряется командный дух в организации.

Выводы: рекомендуется использовать симбиоз американской и японской модели управления. То есть для поддержания атмосферы в компании рекомендуется использовать коллективные подходы, по совместительству, оценивать и поощрять каждого сотрудника по личным достижениям.

Постоянный расчёт эффективности управления человеческими ресурсами организации. Труд каждого работника оценивается периодически — от одного до нескольких раз в год. Формируется соответствующий документ предприятия, с которым знакомятся и сотрудник, и руководители в ходе обсуждения результатов оценивания [5].

Преимущества: прозрачная оценка персонала, по результатам оценки эффективности каждого сотрудника; они могут получить рекомендации и узнать, что от них ожидается.

Недостатки: связаны с временными и материальными затратами. Увлеченность данным методом грозит бюрократией внутри компании и может появиться много формальной бумажной работы, которая будет мешать исполнению прямых обязанностей сотрудников.

Выводы: в целом оценка сотрудников уже применяется в отечественных организациях. Рекомендуется использовать оценку эффективности сотрудников 1-2 раза в год, для оценки производительности компании. При этом рекомендуется наработать такую программу, чтобы данный процесс не мешал основной работе сотрудников.

Казахстанская культура является более восточной, чем российская, но в то же время, из-за того, что Казахстан долгие годы был в составе СССР, есть признаки постсоветской культуры, а также азиатской культуры и имеет место влияние «вестернизации». Таким образом, мы подтвердили нашу гипотезу, что казахстанская культура состоит из западных, постсоветских и восточных ментальных ценностей. Справедливо предполагать, что стиль управления во многом зависит от культурных отличий страны и есть последствия влияния различий национальных культур на управление персоналом.

Следовательно, в целях применения передового зарубежного опыта для Казахстана будем выбирать самые лучшие практики из разных стран, которые подходят нашей стране.

Таким образом, проверена применимость передового зарубежного опыта в системе управления человеческими ресурсами в международных компаниях Казахстана. Было выявлено, что для Казахстана, в отличие от европейских развитых стран, характерны большая дистанция сотрудников от руководства, огромная разница в оплате труда и избегание неопределенности. Также необходимо отметить, что наши менеджеры по управлению персоналом сталкиваются с проблемами, которые неизвестны американским или японским менеджерам.

В целом наша система управления человеческими ресурсами находится в стадии развития, в то время как в странах, которые мы анализировали, программы по управлению персоналом практиковались много лет. По результатам последнего анализа наблюдаем, что некоторые особенные методы американского и японского менеджмента по управлению персоналом можно нам перенять, соблюдая национальные особенности. Однако из-за различия культур и системы управления персоналом США, Японии и Казахстана необходимо, чтобы интеграция приемлемых подходов этих стран в казахстанскую управленческую культуру осуществлялась терпеливо и систематически. Это — последовательные призывы к благоразумию, тщательному отбору и соответствующей адаптации [6].

Список литературы

- 1 Биджиев А.С. Инновационное развитие кадрового потенциала органов местного самоуправления / А.С. Биджиев // Менеджмент и бизнес-администрирование. — 2012. — № 4. — С. 18.
- 2 Кучеров Д.Г. Современные тенденции в области обеспечения персоналом в международных компаниях / Д.Г. Кучеров // Актуальные проблемы менеджмента. — СПб.: Издат. центр факультета менеджмента, 2006. — № 2. — С. 153, 154.
- 3 Современные проблемы науки и образования. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.science-education.ru. — 10.04.2017.
- 4 Лагова Н.В. Хофстедовы показатели студенчества для Казахстана / Н.В. Лагова. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.actually.pro/Report_samples/Geert_Hofstede.pdf.
- 5 Сообщество кадровиков и специалистов по управлению персоналом. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.hrliga.com. 17.04.2017
- 6 Прокопенко И. Управление человеческими ресурсами: новая парадигма менеджмента и ее проявление в Казахстане / И. Прокопенко // Труд в Казахстане. — 2016. — № 3. — С. 15.
- 7 Агарзаева Г.Ш. Система развития кадрового потенциала в японских компаниях / Г.Ш. Агарзаева, А.А. Рабцевич // Молодой ученый. — 2015. — № 5. — С. 227–229.

А.М. Бакирбекова, К.А. Кулиманова

Қазақстанның халықаралық компанияларындағы адами ресурстарды басқарудың озық шетелдік тәжірибесін қолдану

Мақалада экономикалық дамыған мемлекеттердегі компаниялардың кадрлық саясатының басым бағыттары болатын адами ресурстарды басқару қарастырылған. Шет мемлекеттерде адами ресурстарды тиімді басқаруы ірі тармақты дамыған, көп жағдайда мемлекет территориясынан тыс жерде жұмыс істейтін халықаралық мәртебесі бар компанияларда жүргізіледі. Халықаралық тәжірибе бойынша халықаралық компаниялардың көп жағдайда өнімділігі, оның адам ресурстарының әлеует деңгейі адами капитал өндірістің негізгі компоненті болғандықтан, сонымен қатар дұрыс жүйеленген персоналды басқару жүйесінен тұратынынан екендігін көрсетті. Отандық кәсіпорындарында адами ресурстарды басқару жүйесінде шетел тәжірибесін қолдану үшін елдің мәдени артықшылықтары мен ерекшеліктерін ескеру қажет, себебі басқару стилі әртүрлі мемлекеттерде көбінесе мәдениетке тәуелді болады. Қазақстанның Ресей, АҚШ, Жапония және Ұлыбритания мемлекеттері мен мәдени ерекшеліктеріне салыстырмалы талдау жүргізіліп, сол елдердің көрсеткіштері біздің мемлекетіміздің ұқсас параметрлері анықталды. Талдау үшін Хофстед кестесі пайдаланды. Жүргізілген талдау нәтижесінде американдық және жапондық персоналды басқарудың кейбір әдістерін біздің ұлттық ерекшелігімізді ескере отырып, қазақстандық компанияларға енгізуге болатыны анықталды. Алайда Қазақстанға АҚШ, Жапония мемлекеттерінің мәдениеттегі және персоналды басқару жүйесіндегі ерекшеліктерге назар аудару отырып, мемлекетіміздің басқару мәдениетіне енгізу сатылы түрде, яғни біртіндеп, асырылуы керек.

Кілт сөздер: адами капитал, персоналды басқару, адами ресурстарды басқару, адами ресурстарды басқару жүйесі, кадрлар ротациясы, кадрлық саясат, персоналды басқару тұжырымдамалары, адами ресурстарды басқару жүйесінің шетелдік тәжірибесі, ұйым мәдениеті, әртүрлі елдердің персоналын басқарудың үлгілері.

A.M. Bakirbekova, K.A. Kulimanova

Application of advanced foreign experience in human resources management in international companies of Kazakhstan

The article considers the issues of human resources management, which are the main priority directions of the human resources policy of companies in economically developed countries. In foreign countries, effective human resources policy practices in large companies with international status. International experience shows that the level of effectiveness in international companies depends on the potential of its human resource and on the competently built personnel management system, since human capital is one of the most important components of organizations. It is necessary to take into account cultural differences of the country in order to apply foreign experience, since the management style in different countries mostly depends on its culture. Russian, American, Japanese and British cultural peculiarities were compared with the cultural parameters of Kazakhstan. The Hofstede table was used for the analysis. Based on the results of the analysis, it was revealed that American and Japanese human resources management policies can be adopted for companies in Kazakhstan, taking into account country's national differences. However, due to the differences in culture in the US, Japan and Kazakhstan, it is necessary that the integration of suitable approaches of these countries into Kazakhstan's management culture has been carried out gradually.

Keywords: human capital, personnel management, human resources management, human resources management system, staff rotation, personnel policy, personnel management concepts, foreign experience in the human resources management system, organizational culture, models of personnel management of different countries.

References

- 1 Bidzhiev, A.S. (2012). Innovatsionnoe razvitiie kadrovogo potentsiala orhanov mestnoho samoupravleniia [Innovative development of human resources capacity of local government]. *Menedzhment i biznes-administrirovaniie – Management and business administration*, 4, 18 [in Russian].
- 2 Kucherov, D.G. (2006). Sovremennye tendentsii v oblasti obespecheniia personalom v mezhdunarodnykh kompaniiakh [Modern trends in the field of staffing in international companies]. *Aktualnyie problemy menedzhmenta – Actual problems of management*, 2, 153–154. Saint Petersburg: Izdatelskii tsentr fakulteta menedzhmenta [in Russian].
- 3 Sovremennye problemy nauki i obrazovaniia [Modern problems of science and education]. *science-education.ru*. Retrieved from www.science-education.ru (10.04.2017).
- 4 Latova, N.V. Hofstedovy pokazateli studenchestva dlia Kazakhstana [Hofstedov indicators of students for Kazakhstan]. *actually.pro*. Retrieved from http://www.actually.pro/Report_samples/Geert_Hofstede.pdf [in Russian].
- 5 Soobshchestvo kadrovikov i spetsialistov po upravleniiu personalom [Community of HR and HR specialists]. *hrliga.com*. Retrieved from www.hrliga.com. (17.04.2017) [in Russian].
- 6 Prokopenko, I. (2016). Upravlenie chelovecheskimi resursami: novaia paradihma menedzhmenta i ee proiavlenie v Kazakhstane [Human resources management: a new management paradigm and its manifestation in Kazakhstan]. *Trud v Kazakhstane – Work in Kazakhstan*, 3, 15 [in Russian].
- 7 Agarzaeva, G.Sh., & Rabtsevich, A.A. (2015). Sistema razvitiia kadrovogo potentsiala v yaponskih kompaniiakh [System of human resources development in Japanese companies]. *Molodoi uchenyi – Young Scientist*, 5, 227–229 [in Russian].

Р.Ә. Есберген

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: rau01021980@mail.ru)

Қазақстандағы шағын қалалар брендингі: Ақтөбе облысының Қандыағаш қаласы мысалында

Мақалада Қазақстан Республикасының кеңестік дәуірден кейін жаппай өндірістің құлдырауы тән шағын қалаларын ұлттық экономиканы индустриалды-инновациялық дамыту жағдайында жаңа экономикалық бағытта дамыту мақсатында қала брендингін құру мәселесі Ақтөбе облысы Қандыағаш қаласы мысалында қарастырылды. Қазақстанның барлық шағын қалаларына тән ортақ экономикалық дамудың негізгі мәселелеріне талдау жасалды. Қандыағаш қаласы өнеркәсіп, агроөнеркәсіп, логистика және қызмет көрсетудің Батыс Қазақстандағы еңбектің динамикалық өсу қарқынымен және халықтың ауқатты өмір сүруінің жоғарғы деңгейімен ерекшеленетін дамушы орталығы ретінде сипатталды. Мақалада қала брендингінің теориялық сұрақтары, Қандыағаш қаласына SWOT-талдау жүргізілді, соның нәтижесінде қаланы брендтеуге болатын стратегиялық салалар айқындалды. Қазақстандағы өнеркәсіптік және көлік орталығы болып табылатын Қандыағаш қаласын брендтеу жолдары, мәселелері мен мүмкіншіліктері талданды. Аталмыш мақаланы жазу барысында ғылыми зерттеудің ғылыми абстракция әдісі, экономикалық талдау, синтез, статистикалық, макроэкономикалық және салыстыру әдістері қолданылды. Ғылыми мақаладағы негізгі қорытындылар мен ұсыныстар өңірлерді дамыту жөніндегі Қазақстан Республикасының Заңдарына және «Өңірлерді дамыту», «Моноқалаларды дамытудың 2012–2020 жылдарға арналған бағдарламасы», басқа да шағын қалалар, моноқалалар, агломерацияларды дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларға негізделген.

Кілт сөздер: шағын қала, қала брендингі, қала брендингін құру мақсаты, кезеңдері, қала брендингін құраушылар, Қазақстан Республикасындағы шағын қалалар, Ақтөбе өңірінің шағын қалалары, Қандыағаш шағын қаласы, өнеркәсіптік және көлік орталығы, SWOT-талдау, шағын қаланың басты стратегиялық даму бағыттары.

Қазіргі кезеңде Қазақстанның өңірлік саясаты ұлттық экономиканың маңызды экономикалық өсу нүктелері болып табылатын урбандалу процестерін ынталандыруды және агломерацияларды реттеп дамытуды, экономикалық және демографиялық әлеуеті бар перспективалы елді мекендерді дамытуды және қолдауды қамтитын ұтымды аумақтық ұйымдастыруды қалыптастыруды қамтамасыз етуге арналған.

Аумақты дамытудың оңтайлы саясатын жүргізу үшін Мемлекет басшысының 2011 жылғы 21 шілдедегі № 118 Жарлығында баяндалған Елді аумақтық кеңістікте дамытудың 2020 жылға дейінгі болжамды схемасымен Қазақстан Республикасы өңірлерінің мынадай сыныптамасы қабылданды.

Болжамды схемада урбандалған экономикалық өсу орталықтарының мынадай санаттары да бөліп көрсетіледі:

- 1) «бірінші деңгейдегі» қалалар (агломерациялар, хаб-қалалар);
- 2) «екінші деңгейдегі» қалалар (облыс орталықтары, облыстық маңызы бар ірі қалалар);
- 3) «үшінші деңгейдегі» қалалар (шағын және моноқалалар).

Қазақстанның ақпараттық-технологиялық қайта құрулар және экономиканың ғаламдануы жағдайында индустриалды-инновациялық дамуға өтуі аймақтық және жергілікті қала жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде дамитын шағын қалалардың алдына жаңа міндеттер қояды. Бұл жағдайда шағын қалалар шаруашылық жүргізуді аумақтық ұйымдастыру және халықтың өмір қызметінің бір нысанының бірі ретінде қарастырылады.

Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің әрекет ету кезінде шағын қалалардың стратегиялық бағдарын қайта қарау, өзіндік ресурстар негізінде даму талап етіледі. Қазақстан Республикасындағы шағын қалалардың қазіргі таңдағы даму қарқыны тұрақсыздықпен, қала шаруашылығын тиімді ұйымдастырудың ғылыми негізделген критерийлерінің бұзылуымен, қалыптасқан экономиканың ғаламдану жағдайына бейімделу сұрақтарының шешілмеуімен сипатталады.

Елдегі үдемелі индустрияландыру және экономиканы әртараптандыру бағытына бет алу «экономикалық әлеуеттің ұтымды аумақтық ұйымдастырылуын құру және халықтың өмір сүруі үшін қолайлы жағдайлар жасау мақсатында экономикалық өсу орталықтарын қалыптастыру жоспарларымен» тікелей байланысты. Республиканың өңірлік дамуына жаңа серпін беру қажеттігі

туралы Қазақстан Республикасы Президентінің жыл сайынғы Қазақстан халқына Жолдауында да ерекше айтылған, онда «индустрияландыру өңірлік саясаттың жаңа парадигмасын құрайды» делінген [1].

Қала брендингі маркетингтің «жоғары нысаны» болып табылады. Қала бренді өз бетінен құнды болып табылмайды, ол қала маркетингіне қаланың дамуының нақты міндеттерін шешу үшін қала мүддесін білдіруге жәрдемдеседі.

«Қала бренді» «ел бренді» немесе «аймақ бренді» ұғымынан бұрын пайда болды. Әлемдегі аумақтық брендинг жобалары алғаш қалалық болды: қала-курорттар (XVIII ғ. — XIX ғ. басы) және жаңа аумақтарды қарқынды игеру кезеңінде пайда болған АҚШ қалалары. Алғаш кешенді аймақтық және елдік брендинг жобалары XX ғасырдың екінші жартысында қарқынды дами бастады.

«Бренд» ұғымының қала маркетингі саласына енуі екі бизнес-каналдар арқылы жүзеге асырылды: кіру туризмі және жергілікті тауарлар мен қызметтер экспорты. «Қала бренді» ұғымын ең алғаш туристік компаниялар қолдана бастаған. Себебі туризм – бизнес, сондықтан бренд ұғымы туындаған туристік маркетинг корпоративті ортаға жақын.

Сонымен, қала бренді берілген қаланың қайталанбас ерекше тұтыну сипаттамаларын бейнелейтін құндылықтар жиынтығы ретінде қарастырылады. Бренд қаланың бәсекелік артықшылықтары мен табысының маңызды факторы, қала экономикасының құнды активі болып табылады. Сәйкесінше, қала бренді оның инвестициялық тартымдылығын арттыру тәсілі болып табылады. Бүгінгі таңда бренд – аумақ дамуы стратегиясының өзекті элементі.

Қала бренді 5 құраушыдан тұрады: экономика, мәдениет, дәстүрлі өнімдері және экспорттауға белгілі маркалары, туризм, адамдары. Дегенмен, кейбір сарапшылар табысты брендтің 4 негізгі параметрін ажыратады [2; 25, 26]:

- айрықшылығы;
- тарихымен байланысты идеология;
- факторлардың негізделгендігі – күтілетін жағдай мен оның расталуы;
- ұтымды сәулет.

Бренд аумақтық өнімдермен, корпоративті брендтермен, аумақтағы компаниялармен өзара әрекет етеді.

Брендтеу объектілері:

- қаланың фирмалық стилі (логотип, сыртқы жарнама, полиграфия, кәде-сый, интернет);
- қоғамдық көлік (әуежай, вокзал, автовокзал, аялдамалар);
- қаладағы навигация (сызбалар, баннерлер, сілтеуіштер т.б.);
- қалалық жоғары көңіл бөлу объектілері, көрнекі жерлері (мұражай, көрме орталықтары, парктер т.б.);
- қалалық орта (қала объектілері);
- шаралар мен оқиғаларды рәсімдеу (қала күні, мейрамдар, фестивальдар) болуы мүмкін.

Бүгінгі таңда аймақтың инвестициялық тартымдылығы мәнді дәрежеде оның әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени әлеуетін қаншалықты тиімді пайдаланатындығынан тәуелді. Қалалар арасында инвестициялық ресурстарға тұрақты бәсеке орын алады. Және аймақтың даму стратегиясының табыстылығы қоғаммен тиімді кері байланыс орнататын билік органдарының имидждік саясатынан тәуелді болып келеді. Ресурстар тарту үшін бәсеке жағдайында қала бренді неғұрлым белсенді әсер етуші құрал болып табылады.

Кез келген брендтің мақсаты сенім тудыру және сенімге негізделген қарым-қатынастар орнату болып табылады.

Бренд қалыптастыру арқылы төмендегідей келесі мақсатқа қолжеткізуге болады:

- аймақта өндірілген тауарды қолдау (оның ішінде экспорттауға тауарлар);
- инвестиция тарту;
- туризмді қолдау, аймақты келушілер үшін тартымды ету;
- жоғары білікті жұмыс күшін тарту;
- қолайлы имидж, қалалықтардың мақтанышы мен қоғамдық сана қалыптастыру;
- қаладағы әртүрлі ақпарат пен коммуникацияны пайдалану.

Қала брендин қалыптастырудың әлеуметтік мақсатына әлеуетті инвесторлар үшін қаланың тартымды образын қалыптастыру есебінен қала халқының өмір сапасын арттыру жатады.

Ал қала брендинің құрудың экономикалық мақсаты бюджетке табысты жоғарлату, инвестиция тарту арқылы жалпы өңірлік өнімін арттыру болып табылады. Қала брендингі кезінде корпорация брендингімен салыстырғанда әлеуметтік мақсаттар басым келеді.

Қала брендингі, түптеп келгенде, төмендегідей мақсаттар көздейді:

– аймақта орналасқан өнеркәсіп және қызмет салаларының бәсекеге қабілеттілігін жақсарту және сақтау;

– аймаққа жаңа кәсіпорындарды тарту;

– аймақтың танымалдық деңгейін қалыптастыру;

– іскер және қарапайым туристердің санын арттыру;

– орталық биліктің аймақтың мәселелері мен жетістіктеріне көңілін аударту;

– аймақтың инвесторлар үшін тартымдылығын жоғарлату;

– сол жердің жергілікті мәселелерін шешуге өзінің тұрғындарын тарту.

Аумақтың табысты бренді бұл қоғам таңдауы болып табылады. Аумақ бренді — халықтың, қоғамның, жергілікті кәсіпкерлердің ортақ жетістігі.

Кез келген аумақтың брендингін есепке алуда төмендегі аудиторияны есепке алады: бизнес: инвестициялар, жағдайы және инфрақұрылымы, персонал, бизнес қарым-қатынастары және жеке тұлғалар: жұмыс орны, тұрғылықты орны, үкімет, халықаралық маңызды оқиғалар.

Қала брендингіне орталық және жергілікті билік органдары, инвестициялық қызметті реттейтін органдар, экономикалық дамуға, сыртқы экономикалық қызмет және халықаралық ынтымақтастыққа жауапты органдар, ғылыми қауымдастық өкілдері, бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық ұйымдар, тағы басқа белсенді қатысуы керек.

Қала брендингін құру негізгі 5 кезеңнен тұрады:

– 1-кезең: бекіту шаралары, бұл кезде процестің барлық қатысушылары – бизнес, мәдени элита, халық, әкімшілік бірлесе отырып, бренд құрудың мақсаты мен міндеттерін айқындайды. Брендинг-жоба осы кезеңде қатысушылары консенсусқа келе алмай, көп жағдайда жүзеге асырылмай қалады;

– 2-кезең: брендті дамыту үшін әлеуетті талдау, яғни, қалай және ненің есебінен аумақ «жақсы көзқарас» қалыптастыратындығын таңдау;

– 3-кезең: бренд идеологиясын жасақтау;

– 4-кезең: міндетті емес кезең – логотип құру;

– 5-кезең: брендті жылжытудың айрықша құралдарын іздеу.

Брендті жылжытудың айрықша құралдары ретінде кең танымал жарнамалық жолдар – фестиваль өткізу, product placement, тағы басқа қолданылуы мүмкін.

Қала брендинің құру үрдісі басқа тәсілмен 3 кезеңнен тұрады. Оны төмендегі кестеден көруге болады.

К е с т е

Қала брендинің құру жолы

Қала брендинің құру үрдісі: жалпыдан жекеге		
Өртүрлі салалардан ақпарат жинау және талдау	Қала брендинің жасақтау	Қала бренді коммуникациясы
– географиялық сипаттамалары; – әлеуметтік-мәдени сипаттамалар; – экономикалық параметрлері	– құндылықтар; – қаланың сипаты, ішкі және сыртқы сапалары; – қала брендинің қаланы жоспарлаумен өзара әрекеті	– қаланың визуалды сәйкестігін қалыптастыру; – ұзақмерзімді коммуникациялық стратегия

Ескерту. Дерек көзі [2].

Қала брендинің құрудың әмбебап тәсілі жоқ, дегенмен, аумақтық брендинг үрдісін ұйымдастыру бойынша негізгі ұсыныстар жасалған, бұл, өз кезегінде, қала келбетін құру және жылжыту үрдістерін қамтиды:

1. Қала имиджі, бренді және абыройы оның активтерінің бірі ретінде танылуы тиіс, оның негізіне зерттеуге, дамытуға және белсенді жылжытуға керек аумақтың айрықша ерекшеліктері жатқызылады.

2. Дәстүрлерге негізделген және жаңашылдық енгізуді білдіретін қаланы жылжытудың бірыңғай стратегиясы қажет.

3. Қала имиджі мен репутациясын қалыптастыру сұрақтары аймақтық билік деңгейінде қарастырылуы керек.

4. Қала брендингі, оның абыройын қалыптастырумен айналысатын арнайы қалалық комитет құру ұсынылады. Аталмыш комитеттің негізгі міндеті жергілікті билік органдары мен жеке компанияларға ұсыныстар жасау болып табылады.

5. Арнайы комитет құрамына әлеуметтанушы, тарихшы, мәдениет қызметкері, бизнес көшбасшылары, саяси қызметкерлері, қоғаммен байланыс жөніндегі мамандар, журналистер, экономистер, маркетинг жөніндегі мамандар, заңгерлер, аумақты жылжыту бойынша сарапшылар кіргізілуі керек.

6. Имидждік-репутациялық қайта құрулар стратегиясын жүзеге асыруды мемлекеттік-жеке серіктестік механизмін қолдана отырып, жүргізу ұсынылады.

7. Жергілікті халықтың идеялары мен интеллектін пайдалану ұсынылады. Осы мақсатта барлық ниет білдірушілерден ұсыныстар қабылдауды (жазбаша түрде, телефон арқылы тегін қоңырау шалу т.б.), конкурстар ұйымдастыруға, гранттар бекітуге болады.

Қалалар негізінен ірі, орта және шағын түрлерін анықтау кезінде әлемдік теория мен тәжірибеде қаланың көлемі (халқының саны), оның қызметінің мөлшері мен көлемі (көпшілік тұрғындарының негізгі қызметі) секілді негізгі критерийлер ескеріледі. Бұл ретте түрлі елдердің ұлттық заңнамаларында олар бойынша елді мекені қала болып есептелінетін халық санының түрлі критерийлері белгіленген: Данияда 250 адамнан бастап Жапонияда 30 мың адамға дейін. Қазақстанда және ТМД елдерінде егер елді мекен халық саны 12 мың адамнан кем болмаған жағдайда қалаға жатқызылады [3; 15].

Шағын қалалар қала халқының ұдайы өсуі қаланың аумағындағы әрбір адамның қажетті күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін барлық қажетті заттармен жабдықталған, қаланың аумағында орналасқан тұрғындар шоғырланған аумақтық тұтас және жинақы кеңістіктер болып табылады. Қазіргі уақытта Қазақстанда 87 қала бар, олардың 41 шағын қала бар, олардағы халық саны 2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 947,2 мың адамды құрайды. Бұл ретте 33 шағын қала тиісті ауылдық аудандардың әкімшілік орталықтары болып табылады, 8 шағын қала ауылдық аудандардың орталықтары болып табылмайды. Географиялық орналасу бойынша агломерациялардың ықпал ету аймағында зерттеліп отырған шағын Қандыағаш қаласы орналасқан.

Қазақстанның барлық шағын қалаларына ортақ экономикалық дамудың негізгі мәселелерін бөліп қарауға болады:

– өнеркәсіптің бір түрі басым келетін қалалық қоныстардың болуы бұл қоныстардың қала түзуші кәсіпорынға толық тәуелділігін білдіреді;

– экономикалық базаның шектелуі және білікті кадрлар мен инвестициялар тартудағы тиімсіз бәсекелік жағдайлар;

– көпшілік өнеркәсіптік кәсіпорындардың технологиялық артта қалушылығы, негізгі қорлардың жоғары деңгейде тозуы, еңбекті қолдану орындарының жетіспеушілігі мен жұмыссыздықтың артуы;

– қолайсыз демографиялық ахуал – жастардың ірілеу қалаларға көшуі, халықтың табиғи кемуі, денсаулық сақтаудың төменгі даму деңгейі;

– әлеуметтік-мәдени саланың жеткілікті деңгейде дамымауы және инженерлік-инфрақұрылымдық объектілердің төменгі даму деңгейі [4; 25].

Осылайша, еліміздегі шағын қалалардың даму мәселелері өте өзекті болып отыр.

2015 жылы Ақтөбе облысы Экономика және бюджетті жоспарлау басқармасының ұсынысымен «Шағын және моноқалалар брендингі, олардың кешенді дамыту жоспарларын құру» бағдарламасы бойынша Ақтөбе облысының бірқатар шағын қалаларына, атап айтқанда, Қандыағаш, Ембі, Жем, Темір, Шалқар, Алға қалаларына маркетингтік зерттеулер жүргізілді.

Қазақстандағы өнеркәсіптік және көлік орталығы болып Ақтөбе облысы бойынша Қандыағаш, Ембі, Шалқар, ал басқа өңірлерде Аягөз, Шу, Арыс, Қазалы қалалары табылады.

Қандыағаш қаласы елдің негізгі теміржол тармағында (Ақтөбе – Алматы, Ақтөбе – Астана, Ақтөбе – Атырау) және автожол (Ақтөбе – Астрахань) және «Бұқара – Орал», «Жаңажол – Ақтөбе» магистралды газ құбырларының қиылысында орналасқан аймақтық көліктік торап болып табылады, осыған байланысты Қандыағаш қаласының негізгі кәсіпорындарының көбісі жүк жеткізу, көлік және экономиканың аралас секторларына жатады.

Қандыағаш қаласы облыс орталығы Ақтөбеге жақын орналасқан (90 км). Қала теміржол магистральдарының бойында орналасқан, олар Москва – Ташкент, Ақтөбе – Атырау және облыс орталығы Ақтөбе, Атырау, Астана, Алматы, Маңғышлақ сияқты қалалар мен теміржол арқылы байланысы бар. Ақтөбе мен Қандыағаш арасында автобустық маршруттар да жүреді және қалаішілік автобус жүйесі бар, ол қала халқына қызмет етеді. Бірақ жолдардың сапасы қанағаттандырылмайтын емес. Сонымен қатар Қандыағаш Ресейдің Орынбор қаласынан шамамен 400 км шақырым арақашықтықта орналасқан, бұл өз кезегінде қалаға стратегиялық географиялық маңызын арттырып отыр (Ақтөбе облысының 2014-2018 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамы).

Қандыағаш қаласының брендті төмендегі құраушыдан тұрады: өнеркәсіп және ауылшаруашылық өнімдерін өңдеу салаларына негізделген экономика, Мұғалжар ауданының мәдени орталығы, экспорттық тауарлары – мұнай өңдеу өнімдері, құрылыс бұйымдары, халқы.

Қандыағаш қаласын табысты брендеудің негізгі параметрін көрсетуге болады:

– айрықшалығы – территориялық орналасуы, көлік-коммуникация жүйесінің дамуы, облыстың ірі аудан орталығы, өнеркәсіп салалары кәсіпорындарының әрекет етуі;

– тарихымен байланысты идеология – Қандыағаш қаласының атауы қалмақтармен соғыс дәуірінен шыққан деседі, бұрынғы атауы Октябрьск қаласы;

– ұтымды сәулет – Финляндия ауданы деп аталатын финдік үлгімен салынған үйлер болмаса, архитектура жағынан Қандыағаш қаласы Қазақстанның басқа шағын қалаларынан ерекшеленбейді, кеңестік көп қабатты үйлер мен жеке үйлер.

Қандыағаш қаласының брендингі төмендегілермен байланысты:

– жергілікті өнімдермен: шағын МӨЗ өнімдері, құрылыс материалдары, этил спирті т.б.;

– корпоративті брендтермен: «Ақтөбемұнайгаз СНПС» АҚ, «Қазақстан темір жолы» АҚ, «ВерналОйл» ЖШС, «Силикат-А» ЖШС, «Базальт-А» ЖШС, «Кентавр» ЖШС т.б.

Қандыағаш қаласын брендтеу объектілері төмендегі болуы мүмкін:

– қаланың фирмалық стилі (логотип, сыртқы жарнама, полиграфия, кәде-сый, интернет);

– қоғамдық көлік (вокзал, автовокзал, аялдамалар);

– қаладағы навигация (сызбалар, баннерлер, сілтеуіштер т.б.);

– қалалық жоғары көңіл бөлу объектілері, көрнекі жерлері (мұражай, мәдениет орны, саябақтар, демалыс орындары т.б.);

– шаралар мен оқиғаларды рәсімдеу (қала күні, мейрамдар, фестивальдар).

Қандыағаш қаласы тыбысты брендингіне қолжеткізу төмендегідей артықшылықтарды қамтамасыз етеді:

– аймақта өндірілген тауарды қолдау (оның ішінде экспорттық өнімдер);

– инвестиция тарту;

– қалаға келушілер үшін қаланы тартымды ету;

– жоғары білікті жұмыс күшін тарту;

– қолайлы имидж, қалалықтардың мақтанышы мен қоғамдық сана қалыптастыру;

– қаладағы әртүрлі ақпарат пен коммуникацияны пайдалану.

Қалада мұнай мен газ өндіруден шетелдік және бірлескен кәсіпорындар – 7, теміржолдар мен пойыздарға техникалық қызмет көрсету саласында – 11 кәсіпорын, автожолдарға қызмет көрсету саласында 3 кәсіпорын жұмыс жасайды; бұдан басқа қалада мұнай жабдықтары, автомобильдік техникаға қызмет көрсету және жөндеу бойынша орталық, асфальт зауыты, шағын мұнай өңдеу зауыты бар. Көлік және логистикамен байланысты кәсіпорындардан бөлек Қандыағаш қаласында кірпіш зауыты жұмыс жасайды: жеке үйлер және мектеп пен балабақша сияқты мемлекеттік ұйымдар құрылысының көбеюіне байланысты қалада құрылыс материалдарына сұраныс өсуде.

Ұзақмерзімді көрініске сәйкес, Қандыағаш қаласы өнеркәсіп, агроөнеркәсіп, логистика және қызмет көрсетудің Батыс Қазақстандағы еңбектің динамикалық өсу қарқынымен және халықтың ауқатты өмір сүруінің жоғарғы деңгейімен сипатталатын дамушы орталығы болуы тиіс [5].

Қаланың даму жоспарында SWOT-талдау, маркетингтік зерттеулер нәтижесінде басты стратегиялық бағыт ретінде төмендегі салалар айқындалды:

1-ші стратегиялық бағыт: ауылшаруашылық өнімдерін қайта өңдеу. Ауылшаруашылық өнімдерін қайта өңдеуді дамыту Қандыағаш қаласының жергілікті экономикасының әртүрлілендіру және өсуінің қозғаушы күші ретінде анықталды. Мұғалжар ауданы белгілі бір мөлшерде ауылшаруашылығына тәуелді, сондықтан жергілікті экономиканы дамыту әлеуеті агроөнеркәсіп кешенін дамытуға бағытталған. Осы стратегиялық бағыт аясында қызметтің төрт басты салалары ажыратылды:

- 1.1. Көкөніс шаруашылығы және көкөністі қайта өңдеуді дамыту.
- 1.2. Ет және сүт тағамдарын қайта өңдеу саласын дамыту.
- 1.3. Жүнді қайта өңдеу.
- 1.4. Жылыжай кешендерін және көкөніс сақтау қоймаларын ашу.

2-ші стратегиялық бағыт: құрылыс, көлік және инфрақұрылымға қатысты салалар мен қызметтерді дамыту. Қазіргі таңда Қандыағаш қаласында өнеркәсіптік кәсіпорындарды ашу, ең алдымен, көлік және логистикамен байланысты, оның ішінде мұнайгаз саласы мен теміржол жабдықтарына қызмет көрсетумен байланысты; бұл салада қалыптасқан үлкен тәжірибе мен дәстүр бар. Қандыағаш қаласының тиімді стратегиялық географиялық орналасуы және оның аймақтық көлік торабы мәртебесі қаланың дамуына айтарлықтай әсерін тигізетін болады. Жаңа халықаралық бағыттардың ашылуы, ел экономикасының өсуі және көлік желісін модернизациялау арқасында Қандыағаш қаласы арқылы өтетін теміржол және автомобиль жолдарымен жолаушылар және жүк тасымалы 2016-2030 жылдар аралығында кемінде 100–200 %-ға өседі деп күтілуде.

Ақтөбе агломерациясы үшін агломерация аясында жүрдек жерүсті рельсті транспортының (оның ішінде Ақтөбе-Хромтау, Ақтөбе-Алға-Қандыағаш, Хромтау-Қандыағаш және басқада қаласырты қатынастары), бірыңғай қоғамдық көлік және кіші авиацияның дамуы басым болып табылады.

Даму жоспарында стратегиялық бағыт қызметтің келесі салаларына бөлінген:

2.1. Мұнайгаз саласымен және оған қатысты технологиялармен байланысты өндірістер мен қызметтерді дамыту.

2.2. Теміржол көлігімен және оған қатысты технологиялармен байланысты өндірістер мен қызметтерді дамыту.

2.3. Автомобиль көлігі және логистикамен байланысты өндірістер мен қызметтерді дамыту.

3-ші стратегиялық бағыт: құрылыс және құрылыс материалдарын өндірумен байланысты өндірістер мен қызметтерді дамыту. Құрылыс және құрылыс материалдарын дайындау Қазақстанның басқа аймақтарындағыдай экономикалық қызметтің қуатты қозғаушы күші болуы мүмкін. Тұрғындар санының өсуіне байланысты, 2016-2030 жылдар аралығында, Қандыағаш қаласында білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет және спортпен байланысты мемлекеттік нысандар және тұрғын үйлер құрылысын ауқымды жүргізу керек. Құрылыс жұмыстары мен құрылыс материалдарына мұндай сұраныс аймақтағы өнеркәсіптің дамуын ынталандыратын болады. Мұғалжар ауданының аймағында құрылыс индустриясы және құрылыс материалдары үшін шикізат қоры жеткілікті. Қандыағаш қаласында қазіргі таңда кірпіш, газбетон, минералды мақта шығару зауыттары («Силикат-А» ЖШС, «Базальт-А» ЖШС) жұмыс жасайды, алайда 2016-2030 жылдар аралығында құрылыс және құрылыс материалдарын дайындау саласында қосымша кәсіпорындар ашуға құрылыс материалдарына жергілікті сұраныс болады деп күтілуде. Қандыағаш қаласының аймақ орталығында орналасуы – бұл жергілікті құрылыс материалдары индустриясының даму үшін алғышарт.

Бұдан басқа, теміржол және автожол инфрақұрылымын модернизациялау сияқты инфрақұрылымдық тапсырмаларды алдыңғы уақытта орындау, құрылыс материалдарын, әсіресе жол және теміржол жолдарына қолданылатын бетон мен бетон қондырғыларын өндірісін дамытуға әсерін тигізеді.

Берілген стратегиялық бағытта қызметтің үш басты салалары анықталған:

3.1. Құрылыс саласын дамыту.

3.2. Инфрақұрылым құрылысын дамыту.

3.3. Құрылыс материалдар өндірісін дамыту.

4-ші стратегиялық бағыт: кәсіби дағдыларды және адам капиталын дамыту. Жергілікті экономиканы дамытуды дамып келе жатқан жергілікті экономика салаларында кәсіби дағдының дамуымен ұштастыру қажет. Жаңа өндірістер мен қызметтерді және дағдылар мен біліктілікті дамыту үрдісі өзара толықтырғыш тандем түзеді: дамып келе жатқан өнеркәсіп білікті кадрларды қажет етеді, ал қазіргі заманғы технологияларды және дағдыларды меңгерген еңбек ресурстарының болуы жергілікті экономиканың дамуына және жаңа кәсіпорындардың пайда болуына ықпал етеді. Алынған білімдерді индустрияның қажеттілігіне сәйкестендіру үшін жергілікті оқыту мекемелерінде техникалық және кәсіби оқытуды модернизациялау және дамытуды жергілікті бизнес-қоғамдармен серіктесе отырып жүргізу керек.

5-ші стратегиялық бағыт: тұрғын үй коммуналдық кешенін, инфрақұрылымды және мемлекеттік қызметтерді дамыту. Жоғарыдағы төрт стратегиялық бағыттар жергілікті экономика мен еңбек нарығын дамытумен байланысты. Экономикалық даму мемлекеттік қызметтердің дұрыс

көрсетілуімен және қажетті қолдау инфрақұрылымның болуымен тығыз байланысты. Жергілікті аумақтың экономикалық дамуын қамтамасыз ететін жалақы мен тұрғындардың жұмыспен қамтылуы адам әлеуетін дамыту мен адам өмір сапасын арттыру кепілі болып табылады. Қандыағаш қаласындағы тұрғын үй коммуналдық шаруашылығын дамытуға инфрақұрылым және мемлекеттік қызметтерді дамытуға жататын стратегиялық бағыт төмендегідей анықталған:

- 5.1. Мемлекеттік басқаруды дамыту.
- 5.2. Мемлекеттік білім беруді дамыту.
- 5.3. Денсаулық сақтауды дамыту.
- 5.4. Мәдениет және спортпен байланысты қызметтерді дамыту.
- 5.5. Қоқысты қайта өңдеу зауытын дамыту.
- 5.6. Тұрғын үй қорын қамту және дамыту.
- 5.7. Инфрақұрылым, тұрғын үй коммуналдық шаруашылығын және қалалық ортаны дамыту.

Ұсынылып отырған Қандыағаш қаласының кешенді даму стратегиясы «Қазақстан–2050» ұлттық даму стратегиясына толық сәйкес келеді және ол ондағы қойылған мақсаттарға жетуге жәрдемдеседі. «Қазақстан–2050» бағдарламасының экономикалық саясатқа қатысты бірінші басымды саласында жұмыстың негізгі бағыттары ретінде ауылшаруашылық саласын модернизациялау болып табылады, оның ішінде егін шаруашылығын дамыту және ауылшаруашылық өнімдерін қайта өңдеуде ШОБ дамыту, сондай-ақ сауда және инфрақұрылымды дамыту қарастырылады.

Шағын қалаларды жандандырудың мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу, бәсекеге қабілетті артықшылықтарын ескере отырып, нақты қаланың даму стратегиясын әзірлеу, шағын және орта қалалардың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерінің мониторингін жүргізу, әлеуетті анықтау және бар мүмкіндігін ескере отырып, қаланың дамуының стратегиялық бағыттарын белгілеуі өзекті мәселе болуы тиіс.

Қазақстан Республикасындағы шағын қалаларды дамытудың негізгі бағыттары болып:

- әртүрлі өлшемдегі және салалық тиесілі кәсіпорындарды әртараптандыру және ұтымды әрекеттестіру есебінен экономиканың құрылымын жетілдіру;
- қалалардың функционалдық мамандану құрамын кеңейту;
- шағын қалалардың маңында бар минералды шикізат ресурстарын игеру;
- негізгі қызмет түрлерінің халыққа қолжетімділігін арттыру үшін әлеуметтік инфрақұрылымды аумақтық ұйымдастыру;
- халық және кадрлық әлеуетті ұдайы өндіру;
- шағын кәсіпкерлік субъектілерін қолдау инфрақұрылымын аумақтық ұйымдастыру және дамыту табылады.

Қорытындылай келе, Ақтөбе өңіріндегі шағын қала Қандыағаш қаласын дамытудың негізгі бағыттары олардың минералды-шикізаттық, өндірістік және еңбек әлеуетін, қолайлы географиялық жағдайын ескере отырып анықталуы керек [6]. Ол бойынша Қандыағаш сияқты шағын қала көлік орталығының одан әрі дамуы теміржолға қызмет көрсетумен және көлік құралдарын жөндеу және жинақтау бойынша өнеркәсіптік өндірісті жүзеге асырумен байланысты болып табылады.

Қандыағаш қаласын брендтеудің негізгі мақсаты инвестиция үшін тартымды орын ету болып табылады. Ол зерттеу нәтижесінде анықталған 5 негізгі стратегиялық бағыттар бойынша ішкі және сыртқы инвесторларды тарту үшін қажет.

Қандыағаш қаласын брендтеу мүмкіндігін мәнді дәрежеде осы өңірдегі шағын және орта кәсіпкерліктің даму деңгейі беретіндігін атап өткен жөн.

Болашақта Хромтау, Қандыағаш, Алға, Ембі, Шалқар сияқты дамыған шағын қалалары есебінен тұтастай Ақтөбе облысы барынша бәсекеге қабілетті мамандандырылған салаларды (құрылыс индустриясы, химия өнеркәсібі, медициналық техника өндірісі, ауыл шаруашылығы өнімін өңдеу) басымдықпен дамытып қарқынды өңдеуші өндірісі бар, көмірсутекті және минералдық шикізат өндіретін әртараптандырылған ірі орталық ретінде танылады.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан жолы–2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2014 жылғы 17 қаңтардағы халыққа арналған Жолдауы / Н. Назарбаев. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: [http:// www.akorda.kz](http://www.akorda.kz).

2 Визгалов Д. Брендинг города / Д.Визгалов. — М.: Ин-т экономики города, 2011. — 160 с.

3 Нұрланова Н.Қ. Қазақстандағы моноқалаларды әлеуметтік-экономикалық дамытудың негізгі мәселелері / Н.Қ. Нұрланова, С.Н. Гайсина, М.Қ. Мелдеханова, С.Х. Берішев, Н.Ж. Бірімбетова, А.А. Киреева. — Алматы: ҚР БҒМ ҒК, 2012. — 156 б.

4 Мұқан Б. Актуальные вопросы экономической специализации регионов в условиях постиндустриальной экономики / Б.Мұқан // Экономика и статистика. — 2014. — № 1. — С. 24–28.

5 2016–2020 жылдарға арналған Қандыағаш қаласының даму бағдарламасы. Қандыағаш қаласы, 2015 ж. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz>.

6 «Ақтөбе қаласының бас жоспары». Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 31 қазандағы № 643 Қаулысы. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz>.

Р.А. Есберген

Брендинг малых городов в Казахстане: на примере города Кандыағаш Актюбинской области

В данной статье рассмотрены проблемы формирования брендинга города в условиях индустриально-инновационного развития национальной экономики. Развитие малых городов Республики Казахстан в новом направлении экономики показано на примере города Кандыағаш Актюбинской области. Сделан анализ основных проблем, характерных для экономического развития малых городов Казахстана. Город Кандыағаш в Западном Казахстане характеризуется как развивающийся центр с динамичным ростом труда и высоким уровнем жизни населения. Развиваются промышленность, агропромышленность, логистика и сервис. Исследованы теоретические вопросы брендинга города, проведен его SWOT-анализ, определены стратегические отрасли для брендинга города. Проанализированы пути, проблемы и возможности брендинга города Кандыағаш, являющегося промышленным и транспортным центром Казахстана. При написании статьи использованы научные методы — научной абстракции, экономического анализа и синтеза, статический метод, макроэкономический метод, метод сравнения. Основные выводы и предложения научной статьи базируются на законах Республики Казахстан в области развития регионов, а также на материалах государственных программ «Развитие регионов», «Развитие моногородов на 2012–2020 гг» и других государственных программ по развитию малых городов, моногородов, агломераций.

Ключевые слова: малый город, брендинг города, цели, этапы формирования брендинга города, составляющие бренда города, малые города Республики Казахстан, малые города Актюбинского региона, малый город Кандыағаш, промышленный и транспортный центр, SWOT-анализ, основные направления стратегического развития малого города.

R.A. Yesbergen

Branding small towns in Kazakhstan: on example of Kandyagash city in Aktobe region

This article deals with the problems of formation of city branding in terms of industrial-innovative development of the national economy for the development of small towns of the Republic of Kazakhstan in the new areas of the economy on the example of the city of Aktobe region Kandyagash. The analysis of the main problems in the economic development of small cities of Kazakhstan is made. City Kandyagash characterized as a development center with the dynamic growth of labor and high standard of living in Western Kazakhstan on the development of industry, agro-industry, logistics and service. Theoretical city branding issues, conducted SWOT-analysis Kandyagash the city, resulting in defined strategic sectors for the branding of the city. It analyzes the way the challenges and opportunities of branding the city Kandyagash, is an industrial and transport center of Kazakhstan. When writing this article used the scientific method-method of scientific abstraction, economic analysis and synthesis method, a static method, the macroeconomic method, comparison method. The main conclusions and recommendations of the scientific article based on the laws of the Republic of Kazakhstan in the field of regional development, as well as on the materials of the state program «Development of Regions», «The development of single-industry towns in the 2012–2020 years» and other state programs for the development of small towns, single-industry towns, agglomerations.

Keywords: small town, city branding, goals, stages of formation of city branding, brand make up the city, small city of the Republic of Kazakhstan, small cities of Aktobe region, a small town Kandyagash, industrial and transportation center, SWOT-analysis, the main directions of the strategic development of a small city.

References

- 1 Kazakstan zholy–2050: bir maksat, bir mudde, bir bolashak: Kazakstan Respublikasy Prezidenti N.A. Nazarbaevtyn 2014 zhylyhy 17 kantardahy khalykka arnalhan Zholdauy (2012) [Kazakhstan's way–2050: common goal, common interests, common future. Address of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of January 17, 2014]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz> [in Kazakh].
- 2 Vizgalov, D. (2011). *Brendinh horoda* [Branding city]. Moscow: Institut ekonomiki horoda [in Russian].
- 3 Nurlanova, N.K., Gysin, S.N., Meldehanova, M.K., Berishev, S.H., Birimbetova, N.Zh., & Kireeva, A.A. (2012). *Kazakstandahy monokalalardy aleumettik-ekonomikalyk damytudyn nehizhi maseleleri* [Main problems of social-economic development of monotowns in Kazakhstan]. Almaty: KR BHM HK [in Kazakh].
- 4 Mukan, B. (2014). *Aktualnye voprosy ekonomicheskoi spetsializatsii rehionov v usloviakh postindustrialnoi ekonomiki* [Topical issues of economic specialization of regions in the conditions of postindustrialization of the economy]. *Ekonomika i statistika – Economy and Statistics, 1*, 24–28. Astana [in Russian].
- 5 2016-2020 zhyldarha arnalhan Kandyagash kalasynyn damu bahdarlamasy [Kandyagash city development program on 2016-2020]. (2015). *Kandyagash* [in Kazakh]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Kazakh].
- 6 «Aktobe kalasynyn bas zhospary». Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2016 zhylyhy 31 kazandahy No. 643 Kaulysy (2016) [«General plan of the city of Aktobe». Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 643 of October 31, 2016]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Kazakh].

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

UDC 336.77

B.S. Yessengeldin¹, L.S. Komekbayeva¹, G.M. Kalkabayeva²

¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*

²*Karaganda Economic University of Kazpotreboysuz, Kazakhstan
(E-mail: aisanatazhbaeva@mail.ru)*

Determination of the risk limit for the banks' loans to the economic entities taking into account the industry and regional peculiarities

This article examines the content of the system of bank lending. In the process of analyzing the current state of bank crediting the special attention is paid to the central problems faced by banks and borrowers, including the high credit risks, lack of long-term credit resources, low availability of the credits for enterprises of the real sector of economy, etc. Limiting the credit risk is considered as the main condition for ensuring credit repayment. Calculation of the credit limit is based on determining the borrower's credit rating using a system of quantitative and qualitative indicators of its activities, taking into account industry and regional characteristics. The proposed method of calculating the credit limit consists of three consecutive stages: evaluation of the creditworthiness of the borrower - is realized by calculation of values of financial indicators by the commercial bank using the data of financial statements of the borrower, comparison of them with normative values and assigning the creditworthiness class to the borrower according to values calculated; definition of credit rating on the basis of estimation of qualitative characteristics of the borrower; calculation of the credit limit with the use of discount rates.

Keywords: banks, credit, repayment, arrears, credit risk, limit, coefficients, financial condition, credit policy.

Currently, the banking sector is one of the most developed and significant segments of the financial market of the Republic of Kazakhstan in terms of the volumes, the spectrum and the quality of rendered services. Its leading role in financial support of economic development of Kazakhstan is caused, first of all, by availability of resource potential. At the same time, one of the main factors to raise the competitiveness of the domestic economy is the large-scale increase in loans and investments in the real sector, which requires a comprehensive reorientation of the credit resources of the banking system to the solution of the tasks of sustainable and long-term economic growth of Kazakhstan.

However, the credit relations between the banks of the second level in Kazakhstan and economic entities are characterized by insufficient use of credit opportunities. Thus, the ratio of bank loans to GDP at the end of 2016 was less than 30 % (Fig. 1).

The tendency to decrease the share of bank loans in GDP has been observed since 2008. This situation has been influenced by certain factors and causes, both micro and macroeconomic. The growth of the credit risks and reduction of banks' capacity to minimize them led to the reduction of the loan offer.

At the same time, the investment opportunities of Kazakhstan's banks are rather modest. In the structure of the bank loans, the share of long-term loans granted for the acquisition of fixed assets was 1180.5 bln tenge at the end of 2016 (or 9.2 % of the total amount of bank loans). The share of bank loans in financing of the investments in the fixed assets in 2016 was only 5.8 % [1].

In turn, the dynamics of lending to the economy was adversely affected by the high level of non-performing loans in the banking sector. The presence of problematic loans in the loan portfolio reduces the credit potential of banks, forcing banks to divert significant funds for the formation of provisions and tighten

the terms of lending. The share of loans with overdue payments over 90 days was more than 13 % of the loan portfolio of Kazakhstan's banks at the beginning of 2015 (Fig. 2). At the same time, the share of three branches (construction, trade, non-productive sphere) accounted for more than 70 % of the corporate sector's non-performing loans. More than 60 % of the entire portfolio of non-performing loans was loans in foreign currency.

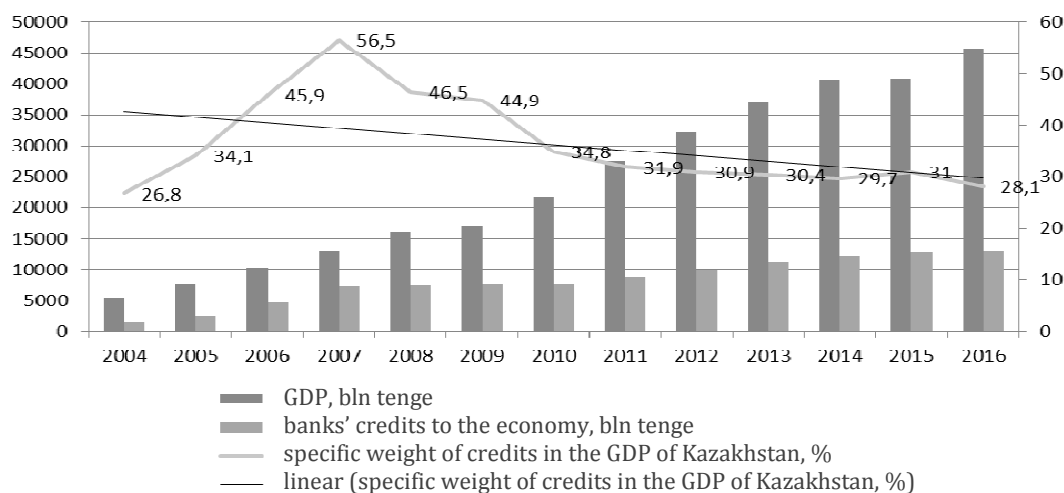

Figure 1. Ratio of banks' loans to GDP for the period 2004-2016 (compiled according to the data of the National Bank of Kazakhstan [2])

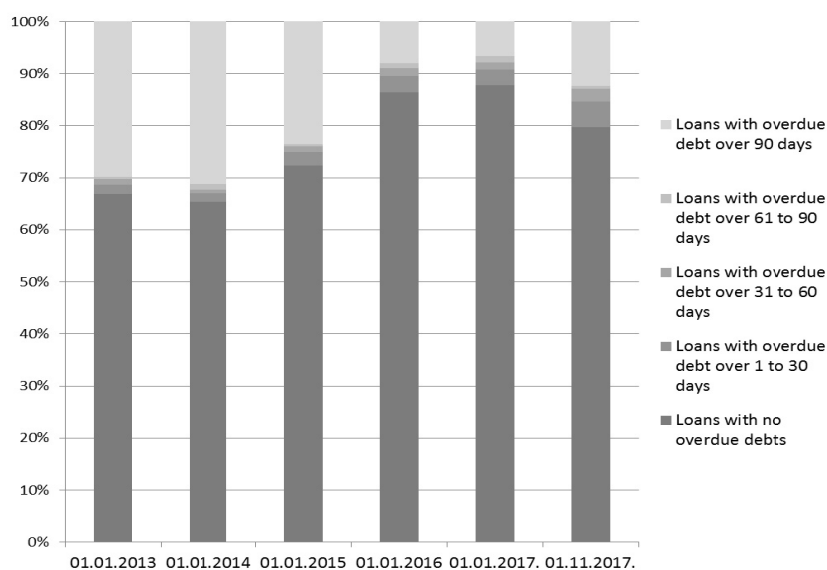

Figure 2. The quality of the loan portfolio of banks of the second level of the RoK for the period 2013-2016 (compiled according to the materials of the National Bank of the Republic of Kazakhstan [3])

As a result of the joint work of banks of the second level and the National Bank of the Republic of Kazakhstan there was a reduction of problematic loans in the loan portfolio to 6.7 % in 2016.

In comparison with the developed countries, where the specified share is 20-30 %, it is possible to conclude that in Kazakhstan the participation of the banking sector in financing of investments is very insignificant. On average, the share of bank crediting for the period 2008-2016 accounted for 4-5 % of the total investment in the fixed assets. The possibility of financing the investments is limited by the scarcity of long-term resources of banks.

In accordance with the Forecast of the socio-economic development of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021, the volume of the bank crediting by the year 2021 should grow up to 16397 bln tenge, while the average annual growth rate of crediting by banks of the second level in the period 2017-2021 should make 4.7 % [4].

It should be noted that during the last 8 years the maximum growth rate of bank loans was achieved in 2011 (16.1 %). According to the results of 2016, the growth decreased by 1.5 %.

In order to increase the rate of bank crediting to the economy, a number of state programs are implemented, providing various tools for supporting and stimulating financial support for enterprises of the real sector of the economy through banks of the second level of the RoK. The desire of the state to ensure the availability of credit has become realized through the state guarantees, subsidized interest rates, allocation of funds for the provision of targeted loans for small and medium-sized businesses and other tools.

For its part, the National Bank of the Republic of Kazakhstan intends to use certain measures to accelerate the credit activity of the banking sector. One of the priority directions of the monetary policy for 2017 is «... recovery of crediting of the economy through creation of appropriate macroeconomic conditions, stabilization of long-term expectations on inflation and growth of business activity» [5].

In this regard, the National Bank, in order to provide banks with credit resources, is working on the formation of a risk-free yield curve. This measure is aimed at the development of long-term tenge funding at the expense of the institutional investors. At the same time, measures are being developed to stimulate long-term investments and deposits through the regulation of their value, the process of issuing bonds by banks to the domestic market, the mechanism of security of the assets, etc.

With the purpose of formation of the long-term assets in the banking system the system of instruments of the National Bank of Kazakhstan is improved through introduction into the practice of the mechanism of provision of conditional funding (liquidity in exchange for the bank's obligation to reduce the volume of the problem assets, lending to the priority sectors) [6].

Thus, the revival of the real sector of the economy is now connected with the development of the bank crediting. Banks, as major financial intermediaries, mobilize and redistribute financial resources between sectors of the economy. The participation of banks in the turnover of the financial resources contributes to its more efficient functioning, accelerating the process of reviving the economy at a new level. However, the quality of the economy of Kazakhstan as a whole does not meet the criteria under which the processes of investment and credit become sustainable. Moreover, the investment opportunities of the banks of the second level do not meet the needs of the real sector. In this regard, increasing the role of bank crediting is a strategic objective in financial substantiation of Kazakhstan's economic development.

For deeper study of the theoretical aspects of bank crediting it is expedient to consider its content as a system with many interrelated elements.

According to Prof. O.I. Lavrushin, understanding and implementation of the crediting process as a system contributes to increasing the role of bank credit in stimulating the real sector of the economy and improving the credit process management system in order to minimize the credit risks [7; 9].

Indeed, bank crediting as a system covers the entire process of granting and repayment of loans, including the regulation of credit relations.

Bank crediting affects not only the relationship between the lender and the borrower over the transfer of loaned value, but also credit relations on a wide scale. Lending is an important factor in improving the socio-economic situation and well-being of society by contributing to the improvement of proportions in the economy, creating favorable conditions for the creation of the new enterprises and firms, for the development of various forms of entrepreneurial activity and increasing on this basis the number of jobs.

Regulation of the credit relations lays in their regimentation by legislative and normative acts of the state, the credit policy, and the rules of crediting. Since a credit transaction is accompanied by the development of the economic relations arising from the production process, the legal norms are of special effect: a loan agreement is signed, according to which the creditor and the borrower become the subjects of crediting with obtaining the certain rights and obligations. That is, a special legal relationship is established between the creditor and the borrower, which starts from the moment of credit application submission by the borrower and its approval by the creditor and ends with a full refund of loaned funds. The creditor and the borrower interact with each other as participants of the credit agreement, and the creditor is a subject with free resources and voluntarily lending them to the borrower under certain conditions.

Consequently, there is a certain degree of confidence in credit relations, when the lender trusts, and the borrower takes the obligation to repay the loan in the future. As noted by Prof. O.I. Lavrushin, «... the moral and economic beginnings of trust remain the fundamental basis that is always present in the organization of the credit process. Trust in a credit transaction does not arise under duress, it is a consequence of existence of long-term stable relations between economic agents, and the correct fulfillment of mutual obligations» [8; 50].

The composition of all elements forming the bank crediting system is presented in Figure 3.

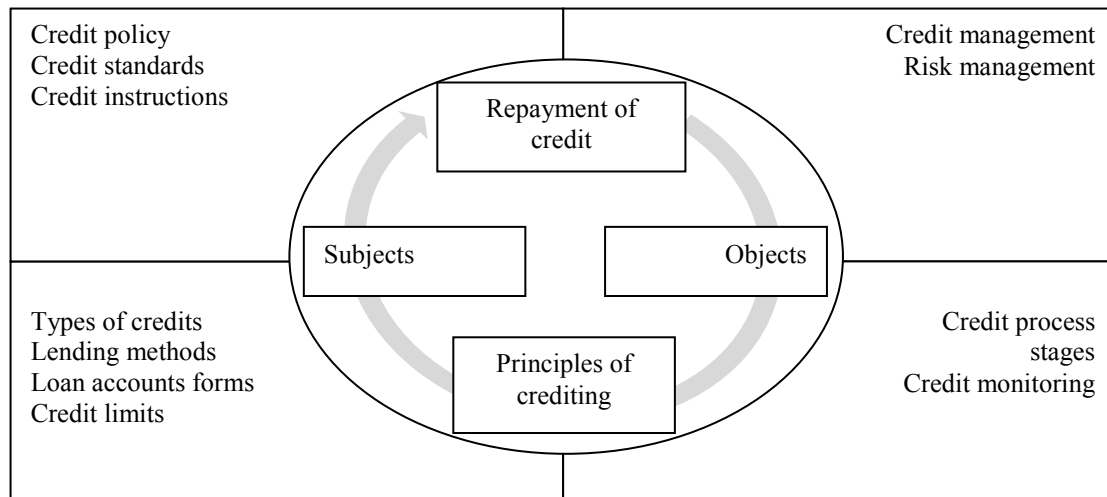

Figure 3. Bank crediting system

The bank crediting system is based on the subjects and objects of credit relations. Subjects are interested in the development of credit relations: a creditor – in receiving the income (reward) from the credit transaction, the borrower – in receiving the profit from the use of the bank loan in its activity. At present, the borrower is given a great opportunity to choose the bank, whose credit services he would like to use. Thus, for the crediting process to occur in the whole variety of conflicting interests of partners, it is necessary to find such a solution that the transaction is advantageous for both parties.

The objects of the bank credit may be the current needs of enterprises in current capital, some of which may be seasonal, and capital costs associated with the acquisition, expansion and renewal of basic production funds, introduction of innovations and modernization of production and technologies, etc. In determining the objects of crediting banks take into account their statutory requirements, the range of customers being served, the goals of their strategic development, the economic situation in the country and other factors.

As can be seen from Figure 3, the principles of crediting are an integral part of the bank crediting system. They should be reflected in the credit policy and have a direct impact on the lending mechanism.

Repayment, as the basic essential characteristic of a credit, distinguishes and allocates it as an economic category. It acts as an essential foundation that combines the principles of crediting. This approach to the study of the importance of crediting principles in the development of credit relations involves understanding of these principles from the position of mandatory repayment of loans issued. In this aspect the maturity and the security act in the new quality of return date and security as a guarantee of credit repayment. In combination all the principles of crediting provide the necessary conditions for the return movement of loaned value.

The credit policy regulates the organization of the bank crediting process. In essence, the credit policy establishes the equilibrium that exists between the level of the credit risk and the perceived income from the credit activity, because on the one hand, the interests of credit policy are influenced by the interest of depositors and shareholders of the bank, and on the other hand, by the need to meet the demand of the clients for monetary resources.

In combination, the credit policy, the credit standards and the credit regulations form an integrated crediting policy.

In turn, the lending mechanism, acting as one of the elements of the crediting system, expresses the technical procedure of the crediting process, beginning with the choice of the type of bank lending, opening of the loan account and a credit line and setting the schedule of the repayment of the loan debt, ending with the procedure of credit monitoring and repayment of the credit with the payment of remuneration.

From the practice of the credit business it is known that the crediting mechanism has many manifestations which can be considered in various aspects. The choice of a credit mechanism is interconnected with the choice of the type of bank lending and depends on the needs and specifics of the borrower's functioning and credit capabilities of a bank as a creditor.

The most important condition of timely and full repayment of credit is the correct organization of credit process by the bank. Availability of guidance and methodological documents regulating credit operations of

a bank, development of a clear procedure for consideration and approval of a loan, determination of the requirements for credit documentation, creation of a system of effective control over the validity of the loan and the reality of the sources of its repayment, a good organization of the analytical work in the bank, a high level of information about the clients - all this greatly reduces the likelihood of non-return of bank loans.

Provision of a credit repayment is a complex purposeful activity of the bank, which includes the system of organizational, economic and legal measures, constituting to a special mechanism, determining the ways of providing loans, sources, terms and ways of their redemption, documentation that provides for the repayment of loans.

It should be noted that in order to ensure stability of the second level banks, an effective system of credit repayment management is necessary.

The credit recovery management system includes the principles of crediting, credit policy and credit standards, credit monitoring, mechanisms for reducing problematic loans.

In unity all elements are directed on development of the process of crediting, provision of repayment of all amount of credits, forecasting, overcoming and compensation of losses from non-repayment of credit. In turn, each of these elements as a subsystem, contains a corresponding set of components that specify its contents. Their use in credit activity of the bank depends on the ability of credit specialists to react to the possible negative consequences of credit risk in the bank's activity and to take complex decisions on its minimization.

Structural reforms, especially in the area of risk management and management in banks, are needed to reduce the level of overdue loans and improve the quality of the loan portfolio. When issuing loans to their customers, banks need to consider and assess the future risks of the bank related to the financial condition of the client and its business plan in order to minimize the non-return of credits later. A comprehensive risk analysis of credit should take into account the main risks presented in Figure 4.

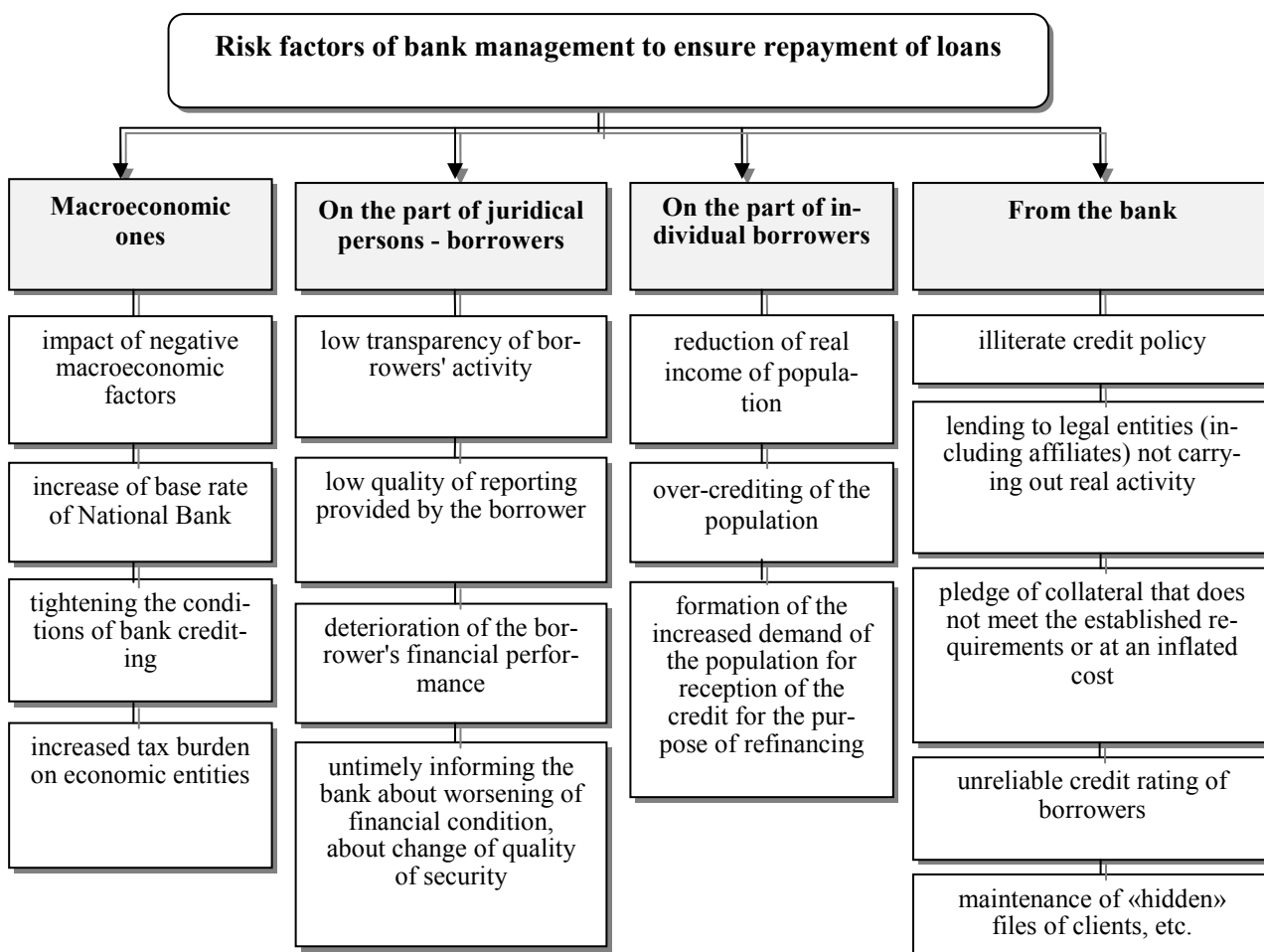

Figure 4. Risk factors of bank management to ensure repayment of loans

In the process of forming the optimal structure of the credit portfolio of the bank it is necessary to assess the risks not only of the borrower, but also to include a wider range of assessed factors, for example, assessment of economic situation in the industry, assessment of competitiveness and others.

The interaction of the banking sector and economic actors can be strengthened by a special complex scientific approach to the problem. In this regard, a scientifically-based methodology was developed for calculating the limit of bank crediting based on the borrower's credit rating, and using the system of quantitative and qualitative indicators of its activity.

The proposed method of calculating the credit limit consists of three consecutive stages: Stage I - evaluation of the creditworthiness of the borrower - is realized by calculation of values of financial indicators by the commercial bank using the data of financial statements of the borrower, comparison of them with normative values and assigning the creditworthiness class to the borrower according to values calculated; II stage – definition of credit rating on the basis of estimation of qualitative characteristics of the borrower; Stage III – calculation of the credit limit with the use of discount rates.

For realization of the first stage and for the purpose of more meaningful analysis of clients' ability to repay bank credit the financial analysis coefficients, available in the practice of domestic and foreign credit business were studied.

As a result of conducted researches in the field of methods of analysis of financial condition of the borrower the expediency of use of the system of 8 financial indices, grouped in factors of liquidity, repayment capacity, profitability, business activity is revealed (Table 1).

Table 1

Creditworthiness indices system

Coefficients group	Name of coefficients	Designation	Calculation algorithm
1. Liquidity and solvency ratios	1) Current liquidity ratio	K_1	The ratio of the current assets to the current liabilities
	2) Emergency liquidity ratio	K_2	The ratio of the most liquid funds plus accounts receivable to the current liabilities
2. Repayment capacity coefficients	3) Debt and equity ratio	K_3	The ratio of debt and equity
	4) The coefficient of security by own funds	K_4	The ratio of own circulating assets to current assets
3. Profitability ratios	5) The ratio of net income to income from the sale	K_5	The ratio of net income to income from the sale of products (works, services)
	6) Profitability of the assets	K_6	The ratio of income from the sale of products (works, services) to the average value of total assets
4. Business activity coefficients	7) Maturity of accounts receivable	K_7	The ratio of the product of accounts receivable times the number of days to income from the sale of goods (works, services)
	8) The ratio of income from the sale of products to the value of fixed assets	K_8	The ratio of income from the sale of products (works, services) to the fixed assets

Note. Compiled basing on sources [9-11].

For the purpose of definition of credit limit of the system of the selected coefficients meets two basic criteria:

– firstly, it reflects the borrower's ability to repay the loan within the specified terms and pay the remuneration;

– secondly, the coefficients calculated on the basis of indicators determine the considerable (significant) peculiarities of the company's activity and duplicate each other to the minimum extent.

In addition, this system of financial indicators is characterized by a relatively simple collection of data necessary for the calculation, which are mainly reflected in the balance sheet and the profit and loss statement of each borrowing company and are included in the list of documents required for the formation of credit documentation.

After calculating the credit ratios according to the data of the borrower, the obtained values are compared to the values of the industry average coefficients (Table 2). This approach is determined by the significant influence of specific industry peculiarities on the process of bank lending. In addition, the values of indicators established on the basis of study of economic literature according to the world practice of credit business were used as the recommended values.

Table 2

Creditworthiness indices normatives

Coefficients	Norm (according the world practice)	Industry average coefficient in the Republic of Kazakhstan for 2016					
		Agriculture	Mining industry	Manufacturing industry	Construction	Trade	Transport and communication
K_1	$1 < K_1 < 2$	1.176	1.329	1.446	1.033	0.987	1.295
K_2	$K_1 > 1$	0.646	0.983	0.840	0.712	0.636	0.965
K_3	$K_3 < 0.7$	1.139	1.084	0.971	2.671	6.065	0.606
K_4	$K_4 > 0.1$	0.150	0.248	0.308	0.032	Negative result	0.228
K_5	Industry specifics	0.124	0.281	0.178	0.048	0.087	0.161
K_6	$K_6 > 3$	0.719	0.731	0.810	1.511	0.734	0.421
K_7	Industry specifics	127.25	69.35	107.49	94.16	194.29	111.52
K_8	Industry specifics	1.633	1.622	2.178	5.969	4.692	0.710

Note. Compiled on the basis of calculations and sources [10-12].

When comparing the values of credit ratios calculated according to the borrower's financial statements with the values of the industry average coefficients for each indicator a certain number of points is assigned: the values of coefficients equal to industry average ones are assigned 10 points; above industry average – 15 points; below industry average – 5 points. If the amount of the scores exceeds 105 points, the borrower can be attributed to the 1st class of creditworthiness. If the amount of scores is less than 105 points, but more than 65 points, the borrower can be attributed to the 2nd class of creditworthiness. If the amount of the scores is less than 65 points, the borrower should be attributed to the 3rd class of creditworthiness.

Stage II – Definition of the credit rating. In economic literature credit rating is defined as credit risk assessment and probability of default [13; 155]. In the considered methodology the credit rating is based on the analysis of the quality characteristics of the borrower, that is, it is a measure of the bank's «degree of trust» to the borrower. The credit rating is defined according to the scheme presented in Figure 5.

In Figure 5 the final result is the definition of credit rating of the borrower on the basis of the analysis of qualitative characteristics in three blocks. The first block contains the creditworthiness evaluation of the borrower, where the basic element is the calculated class of creditworthiness. The second block reflects the assessment of the borrower from the standpoint of its reliability and responsibility for fulfilling its obligations. The third block is aimed at studying the acceptability of credit transaction conditions to the bank and compliance with the credit policy provisions.

The calculation of the consolidated credit rating is made by the following formula:

$$R = (k_i \cdot p_i \cdot m_i \cdot w_i),$$

where R — the credit rating of the borrower; k — a set of parameters characterizing the client as a partner; p — a set of parameters characterizing the client's condition; m — a set of parameters characterizing the loan conditions; w — a set of parameters characterizing the quality of management of the borrower's enterprise.

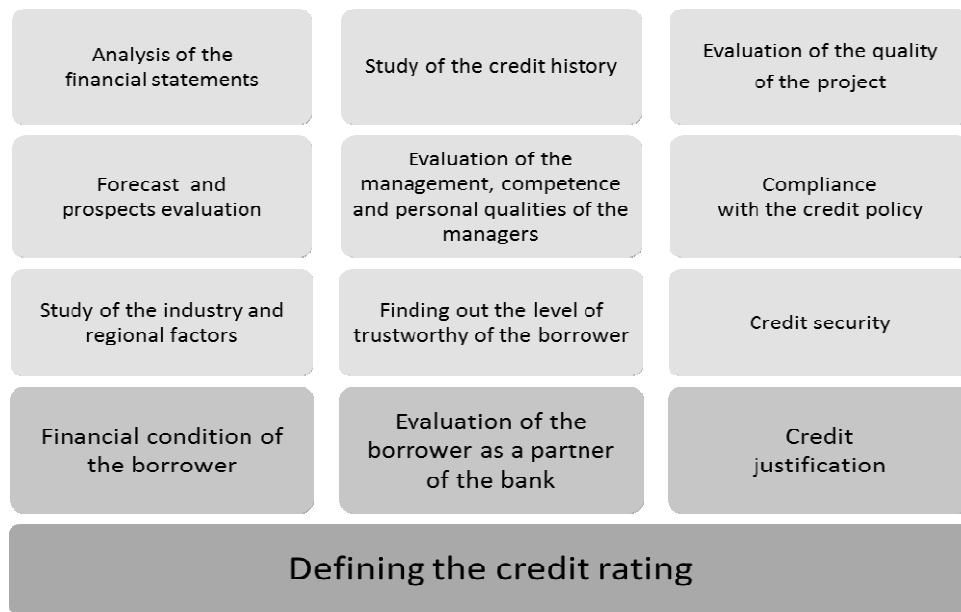

Figure 5. The relationship of elements in determining the credit rating of the borrower

The potential borrower is assessed by the bank on the presented qualitative indicators, each of which, in turn, includes a certain set of parameters characterizing some side of the borrower or the loan requested by him:

$k_i = \sum_{i=1}^3 k = k_1 + k_2 + k_3$ — indicators characterizing the client as a partner: creditworthiness class, credit history of the borrower, and public feedback;

$p_i = \sum_{i=1}^2 p = p_1 + p_2$ — indicators characterizing the production status of the client: prospects of development of the borrower, branch of the borrower (the index of entrepreneurial activity, economic situation, expectations of businessmen are taken as the basis of estimation);

$m_i = \sum_{i=1}^6 m = m_1 + m_2 + m_3 + m_4 + m_5 + m_6$ — indicators characterizing the loan conditions: loan term, credit purpose, credit feasibility study, compliance of the credit to the credit policy of the bank, credit size, credit security;

$w_i = \sum_{i=1}^3 w = w_1 + w_2 + w_3$ — indicators characterizing the quality of management of the borrower's enterprise: quality of organizational structure, quality of management methods, quality of previous work experience of managers.

The values of qualitative indicators on which the borrower's credit rating is determined are given in Table 3.

Table 3

Score evaluation of the possibility of providing a loan

Indicator	Parameter	Feature	Number of points
1	2	3	4
<i>k</i>	Class of borrower's credit-worthiness	the 1st	9
		the 2nd	5
		the 3rd	1
	Borrower's credit history	excellent	6
		good	5
satisfactory		4	
	doesn't exist	2	
	bad	0	

1	2	3	4
	Feed-backs about the borrower	excellent good are absent bad	5 4 1 0
<i>p</i>	Enterprise development prospects	dynamically developing stable functioning decline in business activity	9 5 0
	Borrower's industry	industry trade construction agriculture and other	9 6 3 2
<i>m</i>	Loan term	short medium long	8 2 0
	Purpose of the loan	production non-production	3 0
	Credit Feasibility Study	justified unjustified	9 0
	Compliance with the bank's credit policy	full partial no compliance	9 5 0
	Credit size	acceptable unacceptable	3 0
	Credit Security	secured unsecured	7 0
<i>w</i>	Company management	competent incompetent	5 0
Total			

Note. Compiled according to the source [14; 46].

According to Table 3 results, the amount of points earned is calculated and the borrower is assigned a credit rating. The highest credit rating is assigned to the borrowers with the sum of the points exceeding 75 points, the average – the sum of the score is less than 75, but more than 65, the low credit rating – the sum of the score is less than 65.

Stage III - calculation of the credit limit.

Credit limit calculation formula:

$$L = (a_1 \times d_1 + a_2 \times d_2 + a_3 \times d_3 + a_4 \times d_4) - S_k,$$

where L — credit limit; a_1, a_2, a_3, a_4 — respectively quick-selling, medium-selling, slow-selling and hardly-selling assets of the borrower; d_1, d_2, d_3, d_4 — respectively coefficients of discounting of quick-selling, medium-selling, slow-selling and hardly-selling assets of the borrower; S_k — short-term liabilities of the borrower.

The formula for calculating the credit limit includes discount factors, the values of which are determined based on the previously assigned credit rating. The values of the discount coefficient are reflected in Table 4.

Table 4

Discount coefficient values

Credit rating of the borrower	Discount coefficient by liquidity groups of borrower's assets			
	by quick-selling (a_1)	by medium-selling (a_2)	by slow-selling (a_3)	by hardly-selling (a_4)
The highest	0.75	0.65	0.55	0.05
The medium	0.70	0.60	0.45	0.04
The low	0.65	0.50	0.40	0.03

Inclusion of discount rates in the formula of calculation of the credit limit is explained by the necessity of the real estimation of the existing assets of the enterprise by the bank.

When determining the credit limit as one of the important stages of the bank lending process, it should be borne in mind that the obtained credit limit values are conditional and are of recommendatory nature. They serve as initial information in the provision of credit, allow to accurately calculate the optimal amount of credit, which the borrower can actually return with payment of remuneration, reduce the costs of the procedure for determining the amount of credit, take into account the credit rating of the borrower in determining the volume of credit, and to ensure timely return of bank loans.

References

- 1 Финансово-хозяйственная деятельность предприятий в Республике Казахстан за 2016 год. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz/>.
- 2 Статистические бюллетени Национального Банка Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz/cont/Binder12.pdf>.
- 3 Текущее состояние банковского сектора на 01.01.2017 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://nationalbank.kz/?docid=1065&switch=russian>.
- 4 Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2017-2021 гг., одобренный на заседании Правительства Республики Казахстан (протокол №29 от 31 августа 2016 г., с учетом изменений от 13.02.2017 г., протокол № 7). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://economy.gov.kz/sites/default/files/pages/izmeneniya_v_pser_17-21_rus.pdf.
- 5 Основные направления денежно-кредитной политики Национального Банка Республики Казахстан на 2017 год, одобренные Постановлением Правления НБРК №271 от 28 ноября 2016 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz>.
- 6 Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная Постановлением Правительства РК от 27.08.2014 г. № 954. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz/?docid=382&switch=russian>.
- 7 Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: учеб. пос. / О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева. — 7-е изд. — М.: КНОРУС, 2013. — 360 с.
- 8 Лаврушин О.И. О доверии в кредитных отношениях / О.И. Лаврушин // Деньги и кредит. — 2015. — № 9. — С. 46–51.
- 9 Матяш И.В. Показатели системной эффективности в оценке кредитоспособности и устойчивости предприятий в условиях кризиса / И.В. Матяш // Экономический анализ: теория и практика. — 2010. — № 3. — С. 2–9.
- 10 Капылова А.С. Методические основы оценки кредитоспособности предприятий в зарубежных банках / А.С. Капылова, О.Е. Баранникова, Ю.А. Иванова // Теория и практика актуальных научных исследований: сб. науч. ст. — 2017. — С. 66–68.
- 11 Дадашев Б.А. Анализ особенностей и совершенствование механизма оценки кредитоспособности предприятий аграрного сектора экономики / Б.А. Дадашев // Научные труды Южного филиала Национального университета биоресурсов и природопользования Украины. Сер. Экономические науки. — 2013. — № 152. — С. 37–48.
- 12 Гальцова В.А. Влияние отраслевых особенностей на оценку кредитоспособности предприятий машиностроительного комплекса / В.А. Гальцова // Учет, анализ и аудит: проблемы теории и практики. — 2014. — № 13. — С. 41–44.
- 13 Чернышова О.Н. Совершенствование методов оценки качества потенциальных заемщиков кредитными организациями / О.Н. Чернышова, А.Ю. Федорова, Р.Ю. Черкашнев, Н.Н. Пахомов // Социально-экономические явления и процессы. — 2015. — № 8. — С. 152–161.
- 14 Типенко Н.Г. Оценка лимитов риска при кредитовании корпоративных клиентов / Н.Г. Типенко, Ю.П. Соловьев, В.Б. Панич // Банковское дело. — 2010. — № 10. — С. 44–52.

Б.С. Есенгельдин, Л.С. Комекбаева, Г.М. Калкабаева

Өнеркәсіп пен аймақтық ерекшеліктерді есептеу негізінде шаруашылық субъектілерін банктік кредиттеу кезінде тәуекел лимитін анықтау

Мақалада банктік несиелендіру жүйесінің мазмұны қарастырылды. Банктік несиелендірудің ағымдағы жағдайын талдау барысында банктер мен қарыз алушылармен кездесетін ортақ проблемаларға, оның ішінде жоғары несиелік тәуекелдерге, ұзақмерзімді несиес ресурстарының болмауына, экономиканың нақты секторындағы кәсіпорындарға несиес алудың төмен болуына және тағы басқаға назар аударылды. Кредиттік тәуекелді шектеу кредитті өтеуді қамтамасыз етудің негізгі шарты болып табылады. Кредит лимитін есептеу салалық және өңірлік сипаттамаларын ескере отырып, өз қызметінің сандық және сапалық көрсеткіштерінің жүйесін пайдалана отырып, қарыз алушының кредиттік рейтингісін анықтауға негізделген. Кредиттік лимиттерді есептеудің ұсынылған әдістемесі үш кезеңнен тұрады: қарыз алушының несиес қабілеттілігін бағалау — қарыз алушының қаржылық

есептілігіне, несиелік рейтингтің есептік көрсеткіштерінің мәндеріне сәйкес несие алушыларға несие құнымен салыстырып, қаржы көрсеткіштерінің мәндеріне сәйкес, коммерциялық банк есептеп, жүзеге асырылады; қарыз алушының сапалық сипаттамаларын бағалау негізінде несие рейтингін анықтау; дисконттау факторларын пайдалана отырып, кредиттік лимитті есептеу.

Кілт сөздер: банктер, кредит, өтеу, берешек, несие тәуекелі, лимит, коэффициенттер, қаржылық жағдай, несие саясаты.

Б.С. Есенгельдин, Л.С. Комекбаева, Г.М. Калкабаева

Определение лимита риска при кредитовании банками субъектов экономики с учетом отраслевых и региональных особенностей

В данной статье исследуется содержание системы банковского кредитования. В процессе анализа современного состояния банковского кредитования особое внимание уделено центральным проблемам, с которыми сталкиваются банки и заемщики, в том числе высокие кредитные риски, недостаток долгосрочных кредитных ресурсов, низкая доступность кредитов для предприятий реального сектора экономики и т.п. В качестве основного условия обеспечения возвратности кредита рассмотрено лимитирование кредитного риска. Расчет лимита кредитования основан на определении кредитного рейтинга заемщика с применением системы количественных и качественных показателей его деятельности с учетом отраслевых и региональных особенностей. Предлагаемая методика расчета лимита кредитования состоит из трех последовательных этапов: оценка кредитоспособности заемщика — реализуется путем расчета коммерческим банком по данным финансовой отчетности заемщика значений финансовых показателей, сопоставления их с нормативными значениями и присвоения заемщику, согласно значениям, рассчитанных показателей класса кредитоспособности; определение кредитного рейтинга на основе оценки качественных характеристик заемщика; расчет лимита кредитования с применением коэффициентов дисконтирования.

Ключевые слова: банки, кредит, возвратность, просроченная задолженность, кредитный риск, лимит, коэффициенты, финансовое состояние, кредитная политика.

References

- 1 Finansovo-khoziaistvennaia deiatel'nost' predpriatii v Respublike Kazakhstan za 2016 hod [Financial and economic activity of the enterprises in the Republic of Kazakhstan for 2016]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://www.stat.gov.kz/> [in Russian].
- 2 Statisticheskie biulleteni Natsionalnogo Banka Respubliki Kazakhstan [Statistical bulletins of the National Bank of the Republic of Kazakhstan]. *nationalbank.kz*. Retrieved from <http://www.nationalbank.kz/cont/Binder12.pdf> [in Russian].
- 3 Tekushchee sostoianie bankovskogo sektora na 01.01.2017 h. [Current status of the banking sector at 01.01.2017]. Retrieved from <http://nationalbank.kz/?docid=1065&switch=russian> [in Russian].
- 4 Prohnoz sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia Respubliki Kazakhstan na 2017-2021 hh., odobrennyi na zasedanii Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan [Forecast of the social and economic development of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021, approved at the meeting of the Government of the Republic of Kazakhstan]. *economy.gov.kz*. Retrieved from http://economy.gov.kz/sites/default/files/pages/izmeneniya_v_pser_17-21_rus.pdf [in Russian].
- 5 Osnovnye napravleniia denezhno-kreditnoi politiki Natsionalnogo Banka Respubliki Kazakhstan na 2017 hod, odobrennye Postanovleniem Pravitel'stva NBRK №271 ot 28 noiabria 2016 hoda [The main directions of monetary policy of the National Bank of the Republic of Kazakhstan for 2017, approved by the decision of the board of NBRK № 271 of November 28, 2016]. *nationalbank.kz*. Retrieved from <http://www.nationalbank.kz/> [in Russian].
- 6 Kontseptsii razvitiia finansovogo sektora Respubliki Kazakhstan do 2030 hoda, utverzhdeniia Postanovleniem Pravitel'stva RK ot 27.08.2014 hoda. № 954 [Concept of the development of financial sector of the Republic of Kazakhstan till 2030, approved by the decision of the Government of the RoK of 27.08.2014. № 954]. *nationalbank.kz*. Retrieved from <http://www.nationalbank.kz/?docid=382&switch=russian>. [in Russian].
- 7 Lavrushin, O.I., & Afanasyeva, O.N. (2013). *Bankovskoe delo: sovremennaiia sistema kreditovaniia* [Banking: the modern crediting system]. (7d ed.). Moscow: KNORUS [in Russian].
- 8 Lavrushin, O.I. (2015). O doverii v kreditnykh otnosheniakh [About trust in credit relations]. *Dengi i kredit – Money and credit*, 9, 46–51 [in Russian].
- 9 Matyash, I.V. (2010). Pokazateli sistemnoi effektivnosti v otsenke kreditosposobnosti i ustoiчивosti predpriatii v usloviakh krizisa [Indicators of systemic efficiency in the assessment of creditworthiness and sustainability of enterprises in crisis conditions]. *Ekonomicheskii analiz – Economic Analysis*, 3, 2–9 [in Russian].
- 10 Kapyl'ova, A.S., Barannikova, O.E., & Ivanova, Yu.A. (2017). Metodicheskie osnovy otsenki kreditosposobnosti predpriatii v zarubezhnykh bankakh [Methodical basis of estimation of creditworthiness of enterprises in foreign banks]. *Teoriia i praktika aktualnykh nauchnykh issledovaniĭ – Theory and practice of actual scientific researches*, 66–68 [in Russian].
- 11 Dadashev, B.A. (2013). Analiz osobennostei i sovershenstvovanie mekhanizma otsenki kreditosposobnosti predpriatii ah-rarnogo sektora ekonomiki [Analysis of peculiarities and improvement of the mechanism of credit rating of enterprises of the agrarian sector of economy]. *Nauchnye trudy Yuzhnogo filiala Natsionalnogo universiteta bioresursov i prirodopolzovaniia Ukrainy. Seria*

Ekonomicheskie nauki – Scientific works of the Southern branch of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Series: Economic sciences, 152, 37–48 [in Russian].

12 Galtsova, V.A. (2014). Vliianie otraslevykh osobennosti na otsenku kreditosposobnosti predpriatii mashinostroitelnoho kompleksa [Influence of the industry peculiarities on the credit rating of the enterprises of engineering complex]. *Uchet, analiz i audit: problemy teorii i praktiki – Accounting, analysis and audit: problems of theory and practice, 13, 41–44 [in Russian].*

13 Chernyshova, O.N., Fedorova, A.E., Cherkashnev, R.Yu., & Pakhomov N.N. (2015). Sovershenstvovanie metodov otsenki kachestva potentsialnykh zaemshchikov kreditnymi orhanizatsiiami [Improvement of methods for assessing the quality of potential borrowers by credit institutions]. *Sotsialno-ekonomicheskie yavleniia i protsessy – Socio-economic phenomena and processes, No. 8, 152–161 [in Russian].*

14 Tipenko, N.G., Solovyov, Yu.P., & Panich, V.B. (2010). Otsenka limitov riska pri kreditovanii korporativnykh klientov [Estimation of risk limits at crediting of corporate clients]. *Bankovskoe delo – Banking, 10, 44–52 [in Russian].*

A.T. Omarova¹, M.F. Grelo², M.Zh. Kamenova³

¹Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan;

²University of Santiago de Compostela, Spain;

³Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan
(E-mail: ainuraphd@mail.ru)

Management of tax system of Kazakhstan and Russia: comparative experience

The article is devoted to the problem of reforming the tax systems of Kazakhstan and Russia in a market economy; the main key steps and the quality of their realizations are described. Of particular relevance is the analysis of the impact of tax regulators on the country's economic growth. In the context of integration into the world economy, it is necessary to find the most appropriate scientific approaches to reforming tax systems by improving the analysis, planning and forecasting the trends of its development, taking into account the influence of various factors. As the analysis of the works of foreign scientists in forecasting the development of complex financial systems in the conditions of a modern market economy shows, it is the methodology of alternative forecast scenarios that reflects the needs of strategic foresight in the context of a complex intertwining of contradictory trends in the development of the world economy. It is generally recognized that in the context of rapid and ambiguous changes, it is no longer possible to use planning methods based solely on extrapolating existing trends in technical, technological, economic and social development. Therefore, it is important to compare the state of tax systems to date and assess their level of competitiveness. Regarding Kazakhstan and Russia, the results of the regression model should be taken into account when carrying out reforms. The model of the tax system is an aggregate indicator, the so-called tax policy, so only a systemic transformation will help to qualitatively influence the economic growth of the country.

Keywords: management, tax systems, reform of tax systems, regression analysis, fiscal instruments, economic growth, tax breaks, tax rebate, tax holidays, forecast.

Tax systems are one of the main mechanisms for influencing the country's macroeconomic policy. After the collapse of the USSR, Kazakhstan and Russia faced the problem of adapting economic systems to the conditions of new challenges of a market economy. Reforming tax systems was a priority in the transformation process [1].

Kazakhstan's tax system of the transition period was subject to dependence on the Russian economy due to the attachment of budget policy to the Russian ruble and relied on its experience in the development of regulatory and legal documents. So, essentially the legislative document «On the tax system in the Republic of Kazakhstan», adopted on December 24, 1991. It is almost the same as the version of the Russian legislation. It should be noted that borrowing foreign experience is a very controversial issue, direct copying often does not lead to an effective result, it is important to take into account the peculiarities characteristic of the country in question. Therefore, the rush in the adoption of the tax policy in Kazakhstan led to the choice of the Russian three-tier model of the tax system, characteristic for countries with a federal arrangement [2].

The tax system of Russia of that period was characterized by excessive tax burden. So, according to the estimates of the specialists of the Central Economics and Mathematics Institute of the Russian Academy of Sciences E. Yegorova and Y. Petrov, the tax burden borne by enterprises in 1992-1994 was 58.9 %, which is 15 points higher than the critical point and practically completely excluded the investment process in Russia but in such a disappointing situation, the state's activities were limited only to the introduction and modification of individual presidential decrees [3]. Rigid tax policy of Kazakhstan and Russia led to a significant reduction in the amount of profits after tax deduction, which automatically triggered the process of evading entrepreneurs from taxation and the prosperity of illegal production, tax revenues in the budgets of countries were reduced.

Russia. The plan of measures to improve the tax system was outlined by the Government Program of the Russian Federation for 1995-1997, where special transformations were not made. Since the beginning of 1999, a new round of improving the system of taxes and fees in the Russian Federation has begun. This stage of the reform was marked by the entry into force on January 1, 1999 of the first (common) part of the Tax Code, which established the principles of taxation in their modern form. Since January 1, 2002, the next new chapters of the second part of the Tax Code of the Russian Federation have entered into force.

Kazakhstan. The abundance of inefficient taxes created an unmanageable and completely inefficient tax system. In order to improve it, in 1994, the concept of tax reform was developed in Kazakhstan, in which

two stages emerged, 1994-1995 the development of the Tax Code, 1996-1998. completion of the formation of the tax system. According to the tax laws, 11 types of taxes began to function instead of 45 taxes, and instead of a three-tier system, 11 types of taxes were grouped in accordance with the unitary structure of the state into two groups: national and local taxes and fees.

Tax legislation in Kazakhstan in 1995, at first gave progressive changes, but by 1997 the tax system was again unstable. Proclamation of 11 taxes was only declarative in nature, in fact, the number of fees and payments began to increase to 17.

In the wake of Russia, on July 1, 2001, the Kazakhstan Tax Code entered into force.

It is not surprising that in comparing the basic principles on which the construction of the tax systems of Kazakhstan and Russia is based, no significant differentiation was found (Table 1). At the same time, the Kazakh TC does not describe private legal principles, which include the principle of economic validity and the principle of proportionality. According to them, taxes and fees should have an economic justification, and cannot be arbitrary, nor should they be excessively onerous for taxpayers [4].

Table 1

Principles of Taxation in Kazakhstan and Russia

The basic principles of taxation	Tax documents	
	Kazakhstan	Russia
Binding principles	A.5 TC RK	Binding principles
Certain principles	A. 6 TC RK	Certain principles
The principle of justice	A. 7 TC RK	The principle of justice
The principle of unity	A. 8 TC RK	The principle of unity
The principle of transparency of tax laws	A. 9 TC RK	The principle of transparency of tax laws
The principle of economic feasibility	-	The principle of economic feasibility
The principle of proportionality	-	The principle of proportionality

Note. Compiled by authors.

The next significant stage of changes in the tax systems of Kazakhstan and Russia falls on the pre-crisis period 2007-2008.

Kazakhstan adopted a new course of economic development, which also affected the fiscal policy. According to the message of the President of the Republic of Kazakhstan in 2008: «There is a need to bring the tax system in line with the tasks of the new stage of development of Kazakhstan. The current Tax Code has played a positive role in economic growth, but at present its potential is almost exhausted. The Code includes over 170 types of benefits and preferences, which constantly and unsystematically grow. The government should develop a new Tax Code». It should promote modernization and diversification of the economy, the emergence of business from the «shadow». So in accordance with the new Tax Code in the Republic of Kazakhstan, which entered into force in 2008, there are 13 types of taxes, 5 fees, 10 fees [5].

The share of tax revenues in the GDP of the Republic of Kazakhstan has doubled in comparison with 1994 in 2008, but after a decrease occurred, with the introduction of amendments in 2009. In the Tax Code, the rates of the main system-forming taxes were reduced, the scope of tax incentives was expanded, and the rate of tax revenue growth was reduced (Table 2).

Table 2

The share of tax revenues to the gross national product of the Republic of Kazakhstan in 2008-2010

Indicators	2008	2009	2010
Tax revenues, million tenge	2819510	2228682	2934081
Gross domestic product, million tenge	16052919	17007647	21513473
The share of tax revenues in GDP, %	17,56	13,10	13,64

Note. Compiled by the authors.

During this period, in 2007, the Russian Federation first developed a document for a three-year planning of the tax policy. Subsequently, such documents are compiled annually, which is very important for the transparency of the tax system and the ability to forecast its activities for taxpayers.

During this period, in 2007 the Russian Federation was the first to develop a document on a three-year plan of tax policy. In the following year, it is prepared such documents, which is very important for the transparency of the tax system and the ability to project their activities for taxpayers [6].

With the formation of integration association - the Eurasian Union has become an important aspect of the development of cooperation in the field of taxation. Therefore important to compare the state of the tax systems of today and to assess their level of competitiveness [7].

The most successful embodiment of the tax preferences in Russia and Kazakhstan is the mechanism of tax incentives. Since it really stimulates investment potential, at the same time it is relatively convenient for avoiding the creation of administrative barriers. The mechanism of accelerated amortization of the author's opinion does not contain a strong investment component. To validate arguments N. Vishnevskaya «Accelerated depreciation cannot replace investment incentives, as its mechanism does not stimulate the modernization, expansion of production and R&D, because it may be subject to accelerated depreciation and purchased the old equipment».

Establishment of the Eurasian Economic Union presents new challenges for tax systems of Kazakhstan and the Russian Federation in the process of unification of the foreign economic policy difficult issue becomes a harmonization of tax systems, which contains the problems of formation of legal documents, the introduction of various control methods of unfair tax competition between EU countries, etc. In addition, there are some long-standing problems: unlike most Western countries, in Russia and in Kazakhstan, a large percentage of tax exemptions account for indirect taxes, the uneven distribution of the tax burden on the various sectors of the economy, weak fiscal discipline and tax administration. Solving these problems is a priority and urgent, both for the countries themselves and for their mutually beneficial relations.

In the ranking, compiled by the agency in 2015 PricewarehouseCoopers Kazakhstan in terms of user-friendly tax systems in the world in an impressive position among 189 countries in the rating of Russia has made a significant leap with 102 seats in 2012 to 49 in 2015, despite significant progress, the backlog of Kazakhstan significantly, however the sub-indicator «time for registration tax» Russia Kazakhstan surpassed in 2015 by reducing the time from 209 hours to 168 hours per year (Table 3).

Table 3

The tax system of Kazakhstan and Russia in 2015

Indicators	Kazakhstan	Russia
Place in rating PwC	17	49
The number of tax payments per year	6	7
Time for registration and payment of taxes (hours per year)	188	168

Note. Compiled by the authors based on PricewarehouseCoopers.

High places in the ranking are quite dubious achievement, because for the ranking compiled official information about the completion of the formal procedures, without taking into account the corruption component, the proportion of which is significant in developing countries, what are the Kazakhstan and Russia. Moreover, in carrying out reforms often rely on the published ratings and even set goals and objectives to improve the country's position in it. The degree of dependence of these indicators with the index economic growth of the country is interesting from the point of view of the analysis. Which fiscal instruments and how can affect the growth of the national economy.

For this study, a representative sample is selected for 52 countries of the world. Set of variable gross domestic product, which characterizes the country's economic growth. As the explanatory variables are the fiscal indicators on which set the rating countries in terms of availability of tax systems PWC- income tax rate, number of payments per year and the total amount of time spent on the payment of taxes, the following quantitative traits selected indicator of the tax burden based on data OECD (Table 4).

Table 4

Quantitative variables

Quantitative indicators	GDP (Y)	Tax rate, % (T)	Total time spent on tax charge (hour) (t)	The number of tax payments (Q)	The tax burden (%) (TB)
1	1454,68	26,1	105	11	27,5
2	436,89	15,4	166	12	42,5
3	11,64	19,5	321	10	23,5
4	76,14	11,9	183	7	24,3
5	531,55	6,5	160	11	44,7
6	56,72	5	454	13	34,4
7	2346,08	24,7	2600	9	34,4
8	2988,89	20,9	175	8	32,9
9	138,35	11,8	277	11	38,4
10	38,62	18,6	224	32	20,8
.....					
52	4601,46	28,9	330	14	30,3

Note. Compiled and calculated by the authors.

Qualitative indicators favor the type of tax system. In the economic literature there are the following models: Anglo-Saxon, Euro continental model, Latin American, and mixed offshore. The models had built based on the ratio of direct and indirect taxation (Table 5).

Table 5

Qualitative variables

Qualitative indicators	Anglo - Saxon (A)	Mixed (S)	Euro continental (E)	Latin American (LA)	Offshore (Of)	Others (O)
1	1	0	0	0	0	0
2	1	0	0	0	0	0
3	0	1	0	0	0	0
4	0	1	0	0	0	0
5	0	0	1	0	0	0
6	0	1	0	0	0	0
7	0	0	0	1	0	0
8	1	0	0	0	0	0
9	0	1	0	0	0	0
10	0	0	0	0	0	1
.....						
52	0	1	0	0	0	0

Foreign practice shows that in conditions of unstable economic systems, characterized by a high level of inflationary processes and their strong influence on the behaviour of economic agents, the levers of direct incentives from the state (subsidies from the budget, subventions) should recede into the background. The decisive role here belongs to the levers of indirect stimulation [8].

Among indirect methods of stimulation it is necessary to allocate active application of tax instruments. The increase in the proportion of benefits providing a favourable innovative climate is a general trend.

After studying a lot of foreign sources, we identified the most common types of support and stimulation of innovation in practice in different countries:

- direct financing of costs for the creation of new products and technologies, accounting for up to 50 % of its total amount — USA, France;
- granting to innovators of interest-free loans — Sweden;

- tax incentives in the form of lowering tax rates, establishing a simplified taxation regime, granting tax credits;
- creation of innovation funds to reduce risks — Germany, Switzerland, France, the Netherlands;
- Granting of gratuitous loans, providing up to 50 % of the costs of implementing new projects — Germany;
- reduction of state duties for individual inventors, deferment of payment of duties, if the invention is related to energy saving - Austria, Germany, USA;
- free services of patent attorneys and office services for individual inventors — Germany, the Netherlands;
- various grants, loan guarantees, competitive support programs, tax credit programs used in many countries.

Despite a large number of forms and methods of financial stimulation of innovation activity, for today, there are many problems hampering the development of innovation activities, both in Kazakhstan and in other EEU countries.

In the field of taxation of the innovation sector in the Republic of Kazakhstan, a number of problems have been identified:

- despite the existence of preferential tax regimes in the Republic of Kazakhstan, most innovative enterprises pay taxes on the traditional taxation system;
- Innovative products have a large added value, and in the total tax burden of these organizations, the share of value added tax (VAT) is high;
- high level of aggregate tax burden (especially taking into account corporate income tax, corporate property tax and land tax). To change the current situation, it is necessary to use the full range of financial instruments, primarily tax incentives.

Analysis of the development of SEZ and their role in the development of Kazakhstan's innovative potential has shown the incompleteness of the formation of the SEZ infrastructure, which is a consequence of the lack of sufficient funding. Also, the insufficient development of the transport, logistics, energy and other infrastructure of the country is a barrier to the development of industrial sectors [9].

Unequivocally, we must admit that there are no departments in Kazakhstan that re-integrate accumulated knowledge and technologies into side effects. Some innovative technologies are not protected by copyright and, therefore, their use does not require a license, and this, in turn, negatively affects the amount of investment from other innovators. The volume of investment is very meagre, in some SEZs they do not exist at all (Taraz Chemical Park).

Taking into account the above, we believe that it is necessary to conduct a simulation of the financial and socio-economic development of the special economic zone in the regions, taking into account the entire breadth of the interacting factors of the financial and socio-economic base, and to express the «integrity effect» of this system, it is necessary to combine the SEZ indicators in separate sets or information blocks.

In the model we propose, there is a general trend in the development of a special economic zone and innovative activity in the region of the country (for the example of the Karaganda region), for the period analyzed, expressed by indicators of financial and socio-economic development in their unity and interrelationships, as well as trend calculation of the revenue projection from entities Innovative activities that will apply the proposed new special (simplified) taxation regime.

Each block of indicators will reflect the dynamics of one of the components of the development of SEZ.

The model of each block describes the set of factors of the economic state and innovative development of the Karaganda region, which will express a separate direction of the analysis of the region's economic development.

To achieve innovative development in Kazakhstan, it is necessary to consider the possibility of introducing a change in the taxation system of the innovation sector, in particular, it is necessary: to provide an investment tax credit for 3-5 years, or for the entire period of the innovation project implementation; To exempt from imported value added tax and import customs duties imported equipment, raw materials, licenses, know-how necessary for the implementation of the investment project and are not competitors to domestic producers for projects on breakthrough priorities, or to lower taxes and duties by 50-75 % On socially-oriented priorities; Remove restrictions on accelerated depreciation of scientific and technological equipment, proceed with the determination of the depreciation life from moral rather than physical wear and tear; When calculating the property tax, do not include in the taxable base of industrial enterprises the cost of ma-

chines, equipment, prototypes, mock-ups and other products transferred for testing and experiments of a scientific organization in the process of fulfilling an order for the creation of scientific and technical products in accordance with the terms of the contract [10].

But at the same time, all incentives for innovative activities should be provided «conditionally», in the case of not implementing an innovative project, taxes should be paid with a penalty for late payment of tax, and soft loans - returned with payment of increased interest.

Among other measures of tax incentives, it is necessary to allocate such a form as a special (simplified) tax regime for the innovation sector, which is recommended to introduce taxation of subjects of innovation activity into Kazakhstan practice. Within the framework of this special tax regime, it is proposed to free scientific and innovative organizations from paying income tax from organizations, social tax, VAT, corporate property tax and land tax. Thus, the main result of the introduction of a new special tax regime could be, first of all, the reduction of the general tax burden on the organization of the innovation sphere.

The first step in the study is based correlation matrix, reflecting the interdependence of variables. According to the matrix, you can draw the following conclusions:

1. On the value of GDP in most influence: the tax rate and type of tax system, with a correlation coefficient equal to 0.3801 and 0, 3154, respectively.

2. Positive relationship has Latin American type of tax system and the total amount of time spent on the payment of taxes. (According to the statistical data is a pattern indeed traced Countries with tax systems of the Latin American type of spend n-number of hours per year for the payment of taxes in excess of the average value in the context of 52 countries For example, in Brazil a year spent 2600 hours on payment of taxes, Mexico -334 hours per year, as compared with Denmark -130 hours per year (Anglo-Saxon model), Luxembourg - 55 hours per year (offshore model) [11].

3. Euro continental type of tax systems has a positive relationship with the tax burden. This statement is also confirmed by the data from the original table, Belgium - 44.7 %, Germany 36.5 %, Italy 43.9 %, etc.

4. High negative relationship is the tax burden and the number of payments per year.

In Kazakhstan and Russia, the results of the regression model should be taken into account in carrying out reforms. Model of the tax system is an aggregate indicator, so-called fiscal policy, so that only a systemic transformation will qualitatively affect the country's economic growth.

References

- 1 Алисенов А.С. Проблемы экономической безопасности в процессе интеграции налоговых систем России и Казахстана: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – «Экономика и управление народным хозяйством» / А.С. Алисенов. — М., 2004. — С. 4–6.
- 2 Armstrong D. Long-term Forecasting: principles and techniques / D.Armstrong. — London: Weily, 2006. — P. 172–174.
- 3 Егоров Е.Н. Сравнительный анализ налогообложения заработной платы в России и зарубежных странах / Е.Н. Егоров, Ю.А. Петров. — М.: ЦЭМИ РАН, 1997. — С. 25.
- 4 Gaidar Forum. — 2014. [Electronic resource]. — Access mode: Retrieved from <http://nalogforum.ru/?p=299>.
- 5 Кенжегузина М.Б. Крупные экономические структуры при переходе Казахстана к рыночной экономике (организация и управление) / М.Б. Кенжегузина. — Алматы: Ылым. — С. 402–475.
- 6 Морозова Т.Г. Планирование и прогнозирование рыночных условий / Т.Г. Морозова, В.В. Пикулькина. — М.: ИНИТИ-ДАНА, 2006. — С. 163–171.
- 7 Nakipova G. Conceptual basics for managing modern production and economic systems / G.Nakipova // Eurasian Community. — 2006. — No. 4(56). — P. 18–26.
- 8 Назаров В.С. Налоговая система России в 1991–2008 годах [Электронный ресурс] / В.С. Назаров. — Режим доступа: <http://www.ru-90.ru/node/1170>
- 9 Organization for Economic Cooperation and Development (2012) [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.oecd.org/>.
- 10 Paying Taxes (2012). The global picture, PricewaterhouseCoopers.
- 11 Steinbruner R. Forecasting: Judgment under Uncertainty / R. Steinbruner. — Bloomington: Indiana University Press, 2006. — P. 79–82.

А.Т. Омарова, М.Ф. Грело, М.Ж. Каменова

Қазақстанның және Ресейдің салық жүйелерін басқару: салыстырмалы тәжірибе

Мақала Қазақстан мен Ресейдің салық жүйелерін нарықтық экономика жағдайларында реформалау проблемаларын зерттеуге арналған. Оларды іске асырудың тірек сатылары мен сапасы сипатталған. Салық реттегіштерінің елдің экономикалық өсуіне ықпалына талдау жасау ерекше өзекті. Әлемдік экономикаға кірігу жағдайларында әртүрлі факторлардың ықпал етуін есепке ала отырып, салық жүйелерінің даму тенденциясына талдау жасау, жоспарлау және болжауды жетілдіру негізінде салық жүйелерінің реформасына ғылыми сай тәсілдерді іздеу қажет болады. Шетелдік ғалымдардың еңбектеріне талдау көрсеткендей, ұқсас болжамды сценарий әдістемесі әлемдік экономиканың қарама-қайшы даму тенденцияларының күрделі айқасқан жағдайларында стратегиялық алдын алу қажеттіліктерін айқындады. Жылдам және бірдей өзгерістер жағдайында қолданыстағы техникалық, технологиялық, экономикалық және әлеуметтік даму трендтерінің экстраполяциясына негізделіп қана жоспарлау әдістерін қолдану мүмкін еместігі баршаға мәлім. Салық жүйесінің үлгісі салық саясаты деп аталатын агрегатты көрсеткіш (яғни салық саясаты) болып табылады, сол себепті тек жүйелік қайта құрылу елдің экономикалық өсуіне сапалы ықпал етуге көмектеседі.

Кілт сөздер: басқару, салық жүйелері, салық жүйелерін реформалау, регрессиялық талдау, фискалды құралдар, экономикалық өсу, салық жеңілдіктері, салық демалысы, болжам.

А.Т. Омарова, М.Ф. Грело, М.Ж. Каменова

Управление налоговыми системами Казахстана и России: сравнительный опыт

Статья посвящена проблеме реформирования налоговых систем Казахстана и России в условиях рыночной экономики, описаны основные ключевые этапы и качество их реализации. Особую актуальность имеет анализ воздействия налоговых регуляторов на экономический рост страны. В условиях интеграции в мировую экономику необходим поиск наиболее адекватных научных подходов к реформированию налоговых систем на основе совершенствования анализа, планирования и прогнозирования тенденций ее развития, с учетом влияния разнообразных факторов. Как показывает анализ трудов зарубежных ученых по прогнозированию развития сложных финансовых систем в условиях современной рыночной экономики, именно методика альтернативных прогнозных сценариев отражает потребности стратегического предвидения в условиях сложного переплетения противоречивых тенденций развития мировой экономики. Общепризнано, что в условиях быстрых и неоднозначных изменений уже невозможно использовать методы планирования, основанные лишь на экстраполяции существующих трендов технического, технологического, экономического и социального развития. Модель налоговой системы является агрегатным показателем (так называемая налоговая политика), поэтому только системное преобразование поможет качественно влиять на экономический рост страны.

Ключевые слова: управление, налоговые системы, реформирование налоговых систем, регрессионный анализ, фискальные инструменты, экономический рост, налоговые льготы, налоговые скидки, налоговые каникулы, прогноз.

References

- 1 Alisenov, A.S. (2004). Problemy ekonomicheskoi bezopasnosti v protsesse intehratsii nalohovykh sistem Rossii i Kazakhstana [Problems of economic security in the process of integration of the tax systems of Russia and Kazakhstan]. *Candidate's thesis*. Moscow, 4–6 [in Russian].
- 2 Armstrong, D. (2006). Long-term Forecasting: Principles and Techniques. London: Weily.
- 3 Egorov, E.N., Petrov, Y. (1997). Sravnitelnyi analiz nalohooblozheniia zarabotnoi platy v Rossii i zarubezhnykh stranakh [Comparative analysis of the taxation of wages in Russia and foreign countries]. Moscow: TsEMI RAN [in Russian].
- 4 Gaidar Forum. *nalogforum.ru*. Retrieved from (2014). <http://nalogforum.ru/?p=299>.
- 5 Kenzheguzin, M.B. (2007). *Krupnye ekonomicheskie struktury pri perekhode Kazakhstana k rynochnoi ekonomike (orhanizatsiia i upravlenie)* [Large economic structures under Kazakhstan transition towards market economy (organization and management)]. Almaty: Hylym [in Russian].
- 6 Morozova, T.G., & Pikulkina, V.V. (2000). *Planirovanie i prohozirovanie rynochnykh uslovii* [Forecasting and planning under market conditions]. Moscow: INITI-DANA [in Russian].
- 7 Nakipova, G. (2006). Conceptual basics for managing modern production and economic systems. Eurasian Community, 4(56), 18–26.

- 8 Nazarov, V.S. (2008). Nalohovaia sistema Rossii v 1991–2008 hodakh [The tax system in Russia in 1991-2008 years]. *ru-90.ru*. Retrieved from <http://www.ru-90.ru/node/1170>[in Russian].
- 9 Organization for Economic Cooperation and Development (2012). *oecd.org*. Retrieved from <http://www.oecd.org/>.
- 10 Paying Taxes (2012). The global picture, PricewaterhouseCoopers.
- 11 Steinbruner, R. (2006). Forecasting: Judgment under Uncertainty. Bloomington: Indiana University Press.

A.Mussina¹, S.Albekova², Zh.M. Omarkhanova²

¹*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan;*

²*S.Seifullin Kazakh Agro-Technical University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: amusina@mail.ru)*

Methodology for comprehensive assessment of the quality of banking services

In work on the basis of the synthesis of the SERVQUAL methodology with calculations of integral indices of the correspondence of the quality content to customer requests, a generalized indicator of the quality of banking services, tools of correlation and regression analysis methods, a multi-channel queuing system, a comprehensive methodology for assessing the quality of banking services was developed. As the economy of Kazakhstan develops, the relevance of problems related to the quality of service in banks in a competitive environment is growing. The organization of the Bank's activities raises the issue of developing a system of measures to assess and manage the quality of banking services, which will allow the bank to flexibly maneuver with available information, material and financial resources in solving strategic and tactical tasks. Quality is now quite new from a scientific point of view, the object of management. Together with this, the modern representation of the concept of quality, its parameters does not meet the requirements of the market. This necessitates the scientific comprehension and practical development of new effective forms and methods, the formation of methodological approaches in assessing the quality of banking services through an appropriate quantitative toolkit. The search for forms and methods of effective functioning of domestic banks is an urgent problem in which quality issues occupy one of the leading positions. These facts make it possible to relate the given problem to the number of the most relevant in modern science.

Keywords: banks, quality, price, services, quality assessment, quality of banking services, methodology, coefficient.

The complexity and multidimensional nature of problems of assessing the quality of banking services is due to a wide range of issues related to the insufficient development of organizational and methodological instruments in commercial banks.

To cover at length the research topic, much attention is paid to the scientific approaches developed by E. Deming [1], Ch. Gronroos [2], Y. Lee [3], G.H.G. McDougall [4].

The necessary quality measuring indicator of banking services is the desired, necessary, and possible level of service quality taking into account the specific waitings and requirements of customers.

The quality management of banking services is a type of activity aimed at meeting the requirements and expectations of consumers set for the quality of banking services. It depends on the degree of interaction and optimality of internal relations [5]. Therefore, it will be true that in the case of determining the opinions of customers on the quality of the services provided by a bank, it is possible to adjust internal communications in the best possible way. Then the main task of setting up the management system and internal interaction is to build its quantitative assessment, adequately reflecting the assessment of the quality of banking services in a dynamic external environment.

When considering the parameters of the quality of banking services, it should be considered that they are not exclusively additive by nature. Factors determining quality can be independently additive, but also represent a multiplicative effect on other criteria or their parameters, enhancing or weakening their positive or negative impact.

To assess the quality of banking services, it seems advisable to use a system of indicators or a comprehensive assessment of the quality of banking services, which is based on the principle of quantitative assessment, which gives a fair presentation of the quality level of the management object. The algorithm of its implementation can be presented in scheme (Fig. 1).

The primary information for assessing the quality of banking services to the needs of consumers according to the methodology includes the survey interview data on two consumer groups: legal entities and individuals serviced in the bank under investigation. Questionnaires are compiled in accordance with the principles of the SERVQUAL methodology (Fig. 2).

Based on the proposed five-dimension model, according to the SERVQUAL methodology, it turns out that: the first dimension is the gap between the consumer's expectation about the quality of the banking service and the reaction of the bank's management to these expectations; the second dimension is the gap between the management's understanding of the customer's expectations and the process of implementing the quality system in its bank; the third dimension - the gap between the quality system introduced by the bank's

management and the unpreparedness of the bank's personnel to follow established standards; the fourth dimension is the gap between the existing quality system in the bank and the inflated advertising of this quality system in the media; and, finally, the fifth, the most important, dimension is the gap between the expectations of consumers of the banking service and the process by which the bank provides this service.

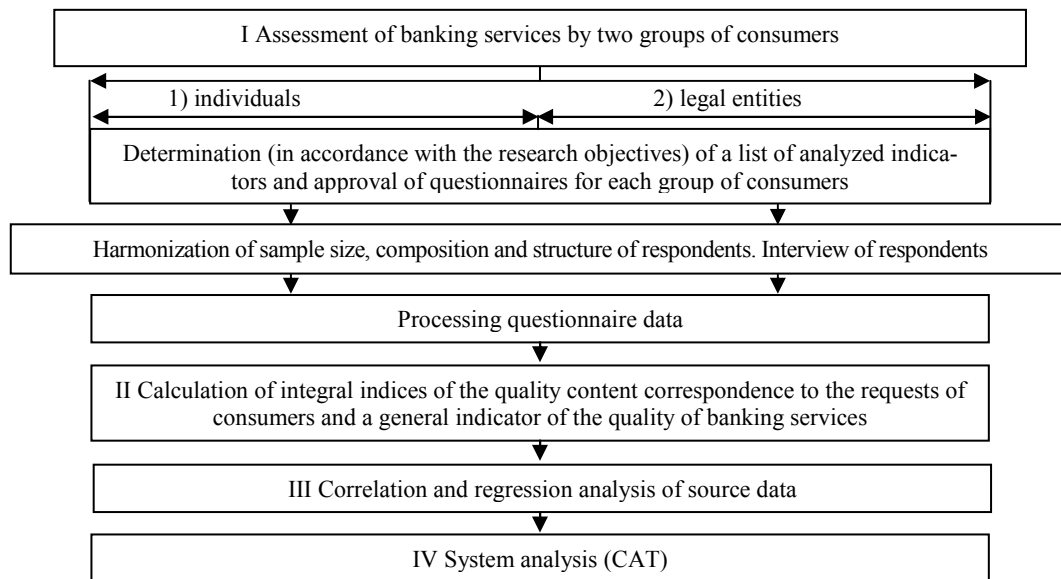

Figure 1. Algorithm-scheme of a methodology for a comprehensive assessment of the quality of banking services (prepared by authors)

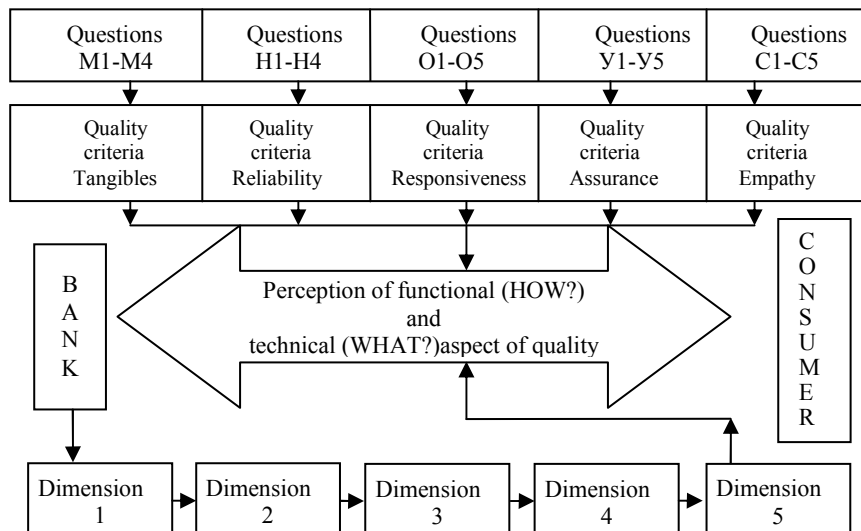

Figure 2. Conceptualisation of service quality and evaluation criteria [7]

The conducted research of the consumer behaviour of the banking industry showed that clients mainly assess the functional and technical aspects of the quality of banking services in accordance with the five main criteria specified in Table 1.

The processing of the questionnaire data consists in calculating the indicator (score) of expectation, perception and importance, as well as the quality factor as a difference in perceptions and expectations for each indicator [6].

Evaluation of the SERVQUAL methodology applied to the sphere of banking services within the framework of research has proved its effectiveness by revealing the most bottlenecks in the bank's activity. Based on the results obtained, the relative picture of quality in the bank under investigation and the most problematic quality characteristics are determined. Therefore, for a more in-depth analysis of problem areas, it seems necessary to conduct a comprehensive assessment of the quality of banking services.

Measurements of the quality of services in accordance with the principles of the SERVQUAL methodology [8]

No	Criteria	Brief description of measurement
1	Tangibles	The appearance of physical facilities, equipment, personnel and communication materials
2	Reliability	The ability to perform the promised service dependably and accurately
3	Responsiveness	The willingness to help customers and to provide prompt service
4	Assurance	The knowledge and courtesy of employees and their ability to convey trust and confidence. Service security
5	Empathy	Accessibility (physical and psychological contact with personnel should be easy and pleasant), communicativeness (the firm communicates services to consumers in a language they are able to understand), understanding (the willingness to better understand the individual needs of the customer and adapt to them)

Based on the values of parametric indicators of the quality of banking services, a general (complex) and integral (characterizing the quality conformance from the position of one of the groups of consumers) indicator is determined in the following sequence:

1. The weighting (importance by qualitative parameters) is calculated, according to the formula

$$Q = \frac{P_i}{E_i},$$

where, P_i , E_i is the consumer perception and expectation of quality according to the i criterion.

2. The weighting / importance of each parameter is determined by the formula

$$K_i = \frac{I_i}{\sum_{i=1}^N I_i},$$

where, I_i is the consumer estimate of the importance of the i criterion of service quality.

3. Based on the results of the indicators obtained, the integral index is determined, based on the opinion of the respondents, according to the formula

$$j = \sum_{i=1}^N q_i K_i,$$

where q_j is the integral quality index of a banking service calculated based on the interview results of the j consumer group; q_i is the special service quality index by the i criterion; K_i is the index of importance of the i criterion of quality.

4. For a more objective assessment, taking into account the opinion of all groups of respondents, the average integral indicator of the quality of banking services is calculated for all variants of the assessments:

$$Q = \frac{\sum_{i=1}^5 Q_j}{5}.$$

5. To obtain a general index on qualitative parameter on the basis of the integral indicators obtained, we use the formula

$$Q = \sqrt{Q_{ind} \cdot Q_{le}},$$

where, Q is the general index of the conformity of the content and quality of banking services; Q_{ind} , Q_{le} are the integral indices of the conformity of the content and quality of banking services, respectively, calculated by the results of individuals and legal entities interview.

The calculated values of the integral and general index, determine the level of satisfaction of the bank's customers, and the possibility of applying the indicator to develop recommendations for improving the quality of banking services.

Further, on the basis of the results of the questionnaire on the two groups of respondents, the values of the general and integral indicators of the quality of services are determined.

By reason of its general sense the quality indicator reflects the difference between the expected service and delivered service per unit of perception from the result of the consumption of banking services on quality parameters. Accordingly, the level of respondents' satisfaction with the five quality criteria is estimated according to Table 2.

Table 2

Evaluation of the quality of banking services compliance with the requirements of consumers [9]

Quality Index Range	Grades of assessing the quality of banking services
From 0,80 to 1,00	Normal
From 0,60 to 0,79	Satisfactory
Less than 0,59	Critical

The result of further research is a detailed assessment of each of the factors (parameters) impact of the five main criteria for the quality of banking services on the level of the performance indicator. In this connection, the probability theory methods and mathematical statistics are used, which allow us to discover regularities hidden among randomness. Data processing has been performed using the «Correlation and Regression Analysis» standard program.

«Modelling on the basis of regression equations can be reduced either to the construction of one equation with the inclusion of a large number of factor characteristics, or to the construction of a system of equations. In the latter case, a system of statistically unrelated equations is obtained; however, the entire system is connected by a single chain of cause-effect relationships» [10].

In the research, a general question can be used as an outcome, for example: «How, in general, do you evaluate the quality of service?» Factor characteristics are twenty-two indicators within the five quality criteria/dimensions in the framework of the SERVQUAL methodology.

After selecting the effective and factor attributes, the preconditions for the multicollinearity phenomenon occurrence are checked. This phenomenon often represents a perceptible threat to the correct identification and effective evaluation of interrelations [10].

For this, it is advisable to use a method based on the analysis of paired correlation coefficients, which indicate estimates of the constraint equations accuracy (reliability) and the validity of their application.

The analysis of the obtained correlation coefficients calculated for factor indices within the framework of five quality criteria indicates the presence or absence of collinear factor indices.

It is believed that the two indicators are collinear if the pair correlation coefficient is not less than 0.8 [11].

After selecting and determining the most influential factors for the effective indicator of service quality, their communication form, the analysis of the initial statistical information, it is necessary to proceed to multi-step regression analysis based on the elimination of nonessential factors according to the Student's t-test (t-statistics). By this criterion, the hypothesis is tested whether the regression coefficient α_j is significantly different from zero for some given level of significance ϵ , which shows the probability of rejecting the correct hypothesis.

The result of multi-step regression analysis in the construction of a model for assessing the quality of banking services is the elimination of statistically insignificant factor indicators of the multiple regression equation.

The coefficients of the linear multiple regression equation (b_i) show the degree of influence of the factor X_i on the analyzed indicator Y (with the fixed at a constant level influence of other factors included in the model and the average level of influence of unaccounted factors). The regression coefficient, interpreted in this way, is used in economic statistical analysis as an average estimate of the effectiveness of the i factor-argument on the function.

A direct comparison of the regression coefficients in the multiple regression equation shows the degree of influence of the factor characteristics on the performance indicator only when they are expressed in the same units and have approximately the same variability. For this purpose, it is proposed to use a whole system of indicators: average frequency coefficients of elasticity, beta coefficients and delta coefficients [10; 87].

The research has used the average partial coefficient of elasticity (E_i), which allows the measurement in percentage terms of changed effective indicator with an increase in each factor by the same relative value - by 1 %. This interpretation is very convenient and understandable for every economist.

Thus, it is possible to identify the main exposures affecting the effectiveness of quality management of banking services in the bank under investigation. They should be focused on first.

It should be noted that the model makes it possible to establish only the level of the phenomena under study corresponding to the chosen factors. But since it is practically difficult to allocate all the factors that affect the quality of banking services, the deviations of the actual values of the analyzed indicators from the calculated ones can be explained by the action of unaccounted factors. Including more factors in the model significantly increases its adequacy.

The system, as an economic entity, is predominantly of productive function to make profit. Proceeding from this, let's consider the efficiency of credit departments on servicing the bank's individuals and legal entities, whose purpose is to conclude the maximum possible number of loan agreements.

Economic and mathematical models should be used to determine the servicing process, the optimal allocation of working hours in the bank's credit management. Unsatisfactory assessments of some quality parameters identified on the basis of the survey, allow proceeding to a quantitative assessment of the system analysis.

The bank is a system, since it is a collection of elements (subsystems) that are in relationships and connections with each other and form a certain integrity (unity). Under these conditions, the elements (for example, the bank's credit department) themselves can be considered as systems, and the system under study - as an element of a more complex system - the bank.

The system of credit departments is intended for a reusable use when solving similar tasks with arising service processes, and this means that this system is queuing system (QS) [7].

To classify the QS, the service discipline is important that determines the order of selecting applications from among those received and the order of distributing them among free channels. On this basis the application can be serviced under the «first came - first served» principle.

The queueing process described by this model is characterized by the intensity of the incoming flow λ , and at the same time no more than n customers (applications) can be served. The average service time of one application equals $\frac{1}{\mu}$. The incoming and outgoing flows are Poisson. The operation mode of a given service channel does not affect the operation mode of other service channels of the system, and the service procedure duration for each of the channels is a random variable subject to the exponential distribution law.

The purpose of the mathematical description of the bank's credit departments as a queuing system is to construct a mathematical model linking the given working conditions of the QS (the capacity of the service canal, the nature of the applications flow, etc.) to the operating performance indicators of the QS describing its ability to cope with the flow of applications.

The multichannel QS, describing credit departments of the bank, can be in one of an infinite number of states:

S_0 — the channel is free (therefore, there is no queue);

S_1 — the channel is busy and there is no queue, i.e. (one application is serviced in the QS);

S_2 — the channel is busy, one application is in the queue;

....

S_k — the channel is busy, $k-1$ application is in the queue.

...

The marked state graph of this system can be represented as follows (Fig. 3):

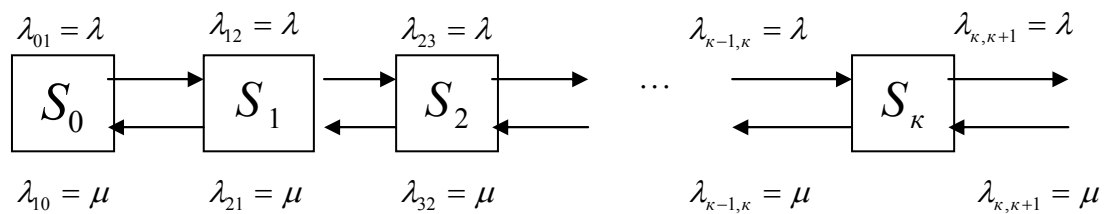

Figure 3. Graph of multi-channel QS states [7]

The incoming flow of applications and the application service flow - the simplest flows that have the properties of ordinarity (the occurring probability for an elementary (small) time interval Δt of more than one event is negligible compared to the occurring probability during this interval of one event); absence of consequences (events in the flow appear at successive time instants independently of each other); stationarity (probabilistic characteristics do not depend on time).

If the flow simultaneously has the properties of stationarity, ordinarity and absence of consequences, then such a flow is called the simplest (or Poisson) flow of events. The mathematical description of the effect of such a flow on systems is the simplest. Therefore, in particular, the simplest flow plays a special role among other existing flows.

The QS transitions from state to state from left to right arrows (the receipt from the customers of speed servicing requirements) occur under the influence of the same incoming flow of applications with intensity λ . Therefore, the density of transition probabilities:

$$\lambda_{k-1,k} = \lambda, \quad k = 1, 2, \dots$$

The QS transitions from state to states from left to right arrows (applications are serviced by the managers of the bank's credit departments) are awaited by the flow of services with the intensity μ .

$$\lambda_{k,k-1} = \mu, \quad k = 1, 2, \dots$$

Fulfilling the inequality $\lambda \geq \mu$ (the intensity of receipt from customers of the speed servicing requirements \geq of the intensity of application serviced by managers of bank's credit departments) means that the intensity λ equal to the average number of applications received in the system per unit time is not less than the intensity μ equal to the average number of applications serviced for the same time with continuously operating channel, it is obvious that the queue is growing.

Where $\lambda < \mu$, i.e. when loading on the system $\rho = (\lambda/\mu) < 1$ means that the limiting mode of customer service and the limiting probabilities of states exist.

Considering a certain time interval τ , the probability of a random event occurring in this interval p , and the total number of possible events n , with the ordinarity property of event flow, the probability p will be a sufficiently small value, and n is a sufficiently large number, since mass phenomena are considered. Under these conditions, to calculate the occurring probability of a certain number of events m on a time interval τ , the Poisson formula can be used.

$$P_{m,n} = \frac{a^m}{m!} e^{-a}, \quad (m = \overline{0, n}),$$

where $a = np$ is the average number of events falling on a time interval that can be determined through the intensity of the event flows λ as follows:

$$a = \lambda \tau$$

The dimension of the flow intensity λ is the average number of events per unit time. Between n and λ , p and τ there is the following relationship:

$$n = \lambda t; \quad p = \frac{\tau}{t},$$

where t is the entire time interval at which the effect of the event flow is considered.

It is necessary to determine the distribution of the time interval T between events in such a flow. Since this is a random variable, we find its distribution function. As it is known from the probability theory, the integral distribution function $F(t)$ is the probability that the value T will be less than the time t .

$$F(t) = P(T < t).$$

By condition, no events should occur during the time T , and at least one event should occur on the time interval t . This probability is calculated using the probability of the opposite event in the time interval $(0; t)$, where no events have occurred, i.e. $m = 0$, then

$$F(t) = 1 - P_0 = 1 - \frac{a^0}{0!} e^{-a} = 1 - e^{-\lambda t}, t \geq 0.$$

For small Δt , it is possible to obtain an approximate formula, obtained by replacing a function $e^{-\lambda \cdot t}$, with only two expansion terms in a series in powers of Δt , then the occurring probability on a small time interval Δt of at least one event is:

$$P(T < \Delta t) = 1 - e^{-\lambda \Delta t} \approx 1 - \left[1 - \lambda \Delta t + \frac{1}{2} (\lambda \Delta t)^2 - \frac{1}{6} (\lambda \Delta t)^3 \right] \approx \lambda \Delta t.$$

The density of distributing the time interval between two successive events is obtained by differentiating $F(t)$ with respect to time.

$$f(t) = \lambda e^{-\lambda t}, t \geq 0.$$

Using the obtained distribution density function, it is possible to obtain numerical characteristics of the random variable T : mathematical expectation $M(T)$, dispersion $D(T)$ and mean-square deviation $\sigma(T)$.

$$M(t) = \lambda \int_0^{\infty} t \cdot e^{-\lambda t} \cdot dt = \frac{1}{\lambda}; \quad D(t) = \frac{1}{\lambda^2}; \quad \sigma(T) = \frac{1}{\lambda}.$$

From here it follows that: the average time interval T between any two neighboring events in the simplest flow is on average equal to $\frac{1}{\lambda}$ and its mean-square deviation is also equal to $\frac{1}{\lambda}$, where λ is the flow intensity, i.e. the average number of events occurring per unit time. The random variable distribution law possessing such properties $M(T) = T$ is called exponential, and the value λ is a parameter of this exponential law. Thus, for the simplest flow, the mathematical expectation of the time interval between neighboring events is equal to its mean-square deviation.

In this case, the probability that the number of applications to be serviced for a period of time t to be k is determined according to Poisson's law:

$$P(t) = \frac{(\lambda t)^k}{k!} \cdot e^{-\lambda t},$$

where λ is the intensity of the applications flow receipt, the average number of events in the QS per unit time.

For such an application flow, the time between two neighboring applications T is exponentially distributed with a probability density:

$$f(t) = \lambda e^{-\lambda t}.$$

The random waiting time in the service start queue t_{queue} can also be considered distributed exponentially:

$$f(t_{\text{queue}}) = v \cdot e^{-v t_{\text{queue}}},$$

where v is the intensity of the queue pass flow, determined by the average number of applications to be serviced per time unit:

$$v = \frac{1}{T_{queue}}$$

T_{queue} — average queueing time.

The outgoing flow of applications is associated with the service flow in the channel, where the service duration $t_{o\bar{o}c}$ is also a random variable and in many cases is subordinate to an exponential distribution law with a probability density:

$$f(t_{serv}) = \mu \cdot e^{-\mu t_{o\bar{o}c}},$$

where μ is the intensity of the service flow, i.e. the average number of applications serviced per unit time:

$$\mu = \frac{1}{t_{serv}} \left[\frac{cust}{min}; \frac{cust}{hour} \right],$$

where $t_{o\bar{o}c}$ is the average service time of applications.

An important characteristic of the QS combining the indicators λ and μ , is the load intensity $\rho = \lambda/\mu$;, which shows the degree of matching of the incoming and outgoing application flows of service channel and determines the stability of the queuing system [11].

1. We determine the intensity of the incoming flow of bank customers per hour of the credit department's operation, using the Pearson criterion with a level of significance $\alpha = 0,05$:

$$\lambda = \bar{k} = \frac{\sum_{i=1}^3 k_i f_i}{\sum_{i=1}^3 f_i}.$$

2. We calculate the theoretical frequencies:

$$f_i^T = N \frac{\lambda \cdot k_i}{k_i!} \cdot e^{-\lambda}, \text{ where } N = \sum_{i=1}^3 f_i.$$

3. The observed values of Pearson's criterion are:

$$\chi_{obs}^2 = \sum \frac{(f_i - f_i^T)^2}{f_i}.$$

Thus, we find the data of per-minute customer service.

1. For each interval, its mean is calculated by the formula

$$2. \quad t_i = \frac{\bar{t}_{i-1} + \bar{t}_i}{2} (i = 1 \dots 3).$$

3. The average service time \bar{t}_{serv} and service intensity μ are calculated:

$$\bar{t}_{serv} = \frac{\sum_{i=1}^3 \bar{t}_i \cdot f_i}{\sum_{i=1}^3 f_i}.$$

$$4. \quad \mu = \frac{1}{\bar{t}_{serv}}.$$

5. Theoretical frequencies are determined by the formula

$$f_i^T = N \cdot (e^{\mu \bar{t}_{i-1}} - e^{\mu \bar{t}_i}), \text{ where}$$

$$N = \sum_{i=1}^3 f_i.$$

6. The observed value of the Pearson criterion is calculated from the formula

$$\chi_{obs}^2 = \sum_{i=1}^3 \frac{(f_i - f_i^T)^2}{f_i^T}.$$

7. We form the main work performance characteristics represented by multi-channel waiting QSs (Table 3).

Table 3

Main work performance characteristics represented by multi-channel waiting QSs

No	Parameters	Designation
1	Load intensity	$\rho = \lambda / \mu = \lambda \cdot \overline{t_{serv}}$
2	Share of managers' idle time	$\rho_0 = 1 - \rho$
3	Probability that managers are busy with work	$\rho_{bus} = 1 - \rho_0$
4	Average number of customers in the queue	$L_{queue} = \frac{\rho^2}{1 - \rho}$
5	Average waiting time in the queue	$T_{queue} = \frac{L_{queue}}{\lambda}$

Note. Calculated by the authors.

Based on the above, we can draw the following conclusions:

Based on the SERVQUAL methodology synthesis calculating integral indices of the correspondence of the quality content with customer requests, a generalized indicator of the banking services quality, tools of correlation and regression analysis methods, a multi-channel queuing system, a comprehensive methodology for assessing the banking services quality has been developed.

Thus, the methodology for a comprehensive assessment of the banking services quality can be applied during computational experiments, in studies whose purpose is to elucidate a possible picture of future development and predict the values of some variables depending on changes in others. Consequently, the research tool is practically meaningful, in its factor structure, and hence universal, in various sectors of the services market, including banking.

The Source of financing: The Grant of the Ministry of Education and Science of Republic of Kazakhstan «The Best teacher – 2016» (Mussina A.A.).

References

- 1 Деминг Э. Выход из кризиса / Э. Деминг. — Тверь: Изд. фирма «Альба», 1994. — 497 с.
- 2 Gronroos Ch. Strategic management and marketing in the service sector (Research reports / Swedish School of Economics and Business Administration). — 1982. [Электронный ресурс] / Ch.Gronroos. — Режим доступа: <https://www.amazon.com/>.
- 3 Haksik Lee. The determinants of perceived service quality and its relationship with satisfaction / Lee Haksik, Lee Yongki, Yoo Dongkeun // Journal of Services Marketing. — 2000. — No. 14 (3). — P. 250. doi.org/10.1108/08876040010327220.
- 4 McDougall G.H.G. Analyzing customer satisfaction with service quality in life insurance services / G.H.G. McDougall, T. Levesque // Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing. — 2000. — 18(3-4). — P. 401. [Электронный-ресурс]. — Режим доступа: <https://link.springer.com/article/10.1057/jt.2010.17>.
- 5 Чернышев Б. Менеджмент в сервисной экономике: сущность и содержание / Б.Чернышев // Проблемы теории и практики управления. — 2004. — № 1. — С. 111.
- 6 Новаторов Э.В. КАЧОБРУС: маркетинговый инструмент для измерения качества образовательных услуг / Э.В. Новаторов // Маркетинг. — 2001. — № 6. — С. 54–67.
- 7 Андреев И. Критерии конкурентоспособности однородных банковских услуг / И. Андреев // Маркетинг. — 1998. — № 1. — С. 38–40.

8 Фомин Г.П. Математические методы и модели в коммерческой деятельности: учебник для студентов вузов, обучающихся по экон. специальностям / Г.П. Фомин. — М.: Финансы и статистика, 2005. — 614 с.

9 Отдел маркетинговых исследований вуза — связующее звено. Конкурсная работа. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.gam.ru/activity/comp/bp2003/files/std16.pdf>.

10 Королев Ю.Г. Статистическое моделирование и прогнозирование / Ю.Г. Королев, П.М. Рабинович, Р.А. Шмойлова. — М.: МЭСИ, 1985. — 135 с.

11 Френкель А.А. Прогнозирование производительности труда: методы и модели / А.А. Френкель. — М.: Экономика, 1989. — 213 с.

А. Мусина, С. Альбекова, Ж.М. Омарханова

Банк қызметтерінің сапасын кешенді бағалау әдістемесі

SERVQUAL әдіснамасын синтездеу негізінде тұтынушылардың сапа сұранысының мазмұнына сәйкес интегралдық көрсеткіштерін, банк қызмет сапасының жалпыланған көрсеткішін, корреляция және регрессиялық талдау әдістерінің құралдарын, көпарналы қызмет көрсету жүйесімен банк қызмет сапасын бағалаудың кешенді әдістемесі әзірленген. Қазақстан экономикасы дамып келе жатқандықтан, бәсекелес ортада банктерде қызмет көрсету сапасына байланысты проблемалардың өзектілігі артып келеді. Банк қызметін ұйымдастыру барысында стратегиялық және тактикалық тапсырмаларды шешуде қолжетімді ақпаратпен, материалдық және қаржылық ресурстармен икемді түрде іс-әрекет жасауға мүмкіндік беретін банк қызметтерінің сапасын бағалау және басқару бойынша шаралар жүйесін әзірлеу мәселесі көтерілді. Қазіргі кезде сапа ғылыми тұрғыдан алғанда мүлдем жаңа басқару нысаны болып табылады. Сонымен бірге сапа тұжырымдамасының қазіргі заманғы түсінігі, оның параметрлері нарық талаптарына сәйкес келмейді. Бұл жаңа тиімді пішіндерді және әдістерді ғылыми тұрғыда түсінуді және практикалық дамытуды, тиісті сандық құралдар арқылы банктік қызметтердің сапасын бағалауда әдіснамалық тәсілдерді қалыптастыруды талап етеді. Отандық банктердің тиімді жұмыс істеу формалары мен әдістерін іздестіруде, сапа мәселесі — жетекші позициялардың бірін иеленетін өзекті мәселе.

Кілт сөздер: банктер, сапа, баға, қызметтер, сапаны бағалау, банк қызметтерінің сапасы, әдіснама, коэффициент.

А. Мусина, С. Альбекова, Ж.М. Омарханова

Методика комплексной оценки качества банковских услуг

Авторами разработана комплексная методика оценки качества банковских услуг. На основе синтеза методики SERVQUAL с расчетами интегральных индексов соответствия содержания качества запросам потребителей, обобщающим показателем качества банковских услуг, инструментами корреляционного и регрессионного методов анализа, многоканальной системой массового обслуживания. По мере развития экономики Казахстана возрастает актуальность проблем, связанных с качеством обслуживания в банках в условиях конкурентной среды. При организации деятельности банка остро встает вопрос о разработке системы мер по оценке и управлению качеством банковских услуг, которая позволит банку при решении стратегических и тактических задач гибко маневрировать имеющимися информационными, материальными и финансовыми ресурсами. Качество в настоящее время является достаточно новым с научной точки зрения объектом управления. Вместе с этим современное представление понятий качества, его параметров не соответствует требованиям рынка. Это обуславливает потребность в научном осмыслении и практической разработке новых эффективных форм и методов, в формировании методологических подходов в оценке качества банковских услуг через соответствующий количественный инструментарий. Поиск форм и методов эффективного функционирования отечественных банков является актуальной проблемой, в которой вопросы качества занимают одну из ведущих позиций. Эти факты позволяют с полным основанием отнести данную проблему к числу наиболее актуальных в современной науке.

Ключевые слова: банки, качество, цена, услуги, оценка качества, качество банковских услуг, методология, коэффициент.

Referances

- 1 Deming, E. (1994). *Vykhod iz krizisa [Exit from the crisis]*. Tver: Izdatelskaia firma «Alba» [in Russian].
- 2 Gronroos, Ch. (1982). Strategic management and marketing in the service sector (Research reports / Swedish School of Economics and Business Administration). *amazon.com*. Retrieved from <https://www.amazon.com/>.

- 3 Lee, H., Lee, Y., & Yoo, D. (2000). The determinants of perceived service quality and its relationship with satisfaction. *Journal of Services Marketing*, 14 (3), 250. doi.org/10.1108/08876040010327220.
- 4 McDougall, G.H.G., & Levesque, T. (2000). Analyzing customer satisfaction with service quality in life insurance services. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 18(3-4), 401. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1057/jt.2010.17>.
- 5 Chernyshev, B. (2004). Menedzhment v servisnoi ekonomike: sushchnost i sodержanie [Management in service economy: essence and content]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia – Problems of management theory and practice*, 1, 111 [in Russian].
- 6 Novatorov, E.V. (2001). KACHOBRUS: marketinhovyi instrument dlia izmereniia kachestva obrazovatelnykh usluh [KACHOBRUS: a marketing tool for measuring the quality of educational services]. *Marketing. – Marketing*, 6, 54–67 [in Russian].
- 7 Andreyev, I. (1998). Kriterii konkurentosposobnosti odnorodnykh bankovskikh usluh [Criteria of competitiveness of homogeneous banking services]. *Marketinh – Marketing*, 1, 38–40 [in Russian].
- 8 Fomin, G.P. (2005). *Matematicheskie metody i modeli v kommercheskoi deiatelnosti [Mathematical methods and models in commercial activity]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
- 9 Otdel marketinhovykh issledovaniy vuzov — svyaziushchee zveno. Konkursnaia rabota [Marketing research Department of the University. Competitive work]. *ram.ru*. Retrieved from <http://www.ram.ru/activity/comp/bp2003/files/std16.pdf> [in Russian].
- 10 Korolev, Yu.G., Rabinovich, P.M., & Shmoilova, R.A. (1985). *Statisticheskoe modelirovanie i prohnozirovanie [Statistical modeling and forecasting]*. Moscow: MESI [in Russian].
- 11 Frenkel, A.A. (1989). *Prohnozirovanie proizvoditelnosti truda [Prediction of labor productivity]*. Moscow: Ekonomika [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Ahmetova, A.S.** — Master, Senior teacher of «Management» Department, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Akybayeva, G.S.** — Candidate of economics, Associate Professor of «Management» Department, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Albekova, S.S.** — Candidate of economic science, Kazakh Agro-Technical University, Astana, Kazakhstan.
- Amirbekuly, Y.** — Vice-rector for administrative work and science, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan.
- Amirova, M.A.** — Doctor PhD, Innovative University of Eurasia, Astana, Kazakhstan.
- Angelov, K.P.** — Doctor of economics, Professor, Dean of the Economic French Faculty, Technical University, Sofia, Bulgaria.
- Baizholova, R.A.** — Doctor of economic sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
- Bakirbekova, A.M.** — PhD, Associate Professor of «Management» Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan.
- Batyrova, N.T.** — Candidate of economic sciences, Docent of the Department of Management and Service, Kh.A. Yassawi University, Turkestan, Kazakhstan.
- Baybasheva, G.K.** — Doctor PhD Department of Management and Marketing, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan.
- Bazarova, S.K.** — Candidate of economic sciences, Docent of the Department of the Marketing, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Beysengaliyev, B.T.** — Doctor of economics, Professor of the Department of Management and Marketing, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan.
- Bulcsú, Remenyik** — Associate professor, PhD, Budapest Business School, Hungary.
- Csilla, Molnár** — Associate professor, PhD, Szent István University, Gödöllő, Hungary.
- Daribekov, S.S.** — Candidate of economic sciences, Docent, Department of Economics and International Business, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Daribekova, A.S.** — Candidate of economic sciences, Professor, Head of the Department of Finance, Karaganda Academy «Bolashak», Kazakhstan.
- Gordeyeva, Ye.A.** — Doctoral Candidate, Chair of Economics and International Business, Economic Department, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Grelo, M.F.** — PhD, Professor, Chair of Economic and Management, University of Santiago de Compostela, Spain.
- Imashev, A.B.** — Doctor PhD Department of Management and Marketing, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan.
- Kalkabayeva, G.M.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the Department of «Banking», Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Kamenova, M.Zh.** — Doctor of Economics, Professor, Department of Management and Marketing, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan.
- Karbetova, Sh.R.** — Associate Professor, Candidate of economic sciences, Caspian University, Almaty, Kazakhstan.

- Karbetova, Z.R.** — Professor of «Management and Tourism» Department, Candidate of technical sciences, Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan.
- Karenov, R.S.** — Managing chair «Management», Doctor of economics, Professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kernebaev, A.S.** — PhD Student, Department of Economic Theory and State and Local Administration, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Khussainova, Zh.S.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Head of the Department of Economics and International Business, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Komekbayeva, L.S.** — Associate professor, Candidate of economic sciences, Head of the department «Finance», Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kulimanova, K.A.** — 2nd year Master student of «Management», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
- Kurmankulova, N.Zh.** — Associate professor, Head of «Management and Tourism» Department, Candidate of economic sciences, Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan.
- Kocherbaeva, A.A.** — Managing chair «Management», Doctor of economics, Professor, B. Yeltsin Kyrgyz-Russian Slavic University, Bishkek.
- Mombekova, G.R.** — PhD, Senior Lecturer, Department of Management and service, Kh.A. Yassawi University, Turkestan, Kazakhstan.
- Mukhamediyeva, G.M.** — PhD student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Mussina, A.A.** — Doctor of economic science, Docent, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan.
- Nabiev, E.N.** — Candidate of economic sciences, Professor of the Department of Economics and International Business, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Omarkhanova, Zh.M.** — Candidate of economic science, Docent, Kazakh Agro-Technical University, Astana, Kazakhstan.
- Omarova, A.T.** — PhD, Associate professor of Management and innovation Department, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Omiraev, B.S.** — PhD Student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
- Ospanov, G.M.** — PhD, Senior Lecturer, Department of Economics and International Business, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Pělucha, Martin** — PhD, Associate professor, Faculty of Economics and Public Administration (Regional Studies), University of Economics, Prague, Czech Republic.
- Rakhimbekova, A.E.** — Deputy Dean of the Faculty of Economics and Management, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan.
- Sadykova, K.K.** — PhD Student, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan.
- Salauatova, D.M.** — Master, Senior Lecturer, Head of Marketing Department, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Semak, E.A.** — Professor, DSc, Doctor of economic sciences, International economic relations Chair, International relations Department, Belarusian State University, Minsk.
- Shayekina, Zh.M.** — Doctor of economic sciences, Professor of the Marketing Department, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Shugaipova, Zh.** — PhD Student, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Stavbunik, E.A.** — Doctoral student of the specialty «State and Local Administration», Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Taubae, A.A.** — Doctor of economic sciences, Professor, Director of the Center for Monitoring and Development of R&D, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Teczke, J.** — PhD, Professor of the Department of International Management, Economic University in Krakow, Poland.
- Tleuberdinov, A.S.** — Master student of «Management» Department, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.

- Tleuberdinova, A.T.** — Doctor of economics, Professor of Marketing Department, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Toleuuly, A.** — PhD student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Torzhanova, D.A.** — Master, Teacher, Head of Marketing Department, Doctor of economics, Professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Ukibayeva, G.K.** — Graduate student, I. Arabayev Kyrgyz State University, Bishkek.
- Umbetaliev, N.A.** — Candidate of Economic Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Economics and Accounting of Shymkent University. Institute of Economics, Kazakhstan.
- Yaşar, Yılmaz** — PhD, Professor of Department of Management and Service, Balikesir University, Turkey.
- Yerzhanova, S.K.** — Candidate of economic sciences, Docent, Department of Management, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Yesbergen, R.A.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the Department «Public administration and marketing», K.Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan.
- Yeskerova, Z.** — Master of economic sciences, Senior lecturer of the Management department, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Yessengeldin, B.S.** — Doctor of economic sciences, Professor, Chair of the Finance, Dean of the Economic Faculty, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zhaksybaev, K.R.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the Department of management Department of Management, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zharkeshova, A.S.** — Doctorate student, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan.
- Zhartay, Zh.** — Senior teacher, Post-graduate student of the Department of International Economic Relations, Faculty of International Relations, Belarusian State University, Minsk.